

Вісник

Національної юридичної академії України
імені Ярослава Мудрого

Серія: Філософія, філософія права,
політологія, соціологія

Збірник наукових праць

Виходить щоквартально

Заснований у серпні 2009 р.

№ 3 (13) 2012

Харків
«Право»
2012

Рекомендовано до друку вченою радою Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» (протокол № 10 від 15.06.2012 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 14376-3347Р від 17.06.2008 р.

Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого.
Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол. : А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2012. – № 3 (13). – 312 с.

Засновник — Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Видавець — Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

А. П. Гетьман – доктор юридичних наук, професор (голова редакційної колегії); **О. Г. Данильян** – доктор філософських наук, професор (заступник голови редакційної колегії); **М. П. Требін** – доктор філософських наук, професор (заступник голови редакційної колегії); **Є. М. Мануйлов** – доктор філософії, професор (відповідальний секретар); члени редколегії: **Е. А. Афонін** – доктор соціологічних наук, професор; **О. К. Бурова** – доктор філософських наук, професор; **Л. М. Герасіна** – доктор соціологічних наук, професор; **О. П. Дзьобань** – доктор філософських наук, професор; **Г. П. Клімова** – доктор філософських наук, професор; **Н. М. Лисиця** – доктор соціологічних наук, професор; **В. О. Лозовой** – доктор філософських наук, професор; **С. І. Максимов** – доктор юридичних наук, професор; **Н. П. Осипова** – доктор філософських наук, професор; **О. В. Петришин** – доктор юридичних наук, професор; **С. Ю. Римаренко** – доктор політичних наук, професор; **В. Ф. Смолянчук** – доктор політичних наук, професор; **В. Д. Титов** – доктор філософських наук, професор; **С. В. Шефель** – доктор філософських наук, професор; **Л. Є. Шкляр** – доктор політичних наук; **О. М. Юркевич** – доктор філософських наук, професор

Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого зареєстрований ВАК України як фахове видання (Бюлетень ВАК України. – 2010. – № 3)

Відповідальний за випуск Є. М. Мануйлов

Адреса редакційної колегії: 61024, Харків, вул. Пушкінська, 77,
Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»,
тел. 704-11-35

© Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2012

© «Право», оформлення, 2012

ФІЛОСОФІЯ

УДК 340.12 (477)

А. П. Гетьман, доктор юридичних наук, професор;
О. Г. Данильян, доктор філософських наук, професор

ДЕМОКРАТИЧНА ПРАВОСВІДОМІСТЬ: КОМУНІКАТИВНО-ДИСКУРСИВНИЙ ПІДХІД

Присвячено виявленню у структурі правосвідомості тих специфічних констант, які характеризують її як демократичну, на основі комунікативно-дискурсивного погляду на правову реальність і базових припущень, на яких ґрунтується розуміння демократії в межах теорії дискурсу. Як такі константи розглядаються: відкритість, здатність до раціональної аргументації, зацікавленість у вирішенні конфліктів дискурсивним шляхом, детермінація майбутнім і усвідомлення відповідальності за власне місце у практичному дискурсі.

Ключові слова: демократична правосвідомість, інтерсуб'єктивність, комунікація, дискурс, деліберативність, етика відповідальності.

Актуальність проблеми. Зараз перед багатьма пострадянськими країнами, Українською державою та суспільством зокрема постало найважливіше завдання – підвищення якісних показників суспільної правосвідомості і правової культури. Втім, конкретне змістовне наповнення останніх пов'язане з певним типом правосвідомості, якому відповідає обраний напрямок оптимізації правового життя суспільства. Так, залежно від політико-правового режиму держави правосвідомість може бути класифікована на демократичну, авторитарну та тоталітарну. В сучасній Україні, де людину проголошено найвищою соціальною цінністю, така мета пов'язана із забезпеченням і гарантуванням прав і свобод людини, а отже, йдеться про громадянську правосвідомість демократичного гатунку.

Проблема правосвідомості може бути розглянута з різних методологічних позицій, які в загальному вигляді представлені певними уявленнями про природу правової реальності, або способами обґрунтування права. Так, з точки зору позитивізму сутність правосвідомості полягає у відображенні позитив-

ного права – системи норм, установлених або санкціонованих державою і забезпечених державним примусом. Генетично тут право передує правосвідомості, визначає її сутність і зміст, задає критерії її розвиненості. Об'єктивістське бачення суспільної правосвідомості ґрунтується на тому, що суб'єкт правовідносин набуває певних характеристик та якостей під впливом соціального середовища. Залишаючись пасивною, правосвідомість лише дзеркально відображує актуально існуючі економічні, владні, культурні відносини, відповідно до яких і створює правопорядок. При цьому роль суб'єкта залишається вторинною щодо об'єкта: суб'єкт не може бути самодостатнім, він завжди є залежним від суспільного буття, а зміст правосвідомості розглядається перш за все крізь призму її джерел, а не сутнісних ознак. У свою чергу представники суб'єктивізму абсолютизують роль суб'єкта, недооцінюючи вплив на нього зовнішніх чинників. Сутність правосвідомості у подібній інтерпретації полягає у засвоєнні і подальшій трансляції «природного права», а також його утвердженні і реалізації у законодавстві та власній поведінці. Правосвідомість є в цьому разі активною громадянською свідомістю, яка базується на загальнолюдських цінностях і критичному сприйнятті існуючого правопорядку [1, с. 13–50; 2, с. 34–109].

Інтерсуб'єктивістська парадигма певною мірою нівелює суб'єктно-об'єктну дихотомію у сприйнятті суспільної правосвідомості як цілісного явища соціально-правової дійсності, тому вона набуває домінантного значення у сучасних дослідженнях. Правопорядок з точки зору інтерсуб'єктивізму функціонує у вигляді результату взаємодії великої кількості суб'єктів, колективного визначення та реінтерпретації права. Він є безперевним творчим процесом інтерсуб'єктивного конституювання права людським мисленням. У свою чергу правосвідомість (як і право) постійно відтворюється в межах цієї взаємодії. Таким чином, у перебігу різноманітних дискурсивних практик відбувається взаємне конституювання права правосвідомістю і правосвідомості правом [1, с. 50–64; 2, с. 109–138].

Аналіз останніх джерел і публікацій. Однією з версій інтерсуб'єктивного розуміння правової реальності є комунікативно-дискурсивний підхід, який ґрунтується на ідеях таких філософів, як К.-О. Апель, Д. Бьолер, Ю. Габермас, В. Гьосле, В. Кульман, П. Ульріх, М. ван Хук та ін. [3–9]. У межах комунікативної філософії надається обґрунтування права через аргументацію в дискурсі. Норми права обґрунтовуються практично в реальній комунікації, однак цей дискурс має співвідноситися з ідеальною комунікацією, яка на зразок регулятивної ідеї спрямовує раціональне обґрунтування норм і слугує критерієм для встановлення «істинного консенсусу». Так, Ю. Габермас підтримує ідею елемента невизначеності в праві, його плюралістичної природи, відкритої до тлумачення. Природа справедливості, за Ю. Габермасом, є інтерсуб'єктивною, вона виступає швидше у формі обговорення, ніж виріше-

ного стану справ. Застосування закону завжди являє собою одну з можливих інтерпретацій справедливості. Право ж розглядається як триваюча бесіда суспільства із самим собою: воно ніколи не буває повним, завжди підлягає ревізії, але завжди має поважатися. Відповідно суспільна правосвідомість тлумачиться як мовленнєво-комунікативні акти між суб'єктами суспільних відносин, які виникають у тій або іншій правовій ситуації. Йдеться про інтерсуб'єктивну реальність, тобто таку, що створена людиною, сконструйована нею у процесі повсякденної взаємодії з іншими індивідами, безперервної інтерпретаційної практики правових норм, традицій, цінностей, конструювання та відтворення правової реальності. Бути «у праві» – означає бути у суспільному просторі дискусії, а основне завдання суб'єкта полягає в аргументації власного бачення права. Отже, право розглядається як феномен комунікації, комунікація ж – як те, що поєднує закони та інші джерела права з внутрішнім світом суб'єктів, уявленнями про цінності, визначає їх взаємодію і взаєморозуміння [10, с. 42].

Власне й сама ідея демократії виявляється сутнісно пов'язаною з поняттям комунікації, дискурсу. Ще у 1848 р. німецький демократ Ю. Фрьобель писав: «Дискусія сприяє тому, аби переконання, які склалися в духовному світі різних людей, впливали один на одного; вона роз'яснює їх та розширює коло тих, хто їх визнає... Практичне визначення права – це наслідок розвитку і визнання попередньої теоретичної правосвідомості в суспільстві, але досягти цього можна лише завдяки згоді та ухваленню рішення більшістю голосів» [6, с. 37]. Утім, маючи за собою потужну філософську традицію, етика дискурсу і відповідальності ніколи ще не була такою актуальною, як сьогодні, через жахливе збільшення ризику людської активності взагалі та конфлікти, спричинені технічними можливостями науки [4, с. 16].

Отже, *метою* статті є виявлення у структурі правосвідомості тих специфічних констант, які характеризують її як демократичну, на основі комунікативно-дискурсивного погляду на правову реальність і базових припущень, на яких ґрунтується розуміння демократії в межах теорії дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Сам проект деліберативної демократії Габермаса являє собою своєрідний результат комунікації, діалогу, певний компроміс між двома полемічно протиставленими моделями – ліберальною та республіканською.

1. Згідно з ліберальними поглядами демократичний процес виконує завдання втілення в життя приватних інтересів на противагу державному апарату, що спеціалізується на адміністративному застосуванні політичної влади в колективних цілях. Відповідно ж до республіканських ідей поряд з адміністративною владою і власним інтересом як третє джерело суспільної інтеграції постає солідарність. У свою чергу політична громадськість покликана забезпечити практиці взаєморозуміння громадян її інтеграційну силу і автономію.

2. Відповідно до ліберальних поглядів статус громадян визначається мірою суб'єктивних прав як прав негативних, які вони мають відносно держави та інших громадян. Згідно з республіканськими поглядами права громадян є швидше позитивними свободами, а виправдання існування держави полягає в першу чергу не в охороні рівних суб'єктивних прав, а в забезпеченні відкритого для всіх процесу формування громадської думки та волі, в перебігу якого вільні та рівні громадяни досягають взаєморозуміння відносно того, які цілі та норми становлять загальний для всіх них інтерес.

3. У той час, як за ліберальною концепцією сенс правопорядку полягає в тому, що він в кожному окремому випадку дозволяє встановити, які права належать тим чи іншим індивідам, за республіканською моделлю ці суб'єктивні права зобов'язані собою деякому об'єктивному правопорядку. В першому випадку правопорядок конструюється з огляду на суб'єктивні права, у другому – першість надається його об'єктивно-правовому змісту.

4. Згідно з ліберальними поглядами політика є по суті боротьбою за ті позиції, володіння якими дозволяє розпоряджатися адміністративною владою, а рішення виборців має ту саму структуру, що й акти вибору, які здійснюють суб'єкти ринку. Відповідно до республіканської моделі формування суспільної думки і політичної волі в публічній сфері та парламенті підкорюється не структурі ринкових процесів, а самотній структурі публічної комунікації, орієнтованої на досягнення взаєморозуміння. Тут для політики в сенсі практики громадянського самовизначення парадигмою є не ринок, а діалог [5, с. 381–389].

Головним недоліком республіканської моделі Габермас вважає те, що вона є занадто ідеалістичною і ставить демократичний процес в залежність від чеснот громадян держави, орієнтованих на досягнення загального блага. Таким чином, відбувається етичне звуження політичного дискурсу. На думку філософа, інтереси та ціннісні орієнтації, які перебувають у рамках одного й того самого суспільного цілого у стані конфлікту один з одним, без жодної перспективи досягнення консенсусу, мають бути врівноважені, чого не можна досягти шляхом етичного дискурсу. Баланс інтересів досягається у вигляді формування компромісів. А коректність компромісів мусить визначатися передумовами та процедурами, які, звісно ж, у свою чергу потребують раціонального, а саме нормативного виправдання з точки зору справедливості. Третя модель демократії, яку пропонує Габермас, заснована саме на умовах комунікації, за яких політичний процес передбачає для себе досягнення розумних результатів [5, с. 391]. Таким чином, проект деліберативної демократії відрізняється і від республіканської концепції держави як моральної спільноти, і від ліберальної концепції держави як сторожа економічного співтовариства. Ліберальне розуміння процесу формування громадської думки та політичної волі як компромісу інтересів та республіканське – як етичного самоузгодження теорія дискурсу інтегрує в поняття ідеальної процедури

наради та ухвалення рішень. Ця демократична процедура встановлює внутрішній зв'язок між переговорами, дискурсами самоузгодження і справедливості та обґрунтовує гіпотезу, що за таких умов досягаються розумні та відповідно чесні результати [5, с. 392].

Отже, з точки зору теорії дискурсу базовою константою демократичної правосвідомості є *деліберативність* – прийняття певної настанови, спрямованої на соціальне співробітництво, а саме *настанови відкритості*, готовності сприймати розумні доводи, що супроводжують заяви інших осіб, так само, як і власні. Таким чином, деліберативне середовище надає можливість для добросовісного обміну думками, в тому числі для того, аби його учасники звітували, як кожен з них сам розуміє свої життєві інтереси [5, с. 389]. Але, з другого боку, викладення справи, у якій кожний відстоює свої інтереси, має залишатися доступним для критики з боку інших. Габермас наголошує на тому, що завдання, які мають бути вирішені в дискусіях з питань моралі, не можуть вирішуватися монологічно, а потребують спільних зусиль, що фактично означає спільне проведення певної дискусії. З цієї точки зору кантівський категоричний імператив може бути переформульований у запропонованому сенсі: «Замість того, аби приписувати всім іншим як обов'язкову певну максиму, котру я хотів би зробити загальним законом, я повинен запропонувати свою максиму всім іншим для дискурсивної перевірки її посягань на універсальність. Акцент при цьому зміщується з того, що кожен (окремо) може, не зустрічаючи заперечень, бажати як загальний закон, на те, що всі, у згоді один з одним, бажують визнати як універсальну норму» [7, с. 107].

Отже, деліберативність так само сутнісно притаманна демократичній правосвідомості, як існування конфліктів і невизначеності є сутнісною характеристикою демократії. У цьому контексті французький філософ Поль Рікьор підкреслює, що демократія – не безконфліктний політичний режим, а режим, у якому конфлікти відкриті і є предметом обговорення відповідно до відомих правил арбітражу. На думку філософа, у суспільстві, що все більше ускладнюється, конфлікти не зменшуватимуться ні за кількістю, ні за складністю, а збільшуватимуться і поглиблюватимуться. З цієї самої причини плюралізм думок, що мають вільний доступ до публічного виразу, не є ні випадковістю, ні хворобою, ні нещастям; це вираз не вирішуваного характеру суспільного блага. Не існує місця, з якого це благо можна було б сприйняти і визначити настільки безумовно, що дискусія могла б вважатися завершеною. Політична дискусія не може завершитися, хоча не вирішуваною її назвати не можна. Проте будь-яке рішення можна скасувати відповідно до ухвалених процедур. І в цьому сенсі демократія виявляється суспільством, що приймає і зберігає у своїй формі невизначеність, на противагу тоталітаризму, який фактично діє проти такої невизначеності і претендує на володіння законом власної організації і розвитку [11, с. 302–308].

Так, збереження і розвиток демократії являють собою по суті збереження і розширення цього елемента невизначеності, відкритості і дискурсивності, а деліберативність становить ядро демократичної правосвідомості, оскільки уможливорює існування елемента невизначеності, сутнісно притаманного демократії з її плюралістичною, конфліктною природою.

Поряд з принциповою відкритістю деліберативність охоплює також *здатність до раціональної аргументації*, яка тісно пов'язана з таким структурним компонентом правосвідомості, як знання про право. Йдеться про раціональну складову демократичної правосвідомості, для пояснення якої може бути використана метафора «проживання у вавилонській бібліотеці» Хорхе Борхеса. Бібліотекар має компетентність не тому, що володіє прозорим знанням про зміст усіх книг, а тому, що йому відомі основні принципи, яким підкорюється зміст будь-якої книги, що не можна зіставити з компетентністю відвідувача бібліотеки, який має лише навички пошуку в каталозі [12, с. 145]. Так, суб'єкт права здатний відтворювати правові сенси і нести відповідальність за це не внаслідок знання змісту норм, а тому, що має критерій для їх оцінювання, що забезпечує функціонування рефлексивного механізму в ухваленні рішень. Відповідно зміст правової освіти потребує уточнення в напрямку зміщення акцентів з вивчення існуючого законодавчого масиву на розширення філософської складової правовиховного впливу: комплексне осмислення і засвоєння сенсу загальних принципів права як критеріїв ухвалення рішення, усвідомлення загальних цілей права як інструменту вирішення конфліктів і досягнення консенсусу, засвоєння загальних принципів і прийомів аргументації, виховання поваги до гідності людини як мети будь-якого права, поваги до прав людини і передусім – права висловлювати власну позицію і права бути почутим як рівноправний співрозмовник, усвідомлення відповідальності за своє місце у демократичній дискусії як просторі відтворення права.

Разом з тим деліберативність передбачає не просто готовність брати участь у комунікації та здатність висувати аргументи, а й наявність відповідної мотиваційної складової, сутність якої Габермас розкриває у своїй теорії комунікативної дії. Комунікативна діяльність являє собою взаємодію двох або більше суб'єктів, у якій вони намагаються досягти взаєморозуміння відносно загальної для них ситуації. Відповідно комунікативна дія орієнтована на іншого, на кооперацію, співробітництво і в кінцевому результаті на розуміння. Результат такої діяльності – підтримана всіма учасниками інтерпретація спільної для них ситуації. Цей результат є інтерсуб'єктивним за своєю природою, він не може від початку докомунікативно бути присутнім у вигляді мети у свідомості окремих учасників.

Комунікативну раціонально мотивовану дію Габермас відрізняє від стратегічної. Відмінність полягає в тому, що в першому випадку дії залучених агентів координуються не за допомогою егоцентричних розрахунків успіху,

а через акти досягнення взаєморозуміння. Натомість у стратегічній дії «один учасник інтеракції здійснює стратегічний вплив на іншого» (погрожуючи санкцією або обіцяючи винагороду). В комунікативній дії суб'єкт мовлення наводить раціональні аргументи щодо посягань на значущість як гарантії, тобто дискурсивним шляхом досягає визнання слухачів і в такий спосіб забезпечує об'єднання планів дій різних людей [7, с. 91].

У цьому сенсі слід погодитися з іншим німецьким філософом Р. Алексі, який наголошує на важливості екзистенційного обґрунтування права і прав людини, пов'язаного не тільки із певними правовими здібностями, а й із зацікавленістю в їх реалізації – «зацікавленістю у справедливості». Цей інтерес до справедливості, як будь-який інтерес, пов'язаний з рішенням, і це фундаментальне рішення – чи хочемо ми бачити себе дискурсивними, раціональними істотами, хто ми взагалі – екзистенційне рішення, у якому ми обираємо себе [13, с. 128–130]. Ця зацікавленість у справедливості зумовлюється в першу чергу усвідомленням того, що ми всі є водночас і творцями, і адресатами наших прав, норм та інституцій у межах широкої демократичної дискусії, у перебігу якої ми інтерсуб'єктивно наділяємо себе правами. Таку *зацікавленість у вирішенні конфліктів дискурсивним шляхом* і відтворенні власних прав вочевидь слід віднести до базових констант демократичної правосвідомості.

У свою чергу ця зацікавленість являє собою певне посягання на значущість і отримує практичну реалізацію через комунікативну дію в практичному дискурсі. За Габермасом, «досягнута в тому чи іншому випадку згода вимірюється інтерсуб'єктивним визнанням посягань на значущість» [7, с. 91]. При цьому виникають посягання на істинність, правильність та правдивість відповідно до того, чи посилаються учасники комунікації на стан речей в об'єктивному світі, на соціальні норми або на власне почуття справедливості. Зокрема, у правовому конфлікті виявляється істотна специфіка визнання на основі соціальних норм порівняно із посиланнями на об'єктивний стан речей у світі. Йдеться про те, що факти існують і впливають на людей незалежно від визнання суб'єкта мовлення, а норми існують лише тому, що вони визнаються тими, хто говорить, та слугують правилами їх дій. Відповідно, вважає дослідник, норми потребують процедури легітимації, тобто обґрунтування та виправдання з точки зору справедливості, яке може відбутися лише у сфері практичного дискурсу.

За Габермасом, досвід морального визнання є принципово комунікативним: «Відповідно до етики дискурсу та чи інша норма лише в тому випадку може претендувати на значущість, якщо всі, кого вона стосується, як учасники практичного дискурсу, досягають (або могли б досягти) згоди в тому, що ця норма має силу» [7, с. 104]. Як етичні норми практичного дискурсу, або умови комунікативного процесу, він пропонує такі: 1) кожний, здатний до мови та діяльності, суб'єкт може брати участь у дискурсі; 2) кожний може

проблематизувати будь-яке твердження, виступати з ним у дискурсі, висловлювати свої погляди, бажання, потреби; 3) ніхто з тих, хто бере участь у дискурсі, не повинен зазнавати (як внутрішніх, так і зовнішніх) перешкод у вигляді зумовленого відносинами панування примусу використовувати свої, встановлені в першому і другому пунктах права [7, с. 140]. За таких умов першим і головним правом людини за сутністю є право висловлювати свою думку і право бути почутим [14, р. 94].

Неважко помітити, що концепція ідеального дискурсу є фактичним виразом справедливого суспільного ладу в його формальних визначеннях. Звичайно, такий підхід містить певний елемент утопії. Разом з тим Габермас з цього приводу зазначає: «Якщо висушити оазиси утопії, тоді розшириться пустеля банальності і безпорадності» [8, с. 173]. Водночас, аби ця утопія не сла позитивний момент, її слід відмежовувати від так званої конкретної утопії. Це означає, що комунікативна теорія демократії не тлумачить ідеал через уявлення про емпірично можливий альтернативний або протилежний світ, який має слугувати проектом змін наявної дійсності. Навпаки, вона розглядає ідеал лише як регулятивну ідею, відповідність умовам реальності якої (наприклад, дискурсивному досягненню консенсусу) є бажаною, але не може бути цілком реалізованою. Йдеться про таку властивість правосвідомості, як *детермінація майбутнім*, тобто «хоча правової держави ще немає, людина починає жити так, нібито вона вже утвердилась» [15, с. 190], або, мовою комунікативно-дискурсивної теорії, «чини (завжди) так, нібито ти є членом ідеальної комунікативної спільноти» [3, с. 29].

Лінія критики комунікативної теорії, пов'язана з утопічністю ідеї вільного від примусу дискурсу, проводиться з позиції скептика, який виступає з критичним спростуванням універсальних принципів дискурсу. На це К.-О. Апелъ відповів так званим «перформативним парадоксом»: річ у тому, що скептик, який має сумнів навіть щодо власного існування, парадоксальним чином виявляється існуючим за законами дискурсу. Говорячи «я не існую», самим актом мовлення скептик передбачає своє існування [7, с. 343]. Але чи є якісь засоби аргументації проти скептика, який ухиляється від розмови? Із цього приводу Габермас зазначає, що нігіліст, який «мовчки, але переконливо» заперечує не тільки мораль, а й спори з моралістом, зовсім не заперечує моральності, оскільки такий, який виріс в системі взаємозв'язків життєвого світу, він відтворює і зберігає себе на основі моральних правил, адже в іншому випадку він мав би покінчити життя самогубством [7, с. 156]. Однак неможливість звільнитися від пут комунікації саме і означає, що вона не є втіленням ідеї вільного від примусу дискурсу. Насправді дискурс замість одних імперативів пропонує інші, вважаючи, що «всі розумні люди» зможуть дійти щодо них консенсусу. Але які критерії розумності, чи не зводяться вони до європоцентристського розуміння розуму?

Як вихід із цієї дилеми Габермас пропонує обмежитися суто формальним розумінням норм, які не дають жодних ціннісних орієнтирів, а лише вказують на процедуру практичного дискурсу, у якому тільки й перевіряються ці етичні норми. Змістовним виявляється саме практичний дискурс у разі виникнення конфлікту, який вирішується в горизонті життєвого світу певної соціальної групи. Таким чином, основний принцип етики дискурсу застосовується конкретною особистістю відповідно до свого розуміння конкретної ситуації, і вона разом із законодавцем несе відповідальність за цей принцип. Так, діяльність судді не може бути зведена до вирішення головоломок; він не просто прикладає заздалегідь задані еталони до об'єктів спостереження, а розділяє відповідальність із законодавцем. Питання про факт є невіддільним від питання про право. Цікаво, що подібну природу має і відповідальність, яка покладається на вчених [7, с. 318]. У цьому сенсі Апель говорить про *етику відповідальності* як принцип солідарної колективної відповідальності за колективні дії у формі практичного дискурсу [4, с. 180]. Йдеться не тільки про відповідальність «за» щось, а й про відповідальність «перед» кимось. Перше значення полягає у відповідальності людини за свої вчинки, результати своєї діяльності і відповідальності за когось, заради когось. У такому розумінні це поняття має монологічний сенс. Друге значення – у відповідальності перед кимось: перед іншими людьми, суспільством загалом, у підсумку – перед Богом. Тобто, тут мається на увазі комунікативний сенс, який передбачає співвідповідальність усіх членів ідеальної комунікативної спільноти.

Дійсно, відповідальність фактично забезпечує функціонування рефлексивного механізму в прийнятті рішень. Адже той чи інший політик у відкритому суспільстві знає, що його рішення можуть бути піддані критиці будь-яким можливим суб'єктом і що будь-який можливий суб'єкт (відповідно до певних процедур) може ініціювати незалежну експертизу тих чи інших політичних рішень, що уможливорює не тільки персональну відповідальність політика, а й утворення механізмів колективної відповідальності.

Утім, як зазначає Апель, навіть якщо всі відповідальні індивіди внутрішньо прийняли б етику дискурсу за максимум власних намірів і, отже, були б принципово готові вирішувати конфлікти шляхом дискурсу, вони не могли б напевно знати це про кожного іншого. Тому, беручи до уваги стратегічний стан правовідносин, демократична правосвідомість все ж орієнтується на поступове збільшення дискурсивно-консенсуального елемента при врегулюванні конфліктів, який має заступити стратегічний елемент [4, с. 187].

Висновки. Комунікативно-дискурсивне осмислення правової реальності та ґрунтована у ньому концепція деліберативної демократії дає змогу виявити у структурі правосвідомості раціональні, психологічні та поведінкові компоненти, що характеризують її як демократичну, а саме:

- 1) відкритість як установка на соціальне співробітництво і комунікацію та готовність сприймати раціональні доводи;
- 2) здатність висувати раціональні аргументи і бути творцем власних прав на основі комплексного усвідомлення сенсу і призначення права як інструменту вирішення конфліктів і досягнення консенсусу;
- 3) зацікавленість у вирішенні конфліктів дискурсивним шляхом;
- 4) детермінація майбутнім як орієнтація на ідеал дискурсивного досягнення консенсусу;
- 5) усвідомлення власної відповідальності як співвідповідальності учасника колективної дії у формі практичного правового дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Калиновський, Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність / Ю. Ю. Калиновський. – Х. : Право, 2008. – 288 с.
2. Максимов, С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления / С. И. Максимов. – Х. : Право, 2002. – 328 с.
3. Апель, К.-О. Дискурсивна етика: політика і право / К.-О. Апель. – К. : Укр. філос. фонд, 1999. – 74 с.
4. Апель, К.-О. Дискурс і відповідальність: проблема переходу до постконвенціональної моралі / К.-О. Апель. – К. : Дух і Літера, 2009. – 430 с.
5. Хабермас, Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории / Ю. Хабермас. – СПб. : Наука, 2001. – 417 с.
6. Хабермас, Ю. Философский спор вокруг идеи демократии / Ю. Хабермас // Демократия. Разум. Нравственность. (Лекции и интервью. Москва, апрель 1989 г.). – М. : Наука, 1992. – С. 31–55.
7. Хабермас, Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас. – СПб. : Наука, 2006. – 400 с.
8. Єрмоленко, А. М. Комунікативна практична філософія : підручник / А. М. Єрмоленко. – К. : Лібра, 1999. – 488 с.
9. Ван Хук, М. Право как коммуникация / М. ван Хук // Рос. ежегод. теории права. – 2008. – № 1. – С. 376–432.
10. Поляков, А. В. Прощание с классикой, или как возможна коммуникативная теория права / А. В. Поляков // Рос. ежегод. теории права. – 2008. – № 1. – С. 9–42.
11. Рикер, П. Я – сам как другой / П. Рикер. – М. : Изд-во гуманит. лит., 2008. – 416 с.
12. Барковский, П. В. Феномены понимания. Контуры современной герменевтической философии / П. В. Барковский. – Мн. : Экономпресс, 2008. – 176 с.
13. Алексі, Р. Існування прав людини / Р. Алексі. – Право України. – 2011. – № 8. – С. 121–130.
14. Ignatieff, M. Human rights as politics and idolatry / M. Ignatieff. – Princeton : Princeton University Press, 2001.
15. Соловьев, Э. Ю. И. Кант: взаимодополнительность морали и права / Э. Ю. Соловьев. – М., 1992. – 212 с.

ДЕМОКРАТИЧЕСКОЕ ПРАВОСОЗНАНИЕ: КОММУНИКАТИВНО-ДИСКУРСИВНЫЙ ПОДХОД

Гетьман А. П., Данильян О. Г.

Посвящено выявлению в структуре правосознания специфических констант, характеризующих его как демократическое, на основе коммуникативно-дискурсивного взгляда на правовую реальность и базовых допущений, на которых основано понимание демократии в рамках теории дискурса. В качестве таких констант рассматриваются: открытость, способность к рациональной аргументации, заинтересованность в разрешении конфликтов дискурсивным путем, детерминация будущим и осознание ответственности за собственное место в практическом дискурсе.

Ключевые слова: демократическое правосознание, интерсубъективность, коммуникация, дискурс, делиберативность, этика ответственности.

DEMOCRATIC LEGAL AWARENESS: COMMUNICATIVE-DISCURSIVE APPROACH

Getman A. P., Danilian O. G.

The article is devoted to the detection of specific characteristics of the legal awareness defined it as democratic within the communicative-discursive approach to the comprehension of legal reality and the understanding of democracy based on the theory of discourse. These characteristics are openness, the capacity of rational argumentation, the interest in the settlement of conflicts in discursive way, determination by future and awareness of the responsibility.

Keywords: democratic legal awareness, intersubjectivity, communication, discourse, deliberativeness, ethics of responsibility.

УДК 1:316.4

О. П. Дзьобань, доктор філософських наук, професор;
С. М. Романюк, кандидат філософських наук, доцент

ІНФОРМАЦІЙНІ ДЕТЕРМІНАНТИ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Показано, що різке збільшення кількості циркулюючої інформації в перехідному суспільстві не забезпечене відповідними інформаційними структурами її селекції, відбору і застосування, призводить до ситуації, коли переважають безсистемні інформаційні зв'язки і комунікації, недостатньо ефективні інформаційні взаємодії і розпадається єдине інформаційне поле, яке об'єднує людей.

Ключові слова: суспільство, трансформації, інформація, інформаційні процеси, соціальні комунікації.

Актуальність проблеми. Як свідчить історична практика, тривалі періоди відносної стабільності суспільного розвитку і порядку завжди змінювалися перехідними епохами нестабільності та хаосу. Ці епохи, як правило, знаменують про майбутні глибокі зміни і перетворення у суспільстві. Нелінійний стохастичний характер не дозволяє наперед передбачити, у якому напрямку відбуватимуться суспільні зміни: відобразити тенденцію руху до суспільств все більшої величини і складності, все більш високих і численних рівнів організації, більшого динамізму і тіснішої взаємодії з навколишнім середовищем або орієнтацію на спрощення системи, уніфікацію її елементів, мінімізацію зв'язків усіх рівнів і неминучий розпад системи.

Аналіз останніх джерел і публікацій свідчить про те, що проблема соціокультурних трансформацій характеризується достатньо широким колом наукових доробок стосовно сутності, змісту, характеру трансформацій. Разом з тим інформаційні аспекти даної проблеми до сьогодні залишаються ще недостатньо дослідженими. Інформаційну проблематику вивчають переважно представники технічних наук, рідше – політичних та соціологічних. Філософський же вимір інформації та інформаційних комунікацій, особливо стосовно соціокультурних трансформацій, у сучасних наукових доробках зустрічається досить рідко. Тому *метою* статті є філософський аналіз власне інформаційних детермінант сучасних трансформаційних процесів¹.

Виклад основного матеріалу. Суспільство, що переживає стан нестабільності у всіх сферах, розв'язує проблеми зміни самого типу соціальної системи, у рамках цієї статті називатимемо перехідним. Перехідне суспільство характеризується перш за все процесами переструктурування. Ці процеси торкаються сфер економіки, політики, соціальної комунікації, відносин, системи норм і цінностей, але для нас найбільш важливими є зміни інформаційних процесів, механізмів їх функціонування.

Чим викликані процеси переконструювання у суспільстві, що лежить у їх основі? Ці й подібні питання традиційно виникають у найбільш складні і кризові періоди розвитку суспільства. Ймовірно, можна вести мову про сукупність різних причин, що призводять суспільство до кризи, але їх основний сенс полягає у тому, що вони виявляються способом руху соціальної системи від її колишнього стану, через дезінтеграцію і конфлікт, до нового стану.

Основна межа нестабільного або хаотичного суспільства – його надчутливість до будь-якої флуктуації, кожної нової ідеї, нового образу думок та дії. Фактично це означає утворення простору для індивідуальної творчості і, якщо говорити в масштабі суспільства в цілому, розширення вільного інформаційного простору.

¹ Тема цієї статті безпосередньо пов'язана з філософськими дослідженнями в межах комплексної цільової програми НДР «Філософські та філософсько-правові проблеми духовного життя суспільства та формування правової культури особистості», яку здійснює кафедра філософії Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».

У процесі руху суспільства до нового стану конкурують дві протилежні тенденції: стійкість наявності у цій системі зв'язків і нестійкість флуктуацій, що як упроваджуються ззовні, так і руйнують систему зсередини. Коли нові співвідношення, внесені флуктуацією, починають протистояти колишнім способам функціонування системи, остання наполегливо захищається. Якщо система є достатньо стійкою, то вона може погасити вплив новацій; якщо ж флуктуації здійснюють переважний вплив, підтримані зовнішнім середовищем, або швидко поширюються, охоплюючи всю систему, то змінюється вся система – вона переходить на новий режим функціонування [1–2].

Е. Ласло відмічає, що самі нестабільності можуть бути різні за походженням. Найбільш вірогідними є три причини їх виникнення: недостатня асиміляція або погане застосування технологічних інновацій (такого роду нестабільності Е. Ласло визначає як «Т-біфуркації»); політичні конфлікти, що створюють «С-біфуркації»; крах локального соціально економічного порядку під впливом криз, які інтенсифікуються, що породжують «Е-біфуркації» [3, с. 16]. У перехідному суспільстві присутні всі види зазначених біфуркацій у різних поєднаннях із переважанням якої-небудь у різний час. У більшості випадків стабільність суспільств у післявоєнні роки порушується комбінацією Т- і Е-біфуркацій. Вони є результатом того, що соціально-політичні системи, які розвиваються, стають відкритими під раптовим впливом глобальних потоків інформації, технологій, торгівлі і глобальних людських потоків.

Перехід до відкритості політично ізольованих або напівізольованих систем призводить до їх включення в різноманітні і численні зв'язки із зовнішнім для них середовищем. Існуюча в закритих суспільствах інформаційна недостатність при швидкому знищенні перешкод та інформаційних фільтрів викликає ефект нееквівалентного інформаційного обміну, і в перехідне суспільство спрямовуються лавиноподібні потоки інформації. Менш розвинені країни здебільшого сприймають чужу інформацію, ніж пропонують свою на ринок соціокультурного обміну. Але наявні структури суспільства, зокрема соціальні й інформаційні, не пристосовані ні до такого обсягу інформації, ні до якісного змісту нових інформаційних потоків, і виявляються не в змозі впоратися з переробленням, засвоєнням і використанням інформації, що надходить.

Система соціальної комунікації в закритому суспільстві є такою, що найефективніше нові інформаційні потоки можуть бути використані елітарною групою людей, які складають незначну частину суспільства. Це або ті соціальні групи, які завдяки своєму становищу мають можливість швидко «модернізуватися» (наприклад, перейшовши з партійно-владних структур в комерційні), або найбільш соціально активні і рухомі люди, що діють на свій страх і ризик в обстановці відсутності чітких законодавчих норм і переоцінювання норм моралі. Велика частина суспільства продовжує жити в колишніх або гірших умовах, випробовуючи все більш сильне розчарування.

Соціально-економічна поляризація суспільства, доповнена процесами активізації частини населення, сприяє розмиванню структури суспільства, існуючої системи комунікації. В той же час послаблюється тотальний контроль з боку держави за соціальними й інформаційними процесами, інформаційна політика держави перестає відігравати визначальну роль, хоча засоби масової інформації, технічні засоби з трансляції та поширення інформації значною мірою залишаються в руках суб'єкта, що управляє. Але, оскільки механізм самодобудовування структур у рамках самоорганізації ще не склався, інформаційні процеси набувають стихійного, багато в чому не передбаченого характеру.

Стан перехідності позначається на процесах руйнування синхронних і діахронних інформаційних структур. Руйнування синхронних зв'язків призводить до заповнення інформаційного поля інформаційними шумами, або інформацією, яка не відповідає потребам, не резонується з можливостями більшості індивідів до її засвоєння і використання.

Труднощі впорядкування різнорідних інформаційних потоків, які спостерігаються на «вході» соціальної системи, багато в чому викликані диспропорціями у співвідношенні загальної соціокультурної і спеціальної технологічно прикладної інформації, що впливає на зміну цілей і цінностей суспільства, стандартів і способу життя, значно випереджає інформацію, орієнтовану на зміну технологічних засобів. У результаті в суспільстві формуються достатньо високі життєві стандарти, запозичені в суспільствах з вищим рівнем розвитку, але у більшості соціальних груп і індивідів відсутні можливості їх досягнення.

Унаслідок збільшення кількості циркулюючої інформації комунікативний обмін стає інтенсивнішим, але разом з тим є малоефективним через неадаптованість інформаційних блоків, деформації колишніх інформаційних структур сприйняття та перероблення інформації і відсутність нових. Інформація, що одержується у процесі інформаційних взаємодій, часто виявляється неадаптованою до ситуації, інтересів конкретних соціальних груп. Така неадаптована інформація не може бути включена в програми соціальної діяльності, механізми зворотного зв'язку. Реально вона слугує засобом маніпулювання суспільною свідомістю.

Інтенсивні потоки інформації, що проходять через деформовані інформаційні структури, приводять до психологічної напруженості, саме інформаційне середовище стає джерелом стресів. Унаслідок цього індивід починає віддавати перевагу такій інформації, яка не вимагає інтенсивної інтелектуальної роботи. Проте інформація, яка не вимагає зусиль для її засвоєння, сприймається пасивно, а це послаблює зворотний зв'язок. У цій ситуації суб'єкт, який управляє, спрямовує дії соціальних груп і індивідів через систему настанов, що дозволяє здійснювати маніпулювання не прямо, а опосередковано, створюючи ілюзію свободи поведінки і вибору.

Тривала інформаційна закритість, що передує перехідному періоду, сприяє формуванню певної ментальної настанови в суспільстві, що виражається в надкритичному ставленні до внутрішньої інформації, яка відображає минуле, і некритичному – до інформації, що надходить ззовні [4–6]. Це є своєрідною реакцією соціуму на циркуляцію в період закритості великої кількості інфологем у внутрішніх інформаційних потоках.

Найяскравіше ці настанови відображаються в інформаційних пристрастях такої соціально-демографічної групи, як молодь. Вік 22–24 роки відповідає максимальній потребі у загальній інформації [7, с. 248], коли комунікативні процеси відбуваються стрімко, інтенсивніше вбирається різноманітна інформація, не придатна для прикладного, спеціалізованого застосування, відбувається загальне інформаційне накопичення, орієнтоване на неспеціалізоване духовне виробництво. Саме такій загальній інформації, що надходить у суспільство у великій кількості із зовнішнього середовища, віддає перевагу молодь як соціальна група. У цьому, без сумніву, є істотні позитивні моменти – молодь перебуває під впливом референтних груп найбільш розвинених країн світу.

Але, з другого боку, коли цьому передує тривала ізоляція від зовнішнього впливу, а інформаційна дія здійснюється переважно на основі певних традицій та ідеологічної демагогії, крах «залізної завіси» спричиняє різкий розпад традиційних зв'язків. З точки зору інформаційних процесів це означає порушення діахронних структур. У суспільстві рветься зв'язок поколінь, загострюється конфлікт між молоддю і старшим поколінням, якому складніше адаптуватися до нової інформаційної ситуації, кардинально змінити настанови, що склалися, і систему цінностей.

Взагалі можна вести мову про різну активність соціальних груп в інформаційних взаємодіях (комунікаціях), і молодь є найбільш сприйнятливою до таких блоків інформації: загальної соціокультурної, неадаптованої та нової, зокрема наукової. Але через меншу включеність в управлінські структури вона менше володіє спеціальною інформацією соціально-технологічного типу. У процесі соціалізації відбувається оволодіння саме спеціалізованою інформацією, тобто перехід до суб'єктного засвоєння інформації, що дає можливість брати участь в інформаційному діалозі, взаємодії, комунікації. Це і є процесом глибокого включення у систему соціальної комунікації.

Якщо період соціалізації, як відзначається в літературі, є періодом прискороного засвоєння елементів суспільного середовища шляхом підвищення швидкості прирощення інформації і розширення її різноманітності [7, с. 252], то можна вважати, що перехідне суспільство – це суспільство, яке переживає період соціалізації.

Початок дорослості, тобто становлення відкритого суспільства, знаменується відносною інформаційною стабілізацією. При цьому інтенсивність споживання інформації залишається достатньо високою, але скорочується її різноманітність. Формування нових інформаційно-комунікаційних структур дозволяє

індивіду більше орієнтуватися на переважне споживання інформації, необхідне для спеціалізованої професійної, суспільної діяльності [8–10]. Проте слід ураховувати, що формування нових інформаційних структур неможливо досягти шляхом їх штучного впровадження, це тільки підсилює стохастичний характер інформаційно-комунікаційних процесів перехідного періоду [11; 12].

Висновки. Різке збільшення кількості циркулюючої інформації в перехідному суспільстві, не забезпечене відповідними інформаційними структурами її селекції, відбору та застосування, призводить до ситуації, коли переважають безсистемні інформаційні зв'язки і комунікації, недостатньо ефективні інформаційні взаємодії і розпадається єдине інформаційне поле, яке об'єднує людей. Незважаючи на велику кількість інформації, індивід виявляється зануреним у потік розрізнених, у принципі ніяк ієрархічно не врегульованих повідомлень: він знає потрохи про все у світі, але структура його мислення є край обмеженою. Відсутність упорядкованого об'єднуючого інформаційного поля у свою чергу сприяє розриву існуючої системи соціальних комунікацій і відносин. Подібна структурна «розірвана», відсутність цілісності має негативні соціально-психологічні наслідки, викликаючи у людей відчуття невпевненості, нестійкості суспільства і свого становища в ньому.

Прагнення змінити ситуацію до кращого шляхом прискореної модернізації, як правило, приречене на невдачу. Відтворення традиційних структур або створення абсолютно нових за готовими запозиченими зразками – дві крайнощі, що часто є сусідами в перехідний період і призводять до зворотного ефекту: у результаті того, що амплітуда коливань досягає деякого порогового значення, суб'єкт блокує потік інформації, не в змозі її сприймати, переробляти та застосовувати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Детермінізм: системы, развитие. – Минск : Наука и техника, 1985. – 261 с.
2. Дзьобань, О. П. Загальна характеристика суспільства як системи: системний і синергетичний аспекти / О. П. Дзьобань, В. М. Грубов // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2011. – Вип. 10. – С. 69–77.
3. Ласло, Э. Век бифуркации. Постигание изменяющегося мира / Э. Ласло // Путь. – 1995. – № 7. – С. 3–129.
4. Горовий, В. Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс / В. Горовий ; наук. ред. Л. А. Дубровіна. – К. : НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2010. – 360 с.
5. Гриценко, О. В. Глобальні стратегії розвитку інформаційного суспільства: досвід для України / О. В. Гриценко // Стратегічні пріоритети. – 2010. – № 3 (16). – С. 120–125.
6. Інтеграція і різноманітність: нові тенденції політики України в сфері масової інформації та нових комунікативних послуг / Л. В. Губерський, Є. Є. Каменський, М. А. Ожеван та ін.: Інформаційна доповідь : Спецвидання до 7-ї Європ. мініс-

- терської конф. з питань політики у сфері засобів масової інформації. – К., 2005. – 120 с.
7. Ильин, В. В. Философия политики / В. В. Ильин, А. С. Панарин. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 283 с.
 8. Висоцька, О. Є. Комунікація як основа соціальних перетворень (у контексті становлення постмодерного суспільства) : монографія / О. Є. Висоцька. – Д. : Інновація, 2009. – 316 с.
 9. Корнієнко, В. О. Моделювання процесів у політико-комунікативному просторі : монографія / В. О. Корнієнко, С. Г. Денисюк, А. А. Шиян. – Вінниця : ВНТУ, 2009. – 206 с.
 10. Розумний, М. М. Кризові аспекти сучасних соціальних комунікацій / М. М. Розумний // Стратегічні пріоритети. – 2010. – № 4 (17). – С. 19–25.
 11. Дзьобань, О. П. Інформаційне насильство та безпека: світоглядно-правові аспекти : монографія / О. П. Дзьобань, В. Г. Пилипчук ; за заг. ред. проф. В. Г. Пилипчука. – Х. : Майдан, 2011. – 244 с.
 12. Дзьобань, О. П. Філософія інформаційних комунікацій : монографія / О. П. Дзьобань. – Х. : Майдан, 2012. – 224 с.

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ СОВРЕМЕННЫХ ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

Дзёбань А. П., Романюк С. Н.

Показано, что резкое увеличение количества циркулирующей информации в переходном обществе, не обеспеченное соответствующими информационными структурами ее селекции, отбора и применения, приводит к ситуации, когда преобладают бессистемные информационные связи и коммуникации, недостаточно эффективные информационные взаимодействия и распадается объединяющее людей единое информационное поле.

Ключевые слова: общество, трансформации, информация, информационные процессы, социальные коммуникации.

INFORMATIVE DETERMINATIONS OF MODERN TRANSFORMATIONS PROCESSES

Dzeban A. P., Romanyuk S. N.

It is shown that the sharp increase of circulatory information content in transitional society, not provided with the proper informative structures of its selection and application, results in a situation, when unsystematic informative copulas and communications prevail, it is not enough effective informative co-operations and the single informative field uniting people disintegrates.

Keywords: society, transformations, information, informative processes, social communications.

УДК 340.215

Г. П. Клімова, доктор філософських наук, професор

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ ПРАВОСВІДОМОСТІ

Досліджено теоретико-методологічні питання правосвідомості. Особливу увагу приділено розгляду структури правової свідомості, а також розкриттю основних напрямів впливу правової свідомості на розвиток українського соціуму.

Ключові слова: *правова свідомість, структура правосвідомості, правосвідомість як система, функції правосвідомості.*

Актуальність проблеми. Важливим чинником формування правової держави та громадянського суспільства в Україні є правова культура українських громадян, одним із основних елементів якої – правосвідомість, яка відображає правову дійсність. Через філософсько-правовий аналіз правосвідомості можна пізнати те, яким чином право функціонує у суспільстві, яким чином громадяни сприймають право, ставляться до нього, визнають або не визнають закріплені у ньому цінності, норми, принципи, ідеї тощо. Через це розгляд різних проблем правосвідомості, багато із яких й до сьогодні є дискусійними, має найважливіше значення у системі філософсько-правових знань.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Філософські та юридичні аспекти правової свідомості розкриваються у працях відомих українських науковців (Н. Бура, В. Головченко, В. Бабкін, С. Бобровник, Г. Балюк, В. Копейчиков, В. Котюк, А. Крижановський, Є. Назаренко, В. Оксамитний, М. Орзіх, В. Селіванов, В. Сіренко, С. Станік, В. Тацій та ін.), а також російських учених (С. Алексєєв, Д. Керімов, Є. Лукашова, Н. Матузов, В. Кудрявцев, М. Козюбра, І. Самощенко, В. Сальников та ін.), на яких ґрунтується дане дослідження. **Метою** цієї публікації є філософсько-правове обґрунтування структури правосвідомості, а також всебічний розгляд її функціональної системи.

Виклад основного матеріалу. У сучасній філософсько-правовій літературі найбільш поширеним є визначення правосвідомості як сфери суспільної свідомості, що відображає правову дійсність у формі правових знань і оцінного ставлення до права і практики його реалізації, соціально-правових настанов і ціннісних орієнтацій, які регулюють поведінку людей у сфері права. Так, на думку Н. Юрашевича, «правова свідомість – система відчуттів, звичок, уявлень, оцінок, поглядів, теорій, ідей суб'єктів права (носіїв правосвідомості), що відображають правову дійсність і оцінне ставлення до неї (до соціально-правових настанов і ціннісних орієнтацій суспільства, до минулого, сучасного або очікуваного права) і виконують завдяки цьому роль своєрідного

регулятора (саморегулятора) їх поведінки в юридично важливих ситуаціях» [1, с. 181].

Правова свідомість є складним системним утворенням, що містить різні елементи, які утворюють її структуру і розгляд якої є важливим у зв'язку з тими змінами, що спіткали сучасну правову дійсність. Злам ustalених стереотипів у філософсько-правовій науці, докорінне реформування законодавчої бази стали чинниками, які змінили саме уявлення про елементи правосвідомості. Кількість елементів правової свідомості, їх взаємозв'язок різні автори тлумачать неоднозначно. Це питання є дискусійним донині.

Так, одні автори як елементи правової свідомості виділяють правову ідеологію («систематизоване наукове вираження правових поглядів, принципів, вимог суспільства, класів, різних соціальних груп і прошарків населення») та правову психологію («сукупність правових почуттів, ціннісних ставлень, настроїв, побажань і переживань, характерних для всього суспільства в цілому або конкретної соціальної групи») [2, с. 56–57].

Інші дослідники уявляють правову свідомість у вигляді складнішої системи, яка містить раціональний, емоційний, інформаційний, оцінний та вольовий елементи [3, с. 326].

В. Суслов виокремлює не елементи, а: 1) сфери правової свідомості, відповідні різним галузям права, наприклад кримінально-процесуальній правовій свідомості, адміністративній правовій свідомості, належності державної власності тощо; 2) цінність відносин, які включають ставлення до права, правову поведінку людей, діяльність правоохоронних органів, власну поведінку [4, с. 87].

У деяких дослідженнях компоненти правової свідомості можуть називатися інакше: наприклад, знання права, ставлення до права, спонукання до виконання правових приписів [5, с. 3]. Ці терміни можна замінити поняттями інформаційного, оцінного та емоційного елементів правосвідомості.

Н. Волковицька покладає в основу визначення елементів правової свідомості три аспекти її аналізу, якими є: а) загальне сприйняття права; б) оцінювання права і правової дійсності; в) вольове вираження ставлення до права. Відповідно до цього авторка говорить про такі три елементи правової свідомості, як правова онтологія, правова аксіологія та правова праксеологія [6, с. 34].

На наш погляд, правова свідомість дійсно має багатокomпонентний характер через те, що в неї відображається сукупність якостей, притаманних процесам і явищам правової галузі суспільства. Безпосередньо в ній інтегруються певні правові знання, ціннісні та ідеологічні принципи, емоційні та вольові правові настанови, правові традиції і норми, інституційні форми тощо, необхідні для досягнення правових цілей. В її структурі можна виділити такі елементи: раціонально-ідеологічний, емоційно-психологічний та настаново-поведінковий.

Раціонально-ідеологічний елемент правової свідомості становить домінуючі в суспільстві знання й уявлення про різноманітні аспекти правового життя суспільства; про правову систему та її певні інститути; про механізми державної влади й управління; про ухвалення правових рішень та їх реалізацію. Іншими словами, як раціонально-ідеологічна правосвідомість виступають сталі стереотипи правової свідомості в усіх її формах та виявах.

Емоційно-психологічний компонент правової свідомості становлять відчуття та переживання, на які випробовують соціальні суб'єкти у зв'язку з їх участю у правовідносинах і які формуються на основі правових знань і уявлень про норми права, юридичні права та обов'язки, законності, правотворчої і правозастосовної діяльності і пов'язані зі сприйняттям та оцінюванням правових явищ. До таких відчуттів і переживань можна віднести, наприклад, впевненість у справедливості правових норм, нормативно-правових актів, нетерпіння до їх порушення. Емоційні почуття і психологічні переживання складають невід'ємний аспект правової свідомості і поведінки. Супроводжуючи практично будь-які вияви правової активності суб'єкта і спрямовуючи її на досягнення життєво важливих цілей, емоції і почуття виступають одним із головних елементів механізму регулювання правових відносин. Розвинена правова свідомість припускає формування у його носіїв сталих стереотипів у галузі емоцій, почуттів та переживань.

Емоційно-психологічний елемент правової свідомості включає також ірраціональні чинники у свідомості і поведінці людей, які є складними і такими, що не піддаються простому причинно-наслідковому поясненню, спонукаючи мотиви в їх діях. Такі чинники виявляються в формі правових міфів, які є вірою людей в те чи інше «світле», «прекрасне» правове майбутнє. Як і упередження, правові міфи є головним чином продуктом емоційної діяльності людей і спираються на суспільні авторитети. Але на відміну від упереджень вони характеризуються відносною тривалістю і продовжують існувати за певних змін у правовому житті суспільства [7, с. 88–89].

Наведене про сутність правових міфів зовсім не означає, що в їх структурі відсутній будь-який раціональний сенс і що їх треба повністю ототожнювати із фальшю. Навпаки, правові міфи досить щільно переплетені з певними знаннями й уявленнями про правову реальність.

Але більш важливою є їх спроможність регулювати правову поведінку людей на основі емоційно-психологічних механізмів.

Останні виступають у ролі своєрідного компенсатора недоліків наукових знань у галузі права. Як відомо, правова наука може забезпечити лише частковий образ правової реальності, що підлягає корекції, виходячи з якого не можна бути абсолютно впевненим у правильності своїх правових дій. Таку впевненість надає правовий міф, який і є ірраціональною за своєю сутністю абсолютною вірою в досягнення соціальних, передусім правових, цілей, що ставляться.

Настаново-поведінковий компонент правосвідомості становлять правові настанови і відповідні стереотипи поведінки, які сприяють переведенню уявлень і цінностей у площину практичної реалізації.

У правовій поведінці суб'єктів виявляється реальний зміст їх правосвідомості. Унаслідок цього в структурі правосвідомості доцільно виділити поведінкові компоненти, до яких треба віднести правові настанови, котрі у своїй сукупності складають ціннісну орієнтацію суб'єктів і готовність до діяльності в галузі правового регулювання.

Правова настанова і правова поведінка існують в органічній єдності, їх усталені стереотипи становлять обов'язковий елемент правової свідомості особистості, соціальної групи або суспільства в цілому.

Усі розглянуті елементи правосвідомості є відносно самостійними і разом з тим взаємопов'язаними, щільно переплітаються, утворюючи специфічну цілісність – правову свідомість. Характер правових знань і уявлень, цінностей та переконань, емоційних станів і психологічних почуттів, позицій і настанов, переважаючих зразків правової поведінки визначають зміст правової свідомості членів суспільства.

Правовій свідомості, як і будь-якому іншому явищу об'єктивної реальності, для реалізації сутнісних якостей, внутрішнього потенціалу треба постійне функціонування, тобто здійснення своїх функцій.

У філософсько-правовій літературі функції правосвідомості розуміються неоднозначно. Так, на думку К. Бельського, вони являють собою способи вияву специфічної ролі і значення правової свідомості в житті суспільства [8, с. 70]. У цьому випадку вихідною категорією для визначення функції є «спосіб», що досить обґрунтовано, оскільки «спосіб» – це «дія або система дій, що застосовуються при виконанні будь-якої роботи, при здійсненні будь-чого» [9, с. 178].

Т. Синюкова розуміє функції правосвідомості як «напряму впливу цього явища на суспільні відносини» [10, с. 618]. На нашу думку, це визначення відтворює поширене уявлення про функції права і в принципі може бути визнано слушним при характеристиці функціональної сторони правосвідомості. Але, треба зауважити, що правова свідомість не регулює суспільні відносини і безпосередньо не впливає на них. Її регулятивна складова повернена на внутрішній світ людини, її переконання і оцінювання. Вона регулює поведінку людей. У зв'язку з цим наведені визначення потребують пояснення щодо об'єкта впливу правосвідомості.

На наш погляд, беручи до уваги функції як ролі (призначення) явища в даній системі відносин, можна стверджувати, що функції правосвідомості є роллю цього феномена в соціальному житті, передусім у житті людини, оскільки саме вона забезпечує сприйняття (пізнання) індивідом правової реальності, її оцінювання і регуляцію поведінки відповідно до отриманих знань і уявлень (настанов), що сформувалися.

Питання про те, які саме функції виконує правосвідомість, також є дискусійним. Наприклад, В. Щегорцев виділяє регулятивну, ідеологічну, нормативно-прогностичну функції правосвідомості [11, с. 100]. І. Шаповалов говорить про такі функції правосвідомості, як регуляція поведінки, інструмент пізнання правових відносин, адаптивна [12, с. 86]. Ю. Кузьмін вважає, що правосвідомості притаманні: світоглядна, аксіологічна, пояснювально-описувальна, прагматична та виховна функції [13, с. 162].

Отже, функції правосвідомості зумовлені її структурою. Відповідно до трьох наведених структурних елементів правосвідомості доречно виділити три основні функції, що здійснюються цим соціальним феноменом: пізнавальну, оцінну та регулятивну.

Завдяки першій функції накопичуються та засвоюються знання про право, правову дійсність у цілому, що складає основу для формування відповідного ставлення до права, опрацювання правових настанов, націленості на ті чи інші варіанти правової поведінки.

Ця функція реалізується завдяки ознайомленню і засвоєнню суб'єктами права певної правової інформації, яка має відповідати таким вимогам:

- доцільність, чіткість, ясність, несуперечливість правової інформації;
- повнота, цілісність і достовірність правових знань, що відповідають вимогам об'єктивної й абсолютної істини;
- динамічність. Це означає, що правова інформація постійно розвивається, вдосконалюється під впливом нових потреб суспільства, забезпечуючи цим всебічне об'єктивне пізнання правової реальності;
- стабільність правової інформації, що припускає необхідність підрахунку взаємозумовленості її стійкості та мінливості при провідній ролі стійкості;
- захищеність правової інформації з боку держави.

Оцінна функція правосвідомості викликає до життя певне ставлення людини до права, практики її виконання і застосування, різноманітних сторін і явищ правової дійсності на основі досвіду і правової діяльності.

Ця функція формує чотири види оцінних відносин. Це ставлення, по-перше, до права (його норм, принципів, інститутів); по-друге, до правової поведінки оточуючих; по-третє, до правоохоронних органів та їх діяльності; по-четверте, до своєї правової поведінки (самооцінка).

Оцінна функція спрямована на формування правових настанов особистості. З точки зору Д. Керімова настановою є такий стан індивіда, соціальної групи, суспільства в цілому, який безпосередньо визначає заданість їх спрямувань, спрямованість інтересів, цілей та вольової діяльності [14, с. 416].

Згідно з цим тлумаченням соціальної настанови під правовою настановою в науковій літературі розуміється виникаюча на основі соціальної потреби і ситуації для її задоволення схильність суб'єкта будь-яким чином реагувати

на будь-які явища правової дійсності, а також його схильність або готовність до здійснення конкретних юридично значущих дій.

Звідси виходить, що природа правової настанови і відповідно основне призначення оцінної функції правосвідомості полягає в тому, що у свідомості людини формується певний правовий стереотип, варіант дії і, що не менш важливо, готовність до цієї дії. На цьому етапі відповідний потенціал ще не реалізується в конкретних вчинках, він залишається у вигляді схильності до того чи іншого вчинку, спрямованості на цей вчинок. Це означає, що настанова – цілісний стан суб'єкта, що передуює вияву його правової активності.

Реалізація ж потенціалу відбувається у процесі здійснення регулятивної функції правосвідомості, яка характеризує діяльний бік правосвідомості індивіда. Ця функція правосвідомості забезпечує правову активність особистості, яку можна визначити як суспільно корисну (позитивну), свідому, творчу діяльність, що спрямована на досягнення цілей права, засновану на повазі до права, визначенні високого престижу діяльності правових настанов. Правова активність виражається в застосуванні, реалізації, дотриманні вимог чинного законодавства, а також у контролі над реалізацією правових розпоряджень.

Центральним, базисним поняттям змісту правової активності є правомірна поведінка як така, що збігається з вимогами права, не суперечить нормам права, не заборонена правом, відповідає суб'єктивним правам і обов'язкам, що впливають з правових норм. Завдяки правомірній поведінці здійснюється суб'єктивне право і належним чином виконується обов'язок. Тому для характеристики правомірної поведінки громадян цілком достатньо двох категорій: виконання (обов'язку) і здійснення (права). Вони об'єктивно характеризують правомірну поведінку, у тому числі з погляду на способи впливу на неї за допомогою права.

У межах правомірної поведінки організується і реалізується людська активність і досягається соціально корисний результат. Правомірна поведінка багато в чому характеризує соціальну активність, стаючи її своєрідним критерієм. Тому не можна погодитися зі ствердженням, за яким правова активність особистості виявляється поза межами правомірної поведінки та існує окремо від неї.

Разом з тим треба відзначити, що не будь-яка правомірна поведінка характеризується активністю. Наприклад, багато норм Конституції України не вимагають правової активності, а деякі, навпаки, припускають пасивність, помірність.

У зв'язку з цим доцільно розмежовувати поняття правомірної поведінки і правової активності. Останнє – це вищий рівень правомірної поведінки особистості, що характеризує її напружену, ініціативну діяльність для ефективного і найбільш повного здійснення і захисту прав та виконання обов'язків. Іноді правову активність характеризують як вищий ступінь якості правомірності в поведінці суб'єкта [15, с. 10–12].

Крім правомірної поведінки, правова активність характеризується активною участю громадян у правотворчій діяльності (обговоренні проектів законів і рішень місцевих органів влади, внесенні пропозицій до законодавчих і державних органів, редакцій газет, радіо, телебачення), використанні правових матеріалів у своїй підприємницькій чи іншій діяльності, зокрема правовиховній, участі в правоохоронній діяльності і роботі громадянських організацій.

Зазначені функції правосвідомості є основними. Вони найбільш повно, точно і всебічно розкривають її природу. Крім них правосвідомості можна приписати ще й інші функції, наприклад, функцію правового моделювання (О. Лукашева), функцію розвитку правової науки (М. Бура), практичну функцію (Д. Потопейко), правостворюючу функцію (А. Абрамов) тощо. Але вони є або різновидами наведених функцій, або є їхніми іншими назвами.

Висновки. Правосвідомість є сукупністю правових уявлень, почуттів, переконань, оцінок, що виражають ставлення індивідів, соціальних груп, суспільства в цілому до права, поведінки людей в галузі правового регулювання. Маючи складну структуру і сенсоутворюючі функції, вона дозволяє більш повно й об'єктивно пізнати та зрозуміти правову діяльність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Юрашевич, Н. М. Эволюция понятия правового сознания / Н. М. Юрашевич // Правоведение. – 2004. – № 2. – С. 178–187.
2. Гречин, А. С. Социология правового сознания / А. С. Гречин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 256 с.
3. Теория государства и права: учебник / под ред. В. И. Корельского, В. Д. Перевилова. – М., 1997. – 391 с.
4. Суслов, В. А. Структура правосознания / В. А. Суслов // Правоведение. – 1997. – № 2. – С. 86–98.
5. Ромашов, Р. А. Правовая культура и правовой нигилизм в молодежной среде / Р. А. Ромашов // История государства и права. – 2006. – № 2. – С. 2–9.
6. Волковицька, Н. Онтологічний та аксіологічний елементи у сучасній правовій свідомості / Н. Волковицька // Юрид. Україна. – 2010. – № 3. – С. 33–38.
7. Шаповалов, И. А. Некоторые теоретические аспекты формирования российского правосознания / И. А. Шаповалов // Государство и право. – 2005. – № 4. – С. 84–105.
8. Бельский, К. Т. Социалистическое правосознание. Диалектика формирования и развития / К. Т. Бельский. – Ярославль, 1979. – 274 с.
9. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – М., 1986. – 586 с.
10. Теория государства и права. Курс лекций / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – М., 2001. – С. 618.
11. Щегорцев, В. А. Социология правосознания / В. А. Щегорцев. – М. : Мысль, 1981. – 287с.
12. Шаповалов, И. А. Некоторые теоретические аспекты формирования российского правосознания / И. А. Шаповалов // Государство и право. – 2005. – № 4. – С. 84–91 с.

13. Кузьмин, Ю. А. Смыслонесущие функции правосознания / Ю. А. Кузьмин // Вестн. Чуваш. ун-та. – 2009. – № 3. – С. 160–169 с.
14. Керимов, Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Д. А. Керимов. – М., 2001. – С. 416.
15. Затонский, В. А. Правовая активность как качественное состояние правовой жизни / В. А. Затонский // Правовая политика и правовая жизнь. – 2003. – № 3. – С. 10–19.

СТРУКТУРНО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ ПОДХОД К АНАЛИЗУ ПРАВОСОЗНАНИЯ

Климова Г. П.

Исследованы теоретико-методологические вопросы правосознания. Особое внимание уделено рассмотрению структуры правового сознания, а также раскрытию основных направлений влияния правового сознания на развитие украинского социума.

Ключевые слова: правовое сознание, структура правосознания, правосознание как система, функции правосознания.

STRUCTURAL AND FUNCTIONAL APPROACH TO THE ANALYSIS OF JUSTICE

Klimova G. P.

The article investigates the theoretical and methodological issues of justice. Particular attention is paid to the structure of legal consciousness, as well as the disclosure of the main directions of legal consciousness of the influence on the development of Ukrainian society.

Keywords: legal consciousness, the structure of justice, of justice as a system of justice functions.

УДК 13:572

А. І. Понеділок, здобувач

САМОРУЙНАЦІЯ ЛЮДИНИ: СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН ЧИ ХВОРОБА?

Розглянуто актуальну проблему сучасного часу – саморуйнацію людини, що тісно пов'язана зі станом соціокультурного простору та викликана кризою основних запобіжників людського буття.

Ключові слова: саморуйнація, самогубство, криза, особистість, буття, мораль.

Актуальність дослідження проблеми самодеструктивності людини зумовлена зростаючим рівнем руйнівних процесів у суспільстві, а це у свою чергу потребує наукового аналізу прихованих витоків людської руйнації і пояснення, чому в природі людини поряд із духовним потенціалом існує та переважає соціально небезпечний потенціал саморуйнування.

Тому **мета** статті – розкриття головного питання про те, що являє собою саморуйнація людини: соціальний феномен, який є невід’ємною складовою частиною людської культури, або хвороба, яка завжди поруч, або водночас і феномен, і хвороба. На ці питання і робиться наголос у зазначеному дослідженні.

Стан наукового розроблення проблеми. Питання, пов’язані із саморуйнуванням людини, розглядали починаючи з античних часів (Арістотель, Сократ, Епікур, кініки, стоїки, Платон, Сенека та ін.), в добу Середньовіччя (Августин, Тома Аквінський), в добу Нового часу (Р. Декарт, Г. В. Лейбниц, К.-А. Гельвецій та ін.), та представники німецької філософії (І. Кант, Г. В. Ф. Гегель, А. Шопенгауер, Ф. Ніцше). Витоки людської природи руйнування, її буттєвої укоріненості у свідомості досліджували представники екзистенційної філософії (К. Ясперс, А. Камю, Ж.-П. Сартр та ін.), прибічники франкфуртської школи (Г. Маркузе, Т. Адорно, М. Хоркхаймер, А. Альтюссер та ін.), філософи соціологічного напрямку (Е. Дюркгейм, Г. Зиммель, Е. Фромм, Ж. Еллюль та ін.), філософії структуралізму (Ж. Батай, Ж. Бодрійяр, М. Фуко, Ж. Дерріда, Ж. Дельоз та ін.), психоаналізу (З. Фрейд, А. Адлер, В. Франкл, С. Гроф та ін.), вітчизняної філософії (А. Гусейнов, А. Назаретян, В. Малахов, Б. Капустін, В. Лозовой та ін.).

Виклад основного матеріалу. Науковий напрям із цієї проблематики має велике поле наукового дослідження і стосується усіх сфер філософського знання, бо він відображає багатовимірний рівень соціального та індивідуального буття людини. На сучасному етапі розвитку суспільство переживає скрутні часи трансформації свідомості, ментальності та духу. Цей тривалий і болісний процес ускладнюється викликами, які отримала цивілізація ще наприкінці ХХ ст. у вигляді природних та техногенних катастроф, екологічної та духовної кризи, національної нетерпимості та ворожнечі, боротьби між провідними країнами світу за нові ринки збуту, стратегічні ресурси тощо. У цей асоціативний ряд логічно вписується виклик, який являє собою проблему, тобто є наріжним каменем усіх наведених явищ разом узятих, – людська саморуйнація як форма агресії.

Ще у ХІХ ст. Е. Дюркгейм зробив висновки щодо саморуйнівних деформацій на прикладі німецького суспільства, у якому розглядав зародки самогубних нахилів. Він вважав, що у кожному суспільстві існує певний нахил до самогубства, який формує визначений контингент осіб, схильних до посягань на власне життя. Цей нахил був об’єктом спеціального дослідження Дюркгейма [5]. Він намагався визначити умови, за яких реалізується явище, котре

він назвав соціальним показником самогубства. До речі, у часи Дюркгейма і навіть у 20–40-ві роки ХХ ст. дискусії щодо причин саморуйнівного тяжіння відбувалися в основному в колі психіатрії і психології. І зацікавленість учених викликали не такі форми саморуйнації особистості, які зараз вважаються знаковими для сучасного суспільства, – наркоманія, алкоголізм, ігроманія, токсикоманія, а крайня форма аутоагресії – самогубство. Відомі французькі психіатри ХІХ ст. Ескіроль, Фальре, Моро де Тур, Бурден вважали, що будь-яка добровільна відмова від життя є божевіллям, хворобою, яка є в кожному суспільстві, але потім сформувався інший науковий погляд на цю проблематику – той самий, з позицій якого Ескіроль пізніше стверджував, що самогубство є феноменом, який залежить від низки різноманітних причин і не може бути показником хвороби.

ХХ століття запропонувало нові наукові підходи до вивчення форм саморуйнації та її природи. Серед них: еволюційний, соціологічний, психоаналітичний, соціально-психологічний, соціально-філософський, антропологічний та ін.

Але ж виникає закономірне запитання, що лежить на поверхні проблематики: чому саме зараз існує загроза повного винищення людства своїми руками, передусім за допомогою саморуйнації та аутоагресії? Що ж таке незвичне, особливе, загрозливе несе в собі сучасна цивілізація?

Нагадаємо, що саморуйнівні вияви існували задовго до появи наукового інтересу до них у всіх суспільствах, верствах, у всі часи і майже у всіх народів. Так, у Давній Греції, де в багатьох містах-полісах діяли суворі і вимогливі правила державотворення і дотримання закону, самогубство часто, як і вигнання, застосовувалося за велінням більшості громадян: приреченому потрібно було випити чашу отрути (так скінчив життя Сократ); у Давньому Римі взагалі завжди практикувалися жорстокі розваги – гладіаторські бої, бої людей з тваринами, а також існували ритуально-сакральна і публічна проституція, розпуста тощо (патриції охоче одружувалися на відомих проститутках, навіть імператори не цуралися цього); у Давній Індії традиційним вважалося, що жінка-удовиця повинна була сама увійти в ритуальне вогнище, де горіла труна померлого чоловіка (обряд саті), а поділ на касти не тільки розмежував суспільні страти за ієрархічним ступенем, а й унеможлиблював поліпшення долі будь-якої нижчої касти (така принизливість була вічним клеймом мільйонів); у Давній Японії, де честь воїна вважалася за головну добродієність, ритуальне самогубство (сепоку) культивувалось як норма і було обов'язковим кроком при певних непереборних обставинах; на Давньому Сході, де наркотичні інгредієнти входили як складові багатьох страв, також вживалися й окремо (гашиш, опій тощо); у давніх слов'ян вважалося нормою займатися коханням будь з ким у заздалегідь призначені дні (свято Івана Купали), але ж розпуста сама по собі піддавала-

ся ганьбі і вважалася нечистим та недобрим діянням. Є багато прикладів, що свідчать про існування різноманітних форм саморуйнівних актів у минулому, але якщо ретельно дослідити ту чи іншу саморуйнівну поведінку, притаманну тому чи іншому давньому суспільству, то із здивуванням погоджуєшся, що майже всі вони відповідали певним тогочасним стандартам існування суспільства, і тому можна припустити, що для сучасників ці форми саморуйнації не були тим злом, яким ми їх бачимо нині. А тому проституція, якщо вона була пов'язана зі служінням культу певного божества, виконувала сакральну функцію і вважалася священною (Давня Греція, Давній Рим, Давня Індія, країни Давнього Сходу – Шумер, Аккад, Вавілон, Єгипет); самогубство заради поліпшення державного устрою і збереження суспільного спокою (Давня Греція, Давній Рим) вважалось громадянським актом покори і розуміння державного блага або заради честі своєї родини, свого імені (Давня Японія), або заради пам'яті померлого і неможливості жити після смерті володаря (що відповідало думці, яка існувала в суспільстві) (Давня Індія); вживання наркотичних речовин у країнах Сходу раніше (як і зараз) вважалось необхідною складовою чоловічої бесіди, свята, весілля (вживання алкоголю було не прийнято за релігійним уявленням і кліматичним чинником) – давні східні традиції і зараз існують у багатьох країнах Близького та Середнього Сходу. З усього наведеного можна зробити припущення, що коли йдеться про відхилення в поведінці людини, то завжди треба звертати увагу на культурні традиції і уподобання того чи іншого народу, тієї чи іншої культури тощо. Тому девіацій у сучасному розумінні цього явища у минулі часи майже не існувало. Кожне суспільство, кожна епоха встановлювали для себе певну градацію «добрих» і «поганих» вчинків, і спроможність підкорятися цим стандартам виступала своєрідною гарантією уникнення деградації суспільства та людини.

Зараз можна впевнено стверджувати, що до середини XIX ст. світ не знав про такі форми девіантної поведінки (тобто той, хто відхиляється від норми), як наркоманія, геймоманія, тероризм, волоцюжництво тощо взагалі, або в таких розмірах не знав тих масштабів девіації, що існують зараз. І якщо раніше кожне суспільство, кожна культура, кожна епоха мали свої яскраво виражені, «традиційні» форми девіації, то зараз все перемішалось і ускладнилось. Здається, сучасна культура увібрала в себе все найгірше, що було створено людством раніше, додавши ще й свої «здобутки». І це не публіцистичне спостереження. Відомі вчені – філософи, соціологи, політологи, психологи, медики відмічають тенденцію до ускладнення і транслокації (переміщення частини одного девіантного чинника до іншого: проститутка стає наркоманкою або алкоголезалежною, наркоман або ігроман змушений йти на злочини, аби знайти гроші для дози чи продовження азартної гри) руйнівних форм поведінки.

Сучасна наука під деструкцією розуміє специфічну людську форму активного ставлення до світу, основним змістом якого є руйнація існуючих об'єктів і систем, яка може бути спрямована і на саму людину, що виявляється у руйнації особистості до крайньої її форми – самогубства. Деструкція є виявом хаосу, що завжди присутній у людській природі, і може бути як кінцевою метою діяльності, так і супроводжувати діяльність, що має креативну мету [7]. Аби зрозуміти, чому окремих індивід прагне до саморуйнування, що суперечить фундаментальному закону життя – інстинкту самозбереження, треба звернутися до природи людини. На відміну від тварини людина здатна пожертвувати життям заради самоствердження, збереження особистісної чи групової гідності. Хтось, аби зберегти життя, йде на підлість та зраду, хтось урятовує людей ціною власного життя, а хтось від втрати сенсу життя вбиває себе та інших. Дослідники людської природи відзначали, що людина є єдиною істотою, яка не пристосована до середовища свого існування (К. Лоренц, Н. Тінберген, Е. Фромм, Е. Аронсон та ін.). Представники екзистенціалізму відзначали, що індивід у хворому суспільстві – це хвора реальність, яка корелює з таким самим суспільством. У їхніх концепціях розлюдненого суспільства вияв людини як на філогенетичному, так і на онтологічному рівні наповнюється негативним сенсом. Формується помилковий, хибний стан свідомості, який характеризується бездуховністю та асоціальністю, що посилює руйнівні тенденції в людині в умовах культивування ерзац-цінностей масової культури (В. О. Лозовой).

«Саморуйнування особистості – це складний соціальний феномен, який являє собою одну з форм саморуху та самозмінення, що спрямований до девіантної поведінки, асоціальності» [6, с. 288]. В соціокультурному просторі розвивається моральнісна система координат, культ споживання стає не просто культом, а *Культом, Ідолом, засобом та сенсом життя, самометою*. В такій системі «цінностей» індивід дезорієнтується, і, як підкреслює Ж. Батай, «людина за своєю природою отримує задоволення від трат, свят, жертв тощо, в той час як капіталістичні імперативи корисності та накопичення не притаманні людській природі» [1, с. 92]. Сама природа людини виступає як алібі суспільства споживання. Ж. Батай вперше розвиває ідею «безробітної негативності»: якщо дія, за Гегелем, є негативною, то для людини «кінця історії», якій більш немає чого робити, зберігається «безробітна негативність», що реалізується в отриманні адреналінових почуттів через еротіку, порнографію, містику, культу смерті, азартні ігри тощо, які посилюють саморуйнівні інтенції в людині [4].

Саморуйнування як механізм самознищення приводиться рух як зовнішніми чинниками, що призводять до виникнення суперечностей між людиною і соціумом, так і внутрішніми, що виникають та функціонують у самій системі особистості. Це зумовлено об'єктивними причинами: інтенсивний ріст

капіталізації суспільства, соціально-економічна криза, що спричиняє формування армії безробітних, соціально незахищених людей, які залишаються без засобів існування та втрачають єдність із соціальним цілим [6]. Така примусова соціальна непотрібність обертається на так звану, за висловом Ж. Батая, «прокляту долю». І від того, як людина здатна або подолати цю «долю», вийти із цих нерозв'язаних проблем, аби піднятися до духовності та творчого творіння, або змиритися та самоусунути від проблем, залежить її подальше життя. Небажання або нездатність чинити опір «абсурду життя» виявляється в прагненні сховатися від людей, максимально самовідсторонитися шляхом саморуйнації (А. Камю). Перебуваючи в такому стані людина намагається уникнути відповідальності перед самою собою і суспільством, урятуватися «втечею в ірраціональність», включатися в процес духовної капітуляції, відмови від свободи (Е. Фромм). Звільнення від зовнішнього і свого світу виявляється в таких саморуйнівних формах, як геймоманія, наркоманія, алкоголізм, токсикоманія, бирладництво, проституція тощо, які за своєю сутністю як форми розтягнутого у часі саморуйнування є соціальним злом.

В останні роки ХХ ст. з'явилася низка неврозів, пов'язаних із втратою сенсу життя, неврозів безробіття, недільних неврозів, неврозів «нових українців» та ін. За визначенням В. Франкла, ноогенні неврози мають характерні прикмети: апатія, депресія та нудота [8]. Е. Фромм звертає увагу на те, що хронічна депресія і нудьга викликають підвищену фрустрацію, яка у компенсованій та некомпенсованій формах являє собою одну з основних психопатологій сучасного технотронного суспільства. Цей феномен, на думку В. Герона і А. Бартонна, отримав назву «хвороба сучасного суспільства». Такий соціальний аспект життя створює найсприятливіші умови для формування саморуйнівного стану. Відчуття втрати сенсу буття в масштабах суспільства, що спостерігається і в країнах «ситого» Заходу, і у «бідних» трансформаційних країнах, небезпечно тим, що воно є руйнівним. Життєвий досвід підтверджує, що ізгоями, наркоманами, екстремістами, терористами, сектантами-фанатиками стають ті, хто не може себе реалізувати [11, с. 32]. «Руйнівність – це наслідок неспроможного буття» (Е. Фромм).

У зовнішньому світі людина шукає втрачений «материнський рай» у вигляді емоційного зв'язку з іншими та шляхи їх реалізації. Екзистенційне роздвоювання спонукає людину встановлювати єдність із самою собою, природним та соціальним світом. Цю єдність можна встановити різними шляхами: вимкнути свідомість, доводячи себе до стану екстазу, ейфорії або трансу за допомогою наркотиків, алкоголю, сексуальних оргій, посту, голоду та інших ритуалів [11, с. 34]. Е. Фромм підкреслював, що будь-яка спроба відновити свою цілісність має за мету відключення розуму, будь-яка манія робить людину калікою, поглинає її, ставить у залежність від пристрасті, як і наркоманія. За Е. Фроммом творчість і руйнування – це не ін-

стинкти, а реакції на людську ситуацію у реальному світі. Найжахливіше – це стан людини, що приречена на бездію та непотрібність. Рятуючись від цих нестерпних відчужень, людина згодна випробувати будь-які засоби – від роботи до наркоманії, брутальності, самогубства, вбивства, кілерства і добровільної згоди йти на війну, аби руйнувати світ і себе. Альтернатива така: або творити та будувати, або знищувати та руйнувати [9]. Групова ідентифікація і почуття захищеності, співчуття і самопожертвування, жага безсмертя і сенсу життя штовхають людину в обійми ірраціональних ідеологій, які здатні маніпулювати свідомістю людини. Підсвідомі прагнення до гострих амбівалентних переживань, які формуються в атмосфері напруження, настільки глибоко інтегровані в емоційний пласт людини, що усі види заміщеної активності, вироблені культурою (мистецтво, спорт, мораль, релігія тощо), тільки тимчасово могли б загальмувати його актуалізацію. Рано чи пізно в людині посилюється тягіння до адреналіну, і люди шукають шляхи їх реалізації. Такий час у динаміці масового настрою – це золотий час для ідеологів культу смерті, тоталітарних сект. Тягар індивідуальної відповідальності нестерпний, він примушує людину перебувати під авторитетом Господаря (Батька). Солодке почуття залежності від Авторитету створює емоційний стан інфантильно-рабського розуму, що готовий завжди бездумно віддати своє життя заради ірраціональних ідей та Авторитетів (Ф. Достоєвський, Е. Фромм). Урятувати власну унікальність людина зможе за умови створення такої форми життя, яка дозволить їй перебувати у стані свободи, а отже, відповідальності за своє буття [10].

Як підкреслював Ж. Бодрійяр, протягом усієї своєї історії західне суспільство рухалося до багатьох звільнень: звільняли політичне, сексуальне, виробниче та руйнівне, жінок та дітей, підсвідоме та свідоме, мистецтво тощо. Ця «оргія звільнення дійшла до завершення». Виникає запитання: а що далі? Зараз, стверджує філософ, «західний світ рухається у пустоту. Усі утопії реалізовані, суспільству залишається тільки відтворювати вже існуючі фантазми» [2, с. 7]. Як існувати в стадії зникнення? Усе суще як і колись функціонує, але сенс існування уникнено. Людина втрачає головне, систему цінностей, сенс життя. «Епоха «вірусної метонімії» невмолимо поглинає усе людське, що є в людині, залишаючи її наодинці із руйнівною тягою» [2, с. 46].

У сучасному світі, відмічав Ж. Бодрійяр, одержали триумф три основні форми: тероризм як форма трансполітики, СНІД і рак як форма патології, транссексуальність та трансвестизм як форма єдності сексуальності й етики, які водночас відображають посилення жорстокості в політиці, сексуальності, генетиці тощо, і розпад відповідних культурних кодів. Людське тіло, що міститься в штучному середовищі, втрачає імунітет. А людина без захисних властивостей стає вразливою для техніки, технологій, соціального забруднення [4, с. 54]. В сучасному інформаційному суспільстві «мислення людини

заміщується електронікою, і всі системи наближаються до межі імунодефіциту. В надзахищеному просторі тіло втрачає увесь свій захист [4, с. 91]. В асептичному просторі починають множитися нові віруси, які торкаються як тіла, так і соціуму, тому соціальна система теж втрачає свій природний захист. Коли система редукується, відзначає Ж. Бодрійяр, нею опановує принцип Зла як принцип повернення до довколишнього стану [2, с. 95].

Сучасні проблеми, що виникли в суспільстві, на думку філософів, являють собою захисну реакцію: СНІД протистоїть сексуальній епідемії, наркотики захищають від розумового отуплення та універсальної запрограмованості, тероризм – від «епідемії злагоди» та необмежуваного впливу державної влади, неврози – від божевілля тощо.

Глобальна спроба програмування та штучного моделювання світу, констатують науковці, веде до створення сміттевого звалища, природне середовище перетворюється на відходи. Характерною рисою західної цивілізації є те, що людина стає «отбросом» своїх власних «отбросів». «Сучасне місто – це музей ідеальної деконструкції, де заставлений принцип ідеального саморуйнування. Сучасний мегаполіс – це безбачна машина, що нескінченно відтворює саму себе, і люди в цій машині теж нескінченно відтворюють себе як відходи» [4, с. 251]. За Ж. Бодрійяром вседозвіл, безкарність, інтенсивність свободи призводять до обвалу цінностей. Україна, як інші колишні республіки відкрили для себе «права людини», ріст злочинності, зростання катастроф людського буття. Десь, підкреслює філософ, «ми бачимо демонстрацію всього того, чим є ми самі, усіх так званих емблем людського роду у вигляді ідеальної галюцинації і повернення того, що стримувалося раніше, включаючи усе найгірше, усе найнепрстойніше у західній культурі, – все це віднині буде безмежним» [2, с. 141–142]. А це поле для розквіту деструктивних процесів. Одноразова субкультура та віртуальна монокультура, тиражуючи і закріплюючи одномірні стереотипи сучасної людини, перетворюється на ерзац-культуру, в якій індивід не може реалізувати себе як етичний феномен [11]. Тому всі ці соціальні умови у хворому суспільстві формують таку саму хвору людину, що прагне руйнувати не тільки світ, в якому вона не може гідно існувати, а й свій Всесвіт, своє життя.

Висновки. На підставі викладеного можна стверджувати, що саморуйнація людини є соціальним феноменом людської культури, але водночас є й соціальною хворобою, патологією суспільства. Проблема саморуйнації людини простежувалася в усі часи історично-культурного розвитку, має свої наголоси і тенденції. Але саморуйнівні процеси в культурі зросталися із подальшим розвитком людської цивілізації. В основі людського досвіду лежить деструктивність, укорінена у свідомості. Наголошується, що сучасний соціум знімає усі перешкоди з глибинного рівня свідомості, де ховаються витoki саморуйнування. На тлі глобальної кризи в ситуації адаптації індивіда до

хворого соціуму продовжує вкорінюватися аутодеструктивна домінанта. Синдром соціальної саморуйнації виникає і набирає сили в умовах соціально-економічної нестабільності, нереалізованості людського потенціалу, соціального розшарування, духовної кризи.

Хворий соціум продукує і хвору людину, яка тяжіє до саморуйнування. Треба підкреслити, що механізм саморуйнації починає діяти тоді, коли зовнішні умови сприяють цьому: втрата сенсу життя, розрив соціальних зв'язків, катастрофи людського буття, «безробітна негативність», – все це поширює сферу поширення епідемії саморуйнації, хвороби технотронного суспільства. І тільки зміна соціальної та духовної настанов дозволить блокувати соціальні витоки саморуйнування людини та розв'язати проблему людської саморуйнації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Батай, Ж. Литература и зло / Ж. Батай. – М. : Интер-Версо, 1994. – 166 с.
2. Бодрийяр, Ж. Прозрачность зла / Ж. Бодрийяр. – М. : Добросвет, 2000. – 258 с.
3. Гроф, С. За пределами мозга / С. Кроф. – М. : Институт трансперсональной психологии, 2000. – 504 с.
4. Дьяков, А. В. Жан Бодрийяр: Стратегии «радикального мышления» / А. В. Дьяков. – СПб. : Изд-во С.-ПУ, 2008. – 357 с.
5. Дюркгейм, Е. Самоубийство. Социологические исследования / Е. Дюркгейм. – К., 1991. – 489 с.
6. Лозовой, В. А. Саморазрушение личности как социальная проблема / В. А. Лозовой, В. А. Иванова // Харьковские социологические чтения. – Х., 1997. – Ч. II. – С. 288–293.
7. Лысак, И. В. Человек-разрушитель: деструктивная деятельность человека как социокультурный феномен / И. В. Лысак. – Таганрог: Изд-во ТРТУ, 1999. – 55 с.
8. Франкл, Э. Человек в поисках смысла / Э. Франкл. – М. : Мысль, 1990. – 367 с.
9. Фромм, Э. Иметь или быть? / Э. Фромм. – М. : Прогресс, 1990. – 238 с.
10. Фромм, Э. Бегство от свободы / Э. Фромм. – М. : Прогресс, 1990. – 269 с.
11. Чеботарева, Н. В. Екзистенційні витоки деструктивності у культурі / Н. В. Чеботарева // Наук. вісн. ХДПУ ім. Г. С. Сковороди. Сер. Філософія. – Х. : ОВС, 2004. – Вип. 16. – С. 31–36..

САМОРАЗРУШЕНИЕ ЧЕЛОВЕКА: СОЦИАЛЬНЫЙ ФЕНОМЕН ИЛИ БОЛЕЗНЬ?

Понедилок А. И.

Рассмотрена актуальная проблема современности – саморазрушение человека, которая тесно связана с состоянием социокультурного пространства и вызвана кризисом основных защитных механизмов человеческого бытия.

Ключевые слова: саморазрушение, самоубийство, деструкция, кризис, личность, культура.

PERSON'S SELF-DESTRUCTION: SOCIAL PHENOMENON OR ILLNESS?

Ponedyluk A. I.

The article views the topical problem of modern time that is a person's self-destruction. The problem is closely connected with the state of sociocultural space and is provoked by the crisis of basic defensive mechanisms of the human being.

Keywords: *self-destruction, suicide, destruction, crisis, personality, culture.*

УДК 316.7

Міхеєва В. В., кандидат історичних наук, доцент

ДУХОВНІСТЬ ЯК ОСНОВА ДУХОВНОГО ЖИТТЯ

У статті аналізуються філософські й соціологічні підходи до трактування терміна «духовність», розглянуті її складові елементи. Поставлено також питання про поворот у духовній сфері сучасної молоді, формуванню нею нового, іншого, особливого типу духовності.

Ключові слова: *духовність, молодь, суспільство, духовне життя, цінності.*

Актуальність проблеми вивчення духовності та духовного життя є безперечною. Духовне життя відбиває орієнтацію індивідів і груп на вищі цінності, життєві принципи, що відповідають за світоглядний, смисловий зміст життєдіяльності. У цьому сенсі близьким їй за значенням поняттям є «духовність» – термін, що перекладається із західних мов «насилу» і у свідомості західних дослідників стійко асоціюється переважно з християнською філософією, а ще точніше, з особливостями слов'янської культури і слов'янського світосприйняття.

Метою цієї роботи є дослідження терміна «духовність», вивчення духовності як явища.

Аналіз наукових джерел і публікацій вказує на те, що періодично у філософії й соціології то намічався підвищений інтерес до проблематики духовності, то слабшав, багато в чому в силу дуже складного завдання операціоналізації. Звідси нерідко йде тенденція до сакралізації духовних начал, або, навпаки, неготовність включати це поняття в науковий апарат і працювати з ним нарівні з іншими. Проте і в першому, і в другому випадках бракує ясності

у використанні терміна, а це означає, що розмивається наукове уявлення про духовність як явище.

У християнській філософії духовність розглядалася як результат залучення людини до краси та істини. Вона втілювала вищий початок, що знаходиться над усім світом, – і над природою, і над самою людиною. Досить згадати Тому Аквінського, який, оцінюючи створені світи в акті божественного створення світу, протиставляв духовне начало матеріальному: духовність, що «навіть не сформувалася, була чимось ціннішим, ніж навіть матеріальність, що вже сформувалася» [1, с. 388]. У цих словах виражена позиція, що сформувалася у філософії ще з часів Платона.

Наділення буття елементами духовності означає його підвищення серед інших світів. Саме про це говорив св. Августин Блаженний, який стверджував, що «людська душа має прекрасну і майже єдину здатність розумного бачення, за допомогою якого намагається також знайти саме себе» [1, с. 389]. Це пізнання без зусиль дається людям освіченим, які розпочинають вивчення не з метою подальшої похвали, а натхненні божественною любов'ю до істини [2].

Однак таке пізнання може бути доступним і для людей неосвічених, якщо вони керуються вказівками людей освічених. При цьому важлива віра у правильність того, що робиться, віра ця впливає із значущості вищої мети, якої прагне людина.

У сучасній західній літературі дослідження, пов'язані з проблемами духовності і духовного життя, як правило, виводяться за інституціональні межі науки. У тих випадках, коли ця проблематика все ж таки опиняється в центрі наукових досліджень, є два підходи до розуміння духовності.

Перший підхід тлумачить духовність як особливу рису буття, що якісно відрізняється від матерії, вторинну відносно неї. Другий підхід розглядає духовність як деякий тип або зразок релігійного і морального життя. У першому сенсі духовність є предметом інтересу метафізики, у другому – філософської антропології, де дилема бути або мати з точки зору духовності припускає першу можливість – бути. У сучасній культурі споживання, що не вимагає спеціальних інтелектуальних або емоційних зусиль, це набагато важчий вибір. Проте сказане не означає прагнення викрити сучасну свідомість у бездуховності. Духовність є однією із соціальних якостей особи, і в цьому сенсі їй важко відмовити в об'єктивності. А що стосується змістовного наповнення, то тут є доречною дискусія відносно її типів і домінант.

Але, незважаючи на це, в сучасній культурі раціоналізму духовність соромливо відсовується за межі основної течії наукових досліджень, поповнюючи список псевдонаукових ідей.

Підтверджуючи існуючий тренд, Г. Шнедельбах відмічає: «Слово «дух» сьогодні звучить як застаріле, хіба що іноді говорять про людей з багатим духовним життям і украй рідкісне поняття «духовність» вживається взагалі

для визначення рис людини. Причини цього слід шукати в теологічній і метафізичній історії поняття, у якій «дух» завжди пов'язувався з Духом Бога й уявленням про деяку безсмертну субстанцію душі. Це пояснює помітну стриманість сучасної філософії при використанні слова «дух» [3].

Як бачимо, рамки поняття «духовність» чітко окреслені, можливості використання суворо лімітовано і мало перетинаються із спробами наукового осмислення.

Виведення проблеми духовності з кола наукових питань за сутністю сходять до категоричної позиції батьків соціологічної науки (позитивістів і неопозитивістів), а переклад проблеми духу і духовності в етичну площину, здійснений І. Кантом, згідно з яким особливість духовних сил полягає у тому, що вони живляться не досвідом, а принципом, навпаки, відкрив наукові перспективи його осмислення.

Тему духовності розвивав епігон польського месіанізму М. Здеховський, з тієї самої причини сприймався багатьма сучасниками як безпечний дивак, погляди якого оцінювалися не більше як науковий скансен [4].

Розглядаючи проблему духовності, М. Здеховський виступив прибічником підходу, за яким люди розрізняються фактично тільки за своєю духовністю, особливо тоді, якщо їх фізичне буття або місце існування не мають істотних відмінностей. На думку М. Здеховського, тільки велич духу може свідчити про гідність людей. Тим самим відбулася спроба ввести поняття «духовність» у науковий апарат.

М. Здеховський вважав, незважаючи на те, що духовність європейців спирається на християнські традиції, в ній існують явні відмінності. Найважливішу межу він бачив у діленні на Схід (слов'ян) і Захід (романо-германські народи). Ця позиція є найбільш близькою російським мислителям. При цьому слов'янську духовність він оцінював значно вище, оскільки Захід, із його точки зору, залежний від жорсткого раціоналізму, перевернув дух заповідей Христа, створив ідеали і форми життя, які на практиці привели до вбивчої, але невпинної боротьби між собою не тільки народів, а й громадських класів. У збереженні духовних коренів, завдяки яким слов'яни застраховані від згубних крайнощів раціоналізму, у здатності реально утілити принципи вчення Христа М. Здеховський вбачав передумови майбутнього лідерства слов'ян у світовій історії. Зрозуміло, що в основі своєрідності слов'янства бачилися не інтелектуальні чи цивілізаційні цінності, а саме найтонші підстави духовності. Іншими словами, за М. Здеховським, слов'янська духовність є багатшою духовності Заходу, який надмірним культивуванням раціоналізму певною мірою позбавив індивідів уміння емоційно відчувати світ. Звідси його переконаність в особливій історичній місії слов'янських народів, на плечах яких спочиває майбутнє світу.

Звернемося до сучасних соціологічних джерел, у яких, на наш погляд, якнайповніше концептуалізується це поняття.

Генетично поняття «духовність», зазначав О. І. Шендрик, подібне до поняття «дух», де духовність виступає кількісною характеристикою розвиненості духовного начала у діючого суб'єкта [5].

Похідним від понять «дух», «душа» є термін «духовність», продовжує Ф. Мінюшев, «зазвичай позначають орієнтацію людини (людей) або на вищі цінності (сенсові цінності, на відміну від інструментальних), або під цим терміном розуміється спосіб, напрям і міра вияву творчих можливостей людини. Описово цей термін розкривається або як єдність таких елементів духовного зв'язку взаємодіючих груп, як вірування, переконання і моральні почуття (О. Конт), або означає такі духовні орієнтири, як Істина, Добро і Краса (Н. Бердяєв та ін.), або моральна основа соціальної солідарності взаємно корисних груп (Е. Дюркгейм)» [6, с. 191].

Не заперечуючи релігійну складову духовності, але відмічаючи хибність закріплення сфери духовності тільки в ареалі релігії, Ф. Мінюшев пише: «... у теоретичному плані духовність можна позначити як систему сенсових цінностей буття, засвоєну і прийняту людиною (групою, народом). Основним показником духовності виступає позиція людини відносно сенсів буття» [6, с. 191].

Отже, духовність як оцінний еталон тлумачення життєвих реалій лежить в основі самоідентифікації людини і входить до структури ментальності, характеризуючи її якісний стан.

У процесі аналізу філософських і соціологічних підходів до тлумачення духовності, її складових елементів, які сприяють теоретичній операціоналізації поняття, складається уявлення про багатогранність і в той же час цілісність самого явища, його тісний взаємозв'язок з багатьма сторонами громадського життя – моральною, етичною, чуттєвою.

Що ж об'єднується поняттям «духовність»?

Будучи переконаним у нерозривному зв'язку духовності з моральним законом і почуттям обов'язку, найважливішим її елементом Кант вважав любов, що розуміється як благовоління з неодмінним практичним благодіянням, супутнє виконанню обов'язку [6, с. 191].

Як відображення ширших громадських явищ Гегель розглядав абсолютний дух, що проходить тривалий шлях свого розвитку і виражається у праві, моралі та моральності.

У російській філософії, де проблема духовності посідала особливе місце і пов'язувалася з досягненням «боголюдського стану» (Н. Бердяєв), духовність розумілася як надбання абсолютної свободи від влади соціального середовища і не зводилася до релігійної форми [7].

Це не просто шлях підвищення над реальністю і звільнення від мирського через самовідчуження і втечу. Російські ідеалісти вбачали духовність у надбанні внутрішньої свободи і почутті особистої відповідальності. Подібне розуміння духовності закріплюється в марксизмі.

Саме звернення до духовності символізувало незадоволення звичним категоріальним апаратом, що спричиняло пошук адекватніших термінів для аналізу особливої соціальної реальності, опис якої в категоріях мислення, свідомості, психіки або ідеального не охоплював усієї повноти її виявів, відмічає А. Шендрик. Узагальнюючи марксистське тлумачення духовності, він відмічає, що якнайповніша реалізація духовності виникає тоді, коли людина виходить за межі індивідуального буття, усвідомлює свій нерозривний зв'язок з іншими, не тільки з безпосереднім оточенням, а й з усім людством, коли людина піднімається до рівня саморефлексії, критичного осмислення себе і своєї діяльності, орієнтацію на моральні імперативи, чітку диференціацію добра і зла, любові і ненависті, духовної краси і моральної потворності, боргу і безвідповідальності тощо [5, с. 57].

Можливо, саме тому більше просунутою в осмисленні духовності все ж таки залишається література, яка розглядала духовність саме через ці поняття, повертала духовності суто людське, життєве наповнення.

Взагалі тема повинності, модальності пронизує більшість тлумачень духовності. Навіть любов, яку іноді є спокуса протиставити боргу, тлумачучи його як вимушеність, а любов як добровільність, насправді йому не протистоїть, а припускає як свою невід'ємну частину. Чи не тому в наш час такою поширеною є переконаність у бездуховності як відмінній рисі молодого покоління?

Зараз змінилися приводні ремені самоконтролю і головним мотивом, та й стимулом, стають не стільки відповідальність і почуття обов'язку, скільки індивідуалізоване задоволення, особисте благо і яскраве враження.

Засоби їх задоволення можуть бути різними, але сутність залишається не тільки в тому, що триває перекодування звичного змісту духовності, а у виникненні безлічі її типів, що, втім, успішно вписується в постмодерністський «фрейм». Такий поворот у духовній сфері сучасного молодого покоління не міг статися несподівано, швидше за все його корені потрібно шукати в попередніх соціально-історичних епохах. На поверхні лежить суперечність усередині механізму соціальної регуляції, у рамках якого не гармонізоване головне – співвідношення особистого і громадського. Раніше ретельно приховуване прагнення набути індивідуального благополуччя в нинішніх умовах не знаходить противаги ні в суспільній, ні в індивідуальній моралі. Формується абсолютно інший, особливий тип духовності, що породжений тривалим станом суспільства, відобразив нерозв'язані проблеми і суперечності як сьогодення, так і попередньої епохи, що відтворюються в нових умовах і нових поколіннях.

Використовуючи термінологію З. Баумана, її ознакою стає постійна зміна конфігурацій соціальних зразків – своєрідна «плинність» замість «твердості», що не може не суперечити глибинному сенсу духовного начала як сукупності вищих непорушних сенсів. Власне, самі ідеали як відображення вищих сенсів не демонструють колишню міцність і однозначність. Навпаки, сучасна відмова від «застарілих» норм, їх моментальна утилізація у разі обмеження ними свободи індивідуальної дії або з метою виживання, або з метою задоволення нерідко розглядаються як особливий знак актуальності. Бути актуальним, сучасним означає не що інше як рух в ногу з часом, що швидко змінюється, а для цього на плечах подорожнього не повинно бути важкого вантажу у вигляді зобов'язань, боргу, інтересів оточення тощо. Звідси цілком зрозумілою є тривога за духовний стан молодого покоління, а фактично й усього суспільства.

Та все ж при рівнодійній духовності, що намітилася, у рамках її нового типу немає одноманітності і навряд чи вона може виникнути. Як відомо, відображення матеріальних явищ і відносин у суспільній свідомості припускає їх заломлення під певною точкою зору, їх трансформацію, багаторазове взаємне відображення і взаємовплив. Тому між духовністю окремих людей і груп через відмінності в умовах і способі життя існують об'єктивні відмінності. Відмінності в зразках духовності молоді і в цілому духовному житті зумовлені соціальними чинниками, серед яких передусім відмінності місця існування молоді, наявність або відсутність можливостей самореалізації і соціального просування, нерівність участі у виробництві, розподілі та споживанні духовних благ, їх неоднаковий рівень і якість у місті і в селі, центрі і на периферії, серед багатих і бідних тощо.

Диференціація молоді у сфері духовного життя, як уже неодноразово відзначали соціологи, виражається у відмінностях доступу до освіти, культурному надбанні внаслідок відсутності все тієї ж інфраструктури, або комерціалізації сфери культури як такої, випередженні вартості товарів і послуг порівняно з доходами молоді. Результатом диференціації є нерівномірність її духовного життя.

Як **висновок** зазначимо, що сучасні соціологічні підходи дозволяють розглядати духовне життя як форму громадського життя в таких трьох основних аспектах. По-перше, як форму суспільної свідомості, що відбиває громадське буття. По-друге, як продукт спеціалізованої громадської духовної діяльності і один з видів виробничої діяльності. По-третє, під духовним життям може розумітися культура як функціонуюча система духовних і культурних цінностей, що розвивається. У цьому аспекті міститься пряма вказівка на спадкоємність культурних традицій, кожна з яких виражає певний тип ставлення до дійсності. Названі форми духовного життя формуються у процесі духовного відтворення, у якому молодь відіграє особливу роль.

ЛІТЕРАТУРА

1. Św. Augustyn. Wyznania. — Warszawa, 1992. — 799 с.
2. Św. Augustyn. O wielkości duszy // Dialogi filozoficzne. — Kraków: Znak, 1999. — С. 828–863.
3. Schnädelbach H., Rozum W. Filozofia. Podstawowe pytania / pod red. E. Martensa i H. Schnädelbacha. — Warszawa: Wiedza Powszechna, 1995. — С. 107.
4. Miłosz Cz. Prywatne obowiązki. — Paris: Instytut Literacki, 1976. — С. 198.
5. Шендрик, А. И. Духовная культура советской молодежи: сущность, состояние, пути развития / А. И. Шендрик. — М. : Мол. гвардия, 1990. — С. 48.
6. Минюшев, Ф. И. Социология культуры / Ф. И. Минюшев. — М. : Акад. проект, 2004. — 272 с.
7. Бердяев, Н. А. Философия свободы. Смысл творчества / Н. А. Бердяев. — М. : Правда, 1989. — Т. 2. — С. 116.

ДУХОВНОСТЬ КАК ОСНОВА ДУХОВНОЙ ЖИЗНИ

Михеева В. В.

Проанализированы философские и социологические подходы к трактованию термина «духовность», рассмотрены ее составные элементы. Поставлен вопрос о повороте в духовной сфере современной молодежи, фирмировании ею нового, другого, особого типа духовности.

Ключевые слова: *духовность, молодежь, общество, духовная жизнь, ценности.*

SPIRITUALITY AS THE BASIS OF SPIRITUAL LIFE

Mikheeva V. V.

In the article one can examine philosophical and sociological approaches to the interpretation of the term spirituality and its component parts are examined. Also the question is raised about the turn in spiritual sphere of modern youth, of their forming of another new special type of spirituality.

Keywords: *spirituality, youth, society, spiritual life, valuables.*

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

В. А. Трофименко, кандидат юридичних наук, доцент

СУЧАСНА ЮРИДИЧНА ГЕРМЕНЕВТИКА ЯК МЕХАНІЗМ ТЛУМАЧЕННЯ ПРИНЦИПІВ І ЦІННОСТЕЙ У ПРАВІ

Присвячено аналізу сучасної юридичної герменевтики. Доводиться, що сьогодні це один із основних механізмів тлумачення принципів та цінностей права, який дозволяє не тільки законодавцю, а й суддям творити право.

Ключові слова: герменевтика, герменевтичне коло, юридична герменевтика, тлумачення нормативного акта, розуміння нормативного акта.

Актуальність проблеми. Особливістю права у країнах романо-германської та англосаксонської правових сімей є те, що воно не тільки складається з юридичних норм, сформульованих законодавцем, а й охоплює їх тлумачення суддями. Саме в тлумаченні законодавчих формул вбачається найістотніше завдання сучасних юристів. Вихідною точкою будь-якого міркування тут є писані нормативні акти. Однак у цілому ці акти є лише основою, більш-менш точними межами юридичних конструкцій, які необхідно доповнювати шляхом тлумачення. Через це навчання правильно тлумачити закон відповідно до основних принципів і цінностей права, критично аналізувати «писані» правила поведінки і чітко аргументувати власну точку зору відводиться важлива роль у європейській системі юридичної освіти. Зважаючи на європейську інтеграцію нашої країни, доцільно розглянути та на прикладах показати, як юридична герменевтика може впливати на зміст права.

Ступінь дослідженості теми. Висвітлюючи це питання, необхідно відмітити деякий перегин у дослідженнях юридичної герменевтики в західній і вітчизняній філософії права. Вітчизняна філософсько-правова наука лише сьогодні набирає «обертів» у дослідженні як безпосередньо юридичної гер-

меневтики, так і окремих її питань, зокрема місця принципів і цінностей права у механізмі тлумачення.

Мета статті – показати, що надбання та механізми західної юридичної герменевтики у процесі правової реформи можуть бути впроваджені й у вітчизняну систему права, звичайно з урахуванням національних особливостей.

Виклад основного матеріалу. Методологічною основою юридичної герменевтики є філософська герменевтика [1]. Герменевтика (від грец. *germeneo* – пояснюю, тлумачу) – мистецтво тлумачення текстів (класичної давнини, юридичних, Біблії тощо) з метою пошуку сенсу тексту, вчення про принципи їх тлумачення. Наприкінці ХІХ і на початку ХХ ст. – це вчення про «розуміння» як методологічна засада гуманітарних наук (на відміну від «пояснення» в природничих науках).

Основоположником сучасної філософської герменевтики є німецький філософ, учень М. Хайдеггера, Ханс Георг Гадамер. Гадамерівська герменевтика – це філософія розуміння, яке являє собою основне поняття герменевтики. Йому надається універсальна характеристика як усій сукупності людського знання про світ і буття в ньому. Розуміння для Гадамера – засіб існування людини, що пізнає, оцінює і діє.

У традиційній герменевтиці розуміння реалізується шляхом тлумачення, і ознакою того, що людина розуміє певну річ, є вміння вбачати і виділяти в ній істотне, суттєве. Таким чином, розуміння – це унікальний засіб пізнання, вміння мислити, здатність до суджень. Необхідними передумовами розуміння є набуті знання. Вони передують будь-якому розумінню і складають його початкову основу. Мислення без такого засновку є фікцією.

Вихідний пункт філософської герменевтики – герменевтичне коло, тобто особливість процесу розуміння, яка поєднана з його циклічним характером. Різні модифікації герменевтичного кола пов'язані з усвідомленням взаємозумовленості пояснення і тлумачення, з одного боку, і розуміння – з другого; для того, аби дещо зрозуміти, його потрібно пояснити, і навпаки.

У традиційній герменевтиці герменевтичне коло опрацьовувалося як коло цілого і частки: для розуміння цілого необхідно зрозуміти його окремі частки, але для розуміння окремих часток вже слід мати уявлення про зміст (сене) цілого.

Отже, завдання герменевтики полягає не у розімкненні герменевтичного кола, а у тому, аби у нього увійти і зрозуміти його специфіку. Проблема герменевтичного кола була в центрі уваги у філософії М. Хайдеггера, який по-своєму тлумачив її. На відміну від позитивістської орієнтації філософів, котрі обстоювали пізнання як таке, що не зумовлене передумовою розуміння, Хайдеггер розглядає останнє як вихідну, необхідну і надзвичайно важливу підставу будь-якого процесу пізнання. Передумова розуміння становить кістяк усього людського пізнання. Вона передує пізнанню, складає той онтологічний базис (засіб

буття), поверх якого надбудовуються вторинне розуміння і наукове пізнання взагалі. Якщо, скажімо, ми прагнемо розуміти сутність того чи іншого явища, вчинку, події, потрібно насамперед осмислити стан у суспільстві загалом (політичний, економічний, моральний, правовий тощо), у співвідношенні з яким і можна зрозуміти сенс певного явища, що відбувається. Це і є герменевтичним колом: передумова розуміння в ньому – осмислення становища в суспільстві взагалі, а власне розуміння – усвідомлення певного явища.

Сучасна філософська герменевтика (Е. Бетті, Ю. Хабермас, П. Рікер, Х. Гадамер) містить у своїй принциповій концепції безліч хайдеггерівських ідей. Гадамер, зокрема, поділяє погляди Хайдеггера щодо проблеми (передумови) розуміння. Він також зважає, що «розуміння завжди вбирає в себе передумову розуміння». Разом з тим він вносить корективи в хайдеггерівське вчення щодо передумови розуміння, виходячи з того, що вона зумовлена традицією, на яку зважає кожен дослідник, кожен тлумач. Якщо Хайдеггер прагнув переглянути традиційну філософію, то Гадамер, навпаки, закликає звернути увагу на традицію, в тому числі філософську як таку, що зумовлює не тільки передумову розуміння людини, а й засіб її буття. Гадамерівське герменевтичне коло означає таке розуміння, яке є взаємодією «руху традиції і тлумача». Як підкреслює Гадамер, «праця герменевтика, полягає не у розвитку процедури розуміння, а в з'ясуванні умов розуміння» [2, с. 292].

Отже, Гадамер виступає за визнання вирішальної ролі традиції в історичному процесі і пізнавальній праці людини. Усвідомлення і підкорення традиції – необхідна умова будь-якого розуміння.

Сучасна західна юриспруденція запозичила філософські вчення про розуміння та герменевтичне коло. Яким чином?

Виходячи з того, що філософська герменевтика є загальним ученням про розуміння (тлумачення), герменевтичне природне право визначається як такі правила поведінки, що впливають єдино з антропологічно зрозумілої природи людини. Засобами антропологічного розуміння є феноменологія, екзистенціалізм, персоналізм, психоаналіз, структуралізм, утилітаризм, релігійна феноменологія. Сучасна юридична герменевтика – це застосування в галузі права екзистенціально-феноменологічної герменевтики, насамперед М. Хайдеггера, Х. Гадамера і П. Рікера.

З точки зору правових герменевтиків право не тотожне закону. Традиційно воно тлумачиться як справедливість, яку утворюють відносини свободи і громадянсько-політичної рівності. Державний законодавець не є вищим тлумачем справедливості. Такими тлумачами в державі є судді, їх головне завдання – тлумачення законодавчих норм з метою справедливого вирішення юридичного конфлікту. Судді незалежні від законодавчої гілки влади.

Західний суддя-герменевтик виходить з того, що багатство змісту щоденних життєвих відносин, які започатковують справжнє «живе» (а не «писане»)

право, неможливо відбити абстрактними юридичними нормами, отже, йому належить «відшукувати», «вилучати» це право із суспільного змісту самої справи, керуючись розумом, совістю, уявленнями про справедливе в сучасному житті. Це і є герменевтичне правове коло, в яке мусить увійти юрист. Законодавчі тексти (кодекси, закони) розглядаються переважно як своєрідні дороговкази в пошуках справедливого рішення, а не як суворі норми-накази, щоб тлумачити і вирішувати певним чином. Західні юристи-герменевтики вбачають у кодексах, законах не систему норм, а, швидше, більш-менш точні межі юридичних конструкцій, які слід доповнювати шляхом тлумачення. Те, що законодавча настанова не написала, суд має дописати. Кодекси, таким чином, є лише вихідними точками, а не завершенням законодавчого шляху.

Такий стан речей означає, що право в західних країнах світу складається не тільки з юридичних норм, сформульованих законодавцем, воно охоплює також їхнє тлумачення суддями. Рішення, які виносить суддя внаслідок тлумачення юридичних норм, є джерелом права, тобто суддя створює норму права.

Західна юридична герменевтика принципово відрізняється від вітчизняного підходу до тлумачення юридичних текстів: український юрист прагне з'ясувати, що хотів сказати в тексті законодавець; герменевтик визначає зміст (сенс) тексту, незалежно від його автора, законодавця. Останнє можливе на основі застосування герменевтичного кола. Юрист мусить увійти в нього з глибоким переконанням, що лише на підставі герменевтичного тлумачення можливе справедливе рішення в тій чи іншій юридичній справі.

Пригадаймо, що вихідною точкою герменевтичного кола є передумова розуміння; вона становить основу будь-якого людського пізнання. В юриспруденції шляхом застосування герменевтичної методології «передумову розуміння» закону вбачають у попередньому розумінні природи особистості. В європейських університетах таке попереднє розуміння закону називають «передправом». Воно передує суто юридичному пізнанню, складає той онтологічний базис (засіб буття), поверх якого надбудовується вторинне розуміння.

Вторинне розуміння – це певне рішення судді. Справедливе рішення судді неможливе без вбирання в себе передумови розуміння закону.

Отже, згідно з вимогами герменевтичного кола, з одного боку, суддя повинен добре усвідомити передумову розуміння закону (природу особистості і пов'язаний з нею економічний, політичний, етичний тощо бік справи), а з другого – виносити те чи інше рішення (вторинне розуміння права), зважаючи на передумови розуміння закону. Рішення судді складає той кінцевий пункт, у якому право відтворюється в усій своїй конкретній повноті.

Очевидно, що правова герменевтика виразно демонструє сутність права як над'юридичну. Для пізнання такої сутності потрібно облишити межі влас-

не юриспруденції і розпочати пізнання з антропологічного начала. Невипадково на Заході поширена думка про те, що «природне право існує не для обмежених людей, а для тих, хто здатний мислити» [3, с. 125].

Таким чином, герменевтичній концепції відмінності між правом і законом притаманний оригінальний засіб знаходження права. «Справжнє» право, за тлумаченням герменевтиків, поєднує в собі взаємодоповнюючі елементи сутності (справедливості як природного стану людини) та існування (екзистенції). Герменевтика досліджує право в розвитку, конкретизації права, у поєднанні в герменевтичному колі сутності та існування (певний вчинок, подія). Цей процес не обмежується рівнем законодавства і головним чином відбувається на рівні судового рішення. За глибоким переконанням правових герменевтиків (А. Кауфман, Х. Ломмпарт, О. Гьоффе, Л. Фуллер), правове рішення неможливо одержати в закінченому вигляді суто дедуктивним шляхом з норми, юрисдикція — це не просто «застосування закону». Закон – лише взірць рішення, яке пропонується судді. Він не є достатнім джерелом конкретного рішення. Надані судді юридичні норми і конкретна ситуація є лише «сировиною» для одержання «справжнього» права.

Найвідоміший німецький герменевтик права А. Кауфман вважає, що герменевтичний метод дає розуміння «справжнього» права, бо основу його герменевтичного знаходження складає дещо «онтологічне» (свобода як природний стан людини), яке неможливо вилучити безпосередньо з абстрактної юридичної норми і яким суддя не може «розпоряджатися на власний розсуд», – це «річ-право». Те, чим суддя не може «розпоряджатися на власний розсуд» (тут Кауфман дотримується думок Гадамера), онтологічне «річ-право», – це не дещо «речово-субстанційне», а сама людина як «персона» (правова особистість); людина існує як «персональні» відносини, а право – це те, що належить їй у цих відносинах як «персоні». «Персона» – це те, що зумовлює сутність і зміст юридичного дискурсу (знаходження права шляхом говоріння) [4, с. 132–136].

Неважно помітити, що правова герменевтика Кауфмана також базується на засадах герменевтичного кола: «персона» (правова особистість) і певне суддівське рішення в тій чи іншій справі – його складові частини.

Юридична герменевтика виступає проти «хибного переконання», за висловом Кауфмана, тому, що всі правові явища можна відбити в загальних поняттях, а потім правову реальність розглянути як вияв чи застосування змісту цих понять в окремих випадках. Насправді норма не може зумовити рішення судді, і суддя в змозі бути «мудрішим, ніж законодавець». Прибічники герменевтики у праві (А. Кауфман, Р. Ваймар, Ф. Гафт, Х. Ломмпарт) підкреслюють, що зараз законодавець пропонує судді «недоброякісні взірці рішень», отже, втілювати в реальному житті справедливість спроможний тепер тільки суддя [4, с. 137].

Є ще одна надзвичайно важлива обставина в ученні правових герменевтиків. Нагадаймо, що Гадамер виходив з того, що передумова розуміння зумовлена традицією, на яку зважає кожен тлумач. Він закликає звернути особливу увагу на традицію, в тому числі філософську, як таку, що зумовлює не тільки передумову розуміння людини, а й засіб її буття. Аналогічним чином правові герменевтики звертаються до філософсько-правової традиції, джерела якої сягають уже в давньогрецьку філософію та давньоримське право.

Як уже зазначалося, в західних країнах світу право не тільки складається з юридичних норм, а й вбирає в себе їх тлумачення судьями. На думку правових герменевтиків, тлумачення – це більше, ніж наукова діяльність, це вияв мудрості. Завдання юристів-герменевтиків полягає у тому, щоб право зводилося більше до мудрості, ніж до науки [5, с. 124].

Герменевтичній юриспруденції відомі такі засоби тлумачення, як грама-тичне, логічне, історичне (в останньому застосовується поняття «сенс чи дух закону»). Поширеним є засіб тлумачення, який називається «нейтралізацією спеціальних норм шляхом посилення на загальні формули, що містяться в законі».

Загалом тлумачення може бути найвним і критичним, поверховим і глибоким. Глибина тлумачення досягається вживанням таких засобів пізнання, як феноменологія, екзистенціалізм, персоналізм, структуралізм, психоаналіз. Саме названі засоби є методами пізнання природного права, і практика вищих судових західних країн свідчить про визнання природничо-правової аргументації джерелом права.

Найбільш наочні приклади тлумачення природного права як надзаконних принципів справедливості дає юрисдикція ФРН. У Федеративному верховному суді ФРН принциповою є формула: «коли несправедливість закону робиться нестерпною, він мусить відступити перед справедливістю». Зокрема, у рішенні цього суду від 14 грудня 1968 р. говориться: «...Правові приписи неможливо визнавати дійсним правом, якщо вони настільки суперечать фундаментальним принципам справедливості, що суддя, який побажав їх застосовувати, замість права сформулював би неправо» [4, с. 28].

Ось яким чином орієнтує суддів і Федеративний конституційний суд ФРН: «Суддя не може ігнорувати можливий конфлікт норми з уявленнями про матеріальну справедливість у суспільстві, що змінилося, посилаючись на те, що дослівний текст закону залишився без змін; судді слід якнайвільніше поводитися з нормою, якщо він не хоче відхилитися від свого завдання правоговоріння...». Вимога «правильного» тлумачення закону відображена в офіційній думці верховних суддів США Маршалла і Х'юза: «Якщо, стверджуючи, що Конституція означає, приписує сьогодні те ж, що і за часів її прийняття, хочуть сказати, що великі статті Конституції мусять бути розтлумачені в межах змісту, який її творці (за умов свого часу і свого кругозору) в них вклали, то таке су-

дження несе в собі власне спростування. Іншими словами, мета тлумачення полягає не у тому, щоб знайти в законі те, що законодавцем у тексті сказано, а в розкритті його загального ідеалу, до якого законодавець прагнув»[4, с. 29–30].

Тією обставиною, що західним юристам надані широкі повноваження стосовно тлумачення юридичних норм, можна пояснити відсутність у романо-германському та англосаксонському законодавствах детального юридичного регламентування. Такий стан речей можна спостерігати навіть у кримінальному законодавстві, де, здавалося б, конче потрібні виразні, недвозначні юридичні формули, які б лишали практичного юриста можливості їх широкого тлумачення. Наприклад, у кримінальному законодавстві Англії відсутнє визначення поняття «злочин». На думку англійських юристів, неможливо сформулювати таке поняття, яке задовольняло б усіх і охоплювало б усі вчинки, що мають кримінальний характер. Найзагальніший опис цього поняття дається в коментованому зводі англійського законодавства Хелсбері: «Звичайно під злочином розуміють зло, яке впливає на безпеку чи процвітання суспільства взагалі так, що суспільство зацікавлене, аби його придушити. Часто це моральне зло, тобто поведінка, є шкідливим щодо загального морального духу суспільства» [6, с. 15].

Відсутнє і законодавче визначення вини та її форм. Доктрина і судова практика вважають головною формою вини намір. Загальновизнано, що намір вчинків не потребує особливого доказу, бо існує презумпція, згідно з якою неправомірні вчинки, що скоюються осудною і розумною людиною, завжди є актом її волі. Людина вільна порушувати чи не порушувати закон.

Це тлумачення вини ґрунтується на класичному філософському вченні про свободу волі, незумовленості вини. Головна засада – людина, вільна в обранні задумів, отже, її можна осуджувати за те, що вона зважилася на злочинний вчинок, хоча мала іншу можливість.

Таким чином, англійський закон розглядає сам по собі злочин як достатній доказ наявності «злочинного стану волі». Припускається, що будь-яка нормальна доросла людина передбачає природні наслідки своєї поведінки. Англійське законодавство не визначає і мети покарання. Як вважають юристи-практики, основними цілями покарання є перемога справедливості, виправлення злочинця і захист суспільства, відплата, залякування. Врешті-решт усі кримінальні вчинки поділяють на злочини згідно із загальним правом і статутні. Аналогічний стан речей спостерігається і в кримінальному законодавстві Франції. Наприклад, загальної характеристики злочинів у кримінальному кодексі цієї держави немає. Відсутнє поняття вини та її форм, крайньої необхідності, мети покарання, досить неповно врегульовано інститут неосудності тощо. Стаття кримінального кодексу поділяє злочинні вчинки на три класи: злочини, проступки (провини), порушення, виходячи з характеру покарання. Все, що зумовлює згідно із законом болісне покарання, або ж таке, що ганьбить, знеславлює, є злочином; те,

що зумовлює виправне виховання – проступок, поліцейське – порушення. Отже, ознакою злочинності всіх видів є протиправність.

До найфундаментальніших учень про кримінальний вчинок у європейській науці належить німецьке законодавство. Кримінальний кодекс ФРН офіційно називається «Кримінальний кодекс від 15 травня 1871 р. за редакцією від 1 січня 1975 р.». Кримінальний кодекс 1871 р., відомий як Кримінальне уложення німецького рейху, ґрунтувався на філософії Канта і Гегеля, декларував демократичну законність і був досить ліберальним. Саме під впливом класичного філософсько-правового вчення норми Кримінального кодексу містять багато ціннісних ознак, «етичних» елементів як «добрих звичаїв», «порядності», «правового блага», «неправди». Ці ознаки тлумачаться за розсудом доктрини і практики. Поняття «правове благо» як об'єкт захисту тлумачиться, наприклад, не тільки як життя і здоров'я людини, а й як її домашній затишок, свобода, нічна тиша, власність, орендне право, заручини, інтимна галузь тощо.

Розробники Кримінального кодексу ФРН за новою редакцією відмовилися від загальної характеристика злочину і кримінального проступку. Ознаки цього інституту «розкидані» по окремих нормах і главах Загальної частини Кримінального кодексу. Так, у главі II першого розділу «Пояснення термінів» говориться: 1) злочином є протиправні вчинки, за які передбачено як мінімум позбавлення волі від року і більше; 2) проступками є протиправні вчинки, за які передбачено як мінімум короткострокове позбавлення волі чи штраф. Звідси можна вивести три ознаки злочинів і проступків: по-перше, вони є діяннями (вчинками); по-друге, вони є протиправними; по-третє, караються позбавленням волі чи штрафом. Вираз «склад злочину» не вживається в кримінальному праві ФРН, завжди йдеться про «склад діяння (вчинку)».

Кримінальний кодекс 1871 р. тлумачив поняття «протиправність» як кримінальну протиправність, тобто суперечність тільки кримінальному закону. Сучасне кримінальне право тлумачить протиправність як суперечність правовому ладу загалом. Підкреслюється, що протиправність означає суперечність не тільки кримінальному, а й цивільному праву, причому не тільки «писаному», а й загальному.

Подібно до кримінального законодавства Англії, Франції в німецькому кримінальному кодексі ознака вини не згадується в характеристиках ні злочину і проступку, ні злочинної бездії. Така відсутність спеціальної норми про вину зумовлюється загальновизнаним серед юристів ученням класичної філософії щодо свободи волі. Сам по собі злочин вважається достатнім доказом наявності «злої волі». Це є традиційною для західного кримінального права концепцією вини. Отже, не закон, а суд у кожному конкретному випадку визначає правову природу вчинку. Зокрема, будь-яке умисне чи необережне діяння може бути визнано судом некримінальним, якщо він знайде виправдувальні обставини, які виключають протиправність правовому ладу загалом.

Кримінальне законодавство США також характеризується неповнотою, невиразністю і навіть відсутністю регулювання з окремих питань або ж цілих інститутів (наприклад, інституту вини, загального поняття складу злочину, дефініції покарання тощо). Усі ці питання віддані на розсуд доктрини і судової практики.

Висновки. У пошуках справжнього права західним юристам надано великі повноваження щодо тлумачення юридичних норм, сформульованих законодавцем. Цією обставиною пояснюється неабияка вагомість філософської герменевтики в питаннях сучасного праворозуміння, нормотворення і нормозастосування. Метою українських юристів (правників, правоохоронців, суддів тощо) повинно стати тлумачення на основі сучасного демократичного розуміння основних правових цінностей і принципів. Позбавлення законодавця монополії у правотворенні дозволить урахувати значущість правових цінностей і принципів на всіх стадіях творення і застосування права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рикер, П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / П. Рикер. – М. : Медиум, 1995. – 414 с.
2. Лейбин, В. М. Фрейд, психоанализ и современная западная философия / В. М. Лейбин. – М. : Полит. лит., 1990. – 397 с.
3. Гибни, М. Подход к преподаванию права в университетах США / М. Гибни, С. Дейцев // Государство и право. – 1993. – № 3.
4. Четвернин, В. А. Современные концепции естественного права / В. А. Четвернин. – М. : Наука, 1988. – 144 с.
5. Давид, Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози. – М. : Междунар. отношения, 1999. – 400 с.
6. Преступление и наказание в Англии, США, Франции, ФРГ, Японии: Общая часть уголовного права / И. С. Власов, Н. А. Голованова, В. Н. Еремин и др. – М. : Юрид. лит., 1991. – 288 с.
7. Леже, Раймон. Великие правовые системы современности: сравнительно-правовой подход : пер. с фр. А. В. Грядов / Р. Леже. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – 584 с.

СОВРЕМЕННАЯ ЮРИДИЧЕСКАЯ ГЕРМЕНЕВТИКА КАК МЕХАНИЗМ ТОЛКОВАНИЯ ПРИНЦИПОВ И ЦЕННОСТЕЙ В ПРАВЕ

Трофименко В. А.

Посвящено анализу современной юридической герменевтики. Утверждается, что сегодня это один из основных механизмов толкования принципов и ценностей права, который позволяет не только законодателю, но и судьям творить право.

Ключевые слова: герменевтика, юридическая герменевтика, герменевтический круг, толкование нормативного акта, понимание нормативного акта.

MODERN LEGAL INTERPRETATION HERMENEUTICS AS A MECHANISM OF PRINCIPLES AND VALUES IN LAW

Trofimenko V. A.

The publication examines contemporary legal hermeneutics. The author argues that today is one of the main mechanisms of interpretation of the principles and values of law, which allows not only legislators, but judges do right.

Keywords: *hermeneutics, hermeneutic circle, legal hermeneutics, interpretation of the regulation, understanding the regulation.*

УДК 340.12

О. В. Стівпець, кандидат філософських наук

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПРОЕКТУ ЗМІН ДО ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ЗАХИСТ СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ»

Присвячено дослідженню проблем розуміння категорії «суспільна мораль» з позицій філософії та юриспруденції, а також аналізу можливих наслідків внесення змін до чинного законодавства про захист публічної моралі.

Ключові слова: *мораль, суспільство, публічний діалог, цензура, національна інформаційна безпека.*

Актуальність проблеми зумовлена неоднозначною дискусією, що ведеться в українському суспільстві навколо Закону України «Про захист суспільної моралі» та можливого внесення змін до його змісту. При цьому суспільну мораль розглядатимемо як один з базових соціальних інститутів і як категорію, що безпосередньо стосується національної інформаційної безпеки. Тому актуальність статті пов'язана із необхідністю пошуку ефективних шляхів дотримання балансу між правовим захистом суспільної моралі та разом з тим обмеженням можливості необґрунтованого втручання держави у діяльність ЗМІ (під приводом захисту суспільної моралі).

В окресленому контексті видається важливим та необхідним навести і проаналізувати різні точки зору стосовно перспектив реформування Закону України «Про захист суспільної моралі» з позицій соціальної філософії та філософії права. Отже, **метою** статті є дослідження суперечливих аспектів розвитку інституту суспільної моралі (в умовах становлення інформаційного суспільства).

Основу методології дослідження зазначеної проблеми складають системний, аксіологічний і порівняльно-правовий підходи, а також конкретно-історичний та діалектичний методи.

Аналіз останніх джерел і публікацій з окресленої проблематики свідчить про те, що питаннями суспільної моралі (та її захисту в інформаційну епоху) займаються різні науковці. Серед них – зарубіжні та вітчизняні філософи, правознавці, громадські діячі, освітяни тощо. Зокрема, ці питання висвітлюються у роботах таких дослідників, як В. Соловйов, І. Ільїн, М. Попович, Ю. Агешин, Р. Апресян, В. Бачинін, С. Дрожжина, В. Костицький, І. Припхан та ін. Проте подальші дослідження у цій сфері не втрачають своєї актуальності з огляду на той факт, що як самому інформаційному простору, так і інституту суспільної моралі (а він охоплює майже всі відносини в суспільстві) притаманний надзвичайно високий ступінь динамічності розвитку. Їхній зміст і структура постійно розширюються та якісно оновлюються, так би мовити, «приспосовуючись» до жорстких умов сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Публічна дискусія розпочалася у січні 2010 р., коли Національна експертна комісія з питань захисту суспільної моралі (НЕК) оприлюднила для громадського обговорення проект Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про захист суспільної моралі”» [1]. Оскільки питання про правові межі втручання держави в «моральну сферу» в сучасному вітчизняному законодавстві чітко не визначено, виникає очевидна необхідність у філософсько-правовому осмисленні змісту поняття «суспільна мораль» для інформаційного суспільства, що перебуває в Україні на стадії розбудови. Аналіз різноманітних підходів до визначення «суспільної моралі» надасть можливість з'ясувати її сутність як категорії юриспруденції та філософії.

Перш за все звернемося власне до Закону України «Про захист суспільної моралі», у якому суспільну мораль визначено як систему етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість [2, ст. 1]. Проте існує чимало альтернативних дефініцій досліджуваної категорії. Так, деякі науковці визначають суспільну мораль як особливий тип нормативного регулювання, що має універсальний характер та існує у формі сукупності норм і принципів, які поширюють свій вплив на всіх і кожного, втілюючи у собі моральні цінності. Це правила поведінки, засновані на уявленнях суспільства чи окремих соціальних груп про добро і зло, справедливе і несправедливе, чесне і безчесне, з акцентуванням уваги й на інших етичних вимогах і принципах [3, с. 496].

Також слід ураховувати, що для різних суспільств (тобто у різних народів і культур) прийнятні неоднакові онтологічні та аксіологічні настанови. З огляду на це можна погодитися з тими дослідниками, які розглядають сус-

пільну мораль як історично змінну форму суспільної свідомості, своєрідну систему неписаних законів, що складається із сукупності суспільних цінностей і норм, здатних дати відповідь на запитання: у яких соціально допустимих формах людина може задовольняти свої потреби, не ставлячи під сумнів існування визначених суспільних меж задоволення таких потреб [4, с. 150]?

Суспільна мораль, будучи безпосередньо пов'язаною з базовими цінностями національної культури, є основним неписаним регулятором людської поведінки та практики соціального процесу. Вона є взаємно детермінованою з усіма репрезентантами культури, утворюючи складну багатовекторну систему співбумовленостей, які потребують філософсько-правового осмислення. Суспільна мораль виступає посередницьким механізмом у процесі гармонізації відносин людини і суспільства. Однак поряд із нормами моралі суспільні відносини регулюються й нормами права. І тут ми маємо справу зі складною соціально-філософською проблемою взаємодії права і моралі як ціннісних регуляторів суспільних відносин. При цьому вітчизняне законодавство розглядає суспільну мораль не тільки як регулятор суспільних відносин, а й як об'єкт правового захисту.

Очевидно, що в регулюванні суспільних відносин мораль і право обумовлюють, доповнюють та взаємозабезпечують один одного. Проте в науковому середовищі існують різні погляди стосовно співвідношення цих фундаментальних складових та їхньої ролі (функціонального навантаження) в механізмі суспільної самоорганізації. Так, одні дослідники розглядають право як «мінімальну дефініцію моральності», тобто як юридично оформлену мораль, «примусову вимогу здійснення мінімального добра та порядку, що не допустить відвертого вияву зла» [5; 6]; інші, навпаки, вважають, що право виступає лише засобом реалізації морально-гуманістичних ідеалів суспільства [7]. Так чи інакше, справедливо видається теза, за якою «...суспільна мораль – це завжди мораль упорядковуючої дисципліни. При цьому суспільна мораль, на відміну від індивідуальної, вважається як така, у якій адаптивність домінує над бездоганністю» [8, с. 12].

Зважаючи на те, що в теорії права прийнято розрізняти право «природне» і «позитивне», аналогічний поділ (у контексті дослідження співвідношення права і моралі) є застосовним і відносно категорії «суспільна мораль». На думку деяких дослідників, правомірно припустити, що існує пара споріднених, але не тотожних понять – «природна моральність» і «позитивна мораль». Природна моральність являє собою систему заборон і приписів, що стоять на сторожі таких універсальних цінностей буття, як життя, воля і гідність кожної людини, незалежно від її статусу в системі соціальної ієрархії. Позитивна ж мораль – сфера досить жорсткої детермінованості людської поведінки зовнішніми соціальними чинниками. Приписи позитивної моралі виключають серйозні розбіжності між тим, чого бажає індивід, і тим, чого потребує спіль-

нота [9, с. 114]. Схожу думку висловлює І. Припхан, зазначаючи, що в інтересах об'єктивності дослідження слід розглянути питання моралі з огляду на її суб'єктний склад. У цьому аспекті можна виділити мораль як «індивідуальну», так і «суспільну» (громадську). Те, що якась конкретна людина вважає для себе моральним, не обов'язково має бути таким і для інших людей (індивідуальна мораль). Однак те, що вважають моральним більшість членів суспільства, вже є суспільною мораллю, і тому повинно поважатися навіть тими членами суспільства, які не поділяють цієї позиції [3, с. 498].

Деякі дослідники [10] акцентують увагу на тому, що, крім моментів, які визначають єдність права і моралі, дане співвідношення містить також ще один надзвичайно істотний аспект – їхню суперечність. Вона, зокрема, стосується генези, змісту, мотивацій та засобів забезпечення тощо. Так, мораль «замкнута» на духовному житті людей і не завжди потребує обов'язкового зовнішнього вираження, а право – інституційний регулятор, що потребує в розвиненому суспільстві об'єктивації у вигляді нормативних джерел. Зміст суспільної моралі сфокусовано на справедливості, совісті, гідності, громадські обов'язки, відповідальність людей за свої вчинки. Право ж зосереджене в першу чергу на суб'єктивних правах окремих осіб та юридичному забезпеченні статусу суб'єктів різноманітних правовідносин, їх можливостей та обумовленої правом свободи їхньої поведінки. У своєму виникненні та історичному розвитку мораль є значно старшою за право, будучи згенерованою у надрах первісного ладу. Право ж виникає пізніше як засіб легітимації державного ладу. Стосовно мотивацій та механізмів забезпечення: суспільна мораль спирається на внутрішній авторитет (голос совісті) та підтримується суспільною думкою, право ж тримається на зовнішньому авторитеті й апелює до легального (державного) примусу у формі різного роду санкцій, що застосовуються до правопорушників. Іншими словами, причини діалектичних суперечностей між правом і суспільною мораллю полягають в їхній специфіці, різних методах регуляції, особливостях підходів та застосовуваних аксіологічних критеріїв.

Тоді постають такі закономірні питання. Чим повинна керуватися держава у своїй правотворчій діяльності? Які оцінні критерії слід приймати за базові, аби мінімізувати суперечності між інститутами права та суспільної моралі?

З одного боку, ідеальна модель сучасного суспільства (у якій трилогія «правове, демократичне, соціальне» в нових умовах доповнюється ознакою «інформаційно розвинене») вимагає реалізації принципів свободи, законності та пріоритету особистості над державою. З другого боку, не менш важливим імперативом сучасності, від якого прямо залежать перспективи розвитку будь-якого політично-організованого суспільства, є *національна (державна) інформаційна безпека*. Зазначена категорія є багаторівневою, і суспільна мораль належить до її складу як один із системоутворюючих елементів. Таким

чином, тут ми маємо справу із ще одним суперечливим філософсько-правовим запитанням: які мають бути межі державного впливу на основний інструмент інформаційного обігу – систему ЗМІ, щоб цей вплив не шкодив свободі слова, не знищував політичну конкуренцію і разом з тим був достатній для ефективної протидії зовнішнім і внутрішнім посяганням на інформаційну безпеку *в цілому* та суспільну мораль *зокрема*? Зміст цієї суперечності, мабуть, найкращим чином може бути продемонстрований аналізом тривалої суспільної дискусії між владою, «медійниками», письменниками, педагогами, громадськими діячами та іншими політично активними і творчими суб'єктами, з приводу внесення змін до Закону України «Про захист суспільної моралі».

Що можна показувати по телевізору, а що «не морально»? Відповісти на подібне запитання виявляється не так вже й просто. Прагнення авторів змін до Закону «Про захист суспільної моралі» виховувати в українців «високі духовні цінності» викликало неоднозначні реакції. Чимало «медійників» назвали документ «спробою взяти ЗМІ під тотальний контроль». Оскільки за все, що, на думку Національна експертна комісія (НЕК), погано впливатиме на суспільство, медіа-ресурс може бути позбавлений ліцензії. Мітингувальники «проти змін морального законодавства» вважають, що новий закон про суспільну мораль – загроза для свободи слова.

Голова комітету Київської незалежної медіа-профспілки Ю. Луканов висловив припущення, що «...Комісія з питань моралі на власний розсуд зможе закрити Інтернет-сайт через те, що там нібито міститься порнографія або розпалювання міжнаціональної ворожнечі. Таким чином, просто закриватимуть неугодні владі сайти під красиві слова про захист суспільної моралі» [11]. Правозахисники вважають, що треба чітко визначитися – за що матимуть право позбавляти ліцензії «медійників». Зокрема, які слова класифікуватимуть як «лайку»? А якщо вона лунає з трибуни парламенту? Чи якщо демонструється депутатська бійка в стінах Верховної Ради? То чи потрібно позбавляти ліцензії канал, що транслює все це в ефірі? Український правозахисник В. Чемерис припускає, що, наприклад, навіть зображення розправи над М. Каддафі або освітлення якоїсь подібної антигуманної події може призвести до того, що сайт буде заблоковано як такий, що містить аморальні матеріали.

Натомість автори моральних правок кажуть, що дбають про інтереси дітей, щоб ті через Інтернет або телебачення не втрачали високих духовних цінностей. Прихильники проекту змін до Закону «Про захист суспільної моралі» акцентують увагу на тому, що Комісія безпосередньо не закриватиме мас-медіа, а лише звертатиметься до прокуратури з проханням провести перевірку, за наявності відповідних підстав. Так, народний депутат Л. Григорович зазначає, що «...Національна експертна комісія тільки експертує, моніторить, рекомендує... НЕК нічого не забороняє, нікого не ув'язнює» [11]. Наведена

цитата в цілому корелюється з тими функціям, які покладено на НЕК відповідними нормативно-правовими актами [2, ст. 19; 12, п. 4, п. 5] у поточній редакції.

На думку віце-спікера М. Томенка, «...у комісії з моралі завеликі повноваження. Закривати засоби масової інформації лише за її рекомендацією і проханням перевірити – це абсурд. Таке право має лише суд... Тому в цілому законопроект не буде проголосований в той спосіб, щоб потім якимось наказом заборонили якусь газету, канал телебачення чи якесь Інтернет-видання» [11]. Як запевняють народні обранці, законопроект буде доопрацьований таким чином, що у новій редакції не буде жодного натяку на цензуру.

Слід зазначити, що необхідність захисту суспільної моралі не є вигадкою. В цьому переконаний Голова НЕК В. Костицький. В інтерв'ю журналу «Телекритика» він, зокрема, зазначив, що сьогодні в українському суспільстві постає безліч запитань етичного характеру, наприклад: «...чому, з якою метою господарі теле- і радіоефіру буквально загодовують нас кривавими кінофільмами та убогою, бездарною «попсою», зомбують рекламою й неймовірною кількістю одноманітних, примітивних ток-шоу (які називають «рейтинговими»)? Навіщо редактори багатьох ЗМІ нав'язують нам сюжети, у яких детально змальовуються неймовірно жорстокі акти щодо людей і тварин, безцеремонно копірсаються у чужій «брудній білизні» і випускають в ефір просто-таки непристойні сюжети з інтимного життя відомих (і не дуже) осіб? Чи все це – свідомо обраний формат масової культури, або новітній стиль журналістики? А може – чієсь замовлення? Скажімо тих, хто в Україні за один рік на дитячій порнографії має 5 мільярдів доларів? Чи тих, хто заробляє шалені гроші на мобільному контенті із записами вбивств та знущань над безхатченками?» [13]. Щодо звинувачень на адресу НЕК у жорсткому наступі на вітчизняний кіно-відеопрокат та право особистості вільно обирати для себе «творчий» продукт, В. Костицький заперечив таке: «Діяльність Комісії обростає такими чутками, які цілком можуть конкурувати з міфами Стародавньої Греції, але все це – вигадки та відверта дезінформація суспільства. НЕК покликана слідкувати, щоб інформаційна продукція відповідала вимогам закону. І не більше того. Щоб у людей не виникало спотвореного уявлення про нашу роботу, мені хотілося б акцентувати увагу на тому, що у своїй діяльності НЕК основну увагу приділяє таким проблемам, як недопущення пропаганди національної та релігійної ворожнечі, фашизму, ксенофобії, неофашизму й насильства, образи й приниження людей та національних і культурних святинь, обмеження доступу дітей до порнографії та еротики, протидія пропаганді наркоманії, алкоголізму, тютюнопаління, інших згубних звичок. Тому, наприклад, мені не соромно за рішення НЕК визнати такими, що суперечать суспільній моралі, фільми «Пила» і «Хостел», адже вони є яскравою демонстрацією пропаганди

насильства й жорстокості. Є також відомості про проведення (в рамках розслідування справ, що містять склад злочину за ознаками ст. 300 КК України) незалежних судових мистецтвознавчих експертиз, за висновками яких встановлено, що зазначені фільми відносяться до таких, які пропагують культ насильства та жорстокості. Це, по суті, є тотожним рішенням НЕК від 28.05.2009 р. № 3» [14].

Керівник НЕК переконаний, що в умовах інформаційної агресії, коли люди інколи відчувають свою незахищеність, необхідною (з точки зору соціальної корисності) є організація етико-виховальних заходів. Серед таких, за ініціативою НЕК, проводяться, наприклад, Всеукраїнський конкурс творчих наукових учнівських та студентських робіт під назвою «Моральний вчинок», «Тиждень відповідального ставлення до життя», а також розробляються Державна програма інформаційно-профілактичної роботи у сфері захисту суспільної моралі, Концепція захисту суспільної моралі як складової інформаційної безпеки України, триває вирішення питання щодо затвердження переліку «білих» сайтів, які можна рекомендувати дітям (а далі вже – на вибір батьків: розширювати цей перелік чи ні). Разом з тим В. Костицький висловлює свою незгоду із можливим внесенням змін до ст. 301 Кримінального кодексу України з метою встановлення відповідальності за зберігання порнографічної продукції. Він демонструє розуміння, що це може «відкрити двері порушенню прав людини» [13]. Іншими словами, «фільтрувати» цей контент повинна тільки та людина, яка ним користується (за умови, що такий користувач є повнолітнім та дієздатним).

Однак видається, що суспільне занепокоєння було викликане не самим фактом відновлення інституту нагляду за станом суспільної моралі, а спектром тих повноважень, що були запропоновані у проекті змін до чинного Закону «Про захист суспільної моралі». Так, передбачалося надати НЕК право без рішення суду протягом доби вживати заходів щодо обмеження вільного доступу до електронних інформаційних ресурсів за наявності певних підстав (їх наявність визначається НЕК). Наприклад, будь-який лайливий коментар на вашій сторінці в соціальній мережі формально дозволяв би державному регулятору закрити доступ до неї. Тому, на думку правозахисників, деякі положення законопроекту (перш за все стосовно Інтернету) мають бути вилучені, тому що вони можуть підставляти під удар власників сайтів. Деякі експерти наголошують: закон небезпечний загалом, оскільки він накладає відповідальність за те, що є надто абстрактним [15].

Своє занепокоєння ухваленням у першому читанні запропонованої реформи висловили і в організації «Репортери без кордонів», керівник якої Ж. Жуйяр буквально заявив: «Ми вважаємо, якщо імплементувати закон у такому вигляді, яким він є зараз, то це порушить статтю 10 Європейської Конвенції з прав людини та статтю 11 Всесвітньої Декларації з прав людини,

які були ратифіковані вашою країною» [16]. Дещо нагадаємо зміст зазначених статей: ст. 10 Конвенції Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод [17] закріплює принцип свободи вираження поглядів, ст. 11 Загальної декларації ООН з прав людини [18] – презумпцію невинуватості.

Очевидно, що можливість блокування веб-сайтів без рішення суду та нездатність реалізувати право суспільства на отримання інформації несе велику небезпеку свободі інформації в Україні, вважає Ж. Жуйяр. Відсутність чіткого механізму залишає місце для різних тлумачень. Наше занепокоєння збільшується через те, що цей закон стосується широкого спектру засобів масової інформації, і Національна комісія із захисту моралі отримує надзвичайні повноваження, зокрема, – одноособово визначати, який саме контент підпадає під заборону. Разом з тим не передбачено спеціального механізму для оскарження її рішень. У своєму листі «Репортери без кордонів» висловили шкоду, що «цей законопроект не важитиме більше у законодавчому забезпеченні боротьби з тероризмом та порнографією, ніж право суспільства знати про важливі речі». Було відзначено, що «саме цей принцип лежить в основі всіх рішень, винесених Європейським судом з прав людини», і що «ООН та ОБСЄ поширюють цей принцип і на Інтернет-простір, а журналісти та блогери не є відповідальними за ті події, про які вони мають повідомляти». Опозиційні сили охрестили цей законопроект як «чергову спробу чинного режиму легітимно запровадити цензуру, ввівши по суті новий регуляторний орган у сферу ЗМІ» [16].

«Медійники» також висловлюють своє незадоволення роботою Комісії над «Етичним кодексом журналіста» і натякають, що у цьому разі НЕК «ступила на чужу територію». Національна комісія, у свою чергу, апелює до «Хартії про партнерство заради інформаційних прав і свобод та захисту суспільної моралі», яку у 2009 р. уклала між собою низка телекомпаній за посередництвом Кабінету Міністрів України, Нацради з питань телебачення і радіомовлення та самої НЕК. Ця Хартія за своєю формою і змістом є суспільним договором, що укладений суб'єктами інформаційного процесу та представниками державних органів України з метою запровадження саморегулювання в дотриманні суб'єктами інформаційної діяльності законодавства про захист суспільної моралі [19]. Основні положення Хартії, дбаючи про моральне здоров'я українського суспільства, зобов'язують ЗМІ не допускати пропаганди насильства, виявів ксенофобії, жорстокості, розпалювання міжнаціональних чи міжнародних конфліктів, використання ненормативної лексики тощо. На думку В. Костицького, майже всі телеканали так чи інакше порушують вимоги Хартії, а обґрунтовані рекомендації НЕК стосовно перенесення трансляції деяких передач чи серіалів на нічний час з метою обмеження можливості їх перегляду дітьми сприймаються окремими ЗМІ як цензурний тиск [14]. Для вирішення подібних спорів Національна експертна комісія

України з питань захисту суспільної моралі періодично проводить спільні засідання за участю представників медіа-бізнесу та громадськості (зокрема, від Індустріального телевізійного комітету, Асоціації журналістів, видавців і мовників України, Спільки кабельного телебачення України, Національної ради України з питань телебачення та радіомовлення, Інституту Медіа-права, Інтернет-асоціації України, Асоціації замовників та виробників соціальної реклами в Україні, Академії української преси, Української асоціації видавців та книгорозповсюджувачів, Всеукраїнської асоціації батьківської громадськості, науково-дослідних установ тощо). Отже, пошук консенсусу у справах захисту суспільної моралі триває.

Висвітлюючи ще один суперечливий аспект досліджуваної тематики, слід звернути увагу на проблеми розповсюдження літературних творів та іншої інформації у віртуальному просторі. Наприклад, постає запитання: чи має право НЕК обмежувати доступ до веб-ресурсів, що містять твори, ставлення соціуму до яких є неоднозначним? Так, «Mein Kampf» Гітлера перевидавалася сотні разів різними тиражами в багатьох країнах світу, не кажучи вже про розміщення в Інтернеті. Навіть у Росії, де ця книга нині є офіційно забороненою як екстремістська література, вона перевидавалася чотири рази в період 1992–2003 рр. Існують прецеденти блокування доступу до російських Інтернет-ресурсів, які розміщували «Mein Kampf» на своїх сайтах (безвідносно до мотивів, тобто як у провокаційних цілях, так і в історично пізнавальних). Голова НЕК висловлюється з цього приводу так: «...Не треба бути мудрецем, аби зрозуміти: є юридична складова проблеми, а є – моральна сторона. Так, ця книжка доступна через Інтернет. Але питання стосовно функціонування Інтернету, на жаль, в українському законодавстві взагалі не врегульоване... Різні держави реагують по-різному. Відомо, що у Польщі тираж книжки «Mein Kampf» спалили. І ніхто з цього приводу не говорив про посягання на свободу творчості» [13].

Продовжуючи роздуми стосовно доступності інформації в Інтернеті, мабуть, також не можна однозначно сказати, чи потрібно обмежувати доступ дітей до таких ресурсів, як, наприклад, «вільна енциклопедія Wikipedia». З одного боку, це істотне та універсальне джерело різноманітних знань (до того ж, на безоплатних умовах), а з другого – ніщо не заважає допитливій дитині знайти у «Вікіпедії» детальний (інколи навіть ілюстрований) опис всіляких сексуальних перверсій та девіацій (зокрема, у статтях про садомазохізм, некрофілію, зоофілію тощо). І невідомо, який вплив здійснюватиме подібна інформація на дитячу психіку. Отже, як і будь-яке благо, Інтернет має свій зворотний бік.

Уся описана інформація, цей калейдоскоп поглядів та переконань наводять на думку, яку, здається, дуже вдало висловив М. Вебер: у вільному суспільстві виявляється, що єдиної загальноприйнятої моралі не існує –

моральні проблеми можуть мати більше, ніж один правильний варіант розв'язання. Тому філософсько-правову дискусію на цю тему можна продовжувати нескінченно. На жаль, вимоги до обсягу статті не дозволяють тут освітити ще деякі суміжні питання, які, напевно, мають стати предметом подальших досліджень. Однак спробуємо дещо резюмувати викладене у вигляді таких **висновків**.

По-перше, сам факт громадської дискусії про суспільну мораль свідчить про те, що українське суспільство (включаючи й провладні інститути) нині знаходиться у пошуку *оптимальної інформаційної моделі*, у якій були б ураховані інтереси національної (державної) безпеки, основоположні права і свободи людини, принцип заборони цензури в різних її формах та яка сприяла б запровадженню саморегуляції на засадах діалогу між ЗМІ, державою та суспільством.

Стосовно ж суспільної моралі важливо пам'ятати, що гідність народу визначається, врешті-решт, морально-етичними якостями окремих його особистостей. Мораль як така пропонує добровільне визнання вимог совісті, певну внутрішню поведінку особи, засновану на персональному ставленні до всього оточуючого. Така «персональна» мораль залежить від низки чинників – ментальності, національної культури, виховання, соціального статусу тощо. Морально-етичні настанови переважної більшості індивідів у своїй сукупності формують «суспільну мораль» – багатогранну світоглядну категорію, що є прийнятною для абсолютної більшості членів даного суспільства у певний історичний момент. Суспільна мораль не є чимось «законсервованим» – вона постійно трансформується, складаючи в сучасному громадянському суспільстві фундамент колективної правосвідомості (яка у свою чергу зв'язує мораль і право воедино, сприяючи переходу моралі в моральність).

По-друге, незважаючи на плюралізм поглядів у баченні того, якими мають бути функції Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі, видається, що в умовах агресивної інформаційної еволюції людства в цілому та українського суспільства зокрема існування такого соціального інституту, як НЕК, є необхідним та доцільним. Однак ця Комісія має бути не просто регуляторним органом у справах суспільної моралі – вона повинна стати справжнім *публічним майданчиком*, на якому вестиметься справедливий, конструктивний та рівноправний діалог між усіма суб'єктами інформаційних відносин (державою, ЗМІ і представниками медіа-спільнот, громадськими організаціями) та прийматимуться виважені, збалансовані рішення в інтересах духовного здоров'я суспільства і збереження національних цінностей. В такому разі для обвинувачень у цензурі просто не буде підстав.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до Закону України «Про захист суспільної моралі» : постанова Верховної Ради України від 18 жовт. 2011 р. № 3918-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
2. Про захист суспільної моралі : Закон України від 20 листоп. 2003 р. № 1296-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 14. – Ст. 192.
3. Припхан, І. І. Суспільна мораль як категорія юридичної науки / І. І. Припхан // Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ. Серія юрид. – 2010. – № 1. – С. 494–501.
4. Свідзинський, А. Культура як феномен самоорганізації / А. Свідзинський // Сучасність. – 1992. – № 4. – С. 141–155.
5. Соловьев, В. С. Оправдание добра. Нравственная философия / В. С. Соловьев // Собр. соч.: в 2 т. – М. : Мысль, 1988. – Т. 1. – 479 с.
6. Ильин, И. А. О сущности правосознания / И. А. Ильин // Собр. соч.: в 10 т. – М. : Рус. книга, 1994. – Т. 4. – 498 с.
7. Агешин, Ю. А. Политика, мораль, право / Ю. А. Агешин. – М. : Юрид. лит., 1982. – 160 с.
8. Апресян, Р. Г. Понятие общественной морали (опыт концептуализации) / Р. Г. Апресян // Вопр. философии. – 2006. – № 5. – С. 3–17.
9. Бачинін, В. А. Філософія права / В. А. Бачинін, М. І. Панов. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2002. – 472 с.
10. Дрожжина, С. В. Проблема взаємодії права і моралі як ціннісних регуляторів суспільних відносин у контексті соціально-філософського дискурсу / С. В. Дрожжина, І. В. Ширкова // Гілея. Наук. вісн. (Філософські науки). – К., 2011. – Вип. 47(5).
11. «Підсумки дня» на Першому національному : репортаж Н. Малишко і А. Радченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://1tv.com.ua/tv/news>
12. Положення про Національну експертну комісію з питань захисту суспільної моралі : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 17 листоп. 2004 р. № 1550 // Офіц. вісн. України. – 2004. – № 46. – Ст. 3036.
13. Правду з неправдою поміняли місцями / інтерв'ю Голови НЕК В. В. Костицького кореспондентові журналу «Телекритика» О. Моргун від 24.02.2011 р.
14. Офіційний сайт Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.moral.gov.ua>
15. Мораль чи цензура? / Матеріали інформаційного випуску «Підсумки тижня» на каналі «Новини 24» від 30 жовт. 2011 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://24tv.ua/home/showSingleNews.do>
16. «Репортери без кордонів» стурбовані наміром українських депутатів обмежити свободу ЗМІ : Інтернет-видання «Українська Правда» від 28 жовт. 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2011/10/28/6711923/>
17. Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
18. Загальна декларація ООН з прав людини 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

19. Хартія про партнерство заради інформаційних прав і свобод та захисту суспільної моралі від 19.03.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

**ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ИМПЛЕМЕНТАЦИИ
ПРОЕКТА ИЗМЕНЕНИЙ К ЗАКОНУ УКРАИНЫ
«О ЗАЩИТЕ ОБЩЕСТВЕННОЙ МОРАЛИ»**

Стовпец А. В.

Посвящено исследованию проблем понимания категории «общественная мораль» с точки зрения философии и юриспруденции, а также анализу возможных последствий внесения изменений в действующее законодательство о защите общественной морали.

Ключевые слова: мораль, общество, публичный диалог, цензура, национальная информационная безопасность.

**LEGAL-PHILOSOPHIC ASPECTS OF IMPLEMENTATION
OF THE RENOVATION FOR UKRAINIAN LAW
«ABOUT PROTECTION OF PUBLIC MORALITY»**

Stovpets O. V.

The article is dedicated to the exploration of philosophic and legal interpretation of «public morality» category. Also it was analyzed possible consequences of the reform.

Keywords: morality, society, public dialog, censorship, national information security.

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК. 327:351.74

В. М. Грубов, доктор політичних наук, доцент

АРАБСЬКА ВЕСНА У ПРИЦІЛІ ІНТЕРЕСІВ: МІЖ КОНТРОЛЬОВАНИМ ХАОСОМ І СТРАТЕГІЧНИМ ЗАДУМОМ

Досліджено феномен «арабської весни» і його зв'язок зі стратегіями та інтересами головних гравців Середземноморського і Близькосхідного регіонів.

***Ключові слова:** політика, революція, воля, свобода, стратегія, національні інтереси, конфлікт.*

Актуальність проблеми. Минув рік, як Північну Африку і Близький Схід накрила хвиля політичних потрясінь під назвою «арабська весна». Її відлік започаткувала «жасмінова» (2010 р.) революція в Тунісі, а продовжили революції в Єгипті та Лівії. Невщухаючі виступи опозиції в Йемені і Бахрейн, скоординовані дії Заходу щодо усунення від влади президента Сирії Башара аль Асада та демонізація Ірану у зв'язку з його ядерною програмою свідчать про те, що весняна повинь ще не зупинена. Сьогодні, коли коментарі зазначених подій стали більш виваженими і критичними, а напруження політичних оцінок пішло на спад, охоплюючим ретроспективу політичних змін стає вислів «Велике проглядається на відстані». У контексті цього слогану доречно поставити запитання: кому це вигідно? В міжнародній політиці це ключовий момент, адже тут, як і в економіці, вигода є категорією абсолютною. За цим поняттям стоять не менш значущі поняття, такі, як влада, вплив, капітал, стабільність, політична ситуація, національні інтереси, війна, конфлікт. Не виставляти на показ зворотний бік вигоди як інтересу – це вже мистецтво політиків і дипломатів, яке Клаузевіц визначив як гру «пера і меч».

Аналіз останніх джерел і публікацій показує, що у новітній історії цій проблемі присвячено багато праць. Серед них слід відмітити роботи З. Бжезинського, М. Тетчер, Д. Баришнікова, фахівців Національного інституту

проблем міжнародної безпеки РНБО України тощо. *Метою* статті є виявлення сутності такого політичного явища, як «арабська весна».

Виклад основного матеріалу. «Шахівниця» З. Бжезинського – класичний приклад, як геополітика перестала бути суто географічно-територіальним поняттям. Глобалізація і світова комунікація привнесли у світ міжнародної політики нові регіонально структуровані культурологічні й етнорелігійні чинники, які тісно переплелися з економікою і політикою. В них на Південь і на Схід від Європи західна політико-культурна традиція зустріла небезпечну для себе силу, яка кинула виклик стратегії озахіднення. Як системоутворюючі складові духу ці чинники формують «Євразійську дугу нестабільності», яка загрожує національним інтересам США і західній цивілізації в цілому. Це перший чинник, який за З. Бжезинським турбує США і Захід. Непокоїть З. Бжезинського і друге. Близький Схід – це район багатий на енергоносії, він є зоною життєво важливих інтересів США, але в ньому надто високий градус антиамериканізму. Близький Схід – це район такого небезпечного для національної безпеки США явища, як ісламський фундаменталізм, котрий є джерелом міжнародного тероризму. Ірак, Іран, Лівія прагнуть мати, а деякі вже мають зброю масового ураження і можуть стати потенційно небезпечними для США та їх союзників [1, с. 78–86]. Зараз політична географія Близького Сходу стрімко змінюється, але для політики США та їх союзників ці зміни принесли як надії, так і настороги.

Характерно, що в Стратегії національної безпеки США зразка 2002 р., котра в політичний обіг увійшла як «доктрина Дж. Буша (мол.)», занепокоєння З. Бжезинського втілилося у такому формулюванні, як «найсерйозніша небезпека США знаходиться на перехресті радикалізму і технологій». Оскільки країни-ізгої вважаються нечутливими до стримування, то головний рецепт підтримання стану безпеки в регіоні, який міститься у доктрині, полягає у тому, аби не дозволяти ворогам завдати першого удару [2]. Тобто, йдеться про превентивні дії з боку Білого дому та його союзників. Відповідно до словника військових термінів Міністерства оборони США – це безпекові процедури, що застосовуються у державному та приватному секторах для перешкодження терористичним нападам.

Б. Абама дещо скоригував стратегію Дж. Буша у Близькосхідному регіоні у бік зменшення воєнно-силового еквіваленту. За його баченням, Сполученим Штатам Америки необхідно відмовитися від диктату і зосередити зусилля на дипломатичних інструментах регулювання близькосхідних проблем [3]. Однак ядерна програма Ірану і позиція Ірану та Сирії у вирішенні палестинського питання стали суттєво впливати на стан безпеки Ізраїлю, що не могло не турбувати США. Це означало, що за різкими заявами Білого дому на адресу Дамаску і Тегерану будуть зроблені більш радикальні кроки.

Порівняно із США Франція у Близькосхідному регіоні займає більш скромну позицію. Зовнішньополітичні прагнення Парижа поєднують дві взаємопов'язані стратегії – залишатися політичним локомотивом у політиці єднання Європи і намагання зберігати за собою роль ядра середземноморсько-північноафриканської групи країн, які мають спільні інтереси [1, с. 79]. З цією метою Париж активно підтримує міждержавний діалог країн, що приєдналися до програми під назвою «Барселонський процес». Особливо це стосується таких тем, як демократія і права людини, наркотрафік, міжнародна злочинність та вільна торгівля.

На відміну від Франції, Велика Британія, навпаки, дистанціювалися від європейських справ. В останні 50 років увага Лондона в основному зосереджена на країнах Близького Сходу і в Середземноморському басейні як стратегічних районах, де розташовані нафтогазові інтереси національної безпеки. Через контрольовану Співдружність і певний вплив на Лігу арабських країн Велика Британія продовжує зберігати свою вагу в Середземномор'ї і на Близькому Сході та активно підтримує політику США в боротьбі проти фундаментального ісламу та країн-ізоїв, які задекларував Вашингтон [1, с. 81; 4, с. 29–36].

Політика Росії в регіоні швидше нагадує канатохідця на східному базарі, коли треба тримати рівновагу між інтересами партнерів по діалогу з близькосхідної проблематики й інтересами Росії. При цьому Москва прагне не залишати поза увагою розклад сил усередині національних еліт, інтереси яких з розпадом Радянського Союзу помітно трансформувалися. 20 років відсутності Москви на Близькому Сході дали себе знати, перш за все у політичних смаках лідерів країн та їхніх зовнішньополітичних орієнтаціях. Дружба заснована на фінансовій і військовій підтримці колишніх режимів у Лівії, Іраку, Сирії та Єгипті виявилася надто крихким проектом у довгостроковій перспективі. Як наслідок серед колишніх друзів Кремля при владі залишається лише президент Сирії Башар аль Асад.

Сумнівна для іміджу Росії підтримка резолюції Ради Безпеки ООН по Лівії, втручання у конфлікт США і НАТО та вбивство лідера лівійської революції М. Каддафі спонукають Москву до переоцінювання політичної лінії на Близькому Сході. В першу чергу це стосується російсько-сирійських і російсько-іранських відносин. Швидше за все Москва за підтримки Пекіну не допустить будь-якої резолюції Ради Безпеки ООН, яка б дозволяла збройне втручання у внутрішній конфлікт у Сирії і знищення ядерної програми Ірану.

Виходячи з аналізу публікацій стосовно останніх подій у країнах Північної Африки і Близького Сходу, можна припустити, що Москва перегляне і зміст Стратегії національної безпеки РФ до 2020 року, у якій політика Росії в цьому районі світової політики сформована вкрай невиразно. Документ лише констатує накопичення конфліктного потенціалу і його негативний вплив на міжнародну обстановку [5] і зовсім не віддзеркалює її інтересів.

Наведений аналіз зовнішньополітичних пріоритетів основних гравців на близькосхідній авансцені дозволяє у сукупності всіх подій, які відбулися і відбуваються в цьому регіоні, виділити причини, наслідки та інструменти [6]. Якщо відштовхнутися від картинки світових інформаційних джерел, то на перший погляд все зрозуміло. Причиною початку національних революцій стало ситуативне поєднання інформаційних технологій «Твіттер» і «Фейсбук», з гнівом вуличного натовпу, який відобразив невдоволення народу своїм матеріальним становищем. Отже, в очах пересічного телеглядача чи користувача ресурсом Інтернет перше місце посів економічний чинник буття людини, який вдало був поданий інформаційною картинкою. Контраст умов життя президентів Тунісу Бен Алі і Єгипту Мубарака, їхніх сімей та корупційні схеми збагачення чиновництва остаточно зміцнили думку переважної більшості громадян у необхідності змін і встановленні соціальної справедливості. Це сприяло появі першої версії причини «арабської весни», яку назвали «твіттер»-революціями. Зрозуміло, що при такому підході до аналізу в об'єкти засобів масової інформації потрапляли технології керованого хаосу. Разом з тим діяльність іноземних контрагентів і спецслужб, прозахідних політиків і журналістів, підконтрольних Інтернет-сайтів та їх фінансування урядами іноземних країн у більшості повідомлень залишилися у тіні. Однак деякі інформаційні джерела заговорили про втручання в ці процеси США і країн Європи [6].

Другою і цілком закономірною для арабського світу стала версія про повернення до політичного життя партій, політичні платформи яких побудовано на ісламському фундаменталізмі. Вміло поєднавши невдоволення населення політикою корумпованих урядів з особливостями організації релігійного життя місцевих громад, партії ісламського спрямування демократичним шляхом прийшли до влади.

Третю версію можна сформулювати як конфлікт ісламу і модернізації [7], про що на початку нового тисячоліття вів розмову Ф. Фукуяма. В умовах відкритості інформаційного простору та конкуренції культур і цінностей традиційні системи під тиском технологій виявилися вкрай вразливими.

Слід зазначити, що над проблемою співвідношення цих понять сучасна наука почала працювати порівняно недавно. У 60–70-ті роки минулого століття група вчених звернула увагу на формуючий вплив технологій на розвиток суспільних цінностей. Нарівні з освітою і культурою вони впливають на формування суспільної свідомості та вносять корективи в суспільну мораль. Технології формують людину, принципи її поведінки, моральний вибір і соціальну поведінку. Феноменом ХХ ст. можна вважати поєднання новітніх технологій з ідеологемами лібералізму та його найвищою цінністю кращого життя. Товари і послуги на нових технологіях стали більш привабливими і найважливіше – доступними для дедалі більшої кількості людей. Технології

поширили межі свободи вибору індивіда і найважливіше – свободи аксіологічного вибору завдяки сучасним засобам комунікації і зв'язку.

«З цього випливає, – стверджує Т. Фрідман, – що ніколи раніше в історії світу так багато людей не отримували стільки інформації про життя інших людей, а також про різні продукти, ідеї». Але у технологій є і зворотний бік. «Технології, – вважає Дж. Стігліц, – здатні скоротити розрив між бідними і багатими лише тоді, коли бідні мають деякі достатки, щоб допомогти собі отримати користь із цих нових технологій. У країнах Африки, де до нових технологій доступ майже відсутній, може відбутися зворотний ефект – розрив ще більше зросте» [8, с. 10]. Отже, конфліктне середовище сформувалося не в понятті «конфлікт ісламу і модернізації», а в понятті «конфлікт двох способів життя, двох моралей». Польський дослідник С. Лем у своїй відомій праці «Сума технологій» про це написав: «вторгнення інструментальних дій, які визначає ринковий курс моралі» [9, с. 509–555].

Механізм взаємодії технологій і моралі пояснює чи не найголовнішу загадку арабської весни: чому саме Туніс найдемократичніша і найбільш прозахідно орієнтована країна виявилася найбільш слабкою ланкою арабського Сходу? Адже з позицій теорії революції цього не повинно бути. За всіма ознаками на роль слабкої ланки міг би претендувати Єгипет. Відповідь на це запитання лежить на поверхні. Туніс – це та країна, де смак західних цінностей і західного способу життя відчула найбільша кількість молоді. Це населення віком до 35 років, а воно в Тунісі складає майже 40 %. І річ тут полягає не стільки в Інтернет-технологіях чи ісламському русі, скільки в прагненні справедливості і пошуку варіанта кращого життя.

Наведені версії як причини революційних подій мають під собою певну рацію. Вони однаково присутні і в Тунісі, і в Лівії, і в Єгипті, і в Йємені, і в інших країнах регіону. Але їх другорядність стає більш очевидною, якщо подивитися на політичні фігури, які сьогодні прийшли до влади, і які сили стоять за цими політиками.

Стислі прес-релізи містять лише натяк про те, що йшлося під час цих візитів. Як правило, їх підсумки виглядали як набір рекомендацій і обіцянок Заходу щодо країн, які встали на шлях розбудови демократії. Це організація вільних виборів, становлення демократії, фінансова й економічна допомога новим урядам, розморожування рахунків диктаторів та доступ урядів до іноземних банківських рахунків, військово-технічне співробітництво тощо. Отже, про революцію як феномен зміни форми політичної влади, усунення від неї корумпованих еліт і організацію соціально-політичного життя на принципах справедливості в цих країнах не йдеться. Йдеться про кризу у відносинах між політичними клубами, а точніше, родоплеменними кланами, які на основі мобілізації релігійного ресурсу підтримують тих чи інших політиків і громадських діячів як своїх ставлеників у владі.

Саме такий механізм формування влади постреволуційної доби спостерігається майже в усіх країнах регіону. Наприклад, у Тунісі, де сили, які раніше підтримували диктатора Бен Алі, з влади так і не пішли. Вони залишилися у парламенті й уряді, що сьогодні обурює більшість населення країни. У Лівії ситуація виглядає більш драматичнішою. За родоплеменними ознаками і ступенем підтримки скинутого М. Каддафі країна поділена на три частини: Місурату, Тріполі та Бенгазі, населення яких ворогує між собою і не визнає жодної влади взагалі. Територія Лівії стала територією «права Калашникова». Прикладом безладу може слугувати місто Таурат, у якому колись мешкало 25 тис. людей. Нині воно перетворено на місто-фантом з причини того, що його мешканці підтримали сили опозиції, які наступали на Місурату – батьківщину М. Каддафі. Табличка з надписом «спробуйте повернутися» виглядає більш переконливим доказом внутрішньополітичного стану в країні, ніж політика примирення Національної перехідної ради. Паралізована внутрішніми чварами, боротьбою кланів за посади і прагненнями окремих груп контролювати фінансові потоки від експорту нафти та західної допомоги, рада являє собою абсолютно недієздатну структуру, час існування якої визначено ресурсом терпіння з боку Заходу.

Отже, зміна декорацій близькосхідної авансцени відбувається не випадково. Прагнення США, Франції і Британії взяти ситуацію під свій контроль зайвий раз свідчать, що за всіма цими картинками стоїть певна режисура і задум, який має конкретну мету. Такою метою, на думку серйозних аналітиків, є Іран, а все, що відбувається, слід розцінювати як «м'яку зачистку» під майбутню іранську кампанію [6]. Згадаймо міф про гуманітарну катастрофу в Югославії і те, чим все закінчилося. У 1999 р. потрібно було сформулювати світову думку про диктатора Мілошовича, сьогодні такими об'єктами стали Башар аль Асад і Ахмадінежад. Аби реалізувати свою стратегію, Вашингтону потрібен міцний політичний тил в особі країн арабського світу, який би підтримав антиіранську акцію США.

Але перш ніж почати вирішувати іранське питання, США та їх союзникам по НАТО необхідно усунути від влади президента Сирії Башара аль Асада, який у разі військової акції проти Ірану стане на його бік. Захід добре розуміє, що історичні образи, які існують між Сирією й Ізраїлем, кинуті на ваги арабської солідарності, переважають образи, які існують між Сирією та Іраном. Тут спрацює давнє прислів'я – ніщо так не об'єднує колишніх опонентів, як спільний ворог. Сьогодні для Сирії й Ірану він один – це США і все, що асоціюється з поняттям «політика Заходу». Однак для сучасної Сирії така перспектива небезпечна з двох причин. По-перше, це може означати бути втягнутим у нову регіональну війну, коли внутрішня ситуація цього не дозволяє; а по-друге, що за оцінками західних експертних кіл іранська проблема не може бути розв'язана у відриві від сирійського питання.

Таким чином, у планах США Сирію перетворена на гордіїв вузол, який потрібно розрубати. Початком усунення президента Башара аль Асада від

влади стали березневі минулого року виступи опозиції у м. Хомс, які поступово перекинулися на всю країну і набули системного характеру. Для історичної правди слід нагадати, що у 1982 р. Хафез аль Асад, батько Башара аль Асада, жорстоко придушив у цьому місті повстання «Мусульманського братерства». Місто Хомс було практично зруйноване, а кількість загиблих наблизилася до 20 тис. людей. Це свідчить про те, що джерело невдоволення владою в країні існує давно і пов'язане з діяльністю різноманітних мусульманських організацій екстремістського напрямку. Проблема набула міжнародного звучання і дала про себе знати, коли на неї звернули увагу на Заході. Західні політики лише використали етнонаціональну й релігійну специфіку країни, як колись це було зроблено в Югославії.

Російський політолог А. Манойло вважає, що у розвитку сирійської революції багато схожого з революцією в Лівії. Це організація протестного руху всередині країни, масове вербування найомників з інших країн, висування на перші ролі «опозиціонерів» маловідомих людей, які підконтрольні західним кураторам, створення різноманітних опозиційних рухів, фронтів і тіньових кабінетів, які через ЗМІ позиціонуються як борці за демократію і свободу. Ці елементи технології організації «кольорових» революцій були відпрацьовані в Югославії, Грузії та Україні, а потім пристосовані для традиційних суспільств арабського світу [6].

Незважаючи на суттєвий зовнішній ресурс, революція в Сирії гальмує з декількох причин. Першою є те, що абсолютна більшість громадян країни підтримує аль Асада, незважаючи на його дискредитацію з боку Заходу. Другою є те, що системної опозиції як такої в Сирії не існує. Це міф, інформаційна картинка, висмоктана з пальця західними політтехнологами і підконтрольними ЗМІ. Третьою і головною є те, що аль Асада підтримує армія, чого не сталося ні в Тунісі, ні в Лівії, ні в Єгипті. Разом із силами безпеки вона веде успішну боротьбу з озброєними формуваннями так званої опозиції, чим забезпечує стабільність у країні.

Факти останнього часу переконливо доводять, що новий конфлікт у середині «Євразійської дуги нестабільності» все ж таки визріває. Його центром став Іран. Про таку тенденцію свідчать заяви і певні військові приготування сторін конфлікту. Так, у грудні 2011 р. і на початку січня 2012 р. США направили у зону Ормузької затоки три авіаносці групи, Велика Британія – один есмінець. За повідомленнями ЗМІ генеральний штаб ЗС Ізраїлю вже давно готовий до реалізації власного плану нанесення авіаційних ударів по ядерних центрах Ірану. Франція теж має намір узяти участь у конфлікті силами однієї авіаносної групи, як це було під час югославської кризи. У відповідь Іран у грудні 2011 р. в зоні Ормузької затоки провів масштабне навчання ВМС і заявив про готовність перекрити затоку, якщо країни ЄС і США оголосять ембарго на постачання іранської нафти.

Політична ситуація навколо Ірану дає підстави стверджувати, що ескалація конфлікту відбувається за класичним сценарієм, елементи якого пройшли випробування в Югославії. Сьогодні в очах світової спільноти інформаційна демонізація влади Ірану перемішується з дипломатичним тиском на Тегеран, його союзників і партнерів, обвалом національної валюти на світовому фінансовому ринку з економічними санкціями, організацією виступів опозиційних сил режиму Ахмадінежада в середині країни, терористичними актами на ядерних об'єктах та вбивствами інженерів-ядерників, причетних до ядерної програми, тощо.

У близькосхідному вузлі тема іранської ядерної зброї є ключовою. Однак із цього приводу заяви зовнішньополітичних відомств Росії, США, ЄС та МАГАТЕ суттєво різняться. Росія вважає, що до цієї мети Ірану ще дуже далеко і під контролем МАГАТЕ його ядерна програма має право на розвиток. З позиції США і ЄС, навпаки, ядерна програма Ірану позиціонується як загроза безпеці в регіоні і висловлюється тверда позиція, що її слід зупинити. Погляди Вашингтону і Брюсселя поділяє й Ізраїль, який знаходиться з Іраном у стані жорсткої конфронтації і у ядерній програмі бачить загрозу власній безпеці.

Як слушно відмічають аналітики, тут є і правда, і певні політичні спекуляції, продиктовані інтересами основних гравців. Наприклад, в останніх звітах МАГАТЕ, які надані ООН, ядерна програма Тегерану серйозних занепокоєнь не викликала. На думку фахівців, вона не виходить за межі проголошених цілей, і до того ж, Іран має намір продовжувати співпрацю з МАГАТЕ у виконанні взятих на себе зобов'язань. Те, що іранська ядерна програма в її сучасному стані не становить загрози для Заходу, засвідчив і міністр оборони США Л. Поннета. В інтерв'ю для ЗМІ 6 січня 2012 р. він сказав, що США пильно стежать за її розвитком і сьогодні, на його думку, немає підстав для хвилювання. Але справа полягає в іншому. Починаючи з президента Дж. Буша (мол.) у США до Ірана є три основні претензії: 1) загроза Ізраїлю; 2) прагнення оволодіти ядерною зброєю; 3) підтримка терористичних організацій. Отже, на першому місці стоїть воєнна безпека стратегічного союзника США на Близькому Сході – Ізраїля. Звідти і така велика увага Ізраїлю до іранського ядерного проекту. Так, за заявою одного з представників ізраїльської розвідки для ЗМІ у січні 2011 р. за останній рік на ядерних об'єктах Ірану сталися дві серйозні аварії, а від терактів загинуло три провідних учених. Це не є випадковим, заявив він. З другого боку, посилення активності служб зовнішньої розвідки США й Ізраїлю підтверджується заявами МЗС Ірану про розкриття іноземної агентури і покарання шпигунів за іранськими законами. Останній приклад – це затримання наприкінці грудня 2011 р. громадянина США іранського походження, обвинуваченого у шпигунстві на користь США.

Другим прикладом органічного тиску на Іран є пониження на міжбанківській біржі США курсу іранського ріалу відносно долара, третім – тема іран-

ської нафти [10]. Нафтова тема Ірану виявилася і у діалозі Вашингтона з Пекіном. США прагне від Китаю підтримання американського варіанта резолюції Ради Безпеки ООН по Ірану в обмін не зачіпати теми ослаблення китайського юаня, що приносить чималу шкоду для торгівлі США. Нестачу нафти для економіки Китаю США обіцяють забезпечити за рахунок збільшення видобутку нафти країнами ОПЕК. Точки дотику в цьому питанні Вашингтон уже знайшов з Японією і Південною Кореєю, які теж є основними споживачами іранської нафти.

Складнішою для Вашингтону виглядає позиція Москви. Що стосується Сирії та Ірану, то Вашингтон з Москвою не домовиться через декілька причин. По-перше, Москва – одна з небагатьох країн світу, яка проводить незалежну зовнішню політику. Підтримавши резолюцію Ради Безпеки ООН відносно Лівії, вона вдруге після Югославії так небезпечно для себе обпалилася на політичній кухні Заходу. Унаслідок цього Росія втратила мільярдні контракти, які були підписані з М. Каддафі і, на додаток, у період виборів у Російську державну думу і президента країни провідна політична сила «Єдина Росія» була обвинувачена у зраді національних інтересів. Це коштувало «Єдиній Росії» втрати 20 % прихильників і зростання хвилі протестного руху в країні.

Другою причиною є те, що Росія всерйоз занепокоєна розпалюванням військового конфлікту безпосередньо біля її кордонів. Ознакою такого занепокоєння може слугувати присутність на морських кордонах Сирії авіаносної ударної групи на чолі з авіаносцем «Адмірал Кузнецов», яка може бути посилена кораблями Чорноморського і Північного флотів. Про можливість такого кроку Москва вже заявила. Слід мати на увазі й те, що Сирія – країна – союзниця Росії. Вона є єдиною країною у Середземному морі, у якій Росія має свою військово-морську базу і з якою у Росії збереглися тісні відносини військово-технічній сфері.

Третя причина пов'язана з ядерним чинником. У разі нанесення ударів авіацією США та Ізраїля по ядерних об'єктах Ірану, а їх, за оцінками фахівців, більше 10, цей район буде перетворено на близькосхідний Чорнобиль. Радіоактивне забруднення може охопити великі території. Отже, у розв'язанні сирійської та іранської проблем Москва зробить ставку на мирні шляхи з використанням трибуни ООН, різноманітних міжнародних майданчиків та ресурсу доброї волі сторін. Інша справа – чи погодяться з цим США.

Як загальний **висновок** можна сказати, що «арабська весна» – це не спонтанний вибух волі, збіг причин та обставин. Це зрежисоване дійство, в якому, з одного боку, виявилася діалектика боротьби інтересів внутрішніх сил, а з другого – втручання у цю боротьбу сил ззовні на боці однієї зі сторін з далеким політичним прицілом. Криза у відносинах національних політичних еліт країн Північної Африки і Близького Сходу була використана як складовий

елемент зовнішньополітичних стратегій провідних світових гравців, котрі прагнуть зміни політичного ландшафту цього регіону мирними засобами. Шляхом демократичної риторики накопичений протестний потенціал було лише спрямовано у потрібному руслі. На першому етапі революційної хвилі від влади було усунено режими, які дискредитували себе, припинили задовольняти США та їхніх союзників, а на другому – за зовнішньою допомогою перехідним урядам спостерігається прагнення Вашингтону і Брюсселя поставити їхню діяльність під свій контроль.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бжезинский, З. «Великая шахматная доска»: Международные отношения [Электронный ресурс] / З. Бжезинский. – Режим доступа : <http://www.bookap.by.ru>.
2. Стратегия национальной безопасности США и мир на фоне: Война – хороший способ уйти от собственного системного кризиса // Моск. время. – 2004. – 14 апр.
3. Obama, B. Renewing American Leadership [Электронный ресурс] / B. Obama. – Режим доступа : <http://www.foreignaffairs.com/articles/6263/barrack-obama/renewing-american-leadership>.
4. Тетчер, М. Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира / М. Тетчер ; пер. с англ. – М. : Альпина Паблишер, 2003. – 504 с.
5. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>.
6. Арабские революции: кому выгодно [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vkontakte.ru/share.php?url=http://www.voanews.com/russian/news/world-news/Lybia-evacuations-2011-02-24-116833023.html&title>.
7. Фукуяма, Ф. Конфликт Ислама и модернизации / Ф. Фукуяма // День. – 2001. – 24 сент.
8. Стиглиц, Дж. Непростая правда о глобализации / Дж. Стиглиц // Наук. світ. – 2004. – № 1. – С. 8–11.
9. Лем, С. Сумма технологий / С. Лем. – М. : Мир, 1968. – 608 с.
10. Близкий Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України : монографія / РНБО України, Нац. ін-т проблем міжнар. безпеки. – К. : Фоліант, 2008. – 591 с.

АРАБСКАЯ ВЕСНА В ПРИЦЕЛЕ ИНТЕРЕСОВ: МУЖДУ КОНТРОЛИРУЕМЫМ ХАОСОМ И СТРАТЕГИЧЕСКИМ ЗАМЫСЛОМ

Грубов В. М.

Исследованы феномен «арабской весны» и его связь со стратегиями и интересами главных игроков Средиземноморского и Ближневосточного регионов.

Ключевые слова: политика, революция, воля, свобода, стратегия, национальные интересы, конфликт.

ARAB SPRING IN THE FOCUS OF INTERESTS: BETWEEN CONTROLLED CHAOS AND STRATEGICAL PLAN

Grubov V. M.

In this article is analysed phenomenon of «Arab Spring» and its connection with strategies and interests of the main players of Mediterranean and Middle East regions.

Keywords: *politics, revolution, will, freedom, strategy, national interests, conflict.*

УДК 32.019.51:070

Ю. С. Краснокутська, кандидат політичних наук

МАС-МЕДІЙНІ ДИСКУРСИВНІ ПРАКТИКИ: ІДЕОЛОГІЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ

Присвячено аналізу ідеологічної конотації мас-медійного дискурсу, що виявляється у конструюванні та інкорпоруванні символічно-семіотичних конструкцій мас-медійної репрезентації дійсності, які підтримують інтерес домінантних груп.

Ключові слова: *дискурс, засоби масової комунікації, ідеологія, легітимність.*

Актуальність проблеми. В умовах інтенсифікації принципів медіатизації соціополітичної дійсності наукова рефлексія мас-медійних дискурсивних практик є перспективним напрямом аналізу специфіки і характеру впливу системи засобів масової комунікації на соціальні процеси та відносини. За допомогою дискурс-аналізу стають можливими пізнання та засвоєння алгоритмів формування сенсів і значень у форматі політичних медіа-текстів, виявлення латентних прийомів і модусів артикуляції, виправдання та підтримання певної структури асиметричних відносин «панування»/«підпорядкування», що становить основу процесів легітимації владних інтенцій.

Аналіз останніх джерел і публікацій показує, що ідейно-теоретичним підґрунтям концептуалізації проблематики політичного дискурсу та дискурс-аналізу є наукові доробки таких авторів, як Р. Барт [1], Т. А. ван. Дейк [2], У. Еко [3], О. Зернецька [4], Н. Костенко [5], Р. Ленуар [6], К. Леві-Строс [7], Е. Ліч [8], А. Литовченко [9], У. Майнхоф [10], Т. Мілевська [11], В. Петренко [12], О. Русакова [13], Ю. Сорока [14], О. Толпигіна [15], А. Тузіков [16], Дж. Хартлі [17], Р. Шейон [18] та ін.

Теоретико-методологічними принципами політичної експлікації дискурсу виступають:

- вчення про діалогічність і поліфонічність будь-якого дискурсу; про мову як ідеологічний матеріал і арену політичної боротьби (М. Бахтін);
- вчення про гегемонію і владний примус, що міститься в мові (А. Грамши);
- вчення про «уявну деформацію», що пізнають «реальні відносини» між людьми при перетворенні їх в ідеологічні позиції (Л. Альтюссер);
- ставлення до дискурсу як до єдності знання і влади, вчення про дискурсну формацію, тлумачення різних галузей знання і соціальних інститутів як сфер контролю над дискурсами з боку владних інстанцій (М. Фуко);
- уявлення про дискурс як про позасуб'єктну ідеологічну формацію (матрицю змістів), «місце зустрічі» мови та ідеології, погляд на дискурси як закодовані у мові форми ідеологічної класової боротьби (М. Пешо);
- семіотичний підхід до дискурсу як способу конструювання соціальної реальності за допомогою значень (Р. Барт);
- розуміння дискурсу як габітусу, що генерує соціальні практики і регулює ціннісні сприйняття, погляд на дискурс як на символічний капітал, що функціонує в політичному полі (П. Бурд'ю).

Отже, концепт «дискурсу» характеризується поліваріантною синонімією визначень, але у контексті цієї статті виправданою є сенсова редукція дискурсу як складноструктурованого знаково-символічного способу комунікації, функціональне навантаження якого зорієнтоване на виробництво та поширення своєрідної конфігурації ідей, знань, образів, сенсів, змістів, цінностей, суджень, інтерпретацій та інших різноформатних ментально-віртуальних утворень, що забезпечують конструювання, відтворення та репрезентацію соціальної реальності.

Виходячи із цього, *мета* статті – розкрити ідеологічну спрямованість мас-медійних дискурсивних практик, які застосовуються засобами масової комунікації для закріплення принципів існуючого соціополітичного порядку.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на зазначену поліваріативність концептуалізації дискурсу, загальною рисою є його інтерпретація як ресурсу забезпечення та реалізації імперативів домінування. Крім цього, пріоритетність, артикуляція значущості та специфіка застосування у мас-медійних повідомленнях тих чи інших категоріально-символічних схем пояснення та обґрунтування принципів організації і специфіки відтворення соціально-політичного порядку свідчить про апріорну ідеологічність дискурсивних практик.

Підкреслимо, що під ідеологічним навантаженням медіа-дискурсу ми розуміємо репрезентацію асиметричних відносин панування та підпорядкування, що простежується у репродукуванні та інкорпоруванні загально-визнаних соціально-семіотичних конструкцій символічного кодування та інтерпретації подій, які відображають позиції і підтримують інтереси домінуючих груп.

Ідеологічна спрямованість на підтримку (а отже, і легітимацію) існуючого соціополітичного порядку різноформатної продукції засобів масової комунікації, а особливо новин, які є «найліпшим вираженням ідентичності медіа» (Н. Костенко), підтверджується даними різних досліджень. Так, американський соціолог Г. Ганс відзначає, що «програми новин на Заході підтримують соціальний порядок бізнесменів, верхівку середнього класу, осіб середнього віку, чоловічої статі і належних до білої раси» і, коли немає сенсаційних подій, зосереджують увагу на «діяльності еліти та її інститутів» [19, с. 125].

Що стосується українського мас-медійного простору, то за даними «Моніторингу політичних новин», здійснюваного Академією української преси (АУП) спільно з Інститутом соціології НАН України за підтримки Фонду «Відродження», ОБРР і посольства США в Україні, у жовтні 2011 р. увага до політичних партій, політичних персон та політичних інститутів в середньому розподілилася таким чином: 15, 42 і 70 % відповідно (у вересні – 12, 39, 64 % відповідно). Серед політичних інститутів найчастіше у жовтні згадуються силові відомства – 22 %, Президент – 18 %, суд та прокуратура – 18 % [20].

Також можна констатувати значну уніфікацію новин на всіх провідних українських каналах, які зсунуті до офіційного омнібусу (за П. Бурдйо, omnibus – події потенційно цікаві для всіх – політичні, економічні, сенсаційні тощо). Так, у 2011 р. у перший тиждень жовтня 22 % повідомлень новинних програм стосувалися політичних подій в Україні (у грудні 2010 р. – 22 %, у лютому 2011 р. – 14 %, у квітні – 24 %, у червні – 14 %, у вересні – 19 %) [20].

Найчастіше темою новин є внутрішня політика, діяльність органів влади (46 %), що більше, ніж у вересні та червні (37 та 29 % відповідно), а також соціальна сфера суспільства (36 %) і злочинність (20 %) [20].

У жовтні 2011 р. кожне дев'яте повідомлення (11 %) було про культурні події (у вересні, червні, квітні та лютому – 22, 15, 13 та 16 % відповідно), про кримінал та різного роду катастрофи розповідалося у 8 % повідомлень (у вересні – 7 %) [20].

При цьому більшість українських засобів масової комунікації заангажовані, не надають повної та об'єктивної інформації. Так, на провідних телеканалах з липня по листопад 2004 р. новини надавалися відповідно до офіційного ракурсу інтерпретації. У липні – жовтні 2004 р. у 90 % всіх інформаційних повідомлень про Україну політичні події презентувались як безальтернативні; у листопаді цей показник становив 86 % [21, с. 216].

На грудень 2004 р. частка політичних новин в Україні, де подавалися не одна, а декілька точок зору на події, становила 10–11 %. І хоча до березня –

квітня 2005 р. показник варіативності істотно підвищився – до 33 %, упродовж парламентської кампанії 2004 р. він став плавно згасати: із 27 % у листопаді 2005 р. до 16 % у березні 2006 р. [21, с. 216]. У 2007 р. показники варіативності також не перевищували 33 %, що у цілому краще, ніж у 2011 р., в якому у середньому лише 20 % повідомлень новинного формату були з декількома точками зору (у вересні – 20 %, червні – 15 %, квітні – 23 %, лютому – 19 %, грудні – 18 %) [20].

При цьому виключно із двома точками зору подавалися новини про побудову паркану навколо Верховної Ради, а також про побиття школяра депутатом облради в Сумах. Дві точки зору превалюють у повідомленнях про справу Ю. Луценка (86 %) та справу Ю. Тимошенко (60 %) [20].

Серед провідних українських телеканалів одностороннє подання політичних новин більш характерне для каналів УТ-1, Інтер, ICTV та ТРК «Україна», а найбільш варіативне подання – для каналів 1+1, Нового каналу та СТБ. Так, у середньому на каналі УТ-1 85 % усіх політичних новин є безальтернативними, на каналі 1+1 – 58 %, на каналі Інтер – 71 %, на Новому каналі – 59 %, на ICTV – 72 %, на СТБ – 58 %, на ТРК «Україна» – 78 % [20].

Також можна зафіксувати певну асиметрію розподілу прямого ефіру на користь представників чинної влади та правлячої коаліції. При цьому зазначена тенденція є незмінною для редакційної політики ЗМК у різні роки. Так, результати дослідження матеріалів телебачення, що проводилося у рамках моніторингу політичних новин, свідчать про те, що у 2006 р. третина всієї уваги до політиків припадала на представників блоку «Наша Україна» (у грудні 2005 – березні 2006 рр. – 33–38 % без згадувань про Президента В. Ющенка), тоді як увага до представників Партії регіонів і БЮТ була в 3–4 рази нижчою (10–14 % і 7–17 % відповідно). Ще більший дисбаланс фіксувався в розподілі ефірного часу телебачення, що надавався в новинах політикам різних партій і блоків для артикуляції своєї позиції: частка представників блоку «Наша Україна» становила 33 % – 41 % усього синхрону політиків, частка представників Партії регіонів і БЮТ – 8 % – 10 % і 6 % – 14 % відповідно [21, с. 217].

При цьому в перебігу парламентської кампанії 2006 р. асиметрія політичного поля в новинах («Наша Україна» vs «всі інші») характеризувалася особливою увагою до Президента (як основної фігури відповідного політичного блоку). Так, 27 % усіх повідомлень про Україну в грудні 2005 – березні 2006 рр. містили інформацію стосовно В. Ющенка, що зіставно із популярністю президента Л. Кучми у жовтні 2003 – травні 2004 рр. (23 % усіх повідомлень про Україну) та Прем'єр-міністра В. Януковича у липні – листопаді 2004 р. (28 % усіх повідомлень про Україну) [21, с. 217].

Ще більш значну увагу до представників влади мас-медіа демонстрували у 2011 р., де 67 % усіх згадувань про політиків стосується представників

влади та правлячої коаліції, 26 % – опозиції та 7 % – інших політиків (у вересні – 64, 26 та 10 % відповідно; у червні – 74, 20 та 6 % відповідно; у квітні – 76, 16 та 8 % відповідно; у грудні – 63, 30 та 7 % відповідно). Частіше про осіб із влади та правлячої коаліції говорять на Інтері та 1+1 (72 %), а про опозиційних політиків – на ICTV (34 %) та СТБ (28 %) (дані на жовтень 2011 р.). Інші політики у жовтні більш масово представлені на УТ-1 – 11 % , вересні на Інтері – 17 %, червні на «1+1» та Новому каналі – 11 % [20].

Висновки. На сьогодні українські засоби масової комунікації прямо або опосередковано, відкрито або латентно залучені до системи політико-ідеологічного менеджменту та є ефективним інструментом нав'язування, виправдання та легітимації існуючих принципів суспільного розподілу та порядку, адже у процесі їхньої діяльності чітко простежується спрямованість на підтримку та закріплення домінантних позицій представників влади, провладних політичних сил і бізнесової еліти. Перспективами подальших розвідок у даному напрямку є аналіз механізмів виробництва ідеологічних дискурсів, специфіки їх актуалізації та інспірування у суспільну практику.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барт, Р. Миф сегодня // Барт Р. Семиотика. Поэтика : избр. работы / Р. Барт : пер. с фр. / сост. и ред. Г. К. Косиков. – М. : Прогресс, 1989. – 616 с.
2. Dijk, T. A. van. Handbook of discourse analysis [Електронний ресурс] / T. A. van Dijk. – 4 vols. – L. : Academic Press, 1985. – Режим доступу : <http://www2.fmg.uva.nl/emca/EarlierBooks.html#Discourse>.
3. Эко, У. Отсутствующая структура: Введение в семиологию / У. Эко. – СПб. : Simposium, 2004. – 544 с.
4. Зернецька, О. PR-маніпуляційний вплив. Комунікативна теорія і практика [Електронний ресурс] / О. Зернецька, П. Зернецький // Політ. менеджмент. – 2003. – № 3. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=17&c=154>.
5. Костенко, Н. Ценности и символы в массовой коммуникации / Н. Костенко. – К. : Наук. думка, 1993. – 132 с.
6. Лемуар, Р. Социальная власть публичных выступлений / Р. Лемуар // Поэтика и политика : сб. ст. : Альманах Рос.-франц. центра социологии и философии Ин-та социологии Рос. акад. наук ; отв. ред. П. Бурдьё, Н. А. Шматко. – М. : ИЭС ; СПб. : Алетейя, 1999. – С. 167–192.
7. Леви-Строс, К. Структурная антропология / К. Леви-Строс : пер. с фр. В. В. Иванова. – М. : ЭКСМО, 2001. – С. 511.
8. Лич, Э. Культура и коммуникация: Логика взаимосвязи символов. К использованию структурного анализа в социальной антропологии / Э. Лич : пер. с англ. – М. : Изд. фирма «Восточная литература» РАН, 2001. – 142 с.

9. Литовченко, А. Д. Дискурс как социальный феномен / А. Д. Литовченко // Вестн. Харьк. нац. ун-та им. В. Н. Каразина «Социологические исследования современного общества: методология, теория, методы». – 2003. — № 577. — С. 43–50.
10. Майнхоф, У. Дискурс / У. Майнхоф // Контексты современности: хрестоматия / сост. и ред. С. А. Ерофеев. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2001. – С. 121–124.
11. Милевская, Т. В. О понятии «дискурс» в русле коммуникативного подхода / Т. В. Милевская // Коммуникация: теория и практика в различных социальных контекстах «Коммуникация – 2002» : междунар. науч.-практ. конф., 3 – 4 окт. 2002 г. : в 2 ч. – Пятигорск : Изд-во ПГЛУ, 2002. – Ч. 1 – С. 181–190.
12. Петренко, В. В. Політична мова як засіб маніпулятивного впливу: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 «Політичні інститути і процеси» / В. П. Петренко. – К., 2003. – 18 с.
13. Русакова, О. Ф. Политическая дискурсология: предметное поле, теоретические подходы и структурная модель политического дискурса / О. Ф. Русакова, Д. А. Максимов // Полис. – 2006. – № 4. – С. 26–43.
14. Сорока, Ю. Схема восприятия социального пространства в текстах массовой коммуникации : автореф. дис. ... канд. социол. наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / Ю. Сорока. – Х., 1999. – 16 с.
15. Толпыгина, О. А. Понятие дискурса и дискурсивный анализ в общественных науках / О. А. Толпыгина // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. пр. – Х. : Вид. центр Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2001. – С. 128–135.
16. Тузиков, А. Р. Идеология и дискурсивная практика масс-медиа / А. Р. Тузиков // Социально-гуманитарные знания. – 2001. – № 6. – С. 125–132.
17. Hartley, J. Understanding News / J. Hartley. – L. and N.Y. : Routledge, 1982. – 276 p.
18. Shayon, R. L. Television News / R. L. Shayon // International Encyclopedia of Communication. – 1998. – Vol. 4. – P. 228–229.
19. Тузиков, А. Р. Масс-медиа: идеология видимая и невидимая / А. Р. Тузиков // Полис. – 2002. – № 5. – С. 123–133.
20. Моніторинг теленовін, грудень 2010 – жовтень 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aup.com.ua/?cat=analytics&subcat=news&menu=newst>. – Заголовок з екрана.
21. Костенко, Н. Публічні імперативи медіа: час виборів / Н. Костенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 3. – С. 213–221.

МАСС-МЕДИЙНЫЕ ДИСКУРСИВНЫЕ ПРАКТИКИ: ИДЕОЛОГИЧЕСКАЯ НАПРАВЛЕННОСТЬ

Краснокутская Ю. С.

Посвящено анализу идеологической коннотации масс-медийного дискурса, проявляющейся в конструировании и инкорпорировании символично-семиотических конструкций масс-медийной репрезентации действительности, которые поддерживают интересы доминантных групп.

Ключевые слова: *дискурс, средства массовой коммуникации, идеология, легитимность.*

MASS-MEDIA DISCURSIVE PRACTICES: IDEOLOGICAL ORIENTATION

Krasnokutska Yu. S.

The article is devoted to the analysis of ideological connotations of mass-media discourse, which manifests itself in designing and incorporating symbolic-semiotic structures of mass-media representation of reality, which support the interests of the dominant groups.

Keywords: *discourse, mass-media, ideology, legitimacy.*

УДК 32:34

О. В. Кукуруз, кандидат політичних наук

ПРАВОВА ПОЛІТИКА ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ «СУСПІЛЬНОГО БЛАГА»

Досліджено сутність поняття «суспільне благо», його вплив на сучасну політичну практику. Проаналізовано взаємодію політики і права як найважливіших суспільних регуляторів. Запропоновано шляхи поширення правових і політичних цінностей у суспільстві, утвердження правової політики в Україні.

Ключові слова: *політика, право, політична доцільність, правові і політичні цінності, суспільне благо, правова політика.*

Актуальність проблеми. Аналіз діяльності представників української політико-управлінської еліти свідчить про те, що вони часто реалізують політику з порушенням законів на основі політичної доцільності. Тобто переважає підхід, коли право створюється владою, має суб'єктивний характер, отже, у цьому співвідношенні політика є визначальною. Політична доцільність виправдовує неправові рішення. Це небезпечно для держав, у яких відбувається трансформація політичної і правової систем, оскільки не завжди відомо, хто є ініціатором певних змін, яка мета переслідується і чиє життя в результаті цього поліпшиться.

Публічні політики, використовуючи право занадто інтенсивно або порушуючи його, створюють ситуацію, коли право втрачає свою цінність і відповідно не може бути надійною підтримкою їх подальшої політики. Тому останнім часом науковці все частіше звертаються до поняття «правова політика», яку розуміють як втілення політики за допомогою правових засобів і з використанням методів правового регулювання. Юристи-практики, які

ототожнюють право і закон, зауважують, що теоретичні визначення права, які не мають конкретних механізмів реалізації, нічого не варті. Однак практика українського правозастосування саме і свідчить про те, що будь-які чіткі норми закону можна обійти, а якщо не вдається, тоді ухвалюється зовсім інший закон, вигідний певним політичним силам. Очевидно, що проблема все ж таки у сприйнятті права як суспільного регулятора.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами. Тема дослідження є складовою частиною наукового проекту «Політико-правові стандарти ЄС і напрями вдосконалення моделі модернізації сучасної України», яка виконувалась Центром енциклопедичних юридичних досліджень Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України в рамках цільової комплексної програми наукових досліджень НАН України «Прогнози і моделі соціальної та соціокультурної трансформації українського суспільства у першій чверті XXI ст.».

Аналіз останніх джерел і публікацій. Поняття «суспільне благо» міститься у творах багатьох філософів, у тому числі Арістотеля, Т. Гоббса, Дж. Локка, Дж. Лільберна. Поняття «правова політика» є відносно новим, але вже активно обговорюється в наукових колах Росії, Польщі, України. Цьому явищу вже присвячено багато публікацій, однак в основному це дослідження юристів. Вивчення «правової політики» з точки зору політології є дещо відмінним. Для того аби зрозуміти втілення політики на основі права, його основних цінностей, ми використали публікації В. Арндта, І. Гетьман-Пятковської, М. Дюверже, О. Костенка, І. Кресіної, В. Пастухова, Дж. Роулза, О. Хеффе, Е. Щербенка.

Мета статті – з'ясувати сутність поняття «суспільне благо» і можливості його реалізації в сучасній політиці. Відповідно до зазначеної мети потрібно вирішити такі завдання: з'ясувати, як визначалося поняття «суспільне благо» в минулому і як воно розуміється сучасними науковцями; дослідити вплив цього поняття на політичну практику; визначити сутність поняття «правова політика»; запропонувати можливі шляхи поширення правових і політичних цінностей у суспільстві, утвердження правової політики в Україні.

Виклад основного матеріалу. Процеси євроінтеграції, входження України у світовий правовий простір потребують визначити роль інституту права у процесі організації і впорядкування суспільних відносин. Серед найпоширеніших цінностей права головними вважаються свобода, справедливість, рівність, людська гідність, невід'ємні права людини, практична доцільність. Право повинно бути мірою реалізації свободи і нормою політичної справедливості. Постають такі запитання: чому теоретичні надбання щодо ціннісних основ права, його взаємодії з мораллю не впливають на практику українського державотворення і правотворення? Чому ігноруються найважливіші цінності людського співжиття?

Очевидно, потрібно починати із теорії політики, права. Український науковець Е. Щербенко проаналізував навчальну політологічну літературу в Україні і з'ясував, що право як основа політики замінене на інтерес. Право створювалось для того, аби реалізувати принцип рівності вільних громадян, а інтерес спрямовано на досягнення будь-якої приватної, корпоративної мети, в якій не існує необхідного зв'язку з усією спільнотою. Таким чином, зазначає дослідник, певна група може прагнути своїх цілей, утискуючи або знищуючи інші суспільні групи, бо за такого підходу відсутнє ставлення до інших як вільних і рівних [1, с. 260]. У політологічних, юридичних наукових дослідженнях надзвичайно мало уваги приділяється цінностям права, політики.

Основою держави є суспільне благо, про що часто вказується в конституціях. Ще Арістотель зазначав, що «суспільне благо», чи «загальний інтерес», є метою, для якої створюється й існує спільнота. Філософ виділяв правильні (монархічне правління, аристократія, політія) і неправильні (тиранія, олігархія, демократія) форми правління. Найкращою, де більшість діє в інтересах загального блага, Арістотель вважав політію. В неправильних формах правління метою правителів є лише власне благо. Слід звернути увагу на те, що до таких віднесено і демократію. Право, на думку Арістотеля, слугує критерієм справедливості і регулює політичне спілкування, містить принцип рівності, однак не абсолютної, а відносної, бо люди не рівні за своїми заслугами. Загалом право Арістотель вважав «політичним правом» і розділяв його на «частково природне» та «частково умовне». Він стверджує, що природне право адекватне політичній природі людини і виражає вимоги політичної справедливості у людських взаємовідносинах. Умовне право (позитивістське) включає вимоги законів, договорів. Основним аспектом політичної якості закону є його відповідність політичній справедливості і праву, вважав філософ.

Звичайно, неможливо ухвалювати рішення, які задовольнятимуть інтереси всіх громадян. Тому багато століть тому було вироблено механізм узгодження інтересів різноманітних суспільних груп. Спочатку інтереси акумулюються на місцевому рівні, а потім уже на центральному. Деякі філософи, зокрема, Дж. Лільберн, Т. Гоббс, Дж. Локк, терміном «Commonwealth» (загальне благо) називали державу. Лільберн вважав, що найкраще функцію узгодження інтересів може здійснити парламент, який для цього повинен мати значні повноваження. На його думку, для держави «загального блага» найважливішим є рівномірний розподіл прав, обов'язків і повноважень, аби у народних представників було достатньо влади, впливу в парламенту, свободи в народі. Політику Лільберн розумів як «мистецтво владарювання і управління, організацію відносин між людьми за допомогою тих чи інших засобів, методів, норм і рішень, знань, умінь, які потребують розуміння загальної користі, загального блага». Ефективність державного устрою філософ розумів

через взаємодію політики і права. Його політичним ідеалом була правова держава, в основі якої — «дійсно гуманна і дійсно прогресивна політична думка». Лільберн намагався втілити політичні ідеї «загального блага» в проєктах англійської конституції, поєднати теоретичні і практичні аспекти політики і права.

Польський юрист В. Арндт розуміє суспільне благо як сукупність умов, які дозволяють певним спільнотам досягати найнеобхідніших цілей або реалізовувати власні розумні цінності, завдяки яким вони можуть між собою співпрацювати в межах певної спільноти. У такому значенні «суспільне благо» є спорідненим з поняттями «загальний добробут» і «громадський інтерес». Згадані умови повинні сприяти розвитку членів спільноти, які домовилися про взаємодію. На думку Арндта, неналежне ставлення до поняття «суспільне благо» має ідеологічні і практичні причини. За часів Радянського Союзу це поняття тлумачилося як комуністичне благо, державна власність, суспільні діяння, цілі соціалізму. Отже, після критики комунізму все, що було пов'язане з цим періодом, у тому числі поняття «суспільне благо», вважається хибним і непотрібним. Наступною причиною було поширення ліберальних ідей, згідно з якими до категорії «суспільне благо» ставилися як до теорії, а увагу громадян зосереджували на досягненні конкретних матеріальних цілей. «Надмірність правил, які тлумачаться позитивістськи, інструменталізація права, яка часто сприяє його використанню для тимчасових інтересів середовища, котре є метою в собі, – це все не сприяє образу права як відзеркаленню істини і справедливості» – зазначає Арндт [2, с. 266].

Необхідною умовою людського співжиття вважається політична справедливість. «Якщо людське співтовариство хоче мати легітимний характер, то воно повинне: по-перше, мати правовий характер; по-друге, право має набути якості справедливості; по-третє, справедливе право має бути захищене суспільним правопорядком, тобто мати образ держави – справедливої держави» – писав О. Хеффе [3, с. 11–12]. Політична справедливість у питаннях, пов'язаних з державою і правом, повинна містити моральний аспект. Саме за це критикують ідеї політичної справедливості прихильники позитивної теорії держави і права, вважаючи, що мораль – це дуже невизначений критерій для функціонування політичної і правової систем.

Для того аби у політико-правовій системі держави були втілені такі цінності, як справедливість, рівність, свобода, особи, причетні до суспільного управління, повинні володіти моральними якостями. В нашій державі при відборі на важливі державні посади застосовуються абсолютно інші критерії (родинні зв'язки, відданість політичному лідеру, наявність великих грошей і т. д.). Об'єктивно моральні особи, як правило, не мають можливості входити до політико-управлінської еліти. А навіть якщо і потрапляють туди, то їх одиниці, тому щось кардинально змінити вони не мають змоги.

Особиста справедливість, на думку Гьоффе, є тоді, коли людина не намагається використати свої переваги над іншими в розумі, силі, а також тоді, коли вона не використовує прогалини у законодавстві чи можливості його тлумачення, щоб поставити себе над іншими людьми, чи тоді, коли відповідні нормам моралі вимоги закону не порушуються, незважаючи на відсутність викриття. Тобто, людина, якій притаманна справедливість в особистому сенсі, визнає закон за переконанням, а не із страху покарання – робить висновок Гьоффе.

В Україні переважає нормативістський підхід до права і практично мотивований до політики. Дивно звучать роздуми деяких юристів, що якщо певні явища державного життя не закріплені в законодавстві, то їх не слід серйозно обговорювати. По-перше, право створене для того, аби впорядкувати суспільні відносини, а останні розвиваються і постійно змінюються. По-друге, не всі відносини слід детально закріплювати в нормативно-правовій базі. Про це, зокрема, писав відомий французький юрист і політолог М. Дюверже. Він зазначав, що ми повинні не дотримуватися юридичного аналізу політичних інститутів, а маємо включати в нього більш повний і об'ємний аналіз соціологічного характеру, притаманний політичній науці. Така орієнтація, на його думку, включає два фундаментальні наслідки. Перший полягає в тому, що розширюється поле традиційного дослідження (вивчаються політичні інститути, не тільки ті, які регламентовані правом, а й ті, які повністю або частково правом ігноруються, а також ті, які існують поза правом: політичні партії, громадська думка, пропаганда, преса, «групи тиску» і т. д.). Другий зводиться до того, що змінюється точка зору всередині традиційного поля дослідження. Навіть ті політичні інститути, які регламентовані правом – встановлені Конституцією чи законами, які її доповнюють, – не повинні вивчатися в юридичному аспекті. Потрібно намагатися визначити, якою мірою вони функціонують відповідно до права, а коли і обходять його, необхідно визначити їх дійсне значення, спираючись на факти, а не обмежуючись аналізом теоретичної важливості, яку їм надають юридичні тексти, стверджує вчений. Акцент, на думку Дюверже, повинен ставитися на реальну і конкретну організацію суспільств, а не на юридичні приписи, які ми намагаємося до них докласти, не досягаючи цього повністю. Це певною мірою протистояння факту і права. «...Закон, юридичні приписи, Конституція є не виразом реального, а спробою впорядкувати реальність, яка ніколи не вдається повністю» [4].

Практично мотивований підхід до політики полягає в тому, що ніхто серйозно не ставиться до політичних цінностей, які важко застосувати і одразу ж перевірити результат. Більшість політиків навіть вважають, що це неможливо і в політичних відносинах діють зовсім інші принципи. На жаль, політична наука підкріплює таке ставлення до цінностей. Наприклад, остан-

німи роками в Україні більшість наукових робіт захищено за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси, а політичній теорії приділяється дуже мало уваги. Хоча неодноразово в історії політичної і правової думки доводилося, що без теорії не буде практики. Отже, які теоретичні концепції розповсюджені, такою і є практика. Звичайно, вплив є взаємним: практика також спонукає розвиток теорії. Однак, аби змінити негативну практику, потрібне теоретичне підґрунтя.

У цьому контексті питання полягає в тому чи є теоретичні надбання, які дозволять на практиці втілити «суспільне благо», або це абстрактна категорія. Вивчення цієї тематики свідчить про те, що такі напрацювання є у світовій політичній і правовій думці, однак ці ідеї не є популярними в Україні, а представникам політико-управлінської еліти взагалі невідомі. В іншому випадку ніколи державні реформи не розпочиналися б з ущемлення прав найменш захищених верств населення. Починати боротьбу з корупцією потрібно із забезпечення гідної зарплати. Працівники повинні мати чітко визначені обов'язки і гідну зарплату, тільки тоді вони цінуватимуть свою роботу. І лише тоді їх можна карати за те, що вони отримали додаткові гроші. Проте, якщо особа працює і в неї зазначені одні обов'язки, а вона змушена виконувати ще багато інших функцій, які не передбачені посадовою інструкцією і не оплачуються відповідно, то це проблема у сфері державного управління, невмінні організувати суспільне життя. Відповідальність у такому разі повинні нести державні службовці, які відповідають за цю сферу життєдіяльності суспільства.

Прикладів такої несправедливості – безліч. Однак повернемося до теоретичних надбань, які дають відповіді на багато запитань. Зокрема, важливими в цьому контексті є ідеї Дж. Роулза. Він зазначає, що однотипні випадки повинні вирішуватися однаковим чином; у всіх учасників спору повинна бути можливість викласти свою точку зору; судження не повинні здійснювати ні позитивного, ні негативного впливу на особу, яка виносить рішення; на рішення не повинен впливати власний інтерес. Ці вимоги відповідають загальноновизнаним принципам процедурної справедливості, які у свою чергу підкорюються принципу неупередженості. Тобто, йдеться про заборону сваволі, вимогу прислухатися до думок інших і заборону ухвалювати рішення з огляду на власний інтерес. Гьоффе розглядає справедливість як соціальний обов'язок, виконання якого люди чекають один від одного, рекомендують один одному, вимагають один від одного і, можливо, навіть винні один одному. На його думку, справедливість має пріоритет усередині суспільної моралі і є єдиним критерієм легітимності суспільного порядку [5, с. 29–30].

Мораль вважається найважливішим ціннісним критерієм права, правової культури. І. Гетьман-Пятковська, досліджуючи співвідношення права та моралі, поєднує їх сутність у єдине змістовне значення і формулює як «загальну

добру волю». «Мораль – це усвідомлена, тобто заснована на знаннях, досвіді, звичаях форма людської свідомості, яка формує відчуття прагнення належного, що виходить з внутрішнього спонукання віри у справедливість, впевненості панування добра; бере цю впевненість з розуміння цінностей життя: добробуту, миру, захисту, збереження та продовження життя задля майбутнього людського роду» [6, с. 80]. Мораль має важливе значення, оскільки містить внутрішнє спонукання людини, спрямоване на досягнення належного, абсолютних цінностей, істинності.

Ситуацію, яка склалася у сфері політики і права, все частіше починають аналізувати науковці багатьох держав. Проаналізувавши відповідну літературу, можна стверджувати, що вже склалася певна тенденція щодо розв'язання цієї проблеми. Арндт вважає, що відновлення цінності права в суспільстві можливе в результаті привернення уваги до поняття «суспільне благо», підвищення правової культури всього суспільства, про цінність права повинні говорити в школі, університетах, це мусять підтверджувати юристи-практики і юристи-науковці. На думку В. Пастухова, для того, аби переважала тенденція до розширення правового поля, витіснення політично мотивованих «відхилень» правозастосовної практики, повинна змінитися природа російського права. «Революції права» має передувати культурна революція, і вивчення їх взаємозв'язку і взаємозалежності є одним з найактуальніших завдань російської політичної науки. В Україні такі самі ідеї розвиває О. Костенко. Всі негаразди, які існують в українському суспільстві, науковець називає Великою Соціальною Драмою, корінь якої полягає у соціальному безкультур'ї громадян, що породжує вияви сваволі та ілюзій в усіх сферах життя людей [7, с. 116]. Костенко доводить, що розв'язати цю проблему можна звернувшись до концепції Нового просвітництва, де основна роль у вихованні соціальної культури повинна належати університетам. Зрозуміло, що відповідна політична, правова культура, свідомість не можуть з'явитися швидко, за бажанням декількох людей. Політичні і правові цінності потрібно виховувати протягом тривалого часу. «Політика – найскладніший предмет правового опосередкування, оскільки в ній акумулюється величезна кількість суб'єктивних факторів, нерідко протилежних, різноспрямованих. Знайти розумний баланс цих прагнень і є завданням права і закону» – зазначає І. Кресіна [8, с. 469].

Висновки. Останнім часом у політичному і політологічному співтовариствах переважають ідеї, пов'язані з практичними питаннями, наприклад, як отримати владні повноваження, як утриматися при владі, які технології кращі для формування громадської думки щодо іміджу певного політика, політичної сили, як прибрати з політичної арени невігідного конкурента і т. д. Надзвичайно мало уваги приділяється цінностям, які повинні лежати в основі політики і права держави, котра хоче стати успішною. Навіть якщо деякі науков-

ці пишуть про основні принципи, які повинні становити основу творення політики і права, то зазначені ідеї не користуються популярністю. Це відбувається з декількох причин.

1. Більшість політиків і юристів не цікавляться цими питаннями, бо в основі їх діяльності міститься матеріальний інтерес (власний або невеликої групи осіб, яку вони представляють).

2. Представники політико-адміністративної еліти свою діяльність спрямовують на досягнення швидкого результату, зважаючи на вибори всіх рівнів. Вони рідко аналізують результат певного рішення чи дії на майбутнє країни, тобто дії, позитивний результат яких буде лише через тривалий час, не входять у плани політичних сил. Вони дуже бояться втратити владу. Їх основна мета – влада заради самої влади, а не майбутнє держави.

3. Важко швидко визначити, чи певна політична діяльність забезпечує суспільне благо або ні. Цим питанням не приділяється достатньо уваги, бо втілення в державному управлінні теоретичних принципів потребує значної інтелектуальної роботи. Крім того, результат буде відомий не одразу.

Протягом усього суспільного розвитку вчені шукали можливі шляхи для створення державного устрою, який би максимально враховував потреби всіх людей. На сьогодні можна стверджувати, що втілити в реальності «суспільне благо» можна завдяки таким формам, як компроміс, консенсус. Тобто, в сучасній державі найважливішим є процес узгодження різноманітних цілей, інтересів. Це можливо, якщо політико-управлінська еліта цікавиться справжніми потребами і проблемами своїх громадян, аналізує результати проведених реформ, здійснює постійний моніторинг рівня життя людей. У той же час громадяни повинні заявляти про свої успіхи і труднощі, виконувати свої обов'язки, знати і захищати свої права, вимагати від влади певних дій. Забезпечити добробут суспільства неможливо, коли рішення ухвалюються лише органами центральної влади або, ще гірше, за вказівкою невеликої кількості політиків.

Отже, для того, аби дії влади були справедливими не тільки в окремих випадках, не завдяки щасливому збігу обставин, політико-управлінську еліту повинні складати моральні, справедливі люди, в основі політики має лежати право як найвища справедливість. Право і політика повинні взаємно доповнювати одне одного в досягненні спільної мети – розвитку суспільства. Надійною основою для правової політики мають стати юридична і політична науки. Політика мусить розглядатися не як комплекс засобів для встановлення, застосування і підтримки влади, а як мистецтво управління державою. Суспільні відносини є надзвичайно складними і управління ними вимагає відповідних знань, умінь, зусиль. Актуальною і популярною має стати тематика, орієнтована на дослідження політичних і правових цінностей, суспільного блага.

ЛІТЕРАТУРА

1. Щербенко, Е. Фундаментальні засади політики в дискурсі української політологічної літератури / Е. Щербенко // Політичний менеджмент. Спецвипуск. – 2007. – С. 260–265.
2. Arndt, W. Prawo w III RP – gdzie jest zasada dobra wspólnego? / W. Arndt // Rzeczpospolita 1989 – 2009. Zwykle państwo Polaków? Ośrodek Myśli Polityczney. – Kraków, 2009. – S. 256–270.
3. Хеффе, О. Политика, право, справедливость: Основоположения критической философии права и государства: пер. с нем. / О. Хеффе. – М. : Гнозис, 1994. – 319 с.
4. Дюверже, М. Политические институты и конституционное право / М. Дюверже // Политология : хрестоматия / сост. М. А. Василик, М. С. Вершинин. – М. : Гардарики, 2000. – 843 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.i-u.ru/biblio/archive/vasilek_xrpolitolog/pol14.aspx
5. Хеффе, О. Цит. праця.
6. Гетьман-Пятковська, І. А. Право та мораль: теоретико-правові проблеми співвідношення та взаємодії : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / І. А. Гетьман-Пятковська. – К., 2007. – 210 с.
7. Костенко, О. М. Культура і закон – у протидії злу : монографія / О. М. Костенко. – К. : Атіка, 2008. – 352 с.
8. Кресіна, І. О. Політика і право: проблеми співвідношення / І. О. Кресіна // Правова держава: щорічн. наук. пр. Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2003. – Вип. 14. – 636 с.

ПРАВОВАЯ ПОЛИТИКА КАК ФАКТОР ОБЕСПЕЧЕНИЯ «ОБЩЕСТВЕННОГО БЛАГА»

Кукуруз О. В.

Исследованы понятие «общественное благо», его влияние на современную политическую практику. Проанализировано взаимодействие политики и права как наиболее важных общественных регуляторов. Предложены пути распространения правовых и политических ценностей в обществе, утверждения правовой политики в Украине.

Ключевые слова: политика, право, политическая целесообразность, правовые и политические ценности, общественное благо, правовая политика.

THE LEGAL POLICY AS A FACTOR OF ENSURING «PUBLIC GOOD»

Kukuruz O. V.

The essence a notion of «public good», its impact on the modern political practice is studied. The interaction between politics and law as the main social regulators is analyzed. The ways of promotion the legal and political values in the society, strengthening the legal policy in Ukraine are proposed.

Keywords: politics, law, political appropriateness, legal and political values, public good, legal policy.

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.74:378.011.32

І. С. Нечітайло, кандидат соціологічних наук, доцент

КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПОРТРЕТ СТУДЕНТА ВИПУСКНОГО КУРСУ: СПРОБА «ВИМІРЮВАННЯ» КОМПЕТЕНЦІЙ

Розкрито соціологічне бачення проблем, пов'язаних із процесом впровадження компетентнісного підходу у практику сучасної вищої школи. Наголошено на доцільності розроблення надійної методології дослідження реальних результатів цього процесу. Докладно описано одну з таких методологій (запропонована російськими вченими), висвітлено результати здійсненого на основі цієї методології авторського пілотажного дослідження компетентнісного портрета студента випускного курсу факультету «Соціальний менеджмент».

Ключові слова: компетентнісний підхід, компетентнісний портрет, компетенція.

Актуальні проблеми. Із соціологічної точки зору навчання у ВНЗ – найважливіший період процесу соціально-професійного становлення особистості, її соціалізації, засвоєння зразків поведінки, соціальних засад, культурних норм і цінностей, знань і навичок, що дозволяють успішно функціонувати в галузі майбутньої професійної діяльності та суспільстві в цілому. Сучасні соціологи все частіше звертають увагу на необхідність формування у ході цього процесу такої інтегральної якості, як соціальна суб'єктність, тобто здатність змінювати соціальну реальність: не тільки адекватно реагувати на мінливість соціальних реалій, а й впливати на ці реалії власною дією. Саме тому соціологи не менше за інших учених, діяльність яких безпосередньо пов'язана зі сферою освіти, стурбовані питаннями реформування освіти і проблемою реалізації компетентнісного підходу, пов'язаного із цим реформуванням. Взагалі компетентнісний підхід в освіті ґрунтується на принципах, дуже близьких соціологічному світогляду. Зважаючи на ці принципи, процес навчання у ВНЗ повинен не тільки давати необхідні знання, уміння і навички за фахом, а й формувати якості, необхідні індивіду для активної включеності

в усі соціальні процеси. Фактично це відбивається в широкій класифікації компетенцій, до переліку яких входять не лише власне професійні, а й загальнокультурні, загальносоціальні, комунікативні та інші компетенції, тобто ті, які мають відношення до широкого кола соціальної взаємодії.

Аналіз останніх джерел і публікацій. У вітчизняній і зарубіжній науковій літературі накопичено величезну кількість різних публікацій, присвячених проблемі впровадження компетентнісного підходу в освітню практику сучасної вищої школи. Цієї проблеми торкалися С. Антонова, В. Кузнецова, В. Кузнецов, В. Сенашеєнко, Т. Фейлинг, І. Фрумін та ін. Проте переважну більшість робіт присвячено або власне теоретичним питанням, пов'язаним, наприклад, з уточненням поняття «компетенція», або практичним питанням, пов'язаним з розробленням нових освітніх програм і викладацьких методик, що відповідають компетентнісному підходу. Безумовно, ці роботи створюють потужну основу для вдосконалення освітнього процесу. Однак реалізація компетентнісного підходу у вітчизняній вищій школі все ще містить безліч суперечностей. Одна з таких суперечностей вбачається в протистоянні прибічників і супротивників цього підходу. Перші наполягають на тому, що саме компетентнісний підхід на сьогодні є найбільш актуальним, оскільки дозволяє забезпечити необхідну спрямованість процесу соціально-професійного становлення особистості відповідно до високих вимог сучасного соціуму, що динамічно змінюється. Другі переконані, що компетенції фахівця не можуть бути сформовані навчальним закладом, вони формуються у процесі подальшої трудової діяльності [1]. Ця суперечність на сьогодні залишається нерозв'язаною. Такий стан справ пов'язаний із проблематичністю верифікації того, наскільки успішно процес формування компетенцій здійснюється у стінах ВНЗ. Отже, першим кроком на шляху до розв'язання позначеної суперечності мають стати розроблення надійної дослідницької методології і пошук конкретних методів, за допомогою яких можна було б відстежити, виміряти рівень «розвиненості», «сформованості» тих або інших компетенцій у майбутніх випускників ВНЗ. Визначення такої методології та методів може послужити ключем до розв'язання ще однієї проблеми – проблеми якості освіти. Це забезпечить можливість, по-перше, об'єктивно оцінювати діяльність навчального закладу; по-друге, намічати перспективи вдосконалення і конкретизувати напрями коригування цієї діяльності: а) на рівні освітньої політики держави; б) на рівні культурно-освітнього середовища навчального закладу; в) на рівні конкретних практик (мікро-) суб'єктів освітнього процесу (викладачів і студентів).

Виклад основного матеріалу. Проте публікацій, присвячених методології і методам дослідження, відстеження реальних результатів реалізації компетентнісного підходу, дуже мало. Але, навіть серед цієї невеликої кількості є такі, що містять досить цікаві ідеї і практичні напрацювання. Наприклад,

учені Пензенського державного університету архітектури і менеджменту дослідили так званий «компетентнісний портрет», який розглядався як своєрідна модель, що дозволяє судити про якість освіти. Дослідники розробили методологію вимірювання компетенцій, що цей портрет утворюють.

Нещодавно (на початку 2012 р.) нами було здійснено спробу апробувати цю методологію. Результатами виконаної роботи ми і хочемо поділитися в цій статті, позначивши як мету опис використаної нами дослідницької методології і освітлення отриманих висновків.

Отже, повторимося, компетентнісний портрет фахівця складається з набору компетенцій – необхідних і важливих складових майбутньої соціально-професійної діяльності. Компетентнісний портрет бакалавра менеджменту, на думку пензенських учених, складають такі підсумкові компетенції: 1) вміння ухвалювати рішення; 2) ініціативність; 3) командне лідерство; 4) орієнтація на досягнення; 5) аналітичне мислення.

Кожна компетенція представлена набором споріднених поведінкових індикаторів, тобто стандартів поведінки, що спостерігаються в діях людини – «володаря», «носія» цієї компетенції.

На основі копійки та ретельної дослідницької роботи, низки логічних і математичних процедур пензенські вчені вибудували шкали виміру компетенцій. Не вважаємо за необхідне вдаватися до подробиць самої процедури побудови цих шкал і перевірки їх на надійність, тобто займатися реферуванням публікації, яка знаходиться у вільному доступі [2]. Пропонуємо зосередити увагу на основних методологічних моментах. У зв'язку з цим відмітимо, що розроблені шкали є переліком поведінкових індикаторів, за допомогою яких можна виміряти конкретні «риски» компетентнісного портрету бакалавра менеджменту, виявити їх наявність (виразність) в окремого індивіда, а також представленість на рівні конкретної соціальної групи. Останнє дозволяє представити загальну ситуацію, виявити проблеми підготовки, не пов'язані з особистими, індивідуальними здібностями кожного студента.

Систему нумерації градацій кожної шкали розроблено таким чином, що «0» – погранична відмітка. Деякі компетенції мають так звані «негативні точки», які означають поведінку, що спостерігається у «середніх» носіїв компетенції (але не у найкращих) і знижує загальний рівень їх компетентності. Негативні точки потрібні для подальшого розвитку компетенції – як приклад поведінки, якої треба уникати [2, с. 75]. У разі потрапляння в інтервал від пограничного, «нульового» значення до максимального за шкалою вважається, що респондент має аналізовану компетенцію. Чим вище бал за шкалою, тим більш вираженою є компетенція. Так, досягнення двобального порогу свідчить про бажаний (але поки що не достатній) рівень «розвиненості» компетенції, а досягнення трибального є свідченням на користь достатнього рівня.

Апробацію запропонованої методології ми спробували здійснити, узявши за об'єкт дослідження студентів випускного курсу факультету «Соціальний менеджмент» (далі за текстом – СМ). Як метод збирання даних використовувався традиційний для соціології метод анкетного опитування. Питання анкети було сформульовано у вигляді проблемних ситуацій, з якими респонденти стикалися або можуть зіткнутися в їх практичній діяльності. Кожна альтернатива відповіді на те чи інше запитання являла собою поведінкову модель – як найбільш вірогідну реакцію респондента на проблемну ситуацію. Вибір респондентом тієї чи іншої моделі свідчить про рівень «розвиненості» відповідної компетенції. За допомогою такого інструментарію було опитано нинішніх студентів випускних курсів (спеціалітету та магістратури) факультету СМ (вибірка склала 15 чол.). У цьому разі, незважаючи на істотні відмінності програм підготовки магістрів і спеціалістів, ми не визнали за потрібне їх розділяти. Річ у тім, що застосована нами методологія виміру компетенцій розроблялася для бакалаврів. Усі нинішні п'ятикурсники в недалекому минулому пройшли бакалаврську програму навчання, а отже, усі вони тією чи іншою мірою повинні володіти переліченими компетенціями.

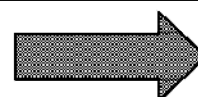
При аналізі отриманих даних ми звернулися до методів їх агрегації, запозичених у математичної статистики, а саме до процедур обчислення середніх показників за кожною шкалою (середньоарифметичного чи/або медіанного значення залежно від характеру розподілу).

Після закінчення дослідження були отримані такі результати.

Компетенція 1. Вміння приймати рішення

<i>Уникає ухвалення рішень</i>	<i>Установлює пріоритети</i>	<i>Звертається за допомогою до компетентної особи</i>	<i>Ставить уточнюючі запитання</i>	<i>Апробує рішення одноособово</i>	<i>Заохочує людей до виконання відповідних дій</i>
-1 0 1 2 3 4					

2,75

Середній показник представленості цієї компетенції в групі студентів дорівнює 2,4. Проте насправді рівень представленості ще вищий, оскільки

розподіл був нерівномірним і скошеним у праву вісь шкали. Тому в цьому випадку більш репрезентативним буде медіанний показник, який дорівнює 2,75. У буквальному розумінні це означає, що половина усіх виборів за цією шкалою локалізується вище за відмітку 2,75.

Компетенція 2. Ініціативність

Середній показник представленості цієї компетенції дорівнює 2,5. У цьому разі розподіл також був нерівномірним, але скошеним у ліву вісь шкали. Медіанний показник розподілу за цією шкалою дорівнює 2,37. Це означає, що половина всіх виборів локалізується до відмітки 2,37.

Аналогічним чином інтерпретувалися дані за кожною шкалою, що представляли ту чи іншу компетенцію з п'яти основних. Слід зазначити, що деякі компетенції (командне лідерство, орієнтація на досягнення й аналітичне мислення) представлялися двома ключовими якостями і задавалися двома відповідними шкалами.

Узагальнюючи отримані результати і підбиваючи підсумки, зробимо «нарис» компетентнісного портрету студента випускного курсу факультету СМ:

- він уміє працювати в команді на загальний результат, сам докладає до цього великих зусиль і прагне переконати усіх членів команди працювати так само (3,5 бали – достатній рівень розвитку компетенції «Командне лідерство» в аспекті колективної роботи на результат);

- має аналітичне мислення і здатний самостійно розробляти проблему, організовуючи у напрямку її розв'язання діяльність групи людей (більше двох чоловік) (3 бали – достатній рівень розвитку компетенції

«Аналітичне мислення» в аспекті масштабності бачення проблеми і впливу на її розв'язання);

- здатний ухвалювати самостійні, зважені рішення і відчуває в собі сили самостійно їх апробувати (2,75 бали – бажаний рівень розвитку компетенції «Вміння ухвалювати рішення»);

- якщо він щось робить, то схильний докладати додаткових зусиль до виконання роботи, робити більше, ніж від нього вимагають (2,35 бали – бажаний рівень розвитку компетенції «Ініціативність»);

- орієнтований на завершеність дії і результат, що як мінімум відповідає «стандарту», проте сам цей стандарт не задає (2,3–2,4 бала – бажаний рівень розвитку компетенції «Орієнтація на досягнення»);

- слід попрацювати над розвитком здатності до здійснення складного аналізу (2,1 бал – бажаний рівень розвитку компетенції);

- крім того, студент випускного курсу факультету СМ не досить сильний як лідер; сила його лідерської ролі обмежується проведенням різних заходів (наприклад зборів) і донесенням до колективу інформації про важливі та цікаві події, яку він постійно намагається відстежувати (0,7 бали – низький рівень розвитку компетенції «Командне лідерство» в аспекті сили лідерської ролі, масштабів лідерського впливу).

Як бачимо, отриманий портрет представлений переліком якостей, що характеризують п'ять основних компетенцій, необхідних управлінцеві. Перевищення двобального порогу представленості усіх компетенцій у студентській групі факультету СМ свідчить про те, що студенти мають повний набір усіх перелічених управлінських компетенцій, переважно на бажаному рівні, що в цілому є непоганим показником якості освітньої діяльності факультету. Проте є і проблемні зони, на які треба звернути увагу. Зокрема, слід більше уваги приділяти поглибленню аналітичного мислення, а також розвитку деяких особистих лідерських якостей майбутніх соціальних управлінців (таких, як, наприклад, сила лідерської ролі).

Але підкреслимо, що ці шкали розроблялися у тому числі і для тестування людей, що вже закінчили навчання і працюють за фахом. У зв'язку з цим припустимо, що достатній рівень багатьох компетенцій може бути досягнутий тільки в ході тривалої професійної практики. Проте у процесі навчання у ВНЗ цілком можуть формуватися схильності до подальшої успішної практичної діяльності.

Висновки. Проведене нами дослідження є пробним, пілотажним. Його методологія не є досконалою. Вона містить немало «білих плям», які потребують ретельного наукового аналізу й опрацювання, вимагає адаптації до кожної конкретної спеціальності. Однак навіть з урахуванням недоско-

нальності методології дослідження дозволило: а) простежити переваги й недоліки підготовки майбутніх фахівців; б) намітити перспективи вдосконалення методології і методів «вимірювання» компетенцій, що формуються в стінах ВНЗ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сенашеенко, В. С. О компетенциях, квалификации и компетентности / В. С. Сенашеенко, В. А. Кузнецова, В. С. Кузнецов // Высш. образование в России. – 2010. – № 6. – С. 18–26.
2. Кондратьев, Э. В. Компетентностный портрет бакалавра менеджмента / Э. В. Кондратьев, С. С. Чemezov // Вестн. высш. школы Alma Mater. – 2011. – № 9. – С. 72–76.

КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОРТРЕТ СТУДЕНТА ВЫПУСКНОГО КУРСА: ПОПЫТКА «ИЗМЕРЕНИЯ» КОМПЕТЕНЦИЙ

Нечитайло И. С.

Раскрыто социологическое видение проблем, связанных с процессом внедрения компетентностного подхода в практику современной высшей школы. Акцент сделан на необходимости разработки надежной методологии исследования реальных результатов этого процесса. Детально описана одна из таких методологий (предложенная российскими учеными), освещены результаты авторского пилотажного исследования компетентностного портрета студента выпускного курса факультета «Социальный менеджмент», осуществленного на основе этой методологии.

Ключевые слова: компетентностный подход, компетентностный портрет, компетенция.

COMPETENCIVE PORTRAIT OF STUDENT OF FINAL COURSE: ATTEMPT «OF MEASURING» COMPETENSES

Nechitajlo I. S.

The article is devoted to the problem of introduction of competencive approach in practice of modern higher school. There is sociological vision of the problem opens up. An accent is done on the necessity of development of methodology of research of the real results of this process. One of such methodologies (offered by scientists from Russia) is described in detail. And the results of author's pilotage research of competencive portrait of student of faculty «Social management», carried out on the basis of this methodology, are illuminated.

Keywords: competence, competencive portrait, competencive approach.

УДК 316.74:378.06

В. М. Маренич, аспірантка

ПОДІЄВИЙ МАРКЕТИНГ ЯК СПОСІБ СТВОРЕННЯ ГАРМОНІЙНИХ СТОСУНКІВ З ГРОМАДСЬКІСТЮ

Проаналізовано подієвий маркетинг як PR-просування, що дозволяє підвищувати популярність та зміцнювати репутацію ВНЗ, його послуг, бренду, формувати довіру споживачів, партнерів, ЗМІ, підсилювати його привабливість для цільових аудиторій. Запропоновано класифікацію спеціальних заходів, сформульовано їх цілі і завдання, а також позначено очікувані результати. Охарактеризовано медійно орієнтовані технології, що дозволяють ВНЗ вести ефективний соціальний діалог і формувати власну індивідуальну позицію.

Ключові слова: бренд, імідж, медійно орієнтовані технології, ньюсмейкерство, подієвий маркетинг, презентація, PR-технологія, репутація, спеціальний захід, цільова аудиторія.

Актуальність проблеми зумовлено тим, що у зв'язку з підвищенням мобільності студентів і несприятливими демографічними умовами істотно змінилося конкурентне середовище у сфері вищої освіти. Підвищилася конкуренція університетів у галузі залучення нових студентів як на національному, так і на міжнародному рівнях. Унаслідок цього збільшилася відкритість університетів зовнішньому світу, з'явилася необхідність створювати і підтримувати власну репутацію, а також поширювати інформацію про себе і власні послуги потенційним споживачам. У зв'язку з цими обставинами ВНЗ основним завданням ставлять створення відповідного іміджу ВНЗ з використанням технологій PR.

Аналіз останніх джерел і публікацій свідчить про те, що цій проблемі останнім часом присвячено чимало робіт. Комунікаційний підхід до організації PR-служб розкривається у працях І. Альошиної, Г. Почепцова, К. Прохоренко, О. Чумікова, О. Ястребової та ін. Питання брендингу та інтегрованих маркетингових комунікацій розглядаються у працях І. Грошева, В. Королька, Г. Тульчинського, В. Шкатулли та ін. Безпосередньо проблемі створення іміджу освітньої установи в контексті проблеми конкурентоспроможності ВНЗ присвячено роботи О. Віфлеємського, В. Волкової, О. Зуєвої, І. Єрмоленка, П. Краснящого, О. Панкурхіна та ін. Проте роль PR-технологій у сфері освіти, можливості використання подієвого маркетингу у процесі формування позитивного іміджу ВНЗ доки залишаються за рамками соціологічного дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Як показує аналіз літератури, реалізація комплексного PR-просування сприяє досягненню цілей ВНЗ, дозволяє вирішувати такі завдання, як підвищення популярності та зміцнення репутації

ВНЗ, його послуг, бренду, формування довіри споживачів, партнерів, ЗМІ, підсилення його привабливості для цільових аудиторій [1; 4].

Ефективним вважається той імідж ВНЗ, у якому набір позитивних характеристик про навчальний заклад у комплексі сприяє досягненню його основних цілей. Ефективний імідж створює стійкий асоціативний зв'язок між цілісним образом цього ВНЗ і PR-об'єктом, формує символічний і публіцитний капітали [2; 4].

Саме завдяки ефективному іміджу підвищується конкурентоспроможність на ринку освітніх послуг, ВНЗ вдається залучити абітурієнтів і професорсько-викладацький склад. У результаті підвищується рівень викладання і відповідно рівень випускників. Унаслідок цього полегшується доступ організації до фінансових, інформаційних, людських, матеріальних та інших ресурсів.

Досить ефективним інструментом привернення уваги і створення гармонійних стосунків із громадськістю є організація спеціальних заходів, або подієвий маркетинг. Однак цей напрям, а саме використання спеціальних заходів, недостатньо розвинений серед ВНЗ. Такі заходи, як «Дні відкритих дверей», лекції відомих учених, що охоплюють певну цільову аудиторію, звичайно, мають місце у ВНЗ, але вони ще не зовсім розвинені, їх потенціал як спеціальних заходів, на жаль, повною мірою не використовується.

Звернімося до визначення спеціальних заходів. У книзі І. Альшиної «Паблік рилейшнз для менеджерів і маркетерів» спеціальні події розглядаються як заходи, що проводяться організацією з метою привернення уваги громадськості до самої організації, її діяльності, продуктів і послуг інформаційними, людськими, матеріальними та іншими ресурсами [1, с. 28–36].

Слід зазначити, що шляхом проведення спеціальних заходів у ВНЗ цільові групи знайомляться з візуальним іміджем університету, цінностями, традиціями, правилами. З другого боку, спеціальні заходи проводяться із спеціального приводу і покликані порушити рутинний і звичний перебіг життя у ВНЗ. Для спеціального заходу потрібна подія, тобто спільне буття, що передбачає співбуття, співучасть. У момент співучасті транлюється імідж університету як у візуальному його вираженні (логотип, фірмовий стиль, інтер'єр, екстер'єр), так і в змістовному (поведінка представників ВНЗ, рівень підготовки, цінності, традиції, перспективи). Спеціальним заходом у ВНЗ може бути організація «Дня відкритих дверей», публічних лекцій, конференцій, урочистих церемоній з нагоди нагородження учасників освітнього процесу тощо.

З метою привернення уваги до ВНЗ і створення гармонійних стосунків з різними цільовими аудиторіями авторка взяла участь у підготовці й організації певних спеціальних заходів (церемонії відкриття, «День відкритих дверей в Народній українській академії», конференцій, «круглих столів» тощо), що дозволило апробувати технології та інструменти зв'язків з громад-

ськістю. На основі аналізу публікацій із цієї проблеми [1–3] і узагальнення досвіду культурно-масової роботи в НУА авторка запропонувала класифікацію спеціальних заходів, сформулювала їх цілі і завдання, а також позначила очікувані результати.

Формат заходу залежить від цілей проведення спеціальних подій. Проведення спеціальних заходів може бути спрямоване на зняття певних стереотипів у свідомості людей і створення готовності до дії з урахуванням ситуації. Наприклад, для ВНЗ, що проводить «День відкритих дверей», дуже важливо, аби батьки й абітурієнти переконалися в правильності обраного рішення: саме в цьому навчальному закладі абітурієнт здобуде якісну освіту; ВНЗ має найкращі ресурси; цей університет на крок попереду інших; на абітурієнта чекає чудова кар'єра і под. Спеціальним заходом, характерним тільки для освітніх закладів, є зустрічі випускників, які дозволяють демонструвати потужний корпоративний дух ВНЗ і спонукати потенційних абітурієнтів вступати саме до цього ВНЗ.

Перелічимо основні спеціальні події та коротко охарактеризуємо їх.

1. *Церемонії відкриття*, що може знаменувати собою початок чогось нового для ВНЗ (відкриття нового корпусу, виставки, спортмайданчика, бази відпочинку тощо). Церемонії відкриття дозволяють збільшити популярність, посилити позитивні сторони іміджу, встановити контакти з державними посадовцями.

2. *Презентація*, яка використовується для демонстрації стратегічного розвитку ВНЗ. Презентація спрямована, як правило, на висвітлення позитивних рис ВНЗ, інноваційного проекту, освітніх послуг.

3. *Конференція* – організовані збори цільових груп з метою ознайомлення, обговорення і поширення значущої наукової, ділової, культурної інформації, що надається авторитетними експертами. Конференції – це засіб підтримання зв'язків, обговорення і розв'язання проблем у професійних, академічних, ділових співтовариствах.

4. *«День відкритих дверей»* – щорічний захід, що проводиться ВНЗ з метою знайомства груп громадськості (абітурієнтів та їх батьків) з умовами навчання і виховання у ВНЗ, освітніми послугами, вимогами. Це своєрідна внутрішня експозиція закладу. Дуже важливо продумати систему навігації та сценарій заходу для цільових груп. Під час таких заходів їм демонструються ліцензії, сертифікати, почесні грамоти і дипломи, документи про освіту співробітників, звіти про роботу тощо. Викладачі та адміністрація в такі дні носять на бейджики, вручають відвідувачам візитки, буклети, проспекти; вивішуються необхідні наочні матеріали. Тут можна вигідно презентувати освітні програми ВНЗ, творчі проекти і под.

5. *«Круглий стіл»* – одна з форм генерування і багатостороннього обговорення ідей, проектів, значущих для різних груп громадськості. Учасниками цього заходу, як правило, стають експерти з різних сфер діяльності.

6. *Спеціальний випуск малотиражної газети*, яка традиційно видається в багатьох ВНЗ. Подією ж може стати її спеціальний випуск. Зміст і оформлення такого спецвипуску орієнтовано на значущі для ВНЗ цільові аудиторії.

7. *«Way-подія»* – нестандартна подія, створена з метою привернути увагу, викликати позитивні емоції [3]. Такою, наприклад, можна назвати визнання високого рейтингу ВНЗ на міжнародному рівні. Проте у «way-подію» можна перетворити і «стандартний» «День факультету», і «круглий стіл», і професійну конференцію, але краще, щоб це було щось незвичайне і вражаюче.

8. *Створення традицій* – систематичне проведення певних заходів світоглядного, виховного значення. Наприклад, більше десяти років у НУА проводиться конкурс «Історія моєї сім'ї», до якого залучаються батьки і родичі школярів і студентів. У 2010 р. напередодні Дня Перемоги було закладено алею Пам'яті, висаджено липи і встановлено обеліски містам-героям. Ця весняна акція відбулася у рамках підготовки до традиційного Дня народження академії і привернула увагу широкої громадськості.

9. *«Etape великого шляху»*. Йдеться про події, пов'язані зі знаменними датами, наприклад, відкриттям спеціальності, першим випуском і под.

10. *Teambuilding* – тренінгові командні програми, що позитивно впливають на внутрішній клімат ВНЗ. Наприклад, у Харківському гуманітарному університеті «НУА» спортивні змагання і конкурси проводяться досить часто. Це і конкурси соціальних проєктів, й економічні турніри, й історичні брейн-ринги, до яких залучаються школярі і студенти з усіх шкіл і ВНЗ Харкова.

11. *Adions-presentations*. Як правило, у західних університетах є фахівець, що займається підготовкою заявок на гранти, доповідей для засновників і адміністрації, зв'язками із спонсорами і випускниками. Тут вважають, що вирішувати подібні завдання допомагають публікації в журналах, презентації наукових і освітніх програм і поширення інформації про ВНЗ в Інтернеті [3]. Усе це ефективні прийоми побудови іміджу, які, на жаль, недостатньо використовуються в Україні.

12. *Конкурси і рекорди*. Це різні конкурси на розроблення фірмового стилю, на кращу назву газети ВНЗ, на кращий «формат» дозвілля, а також реєстрація досягнень в різних книгах рекордів, у тому числі у власних. Наприклад, у «Книзі рекордів НУА» можна фіксувати різноманітні досягнення педагогів і студентів Народної української академії: найдовша овація, якою нагородили викладача після блискучої лекції, найбільша кількість аспірантів, що навчаються на кафедрі, наймолодший професор і т. д. Заявки в неї можна оцінювати на Інтернет-форумі.

13. *Наукові заходи: конференції, симпозіуми, семінари.* Наприклад, щорічно в ХГУ «НУА» проводяться міжнародна науково-теоретична конференція, симпозіуми з проблем підвищення якості освіти, поширення академічної мобільності викладачів і студентів, методологічні семінари, що дозволяють формувати позитивний імідж ВНЗ і вибудовувати гармонічні стосунки з громадськістю.

Але можливості комунікацій ВНЗ не вичерпуються подієвою інженерією. Є також низка медійно орієнтованих технологій, що дозволяють ВНЗ вести ефективний соціальний діалог і формувати власну індивідуальну позицію. Спробуємо систематизувати їх:

– ньюсмейкерство як найважливіша медійна технологія, для успішної реалізації котрої важливо провести ревізію і класифікацію усіх ньюсмейкерських ресурсів навчального закладу;

– «похвала ВНЗ», коли використовуються всі можливості продемонструвати успішність, високу репутацію навчального закладу, кваліфікацію його викладацьких кадрів, якість навчання тощо;

– «похвала клієнтові», сутність якої полягає в підвищенні в очах оточення тих, хто має тісні стосунки з ВНЗ. У контексті цієї технології добре працюють клуби випускників. Як приклад можна навести сайт Народної української академії, який активно відвідують випускники цього ВНЗ;

– «включення в контекст», адже немало подій, що відбуваються в стінах навчального закладу, можуть прозвучати голосніше, якщо включити їх в контекст зовнішніх процесів;

– «рахунковий намет», що включає періодичні анкетування, експертні опитування студентів, потенційних абітурієнтів та їх батьків з метою з'ясувати переваги цільової аудиторії ВНЗ. Дані таких досліджень дозволяють визначити канали інформування цих цільових аудиторій, аби мати можливість впливати на них;

– Інтернет, адже все більше абітурієнтів і студентів отримують доступ до Всесвітньої павутини, і, природно, правильно побудована Інтернет-кампанія просування ВНЗ в мережі може досягти цілком відчутних результатів [2; 3].

Підготовку спеціальної події необхідно починати із чіткого визначення мети й очікуваного результату. Потім має бути визначено коло учасників події, склад запрошених. Сценарій і програма заходу дозволяють визначити необхідні ресурси.

Будь-яка спеціальна подія пов'язана з високою емоційною напруженістю, що дає змогу на основі схожості психічних реакцій формувати досить згуртовану аудиторію, здійснювати орієнтацію думок і почуттів великої кількості людей у єдиному напрямі, викликати у них прагнення невідкладного запровадження запропонованих їм ідей.

Спеціальні заходи, як правило, складаються з офіційної частини (наприклад, конференції або екскурсії) і неофіційної частини (фуршет, театральні та музичні виступи тощо). Слід урахувувати, що в офіційній частині, у рамках конференції або публічної лекції в університеті, доповідач тільки ділиться своєю думкою, але аж ніяк не може маніпулювати свідомістю учасників. У неофіційній же частині можуть мати місце й такі негативні моменти, які характеризують діяльність PR-спеціаліста як маніпулятивну. Це пояснюється тим, що з точки зору психологів і соціологів у момент захоплюючого заходу людина перебуває у збудженому психологічному стані, в її свідомості знімаються рамки критичності, людина стає легко керованою, вона легше сприймає ті або інші системи, цінності. У результаті такою людиною легко маніпулювати [1; 4].

Висновки. Спеціальні заходи дозволяють транслювати бажаний імідж ВНЗ, цінності, традиції безпосередньо у момент проведення спеціальної події. За допомогою спеціального заходу здійснюється прямий контакт цільової аудиторії не тільки із зовнішніми візуальними атрибутами ВНЗ, а й з внутрішнім середовищем університету. Цільову аудиторію цих проєктів можуть складати абітурієнти, їх батьки, інвестори, ЗМІ, громадськість і под.

Спеціальні заходи можуть мати різний формат, але в одному вони схожі: призначені для певних цільових груп, проходять в певний час, у визначеному місці, створюють співбуття і співучасть, переслідують певну мету, формують певне ставлення, переконання.

У результаті проведення цих заходів було підтверджено основну гіпотезу: використовуючи подієвий маркетинг як інструмент паблік рилейшнз, можна ефективно формувати й управляти іміджем ВНЗ в освітній сфері. Наведена авторкою класифікація аж ніяк не претендує на універсальність, проте це свого роду спроба звернути увагу на важливість вивчення можливостей використання подієвого маркетингу для привернення уваги і створення гармонійних стосунків з громадськістю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алешина, И. В. Паблік рилейшнз для менеджерів и маркетерів / И. В. Алешина. – М. : Гном-Пресс, 1997. – 256 с.
2. Ермоленко, И. Специфика осуществления PR-деятельности в сфере платного образования / И. Ермоленко // PR в образовании. – 2010. – № 4. – С. 4–15.
3. Каверина, Е. Создание специальных событий как технология продвижения вуза / Е. Каверина // Высш. образование в России. – 2009. – № 6.
4. Шкатулла, В. Стратегическая программа развития ВУЗа / В. Шкатулла // Народ. образование. – 2008. – № 4. – С. 32–34.

СОБЫТИЙНЫЙ МАРКЕТИНГ КАК СПОСОБ СОЗДАНИЯ ГАРМОНИЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ С ОБЩЕСТВЕННОСТЬЮ

Маренич В. М.

Проанализирован событийный маркетинг как PR-продвижение, позволяющее повышать популярность и укреплять репутацию ВУЗа, его услуг, бренда, формировать доверие потребителей, партнеров, СМИ, усиливать его привлекательность для целевых аудиторий. Предложена классификация специальных мероприятий, сформулированы их цели и задачи, а также обозначены ожидаемые результаты. Дана характеристика медийно ориентированных технологий, позволяющих ВУЗу вести эффективный социальный диалог и формировать собственную индивидуальную позицию.

Ключевые слова: *бренд, имидж, медийно-ориентированные технологии, ньюс-мейкерство, событийный маркетинг, презентация, PR-технология, репутация, специальное мероприятие, целевая аудитория.*

THE EVENT MARKETING AS METHOD OF CREATION OF HARMONIOUS RELATIONSHIPS WITH PUBLIC

Marenich V.

In the article the event marketing is analyzed as PR-promotion that allows to increase popularity and to strengthen reputation of higher education institution, its services, brand, to form the trust of customers, partners, mass media, to consolidate its attractiveness for target audiences. The classification of the special events is presented, their aims and tasks are formulated and also the expected results are marked. The characteristics of media oriented technologies which allow to higher educational establishment to conduct an effective social dialogue and to form their own individual position is given.

Keywords: *brand, image, media oriented technologies, newsmaker business, event marketing, presentation, PR-technology, reputation, special event, target audience.*

УДК 316.74:378.014.24

О. С. Бурак, аспірантка

ТЕНДЕНЦІЇ У СФЕРІ КРОС-КУЛЬТУРНИХ КОМУНІКАЦІЙ: РИЗИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ

Досліджено основні тенденції глобалізації та наслідки впливу на крос-культурні комунікації культурного імперіалізму, інтеркультуралізму, транснаціоналізму, інтерналізації, культурної ідентифікації, асиміляції, транскультурації і под. Обтунтовано

ідею, за якою культурна різноманітність, космополітизм та інтеркультуралізм можуть скласти конструктивну перспективу для формування глобальної єдності.

Ключові слова: культурний імперіалізм, інтеркультуралізм, транснаціоналізм, інтерналізація, культурна ідентифікація, асиміляція, транскультурація, космополітизм, інтеркультуралізм.

Актуальність проблеми зумовлено специфікою сучасних процесів соціокультурного розвитку, необхідністю створення умов для розвитку конструктивних крос-культурних комунікацій, рівноправного діалогу, толерантності, емпатії, системи загальнолюдських цінностей та планетарної етики. Тому важливим завданням є пошук і реалізація технологій, спрямованих на продуктивне впровадження загальнолюдських цінностей в життя глобального соціуму та трансформацію людини постмодерну, яка повинна бути більш мобільною, більш відкритою, терпимою, моральною та соціально активною.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Дослідженню глобальних процесів присвятили свої праці К. Аппіах, У. Бек, Д. Гельд, Ж. Дерріда, Е. Лавінас та ін. В умовах системних соціальних трансформацій науковий пошук шляхів загальної інтеграції об'єктивно стимулюється соціальною ситуацією, у якій основну роль відіграє характер крос-культурних комунікацій між представниками різних країн та суспільств. Ці ідеї висловлюють Дж. Даунінг, Д. Розкопф, Среберні-Мохаммаді, Г. Шіллер та ін. Значних результатів в аналізі умов формування крос-культурних відносин та крос-культурного капіталу, а також формування системи загальнолюдських цінностей досягли такі дослідники, як Д. Кортен, О. Крігман, П. Раскін, П. Х. Рей та ін. Завдяки їх зусиллям достатньо науково обґрунтовано важливі аспекти цієї складної проблеми, зокрема, визначено поняття крос-культурної комунікації, крос-культурного капіталу, етноцентризму, культурного плюралізму, культурного релятивізму, емпатії, толерантності.

Метою статті є виявлення основних тенденцій у сфері крос-культурних комунікацій та визначення напрямків формування глобальної соціокультурної єдності.

Виклад основного матеріалу. Впродовж історії у світі розвинулися деякі тенденції крос-культурної взаємодії, притаманні певному часу форми крос-культурної комунікації. Деякі з них завдали шкоди самотності окремих локальних культур, проте більшість з них склали основу розроблення механізму крос-культурних комунікацій епохи постмодерну. Розглянемо найяскравіші з цих форм.

Культурний імперіалізм – це практика підтримки та просування більш сильної культури щодо більш слабкої, менше відомої та бажаної. Термін «культурний імперіалізм» з'явився в 1960-х роках та став предметом дослідження наприкінці 1970-х років [9, с. 8]. Такі супутні терміни, як «імперіалізм ЗМІ», «структурний імперіалізм», «культурна підлеглість та панування»,

«культурна синхронізація», «електронний колоніалізм», «ідеологічний імперіалізм» та «економічний імперіалізм», використовувалися для позначення різних субсфер чи відтінків того самого культурного імперіалізму. Американський критик ЗМІ Г. Шіллер відзначає, що «сьогоднішній концепт культурного імперіалізму найкраще описує суму процесів, коли домінуюча культура застосовує засоби сили і тиску, а також підкупу для формування інституцій, які пропагували б цінності домінуючого центру системи» [15].

Дослідники глобалізаційних процесів Дж. Даунінг та А. Среберні-Мохаммаді визначають імперіалізм як «підкорення та контроль однієї країни іншою, більш сильною. В історії колонізації (форма імперіалізму, коли уряд колонії управляється іноземцями) безліч освітніх систем та систем засобів масової інформації країн «третього світу» виявляються клонованими копіями країн-колонізаторів (Англія, Франція, Америка) та відображають їх систему цінностей. Реклама Заходу з часом набрала форми вторгнення у вигляді продуктів вжитку, моди й архітектури, поступово та наполегливо доводячи те, що західна культура є вищою відносно культур Третього Світу» [6, с. 482]. Такі ситуації не являють собою рівноправний діалог культур, що приводить до усвідомленого взаємозбагачення культур, а є прикладом імперіалізму та асиміляції.

Культурний імперіалізм часто розглядається з двох різних точок зору: 1) як насильствена акультурація та 2) як добровільне засвоєння культурою-реципієнтом цінностей та норм культури-донора. Дійсно, вплив іншої культури може сприйматися двояко: з одного боку, як загроза для місцевої культури, а з другого – як шанс для збагачення її культурної ідентичності. Професор Колумбійського університету Д. Розкопф у книзі «Хвала культурному імперіалізму?» визначає культурний імперіалізм як розповсюдження цінностей толерантності та відкритості культурним змінам з метою уникнення війни та конфлікту між культурами, а також розповсюдження технологічних та юридичних стандартів для забезпечення вільної торгівлі з достатнім рівнем безпеки для бізнесу та подорожування в різних країнах [14, с. 34].

Космополітизм теж є однією з основних тенденцій глобалізації та кроскультурних комунікацій. Теорію космополітизму побудовано на ідеї глобального суспільства, згідно з якою всі люди планети є громадянами єдиного глобального суспільства, яке складається із сукупності локальних товариств окремих країн світу. Своєї модерної інтерпретації поняття космополітизму набуло в осмисленні І. Кантом, який у своєму нарисі «Вічний мир» (1795) сформулював закон космополітизму, котрий може захистити людей від війни, і за основу цього закону взяв принцип всесвітньої гостинності. Кант наголошував на тому, що розповсюдження гостинності з приміткою того, що «кожен має право користуватися всією площею земної кулі, що належить всій людській расі» (common heritage of humanity), стане запорукою народження такої людської раси, яка відповідатиме конституції космополітизму [12, с. 53].

К. А. Аппіах також припускає можливість існування космополітичної спільноти, у якій індивіди різного походження формують відносини взаємної поваги, незважаючи на їхні світоглядні розбіжності (релігія, політичні погляди і под.). У праці «Космополітизм: етика словами чужоземців» він висвітлює важливі нюанси щодо того, як саме повинна діяти соціальна етика [1, с. 13].

Філософський концепт етики Е. Левінаса та концепт гостинності Ж. Дерріди забезпечують теоретичну основу для толерантних відносин між людьми в буденному житті. У праці «Життя заради Іншого» Левінас зазначає, що немає «універсального морального закону», і тільки почуття відповідальності (доброта, великодушність, люб'язність, милосердя, добродійність) перед «іншим», хто в стані вразливості, кличе на допомогу, є критеріями забезпечення універсального миру. Е. Левінас вважає, що космополітизм потрібно сприймати як моральний вибір... Ми, навіть несвідомо, є адресантами дії «іншого» та несемо потенціал культурної ідентифікації [7, с. 108–101].

Сучасний німецький соціолог У. Бек обґрунтовує, що космополітизм розділяє певні аспекти універсалізму, а саме глобально прийнятої ідеї людської гідності, яка має бути захищена та збережена міжнародним законом, і що формування руху глобального громадянства приведе до встановлення глобальних демократичних інститутів, які сформуують простір для глобальних політичних переговорів та рішень і підсилять ідею громадянства на глобальному рівні. На його думку, такі принципи, як 1) *нескорочуваність*, тобто ідея, що певні проблеми можуть бути адресованими отримувачам тільки на глобальному рівні (глобальне потепління, тероризм тощо) та 2) *делегування ініціативи*, тобто вирішення проблеми на локальному рівні, сформуують основу космополітичного ладу [5, с. 9].

Італійський науковець Д. Арчібуті пропонує оновлену модель глобального громадянства – інституційний космополітизм, що захищає деякі реформи в глобальній владі, які дозволили б глобальним громадянам брати більш безпосередню участь у політичному житті планети [2, с. 17]. Космополітична демократія, наприклад, передбачає зміцнення ООН та інших міжнародних організацій за допомогою створення Асамблеї Світового Парламенту. Разом з теоретиком глобалізації Д. Гелдом Арчібуті став ключовою персоною в розвитку ідеї космополітизму та космополітичної демократії, виступаючи за докорінні реформи в міжнародних організаціях, зокрема таких, як ООН та ЄС [3, с. 73]. Взагалі вчені-космополіти позиціонують себе як моральних універсалістів, оскільки вірять в те, що всі люди, а не тільки співвітчизники та громадяни однієї держави, повинні підлягати загальним моральним стандартам.

Отож, космополітизм – це ідея про те, що всі види людських етнічних груп належать до єдиної спільноти, заснованої на спільній моральності. Теорія космополітизму протилежна теоріям комуни та партикуляризму (сепаратизму), а особливо – ідеям націоналізму. Прибічники теорії космополітизму

відстоюють думку про те, що космополітична спільнота повинна бути заснована на інклюзивній моральності, спільних економічних відносинах чи політичній структурі, яка піклується про різні нації.

На підґрунті названих глобальних тенденцій, зокрема космополітизму, виникає низка суспільних реакцій. Однією з них є *рух глобальних громадян*, учасники якого вимагають глобальної чуйності щодо екології, соціальної справедливості, а також спільної відповідальності. З теоретичної точки зору Рух глобальних громадян являє собою комплексний та безпрецедентний феномен, який сформувався під впливом суб'єктивних та об'єктивних умов планетарної фази цивілізації. В теоретичному значенні цей термін використовується для позначення прихованого потенціалу ґрунтового зміщення в системі цінностей [8, с. 36].

Ідея, за якою в сьогоднішніх об'єктивних і суб'єктивних умовах непомітно наростає вірогідність появи глобальної громадянської ідентичності, була проаргументована авторами останнього звіту «Величезна переміна: обіцянки та зваби майбутнього» Групи глобального сценарію. Схожі аргументи щодо існування прихованого потенціалу мільйонів людей, їх готовності до нової ідентифікації згідно з новими цінностями світової свідомості були представлені такими авторами, як П. Раскін, П. Х. Рей та Д. Кортен. Такі організації, як Oxfam International, відстоюють ідею, що рух глобального громадянства, котре базується на принципах соціальної та економічної справедливості, є необхідним для того, аби покласти край глобальній бідності [16, с. 67]. В останньому розділі книги «Червоне небо вранці» Г. Спес описує новий тип такого руху, що бере свій початок з принципів Земної Хартії, яка є лідером в зміні свідомості та цінностей, котрі необхідні для переходу до нової фази планетарної цивілізації [10, с. 35].

О. Крігман, автор праці «Світанок космополіту: надії Руху глобальних громадян» стверджує: «Транснаціональні корпорації, уряди та неурядові організації (НУО) є сильними глобальними акторами, та на все це суттєво вплине світова асоціація з мільйонів учасників, котрі закликатимуть до нового світового порядку, який би був заснований на нових цінностях, вищій якості життя, людській солідарності та екологічному балансі» [11, с. 76]. Крігман відзначає, що зростання активності громадянського суспільства у формі НУО та соціальних рухів упродовж останніх років є виявом прихованого потенціалу глобальної системи. Та за відсутності спільної основи важко уявити, як цей прихований потенціал об'єднається в глобальний систематичний рух. Формування основи залежить від нових форм лідерства, котрі полегшуватимуть взаємний діалог, у якому об'єднуються різні голоси [11].

Інтеркультуралізм, що базується на концепції культурного обміну між різними культурними групами в суспільстві, ініціює зародження діалогу, завдяки якому знаходяться спільні елементи в різних культурах, що стають

основою для ефективної комунікації та інтеграції. Інтеркультуралізм мотивує до знаходження спільної платформи, злиття різних культур на основі загальнолюдських цінностей та планетарної етики.

Концепт *транснаціоналізму* репрезентує глобальну кооперацію між самими індивідами, представниками різних культур та етнічностей, незалежно від державних кордонів, в той час як інтернаціоналізм як головного актора висуває уряди національних держав [4, с. 54]. Термін з'явився на початку ХХ ст. та був використаний Р. Боурном для опису нового шляху осмислення відносин між культурами. Транснаціоналізм передбачає стирання національної держави та формування світового уряду. Транснаціоналізм близький до ідеї космополітизму, адже він описує індивідуальний досвід, у той час як космополітизм являє собою теоретичну основу для нього. Якщо прикладами інтеркультуралізму можуть послугувати ООН, міжнародні конвенції, міжнародні конвенції та тарифні врегулювання, то прикладами транснаціоналізації є неурядові організації, глобальні установи, які займаються науковими дослідженнями, глобальні установи з питань навколишнього середовища, добротинні організації і т. д.

Транснаціоналізм – це свого роду соціальний рух, який сьогодні представляє поле наукових досліджень, оскільки підвищує ступінь взаємозв'язків між народами і стирає економічні та соціальні кордони між державами [13, с. 35]. На тлі подібних тенденцій з'являються певні процеси, свого роду канали, через які практично здійснюється комунікація та отримуються її результати. Серед таких процесів основними є процеси інтерналізації та ідентифікації.

Одним із засобів протидії будь-якій формі культурного імперіалізму та асиміляції є *збереження культурної різноманітності*, що виступає як антитеза культурній одноманітності, яка вважається загрозою для безлічі самобутніх культур.

Як показує аналіз результатів крос-культурної комунікації у глобальному масштабі, взаємодії між різними культурами відбиваються у вигляді: 1) *асиміляції* (процесу, у результаті якого члени однієї етнічної групи втрачають свою первинну культуру та засвоюють культуру іншої етнічної групи, з якою вони знаходяться в безпосередньому контакті); 2) *аккультурації* (процес зміни матеріальної культури, звичаїв та вірувань, що відбувається при безпосередньому контакті і взаємовпливі різних соціальних та культурних систем); 3) *культурного привласнення* (засвоєння деяких специфічних елементів певної культури різними іншими культурними групами); 4) *транскультурації* (об'єднання, злиття культур).

Висновки. У сфері крос-культурних комунікацій склалися такі основні тенденції: культурний імперіалізм, інтеркультуралізм, мультикультуралізм, транснаціоналізм, інтерналізація, культурна ідентифікація, культурна різноманітність, асиміляція, транскультурація, культурне привласнення. Їх визначення та інтерпретація наслідків дозволяють установити їх розбіжності,

умови та сфери впливу на культуру та її репрезентів. Разом з тим ми констатували, що культурна різноманітність, космополітизм та інтеркультуралізм можуть скласти конструктивну перспективу для згубних з точки зору збереження рівноправності культур та мультикультурного середовища тенденцій імперіалізму, культурної нетерпимості, націоналізму, расизму та асиміляції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Appiah, A.K. *Cosmopolitanism: Ethics in a World of Strangers* / A. K. Appiah. – N. Y. : W. W. Norton, 2006. (Trad. esp.: *Cosmopolitismo. La ética en un mundo de extraños*, Buenos Aires/Madrid, Katz editores S.A. 2007. – P. 32.
2. Archibugi, D. *The G20 is a luxury we can't afford* / D. Archibugi. – *The Guardian*, Saturday 28 March 2008.
3. Archibugi, Daniele. *Opening to the World* / D. Archibugi. – *International Cooperation in Science and Technology, European Research Area*, 2008.
4. Barkan, Elliott Robert, ed.: *Immigration, Incorporation and Transnationalism*, Somerset, New Jersey, USA, Transaction Publishers, 2003.
5. Beck, U. *The Debate on the Individualization Theory in Today's Sociology in Germany* / U. Beck // *Sociology in Germany. Soziologie Special Edition 3*. Opladen: Leske und Buderich. 1994.
6. Dolby, Nadine and Cornbleth, Catherine / N. Dolby and C. Cornbleth. – *Social identities in transnational times. Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*. 2001. Vol. 22 Issue 3, P. 293–296.
7. Emmanuel, Levinas. *Totality and Infinity. An Essay on Exteriority* / E. Levinas. Duquesne University Press, Pittsburgh, PA 1998, P. 84, 100–101.
8. Guidry, J., M. Kennedy, and M. Zald (eds). *Globalizations and Social Movements: Culture, Power, and the Transnational Public Sphere* / J. Guidry. – Ann Arbor: University of Michigan Press. 2003.
9. Hamm, Bernd; Russell Charles Smandych. *Cultural imperialism: essays on the political economy of cultural domination. Reference, Information and Interdisciplinary Subjects Series* / B. Hamm, R. Ch. Smandych. – University of Toronto Press. 2005, P. 43.
10. James, Gustave Speth. *Red Sky at Morning* / James G. S. N. Y.: Yale University Press. 2004.
11. Kriegman, Orion. *Dawn of the Cosmopolitan: The Hope of a Global Citizens Movement* / O. Kriegman. – Boston: Tellus Institute. 2006.
12. Nussbaum, Martha C. *Kant and Stoic Cosmopolitanism* / M. Nussbaum. – *The Journal of Political Philosophy*, Vol. 5, Nr 1, 1997, P. 1–25.
13. Pries, Ludger. *Migration and Transnational Social Spaces* / L. Pries. – Aldershot, United Kingdom, Ashgate. 1999.
14. Rothkopf, David. *In Praise of Cultural Imperialism* / D. Rothkopf. – *Foreign Affairs*, Summer 1997, Vol. 107, P. 38–53; all descriptions of Rothkopf's points and his quotes are from this article.
15. Schiller, Herbert I. *Communication and cultural domination* / H. J. Schiller. – International Arts and Sciences Press, 901 North Broadway, White Plains, N. Y. 10603. 1976, P. 9–10.
16. Smith, Jackie. *Social Movements for Global Democracy. Themes in Global Social Change* / J. Smith. – Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press. 2007.

**ТЕНДЕНЦИИ В СФЕРЕ КРОСС-КУЛЬТУРНЫХ КОММУНИКАЦИЙ:
РИСКИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ФОРМИРОВАНИЯ
ГЛОБАЛЬНОГО ЕДИНСТВА**

Бурак О. С.

Исследованы основные тенденции глобализации и последствия влияния на кросс-культурные коммуникации культурного империализма, интеркультурализма, транснационализма, интернализации, культурной идентификации, ассимиляции, транскulturации и т. п. Обоснована идея, что культурное разнообразие, космополитизм и интеркультурализм могут составить конструктивную перспективу для формирования глобального единства.

Ключевые слова: культурный империализм, интеркультурализм, транснационализм, интернализация, культурная идентификация, ассимиляция, транскulturация, космополитизм, интеркультурализм.

**TENDENCIES ARE IN THE SPHERE OF CROSS-CULTURAL
COMMUNICATIONS: RISKS AND PROSPECTS OF FORMING
OF GLOBAL UNITY**

Burak O. S.

The article investigates the main trends of globalization and the effects of cross-cultural communication, cultural imperialism, interculturalism, transculturalism, transnationalism, cultural identity and assimilation. In the article was substantiated the idea that cultural diversity, cosmopolitanism and interculturalism can make a constructive future for the formation of the global unity.

Keywords: cultural imperialism, interculturalism, transnationalism, internalization, cultural identity, assimilation, transculturation, cosmopolitanism, interculturalism.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Всеукраїнська науково-практична конференція

**«ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ
КУЛЬТУРИ В СУЧАСНОМУ СОЦІУМІ»
(16 травня 2012 р.)**

ВСТУПНЕ СЛОВО

**з нагоди проведення
Всеукраїнської науково-практичної конференції
«ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ
ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В СУЧАСНОМУ СОЦІУМІ»
16 травня 2012 року**

Шановні учасники конференції!

Наша конференція з проблем правового виховання стала традиційною. Результати обговорення різноманітних підходів до правовиховного процесу відображено в численних наукових розробках. Про це свідчить, зокрема, низка публікацій у віснику Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Приємно, що разом з нашими провідними науковцями до розроблення зазначеної проблематики долучилася нова генерація молодих дослідників, деякі з них у межах підготовки своїх дисертацій висвітлюють її ще не досліджені аспекти.

Активізація зусиль у цьому напрямку наукових досліджень обумовлюється їх практичним значенням щодо розв'язання стратегічних завдань розбудови в нашій країні правової держави і громадянського суспільства та з огляду на євроінтеграційну спрямованість її історичного руху, що вимагає ретельного осмислення правовиховної практики в країнах з розвиненими демократичними традиціями та її творчої адаптації в сучасних умовах розвитку українського соціуму.

Правовиховна проблематика має міждисциплінарний характер, що обумовлює необхідність її комплексного дослідження за участю наукових колективів як споріднених суспільно-гуманітарних кафедр ВНЗ юридичного про-

філю, так і галузевих правознавчих кафедр. Цінним надбанням у цьому сенсі вбачається досвід підготовки і видання монографії «Правове виховання в сучасній Україні» під керівництвом Президента Національної академії правових наук України, ректора Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» академіка НАН України В. Я. Тація.

Іншим важливим наслідком плідного наукового розроблення зазначеної проблематики є використання основних результатів досліджень у теоретичній підготовці майбутніх висококваліфікованих кадрів професійних юристів, що вкрай необхідно з огляду на те, що саме на них держава покладає завдання організації і здійснення правового виховання населення країни.

Вагомі кроки на цьому шляху вже зроблено, зокрема у навчальний план нашого університету включено спеціальну дисципліну «Філософські проблеми правового виховання» для студентів усіх форм навчання. На сьогодні колектив кафедри філософії закінчує підготовку до видання навчального посібника із зазначеної дисципліни.

Сподіваємося, що результати наукових доповідей та повідомлень учасників конференції стануть вагомим теоретичним підґрунтям для розв'язання нагальних завдань у процесі підготовки як юристів, так і педагогічних кадрів, соціальних працівників, психологів, які безпосередньо пов'язані з правовиховною практикою.

Бажаю учасникам конференції творчої наснаги у плідному обговоренні запропонованих у порядку денному питань і подальших наукових здобутків на шляху поглибленого дослідження проблем правового виховання.

Проректор з наукової роботи
Національного університету «Юридична академія
України імені Ярослава Мудрого»,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України *А. П. Гетьман*

Погляди редколегії можуть не збігатися з деякими ідеями авторів статей, надісланих на конференцію.

О. Г. Данильян, доктор філософських наук, професор

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА УПРАВЛІННЯ ПРАВОВИМ ВИХОВАННЯМ У ПЕРЕХІДНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Правове виховання за своїм змістом – це складне, багатоаспектне поняття, яке у рамках правознавства розглядається або як система соціальної дії права (загальносоціологічний аспект), або як функція державних та громадських організацій із соціального управління населенням з метою формування у нього необхідного рівня правової свідомості та правової культури [1, с. 5–6]. Цей підхід дозволяє акцентувати увагу на таких важливих проблемах правовиховного процесу, як його організація та управління.

Відомо, що здатність будь-яких державних та громадських структур ефективно здійснювати свою діяльність залежить перш за все від того, наскільки вони організовані і наскільки чітко та злагоджено функціонують у зовнішніх умовах, що змінюються. Принципи системної організації й ефективного управління мають вирішальне значення і для досягнення цілей правового виховання в нашій країні. Питання організації та управління правовим вихованням у сучасному українському суспільстві актуалізуються також тому, що трансформація політико-правової системи України призвела до майже повного розвалу інститутів правового виховання населення, що існували в країнах до 1991 р., а також до делегітимації тих принципів організації та управління, на основі яких вони функціонували. На жаль, на місці зруйнованої системи правового виховання за роки незалежності в нашій країні не було створено іншої ефективної системи з формування правової свідомості та правової культури населення. Її відсутність негативним чином позначається на здійсненні в Україні політичної і правової реформ, стані законності та правопорядку. Результатом відсутності системи організації правового виховання в Україні є: правовий нігілізм населення, зростання злочинності, корупція в державних органах влади, криміналізація суспільства в цілому, що значно ускладнює створення правової держави та громадянського суспільства. Зазначені причини зумовлюють необхідність теоретичного дослідження організаційних та управлінських засад правового виховання в Україні.

Слід зазначити, що проблеми організації та управління правовим вихованням не залишалися без уваги вчених. Різні аспекти організації та управління правовим вихованням відображено у працях таких дослідників, як Е. Бурлай, В. Головченко, Р. Голубєва, З. Каландарішвілі, Д. Керімов, Н. Кобец, Н. Козюбра, С. Кожевникова, Л. Лазарев, Р. Маркова, А. Міцкевіч, В. Оксамитний, О. Папієва, А. Погарадзе, Н. Соколов, В. Струтинський, А. Суханов, Е. Татарінцева, В. Федоріна та ін. Однак вивчення і аналіз наукової літерату-

ри дозволяють зробити висновок про те, що нині відсутні праці, у яких би безпосередньо розглядалися особливості організації та управління правовиховним процесом у перехідному суспільстві, в тому числі в Україні.

Для визначення сутності понять «організація правового виховання» і «управління правовим вихованням» необхідно звернутися до аналізу ширших, так званих «родових» понять — «соціальна організація» та «соціальне управління». Традиційно в науковій літературі поняття «організація» використовується у декількох значеннях: елемент соціальної структури; тип діяльності; ступінь внутрішньої впорядкованості, погодженості частин цілого; система відносин між індивідами, об'єднаних спільною метою [2, с. 401–402.]. Під соціальним управлінням розуміються процес цілеспрямованого впливу суб'єкта соціального управління на об'єкт соціальної системи для забезпечення його ефективного функціонування; особливий вид професійної діяльності, який не зводиться лише до досягнення цілей системи, але і є засобом підтримки цілісності будь-якої складної системи, її оптимального функціонування [3, с. 381–382].

Розглядаючи співвідношення цих понять, треба зазначити, що поняття «організація» є первинним відносно поняття «управління», оскільки управління є однією з функцій організацій (систем). Саме за допомогою управління забезпечується збереження певної структури організації (системи), підтримується режим її діяльності, а також забезпечується виконання нею програм, завдань та досягнення цілей.

Відштовхуючись від розглянутих визначень, можна зробити висновок про те, що під організацією правового виховання необхідно розуміти зведення всіх здійснюваних у суспільстві правовиховних заходів у певну систему взаємопов'язаних, цілеспрямованих і послідовних дій різних суб'єктів суспільства, об'єднаних спільним задумом та діючих за єдиною програмою. А управління правовим вихованням можна охарактеризувати як певний вид соціальної діяльності, систему практичних заходів, які здійснюються певним органом влади (країни, регіону, установи) для забезпечення цілеспрямованого впливу (дії) на практику правовиховної роботи з метою її раціональної організації, оптимізації, забезпечення високої ефективності. Основною метою організації та управління правовиховним процесом є цілеспрямована дія суб'єктів цього процесу на свідомість особистостей, що виховуються, з метою створення у них системи правових цінностей, знань, формування переконань про необхідність правомірної поведінки, а також умінь та навичок користуватися всім правовим інструментарієм, який існує в державі.

До системи організації та управління процесом виховання в сучасному суспільстві входять практично всі суб'єкти: державні органи, громадські організації, колективи тощо. Відносно цієї системи управління комплекс правовиховних заходів є керованим об'єктом. Безпосереднім же об'єктом

правового виховання є певна сфера свідомості людей, їх духовного внутрішнього життя, тобто правова свідомість та рівень правової культури індивідів, що склався на її основі. Хоча система управління правовим вихованням органічно входить у загальний механізм соціального управління, вона відрізняється певними особливостями. Так, серед форм проведення правовиховної роботи перевага надається розповсюдженню правових знань, вихованню у громадян поваги до Конституції, законів, правових норм і, врешті-решт, формуванню у них потреби в правовій поведінці [3; 4].

Організація ефективного правового виховання в сучасному суспільстві припускає теоретичне обґрунтування основних правовиховних заходів та послідовності їх здійснення.

Аналіз наукової літератури, присвяченої проблемам формування правосвідомості і правової культури [5–8], а також вивчення досвіду правового виховання в нашій та інших країнах, дозволяє виділити основні етапи та напрямки (завдання) організації правовиховної роботи, послідовне здійснення яких має забезпечити формування необхідного рівня правосвідомості та правової культури населення. Основними етапами організації правового виховання в сучасному суспільстві є: аналіз стану правовиховної роботи в суспільстві та оцінювання її ефективності; розроблення на основі цього аналізу поточних та перспективних планів (програм); організація практичної реалізації прийнятих планів (програм); соціальний контроль за ефективністю правовиховної роботи.

У процесі організації правовиховної роботи важливе місце посідають також такі напрямки, як координація діяльності державних органів і громадських організацій у сфері правового виховання; інформаційне забезпечення правовиховного процесу; методичне забезпечення правовиховної діяльності; узагальнення і розповсюдження позитивного досвіду роботи з правового виховання та ін.

Відповідно до методології наукового дослідження організація та управління правовим вихованням в конкретному суспільстві повинні починатися з аналізу його реального стану та оцінювання ефективності здійснюваної правовиховної діяльності. Найбільш інформативною, на наш погляд, методикою оцінювання ефективності правовиховної діяльності у країні є методика порівняльного аналізу стану правосвідомості та правової культури населення на момент початку правовиховних заходів з їх станом на момент їх завершення. У свою чергу реальний стан правосвідомості та правової культури у певний період життя країни дозволяє оцінити дані про злочинність, якісну і динамічну її характеристики, кількість громадян, засуджених за серйозні правопорушення, а також рівень корупції в країні [9–11].

На підставі одержаних результатів про рівень правової культури населення, стан організації правового виховання в країні та оцінювання її ефектив-

ності державні органи повинні своєчасно розробляти поточні і перспективні плани (програми), а також здійснювати законодавче забезпечення правового виховання в країні. В сучасному суспільстві провідна роль у плануванні правового виховання належить державі, яка повинна обґрунтувати стратегічні цілі, принципи і завдання правовиховного процесу; скласти програми правовиховних заходів; визначити суб'єктів, відповідальних за виконання цих програм і строки досягнення намічених цілей, а також вказувати джерела фінансування правовиховних заходів.

Важливим напрямком діяльності держави з формування необхідного рівня правосвідомості і правової культури населення є законодавчим забезпеченням правового виховання. Цей напрямок включає два основні аспекти. Перший з них полягає в ухваленні державних законів, правових актів, що регламентують порядок організації та здійснення правовиховної роботи в суспільстві. Другий аспект законодавчого забезпечення правового виховання припускає створення сучасної, несуперечливої правової системи та забезпечення її реалізації на практиці, що само по собі має істотний правовиховний потенціал.

Найважливішим етапом правовиховного процесу є безпосередня організація та управління державними і суспільними органами діяльністю щодо формування правової свідомості і правової культури населення.

Безпосереднє керівництво з організації та управління правовим вихованням у розвинених країнах здійснює система державних інститутів в особі виконавчої, законодавчої і судової гілок влади, уповноважених конституцією та іншими законодавчими актами країни на здійснення функцій правового виховання та освіти. Самостійними суб'єктами управління правовим вихованням є громадські організації, профспілки, адміністрація підприємств різних форм власності, трудові колективи тощо.

У сучасній системі правовиховної діяльності, спрямованої на формування високого рівня правосвідомості і правової культури, важливе місце посідає соціальний контроль. Соціальний контроль у сфері правовиховної роботи є одним із основних каналів зворотного зв'язку, який дозволяє оцінити ефективність правового виховання населення та визначити напрямки його вдосконалення. Основною метою соціального контролю у сфері виховання є прагнення досягти соціальної стабільності і тотожності між соціальними очікуваннями суспільства та реальним станом речей – в нашому випадку між засобами правового виховання та рівнем правової культури і правосвідомості у суспільстві.

У процесі організації правовиховної роботи велике значення має також такий напрямок правового виховання, як координація діяльності державних органів та громадських організацій. Необхідність координації правовиховної діяльності пояснюється перш за все численністю суб'єктів системи право-

вого виховання в сучасному суспільстві. Основним державним органом, який виконує координаційну функцію у сфері правового виховання й освіти в Україні, є Всеукраїнська міжвідомча координаційно-методична рада з правової освіти населення. Очолює її і здійснює безпосереднє керівництво її роботою Міністр юстиції України. Координаційно-методичні ради з правової освіти населення створено також в Автономній Республіці Крим, у всіх областях України, а також у містах Києві та Севастополі.

Іншим важливим напрямком організації правовиховної роботи в сучасному суспільстві є інформаційне забезпечення правовиховного процесу. Основними джерелами правового інформування громадян у сучасному суспільстві виступають засоби масової інформації (ЗМІ): телебачення, Інтернет, радіомовлення і друковані видання. У процесі правового інформування населення ЗМІ зобов'язані дотримуватися певних принципів при обранні змісту та обсягу правової інформації.

Завершальним напрямком організації правовиховної роботи в сучасному суспільстві є методичне керівництво правовим вихованням, а також узагальнення і розповсюдження досвіду державних установ та громадських організацій, які досягли високої ефективності у зазначеній сфері діяльності. Складовою частиною методичного керівництва правовим вихованням є також вивчення ефективності правовиховної роботи окремих суб'єктів правового виховання та розроблення на цій основі відповідних пропозицій. Важливе значення тут має використання сучасних досягнень науки, результатів соціологічних досліджень для розроблення обґрунтованих методичних рекомендацій і вказівок з питань правового виховання.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що для організації ефективного правового виховання в сучасному суспільстві всі здійснювані правовиховні заходи повинні бути об'єднані в певну систему взаємопов'язаних, цілеспрямованих та послідовних дій різних суб'єктів суспільства, об'єднаних загальним задумом і діючих за єдиною програмою. За допомогою цієї системи має здійснюватися управління правовим вихованням у суспільстві. Організацію і управління правовим вихованням у суспільстві можна охарактеризувати як певний вид соціальної діяльності, систему практичних заходів, які здійснюються певним органом влади (країни, регіону, установи) з метою забезпечення цілеспрямованого впливу (дії) на практику правовиховної роботи з населенням, її раціональної організації, оптимізації, забезпечення високої ефективності. Основною метою організації й управління правовиховним процесом у суспільстві мусить бути цілеспрямована дія суб'єктів цього процесу на свідомість громадян для формування у них системи правових цінностей, знань, а також переконань про необхідність правомірної поведінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кравцов, Р. В. Правовое воспитание личности в контексте аксиологии права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Р. В. Кравцов. – Челябинск, 2006. – 26 с.
2. Філософія політики: Короткий енциклопедичний словник / авт.-упоряд. В. П. Андрущенко та ін. – К. : Знання України, 2002. – 670 с.
3. Долгополов, О. А. Организация правового воспитания в современной России : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11, 12.00.01 / О. А. Долгополов [Акад. права и управления Минюста России]. – Рязань, 2004. – 23 с.
4. Каптарь, В. С. Правовое воспитание как средство активизации человеческого фактора : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / В. С. Каптарь ; Моск. ун-т МВД России. – М., 2006. – 20 с.
5. Каландаришвили, З. Н. Актуальные проблемы правовой культуры российской молодежи : монография / З. Н. Каландаришвили. – СПб. : ИВЭСЭП, Знание, 2009. – 171 с.
6. Лазарев, Л. В. Правовое воспитание: координация и методологическое руководство / Л. В. Лазарев, Н. Я. Соколов // Сов. государство и право. – 1977. – № 7. – С. 37–45.
7. Маркова, Г. Д. Научные основы и организация правового воспитания молодежи / Г. Д. Маркова. — К. : Вища шк., 1979. – 152 с.
8. Сухарев, А. Я. Управление правовым воспитанием трудящихся / А. Я. Сухарев // Сов. государство и право. – 1977. – № 11. – С. 37–45.
9. Головченко, В. В. Эффективность правового воспитания: понятие, критерии, методика измерения / В. В. Головченко. – К. : Наук. думка, 1985. – 127 с.
10. Организация и эффективность правового воспитания. – М. : Мысль, 1983. – 285 с.
11. Данильян, О. Г. Проблема оцінки реального стану правосвідомості і правової культури у транзитивних умовах / О. Г. Данильян // Вісн. Акад. правов. наук України. – Х. : Право, 2008. – Вип. 4 (55). – С. 57–68.

Максимов С. І., доктор філософських наук, професор

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

Інтегральною характеристикою правового розвитку суспільства виступає правова культура, якій належить ключова роль у процесі здійснення політико-правових реформ в Україні [4, с. 587]. Тому без перебільшення можна сказати: якщо орієнтиром такого реформування є встановлення ефективної національної правової системи, заснованої на принципі верховенства права, то першочерговою умовою здійснення такого розвитку виступає формування національної правової культури.

Питанням формування правової культури в Україні останніми роками приділяється значна увага. Проте безпосередній вплив правового виховання

на цей процес, а тим більше в контексті особливостей національної культури, досліджується недостатньо. Тому метою статті є виявлення ролі правового виховання у процесі формування національної правової культури.

У найбільш широкому сенсі під культурою розуміється все те, що створено людиною, на відміну від створеного природою, більше того – це є власне людське в людині (відповідно можна додати, що правова культура є власне людською у праві). Існує багато концепцій культури, проте для розуміння правової культури найбільш придатними є такі концепції, як ціннісна, діяльнісна та знакова. На наш погляд, ці підходи не є такими, що взаємно виключають один одного, навпаки, вони доповнюють один одного, з різних боків виражаючи спосіб буття людського в людині, тобто сутність культури. Цей висновок має особливе методологічне значення для розуміння сутності і змісту правової культури.

Вихідним тут є положення про право як феномен культури, яке російський філософ П. Флоренський виразив словами: «Право є культурна реальність, а не фікція» [5, с. 232]. Тому слід погодитися з думкою О. Семітка, що право як культурна реальність, або правова культура, існує як правова свідомість, правова діяльність і сукупність правових текстів, які складають зміст або структуру правової культури [3]. Його підхід корелює з нашою концепцією структури правової реальності, у якій вирізняються три рівні: рівень ідей і цінностей; рівень правових норм, або знаково-символічний рівень; рівень правового життя, або рівень правової комунікації.

Відповідно до трьох складових правової реальності у правовій культурі виокремимо три рівні: 1) рівень правосвідомості, або культура правової свідомості; 2) інституційний рівень, або рівень знакових форм – норм та інститутів (інституційна правова культура); 3) рівень правової діяльності, або культура правового спілкування (діяльності). Культура – це результат людської діяльності, який, безумовно, несе в собі духовно-ціннісне ядро, а також процеси його «опредмечування» (об'єктивації) та «розпредмечування» (суб'єктивації). Кожний з цих рівнів є певною мірою формою буття духовного – цінностей, або ідеї права, її реалізації (у законах), та здійснення (у правовій поведінці).

На першому рівні (правосвідомості) слід виділити її духовно-ментальне ядро, яке включає такі елементи, як цінності та ідеали і загальне праворозуміння, що виражаються в розумінні значущості прав людини, їх обсязі та ступені захищеності. Це є певне «метафізичне» ядро правосвідомості і правової культури в цілому. Інший зріз правосвідомості має соціологічне забарвлення, він включає рівень розвитку правової свідомості населення, і тому вона багато в чому залежить від того, наскільки глибоко правовою свідомістю суспільства засвоєні такі правові феномени, як цінність прав і свобод людини і громадянина, цінність правової процедури в цілому і при розв'язанні різних

спорів зокрема, розуміння необхідності пошуку компромісів у ситуації наявності різноспрямованих інтересів тощо, наскільки є інформованим у правовому відношенні населення, його окремі соціальні, вікові, професійні та інші групи, яке емоційне ставлення населення до закону, суду, різних правоохоронних органів, юридичних засобів і процедур, яка настанова громадян на дотримання (або, навпаки, недотримання) правових розпоряджень тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Знаково-інституційним елементом правової культури суспільства є рівень розвитку всієї системи юридичних актів. Алексеев, С. С. Общая теория права: Курс лекций: в 2 т. Т. 1. / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1981. – 320 с.
2. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Семитко, А. П. Правовая культура и права человека / А. П. Семитко // Философский словарь по правам человека. – Екатеринбург : АМБ, 2006. – С. 422–426.
4. Тацій, В. Я. Людина і правова держава: проблеми взаємовідносин і взаємодії / В. Я. Тацій // Вибрані статті, виступи, інтерв'ю / В. Я. Тацій ; упоряд.: О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш, В. І. Борисов ; відп. за вип. О. В. Петришин. – Х. : Право, 2010. – 936 с.
5. Флоренский, П. А. Сочинения: в 4 т. Т. 2. / П. А. Флоренский. – М. : Мысль, 1996. – 546 с.

О. П. Дзьобань, доктор філософських наук, професор

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ВІРТУАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Нині, у зв'язку з бурхливим розвитком нових інформаційних технологій і глобалізації віртуальної реальності, особливо актуалізується проблема правового виховання. Глобалізація віртуальної реальності як процес є частиною життя сучасного суспільства й існування світу без неї вже немислимо. Засоби масової інформації, мережа Інтернет активно використовують цей процес з метою впливу на широкий загал, особливо на молодь. Уявляється, що глобалізаційні тенденції зберігатимуться й посилюватимуться, трансформуватимуться в інформаційну глобалізацію, тому проблема правового виховання за таких умов ще довго не втрачатиме своєї актуальності.

З одного боку, сьогодні все більш виразно виявляється глобальний характер наукового прогресу, що не знає національних меж, здійснюється обмін науковими ідеями за допомогою Інтернету; формуються загальні контури системи безперервної освіти, орієнтованої на креативну педагогіку, яка спирається на високоефективні інформаційні технології (дистанційна освіта);

розвивається обмін культурними цінностями; розповсюджується знеособлена, позбавлена національного змісту масова антикультура; руйнуються колишні етичні засади, відроджується вплив світових релігій. Разом з тим спостерігаються й протилежні тенденції диференціації, відродження та відокремлення національних культур, різноманітності педагогічних шкіл та індивідуалізації процесу освіти, деструктивні впливи чужих правовиховних традицій тощо.

«Інтенсивне використання технологій віртуальної реальності має певний соціальний сенс – заміщення соціальної реальності її комп'ютерними симуляціями», – слушно зазначає російський дослідник Д. Іванов [1, с. 22]. Віртуалізація процесів соціального розглядається як структурна диференціація системи внаслідок появи в ній нових елементів – віртуальних аналогів реальних комунікацій. Суспільство набуває рис глобальної віртуальної реальності. Віртуалізація як технологічний процес заснована на самій віртуальності і має соціальні наслідки як процес соціальний, але опосередкований комп'ютерами і без комп'ютерів неможливий.

У наш час не викликає сумніву той факт, що глобальна віртуалізація суспільства істотно впливає на правову культуру соціуму, генеруючи новий тип соціальної реальності, новий тип соціального індивіда як суб'єкта віртуальної правової культури. Проте більшість наукових досліджень, присвячених вивченню процесів віртуалізації суспільства, не торкається глобальних соціальних наслідків творіння комп'ютерної віртуальної реальності.

Найважливішим підсумком глобалізації є формування єдиного віртуального простору як нового онтологічного і культурного рівня соціальної загальності. Віртуальний простір існує на іншому, віртуальному, онтологічному рівні буття, зв'язуючи соціум принципово новим виглядом віртуальних зв'язків і взаємодій. Віртуальні соціальні зв'язки і взаємодії, віртуальні феномени стають не тільки повсюдно поширеними, а й необхідними для функціонування і розвитку сучасного соціуму. Віртуалізація суспільства виступає як глобальний процес і виявляється у віртуалізації економіки, політики, мистецтва, освіти, правового виховання.

Формування глобального віртуального світу наближає світ віртуальної реальності до реальності дійсної. Наближення до реальності одного з віртуальних рівнів буття істотно впливає на реальне життя суспільства, змінюючи його соціальні права і свободи, на ставлення до правових цінностей і традицій.

Аналізуючи наведене, можна виявити позитивні наслідки процесу глобалізації віртуальної реальності: прискорення впровадження і розповсюдження нововведень та сучасних методів правового виховання, поява нових можливостей правової соціалізації, оперативне запозичення позитивного правовиховного досвіду.

Процес глобалізації віртуальної реальності призводить до зміни ціннісних орієнтирів суспільства, особистості та культури як у цілому, так і правової куль-

тури. У зв'язку з цим до негативних наслідків глобалізації віртуальної реальності слід віднести збільшені загрози цілісності культур і суспільства в цілому. Суперечність полягає і в тому, що сформовані післявоєнні інститути міжнародної спільноти виявилися не готовими ефективно функціонувати в умовах глобалізації світу і віртуальної реальності. Через це віртуалізація процесів суспільства постає радикальною трансформацією способу існування цивілізації.

Глобальне віртуальне середовище створює технологічну основу об'єднання інтелектуальних здібностей і духовних сил людства, але вона ж виступає визначальним чинником «віртуальної експансії» в суспільну та індивідуальну свідомість, у якій центральну роль відіграють нові засоби масової комунікації. Влада і вплив у віртуальному інформаційному суспільстві належать тим, хто здатний розробляти комп'ютерні програми, що використовуються суспільством для відображення реальності, ухвалення рішень. Віртуальна влада є цілком реальною, оскільки трансформується у здатність окремих осіб або груп нав'язати волю суспільству (індивіду), а отже, певні зразки і стандарти правових впливів, які далеко не завжди можуть відповідати усталеним у суспільстві підходам до розуміння його сутності та шляхів реалізації.

Міжнародна еліта, що управляє мережним суспільством, глибоко інтегрована в простір віртуальних інформаційних потоків, які складаються перш за все з фінансової, соціально-політичної, правової, екзистенційної інформації. Чим активніше еліта включена в простір міжнародних віртуальних потоків інформації, тим слабкішою є її залежність від певної національної культури і менше вона підконтрольна урядам, легітимним органам.

Технічні нововведення віртуалізації і глобалізації не означають радикальної зміни самого суспільства. Головну роль при цьому відіграє перетворення не в матерії, а у свідомості – як індивідуальній, так і суспільній, зокрема у правовій.

Різноманітний, багато в чому хаотичний вплив на правову свідомість у сучасних інформаційно розвинених суспільствах не просто створює сильне психоемоційне навантаження. Для більшості людей правова реальність все більшою мірою набуває віртуального характеру. Втрачається точка опори – комплексне, несуперечливе бачення, розуміння світу. З'ясувати його причини, характер індивідуальна свідомість у більшості випадків не здатна в принципі. Продуманий, нав'язаний сучасними технологіями світ дуже складний, і люди відчують себе безпорадними при ухваленні рішень.

З наведеного випливає, що, проникаючи буквально в усі сфери життя, глобалізація віртуальної реальності несе в собі певний рівень небезпеки. Останніми роками спостерігається стійка світова тенденція до зростання комп'ютерної злочинності. Чим більше сфер людського буття включаються у глобальний простір віртуальної реальності, тим привабливішим він стає для хакерів. До об'єктів безпеки глобальної віртуальної реальності належать ін-

формаційні ресурси; системи формування, розповсюдження та використання інформаційних ресурсів; інформаційна інфраструктура; сама людина; корпоративні групи людей і суспільство в цілому.

Жодна країна нині не може уникнути впливу глобалізації віртуальної реальності, але перед кожною державою постають проблеми, які не мають однозначного розв'язання. Усі вони вимушені шукати свої відповіді, знаходити свої рішення виникаючих проблем. Наслідки глобалізації віртуальної реальності для кожної країни значною мірою залежать від позиції політичних еліт і політики держави, які повинні виробити систему безпеки в умовах глобалізації та універсалізації віртуальної реальності.

Отже, на сьогодні ми не можемо однозначно оцінити процес глобалізації віртуальної реальності як свідчення позитивного чи негативного розвитку. Таким чином, ми повинні вести мову про ризики глобалізації віртуальної реальності (легкість благ, що їх набувають на шляху неправильної експлуатації віртуальних знань, тощо), невизначеності, пов'язані з глобалізацією віртуальної реальності, і намагатися з'ясувати, хоча б у загальних рисах, характер цих ризиків у контексті правовиховної діяльності.

Говорячи про майбутнє глобалізації віртуальної реальності, зниження її ризиків, можна виділити три значущі альтернативи. Перша полягає у контролі держав над соціальними, зокрема правовиховними процесами в суспільстві; другою є встановлення єдиних стандартів у сфері безпеки віртуальної реальності (світовий уряд, єдині закони), що створюватиме єдність у підходах до правового виховання. Третій варіант – коли найбільш розвинені в соціальному відношенні регіони світу спільно формулюють загальні правила соціальної взаємодії і спільно вирішують питання протидії злочинам, пов'язаним з віртуальною реальністю. Уявляється, що саме цей шлях розвитку світової спільноти є найбільш вірогідним і не перешкоджає подальшому розвитку глобалізації віртуальної реальності. Він одночасно необхідний для забезпечення соціального зростання і має найбільші шанси створити максимально сприятливі умови для розвитку правової культури народів через правове виховання.

Таким чином, глобальний віртуальний простір набуває суттєвої важливості у формуванні правової сфери суспільства в аспекті глобалізації. Глобальна віртуальна реальність стає ефективним засобом функціонування суспільства, входить в наше життя, проробляючи шлях, аналогічний тому, який пройшли раніше різні, колись невідомі технології (радіо, телебачення), після певного моменту ставши для багатьох буденною і повсякденною необхідністю. Розвиток глобальної віртуальної реальності призвів до формування світового віртуального простору – міжнародної віртуальної системи виробництва, розповсюдження та використання інформації. У зв'язку з розвитком глобального віртуального простору і формуванням віртуальних суспільств

стали виникати суперечності між національними культурами і світовою культурою. Вони полягають у розширенні культурного різноманіття людства. М. Кастельс пише, що «нова комунікаційна система, яка все більше говорить універсальною цифровою мовою, одночасно інтегрує в глобальному масштабі виробництво і розповсюдження слів, звуків та зображень у нашій культурі і пристосовує їх до персональних смаків і настроїв індивідів» [2, с. 26]. Забезпечуючи миттєвий зв'язок з будь-яким регіоном світу, дозволяючи вступати в контакт з віддаленими базами даних, десятками людей, віртуальна реальність об'єднала світ у єдине ціле, забезпечила глобалізацію суспільства і зробила її надбання доступними практично для всіх. Ураховуючи ці чинники, всі країни прагнуть підключитися до європейської глобальної мережі, аби вести дослідження одночасно в багатьох європейських наукових центрах, використовуючи їх об'єднані ресурси, накопичений там матеріал.

Грунтуючись на точці зору російських дослідників О. Братімова, Ю. Горського, М. Делягіна та О. Коваленка [3], можна стверджувати, що глобалізація несе Україні дуже серйозні виклики, один з яких – технології формування свідомості, що в сучасному світі є найбільш ефективним видом бізнесу. Глобалізація якісно відрізняється від традиційних інноваційних процесів: формування свідомості стало не просто традиційним інститутом боротьби держав одна з одною, а й інструментом взаємодії.

По суті під впливом глобалізації віртуальної реальності світової економіки, ринку збуту формується глобальний ринок інформаційних технологій, що забезпечує вільне переміщення комп'ютерного і телекомунікаційного устаткування, послуг, інформації. Від цього виграють всі країни. Саме зараз, коли процес глобалізації віртуальної реальності прискорився, Україна отримує можливість зміцнити свій статус європейської держави при збереженні культурної та історичної специфіки.

Отже, глобалізація віртуальної реальності, будучи об'єктивним закономірним процесом, що включає масштабне впровадження в культурну, економічну, соціально-політичну і правову сфери суспільства, є незворотною і від наших свідомих зусиль залежить, чи буде вона безпечною, осмисленою і такою, що веде у передбачених формах до подальшого розвитку людської цивілізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Иванов, Д. В. Виртуализация общества / Д. В. Иванов. – СПб. : Петер. Востоковедение, 2000. – 96 с.
2. Кастельс, М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс ; пер. с англ.; под науч. ред. О. И. Шкаратана. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
3. Практика глобализации: игры и правила новой эпохи / О. В. Братимов, Ю. М. Горский, М. Г. Делягин, А. А. Коваленко. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 342 с.

С. В. Шефель, доктор філософських наук, професор

ДЕЯКІ МЕТОДОЛОГІЧНО-СВІТОГЛЯДНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОДОЛАННЯ ДЕФОРМАЦІЙ ПРАВОСВІДОМОСТІ

Одним з нагальних завдань руху нашого соціуму до конституційно визначеної мети побудови правової державності є подолання деформацій правосвідомості. Його вирішення пов'язано із насадженням нових типів праворозуміння, які ґрунтуються на парадигмі правового інтерсуб'єктивізму.

Це має безпосередньо впливати на змістовно-теоретичне наповнення правовиховного процесу. Її перевага порівняно з іншими типами праворозуміння у цьому сенсі є очевидною.

Так, позиція юридичного позитивізму засвідчує звужене бачення буття людини у правовій реальності, що зводиться лише до певного аспекту людської природи — сфери її логіко-розумової діяльності. Вона нібито розчиняється у формально-раціоналізованій реальності норм позитивного права. Що це означає? *По-перше*, що він заперечує саму можливість пізнання сутності права, бо його методу притаманні: а) емпіризм, котрий обмежується у пізнанні права вивченням його зовнішніх ознак, доступних для безпосереднього спостереження та сприйняття; б) дескриптивність, яка зводиться до опису змісту права, розглядаючи його таким, яким воно є в його емпіричній реальності; в) аналітичність, яка зводиться до логічного і лінгвістичного аналізу юридичних понять на основі сприйняття права в законі як «данного». *По-друге*, що юридичний позитивізм наполягає на неможливості відрізнити реально існуюче право від права, яким воно має бути.

До чого це веде? Подібна ментальна позиція веде до заперечення необхідного і реально існуючого зв'язку між правом та мораллю і тим самим відхиляє саму можливість утвердження правової справедливості поза межами законодавчої діяльності державних інституцій. Ця позиція ігнорує існування якихось стійких основ права поза реальністю державних настанов і розглядає його як мінливе, цілком залежне від динаміки політичної кон'юнктури. За такої позиції принцип верховенства права зводиться до принципу верховенства закону, навіть якщо норми останнього не корелюють з пріоритетом загальнолюдських цінностей. Внаслідок цього є небезпека породження та існування штучного світу права, заснованого на формалізованій раціональності, за панування якої неможливою є будь-яка справжня турбота про життєві інтереси громадян, котрі розглядаються за своїм статусом не як суб'єкти права, а як відчужені від здійснення владних повноважень об'єкти утверджуваної державною бюрократією системи їх експлуатації.

Як засвідчує історичний аналіз реалізації позитивно-правових доктрин, вони, відволікаючись від змісту права, протиставляючи себе імперативам

природного права, фактично виявляються безсилями гарантувати захист прав громадян і перестають відігравати практичну роль у підтриманні бажаного правопорядку, на що власне вони визначально претендують. Як досить абстрактні теорії вони відриваються від життя і стають врешті-решт марними. Тим самим парадигмальні обмеженості юридичного позитивізму, що не зважає на вивчення неюридичних підстав права, а тому й не сприяє утвердженню в суспільному житті принципів верховенства права, справедливості та рівноправності у сфері свободи волевиявлення, провокують і детермінують у контексті притаманих йому рис правового релятивізму поширення у спільноті зворотних від його мети настроїв правового нігілізму.

Разом з цим слід з'ясувати й можливості правового об'єктивізму як парадигми, що була взята на озброєння розробниками політичного курсу так званого реального соціалізму. Власне крах цього проекту в СРСР засвідчив і хибність парадигми правового об'єктивізму, що світоглядно-методологічно його обслуговувала. Філософська рефлексія цієї парадигми дозволяє виявити, що світоглядно-методологічною підставою правового об'єктивізму є матеріалістична настанова на виведення усіх ідеальних сенсів із «життя», об'єктивної реальності. Тому з позицій цієї парадигми право розуміється як частина іншої, ніж воно саме, реальності. Воно нібито з'являється як вкорінене у глиб дійсності життя. Звідси правопорядок і правосвідомість виводяться з їх життєвого значення. В цілому право у цьому сенсі розглядається як реальність суспільних відносин, у структурі яких і слід шукати його підстави.

Основні модуси правового об'єктивізму розрізняються за критерієм певного типу відносин, що обираються за висхідну засаду. Найбільш поширеними є концепції юридичного біологізму, юридичного економізму, політичного об'єктивізму, юридичного соціологізму та культурно-історичного об'єктивізму. Втім, некласична філософська рефлексія зазначених концептів правового об'єктивізму дозволяє побачити реальні вади його парадигми, що сприяють викривленню правосвідомості. Головна з них полягає у тому, що ця парадигма абсолютизує роль існуючих умов — соціальних і культурно-історичних, як джерело правосвідомості, перетворюючи і її, і правопорядок на дзеркальні відображення цих умов. Це призводить до того, що безперечна ідея про те, що суб'єкт права не може бути самодостатнім у створенні правопорядку і виходити у своїх діях лише із власної правосвідомості, обертається на розчинення цього суб'єкта в суспільних відносинах, недооцінювання його творчої активності.

Наслідком такої парадигмальної позиції виявляється те, що правовий об'єктивізм не може дати задовільної відповіді на головні питання філософії права і тим самим адекватно прислужитися надійним засобом світоглядно-методологічного забезпечення правовиховного процесу за сучасних викликів у контексті розбудови правової державності в Україні. Йдеться про те, що він

звужує бачення таких проблем: *по-перше*, про критерій справедливості, оскільки через ототожнення належного і фактичного неможливо зайняти ніякої ціннісної позиції стосовно існуючих умов, а отже, не можна сказати, справедливі ці відносини чи несправедливі, оскільки вони просто дані як необхідні; *по-друге*, про нормативну силу права, оскільки з того, що закони зумовлені потребами та впливають із соціальних умов, зовсім не випливає, що їм необхідно підкорятися; *по-третє*, про власну природу права, оскільки право зводиться до його соціальної основи і ототожнюється з нею.

Власне, саме зазначене не дозволяє розглядати парадигму правового об'єктивізму як прийнятий засіб правового виховання і одночасно вимагає запобігти його викривлюючому впливу на формування правосвідомості і правової культури представників нової генерації будівничих правової державності в Україні.

Ще одним із способів методологічно-світоглядного забезпечення правового виховання є правовий суб'єктивізм. Але чи може задовольнити його парадигмальний потенціал тих, хто має розв'язувати проблему розбудови правової державності в сучасній Україні?

Дослідники характеризують його як найбільш розвинену і автентичну форму природно-правового мислення, звичайно, в його класичному варіанті. До нього відносять ті концепції природного права, що звільнилися від примітивного натуралізму, і в обґрунтуванні права зосередилися на суб'єкті права як носії «належного». Це в основному морально-філософські концепції, які підкреслюють деонтологічну природу права та пропонують більш адекватний цій природі метод обґрунтування права. У спробах обґрунтувати право вони виходять із апеляції до імперативного змісту правосвідомості суб'єкта, а тому її джерело, а отже й ментальні засади права виводяться ними з ідеї чи сенсу права, що відкриваються у свідомості суб'єкта. Унаслідок такої настанови правовий суб'єктивізм дуже близько підходить до виявлення власної природи права. Втім, орієнтуючись на свободу і творчу активність суб'єкта права, він відхиляється від істини, абсолютизуючи роль суб'єктивності, у результаті чого втрачається зв'язок права з життям, ускладнюється облік актуально існуючих умов у даному суспільстві. Проте позиція правового суб'єктивізму, який орієнтується на суб'єкта як на категорію, з якою безпосередньо корелює поняття права, є кращою, ніж парадигма правового об'єктивізму, для якої характерною є зневага до пересічного громадянина як до суб'єкта права. Тому більш прийнятним вбачається концепт правового суб'єктивізму, за яким саме такий громадянин, а не державна інституція, чи будь-які правовідносини, і є саме висхідним для правової реальності моментом, самореалізація якого власне й призводить до появи самої ідеї права та продукування сенсу справедливості вже у площині норми закону та чинних правовідносин. А тому саме такий громадянин як суб'єкт права для цієї па-

радигми виступає джерелом правопорядку. Однак саме майже езотеричний характер такої здатності суб'єкта права змушує соціум терпляче очікувати на появу деяких харизматичних осіб, що здатні ефективно продукувати парадигму правового суб'єктивізму, а це робить проблематичною можливість цілком покладатися на неї як на стабільний засіб законотворчості, котра має утверджувати справедливий правопорядок в умовах складної соціальної динаміки як у кожній окремій країні, так і у світі, що глобалізується під впливом різновекторних впливів.

Нарешті, переходимо до з'ясування необхідності використання можливостей правового інтерсуб'єктивізму як парадигмальної основи здійснення правовиховним процесом функції подолання деформацій у правосвідомості. Одним з форматів правового інтерсуб'єктивізму, що наприкінці ХХ ст. почав утверджуватися як суттєвий чинник змін у суспільній правосвідомості в межах пострадянського простору країн СНД, маємо визнати юридичний лібертаризм (В. Нерсисянц, В. Четвернін та ін.). Його парадигмальною основою виступає гасло: «Право вище за державу та створені нею закони». При цьому під правом у його відмінності від закону розуміється сама сутність права, власне те, що об'єктивно йому притаманне, що визначає його відмітну особливість як соціальної норми і специфічного регулятиву та відрізняє право від неправа, тобто від сваволі, з одного боку, і моральних, релігійних та інших норм – з другого, а насамперед виявляє у ньому те, що не залежить від суб'єктивної волі та свавілля законодавця (правовстановлюючої влади). У свою чергу під законом у його відмінності від права визнається офіційно-владне нормативне явище, тобто таке, яке має законну силу примусово-зобов'язального правила (норми). Термін «закон» використовується тут у сукупному сенсі і охоплює усі джерела офіційно встановленого (позитивного) права, оскільки усі вони є офіційно-владними явищами (емпіричні тексти) нормативного характеру, які наділені законною, примусово-зобов'язальною силою.

Основоположник юридичного лібертаризму В. Нерсисянц у зв'язку з цим зазначає, що право іманентно включає (онтологічно, гносеологічно та аксіологічно) свободу (свободу індивідів). Право, за його концепцією, розмовляє і діє мовою та заходами рівності, а тому й виражає свободу людей. Він доводить, що у соціальній сфері рівність завжди виявляється як формально-правова міра. Завдяки своїй формальності (абстрагування від «фактичного») рівність має бути і є всезагальною формою, і рівною мірою регуляції «фактичного». У цьому сенсі принцип формальної рівності є однією з найважливіших констант права, що виявляється як регулятив соціального буття незалежно від динамічних змін його культурного змісту. Це означає, що різним етапам історичного розвитку свободи і права у людських відносинах притаманні свій масштаб та своя міра свободи, своє коло суб'єктів і відносин свободи і права, власне свій зміст принципу правової рівності.

Для формування правосвідомості, позбавленої методологічно-світоглядно викривлених нашарувань минулого, слід скористатися розумінням свободи, що є адекватним імперативам послідовного правового інтерсуб'єктивізму, пропонованим зазначеною концепцією юридичного лібертаризму. В цьому сенсі треба усвідомити, що: *по-перше*, люди є вільними в міру їх рівності та рівними в міру їх свободи; *по-друге*, неправова свобода, тобто свобода без всезагального масштабу та єдиної міри, так звана «свобода» без рівності, є ідеологією елітарних привілеїв; *по-третє*, так звана «рівність» без свободи є ідеологією пригнічених і, насправді, підміною рівності зрівнялівкою.

Таким чином, юридичний лібертаризм орієнтує громадян на дії, спрямовані на утвердження належного їм статусу рівноцінних щодо свого правового потенціалу суб'єктів права. За такої умови вони спроможні виконати місію розбудови правової державності, що характеризується наявністю правовідносин еквівалентного обміну, в які вступають незалежні один від одного, формально рівні суб'єкти громадянського суспільства.

Кращим втіленням ідей юридичного лібертаризму як сучасного типу праворозуміння, визнаного у розвинених країнах світу завдяки зусиллям, зокрема, представників франкфуртської (Ю. Габермас та ін.) і тюбінгенської (О. Гьоффе та ін.) шкіл філософії, а також плеяди англо-американських філософів права (Р. Дворкін, Дж. Ролз, Л. Фуллер та ін.), є побудова правової державності і суспільства соціального партнерства у країнах Скандинавії.

Втім, у сучасній філософії і теорії права склався ще один постнекласичний формат — прагматичний правовий лібералізм, позиції якого відстоює В. Кудрявцев. По суті він віддзеркалює позицію політичного менеджменту Російської Федерації про регульовану демократію, впливаючи на формування достатньо широкого кола її громадян у контексті відтворення патерналістських сподівань щодо ролі державних інституцій у нових історичних умовах існування російського суспільства. Основним гаслом зазначеної парадигмальної позиції є вислів: «Держава створює право, що її зв'язує». Що це означає?

Насамперед прихильники цієї позиції вважають, якщо виходити з їх визначення права у широкому тлумаченні: що держава не формує ні правосвідомість, ні правову ідеологію, хоча й впливає на них, ні безпосередньо — більшу частину правовідносин. Але вона створює центральне «ядро» права, а саме юридичні норми, без яких право не може існувати як цілісний феномен. У цьому парадигмальному форматі акцентується увага на факті тривалості і складності правотворчого процесу. Зазначається, що він починається з виникнення об'єктивних суспільних закономірностей, які вимагають правового регулювання, проходить крізь різні інститути громадянського суспільства і державності та реалізується законодавчою, виконавчою і судовою гілками влади у притаманних їм формах у контексті здійснення ними адаптаційної функції щодо існуючої міжнародно-правової традиції. Чим забезпечується

зв'язаність держави правом? Це означає, що: *по-перше*, правові акти є обов'язковими для всіх: не тільки для пересічних громадян та їх об'єднань, а й для усіх державних установ та їх посадових осіб у контексті підкорення принципу верховенства Основному Закону (Конституції) країни; *по-друге*, держава не має права порушувати власні закони; *по-третьє*, держава може змінити чи скасувати ці закони у порядку, передбаченому законом.

Такий підхід, на думку його авторів, дозволить успішно вести боротьбу з правовою анархією, автаркією, нігілізмом, долаючи будь-які спроби їх обґрунтування під гаслами політичної доцільності чи формально-юридичного вдосконалення чинного законодавства, та сприятиме утвердженню демократичного правопорядку.

Висновки. Модель сучасної системи правового виховання в Україні повинна бути узгоджена із загальною стратегією розвитку світової цивілізації в контексті доктрини постіндустріалізму з урахуванням того об'єктивного факту, що, глобалізуючись, світ у формуванні єдиного правового простору має спиратися на принцип діалогу-дискурсу різних правових культур, що історично склалися і притаманні його окремим складникам. Класичні парадигми праворозуміння (юридичний позитивізм, правовий об'єктивізм та правовий суб'єктивізм) не мають перспективи виконати місію світоглядно-методологічного стрижня стратегії розбудови правової державності в нашій країні, бо за інерцією свого впливу на суспільство ускладнюють процес позбавлення сучасної правосвідомості і правової культури громадян притаманних їм вад. Зважаючи на потенціал правового інтерсуб'єктивізму, що орієнтує на гармонізуючу правову інтеграцію носіїв різних типів ментальності, сучасний український соціум має покласти притаманні йому імперативи в основу застосування психологічних прийомів забезпечення правовиховного процесу, спрямованого на усунення деформацій у формуванні правосвідомості і правової культури нової генерації творців правової державності в Україні.

Є. М. Мануйлов, доктор філософії, професор

ЗАРОДЖЕННЯ ПИТАНЬ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІЙ ДУМЦІ

Сучасна Україна являє собою молоду незалежну державу, і питання правового виховання громадян України є актуальними.

Правове виховання – це цілеспрямований постійний вплив на людину з метою формування у неї правової культури і активної правової поведінки.

Державна Національна програма «Освіта» (Україна XXI століття) серед пріоритетних напрямків реформування виховання передбачає формування

в учнів «глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю».

Серед компонентів головної мети національного виховання цей програмний документ вимагає формування правової культури у молодого покоління, що досягається правовим вихованням.

Формування уявлення про правове виховання у вітчизняній філософсько-правовій думці, як вважають багато дослідників (О. Данильян, О. Дзьобань, Ю. Калиновський, Г. Клімова, І. Криштак, Л. Твердохліб, А. Стаконков та ін.), починається ще з античності.

Погляди античних мислителів були реалізовані в практиці правового виховання у грецьких містах-державах, де з дитячих років виховувалися повага і пошана до законів та порядків, установлених у цих містах-державах.

Римські погляди на право і правове виховання мали відгуки в ідеології християнства, епох Відродження, Просвітництва і інших культурах.

Антична культура здійснила великий вплив і на формування ранньослов'янської культури наших предків. У становленні античної культури на території України велику роль відіграла Боспорська держава із столицею Пантікапеєм (сучасна Керч). Вона проіснувала приблизно 800 років і сформувала свою культуру, яка одержала назву «пантійська» – з головними античними елементами.

Позитивний вплив римської культури на Україну відбувався і через Східноримську імперію – Візантію. Внаслідок такого впливу в Україні виникає українсько-візантійсько-римський стиль князівського часу.

Враховуючи ці особливості і розглядаючи правове виховання в історії вітчизняної філософсько-правової думки, слід зазначити, що правосвідомість і правове виховання, починаючи з часів Київської Русі багато в чому формувалися під впливом візантійського права. Важливе значення для правового виховання в Київській Русі мало прийняття християнства у 988 р., поширювалися письменність, книжкованість та правова освіта.

Як свідчать відомості з «Повісті временних літ», відразу після прийняття християнської віри відбувалися державні дії із впровадження освіти серед населення.

Початкову освіту в Київській Русі надавали елементарні школи, які діяли, як правило, при церквах і монастирях. У цих школах дітей навчали читанню та писанню церковнослов'янською мовою, яка тоді була мовою письма, а також елементах арифметики та співу. Визначити кількість таких шкіл досить важко, хоча саме школи при церквах і монастирях були основними осередками розповсюдження письменності.

Крім церковних і монастирських шкіл існувала й домашня освіта, яка була доступна привілейованим станам, вона не обмежувалася наданням навичок писання і читання. В цих школах і у більшості монастирських давали досить глибокі для свого часу знання в галузі права.

У монастирських школах вивчення юриспруденції як напрямку правового виховання здійснювалося також за церковними статутами князів Володимира Святославича і Ярослава Мудрого. Ці статути унормовували становище церкви. Статут князя Володимира Святославича визначав місце церковної організації в державі: джерела її матеріального забезпечення, сферу юрисдикції.

На зміст правового виховання у ці часи велике значення здійснила проведена Ярославом Мудрим книжково-освітня реформа, яка мала багатoproфільний характер. Як стверджує професор Г. Клімова, правовому вихованню населення сприяли також законодавча діяльність, яка зосередилася в оточенні Ярослава Мудрого. Знання візантійського законодавства в елітній групі поєднується зі складом учасників законодавчого процесу. Закономірним наслідком цього процесу було розроблення за часів князювання Ярослава Володимировича тексту церковного Статуту з конкретними нормами права і правовими ситуаціями. Це сприяло становленню християнської, православної традиції правової освіти та правового виховання.

Позитивний вплив на правову освіту і правове виховання здійснили палацові школи, які були першими паростками вищої школи в Україні у часи Київської Русі. Ці школи в літописі називаються школами книжного вчення. Першу палацову школу відкрив князь Володимир у 988 р. Палацові школи спочатку мали діяти при княжому палаці, а згодом і при новозбудованих церквах. За часів Ярослава Мудрого при Києво-Софійському соборі існував освітній центр [4, с. 236–237].

Велике значення для правового виховання населення України мали такі джерела, як «Руська Правда» Ярослава Мудрого (своєрідна конституція Київської Русі, «Повчання Володимира Мономаха», «Слово про Закон і Благодать» митрополита Іларіона [5, с. 84].

Отже, можна констатувати, що витoki правового виховання у своїх первісних формах беруть початок за доби Київської князівської держави.

Як відомо, в XV–XVI ст. українські землі становили більшу частину Великого князівства Литовського, що сприяло розвитку і збагаченню правових традицій Київської держави європейськими юридичними поняттями епохи Відродження, а саме: принципами справедливості і загального благополуччя життя в державі.

У другій половині XI ст. Велике князівство Литовське перетворилося з федерації на унітарну державу, проте потрійний литовсько-беларусько-український характер князівства залишився. Саме тоді було видано «Литовський статут», який містив, як стверджують сучасні дослідники Р. Лашенко та Ю. Калиновський, переважно «українське право». Цей статут відіграв важливу роль у становленні і розвитку правового виховання [3, с. 116].

Таким чином, Литовська держава XIV–XVI ст. успадкувала і продовжила традиції Київської Русі щодо правової правосвідомості та правового виховання.

Поштовхом до подальшого розвитку правового виховання, формування правосвідомості українського народу у XVI–XIX століттях, як вважає дослідник цієї проблеми І. Криштак, стала діяльність І. Вишенського, П. Орлика, Ф. Прокоповича, Г. Сковороди. Саме на цьому етапі розвитку української державності можна відзначити відчутний вплив західноєвропейської педагогіки, французької просвітительської філософії та російської дійсності, що зумовили «природні права людини» – свободу, рівність, братерство.

Слід наголосити й на тому, що важливу роль у правовому вихованні українського народу того часу відіграла Конституція Пилипа Орлика (1710 р.), у якій відображено ідеї самостійності України і права українського народу на власну державу, поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову.

Подальший перебіг суспільно-політичних подій (українські землі перебували під юрисдикцію різних держав) зумовив відмінності у правосвідомості населення, наприклад, на заході і сході України, і суттєво вплинув на здійснення правового виховання українського народу.

У XIX ст. з'являються нові ідеї і методи навчання та виховання. Це призвело до реформ у галузі освіти і виховання. В цей період особлива увага приділялася вихованню законослухняних громадян. Процес правового виховання посилювався через такі чинники:

по-перше, за рахунок розширення викладання законодавства в різних навчальних закладах. Традиції правового навчання, які базувалися на офіційному підході «державницької» школи (Б. Чичерін, К. Кавелін, С. Соловйов та ін.), а також філософсько-правових поглядах «звичайного права» (С. Гессен, Б. Кістяківський, П. Новгородцев, Л. Петражицький та ін.);

по-друге, з відкриттям на початку XIX ст. гімназій, згідно із статутом 1804 р. в яких викладали «Закон Божий» та законодавство. На кінець 50-х років XIX ст. в Україні налічувалося вже 18 гімназій, де викладалося законодавство (Харків, Київ, Одеса – по дві гімназії, в інших містах – по одній);

по-третє, існування поряд з гімназіями приватних навчальних закладів, програма яких відповідала гімназії. На початку XIX ст. вони вже існували у Чернігові, Ніжині, Полтаві та Херсоні, а згодом – у кожній губернії;

по-четверте, протягом XIX ст. відкривалися ліцеї (Одеса, Кременець, Ніжин). Ці великі навчальні заклади були проміжною ланкою між середньою школою й університетом. До складу більшості ліцеїв входили юридичні відділення та правознавчі училища. Наприклад, у 1820 р. у Ніжині було засновано гімназію вищих наук. У 1832 р. гімназію було реорганізовано у фізико-математичний ліцей, а за статутом 1840 р. – у спеціальну юридичну школу. Протягом 40 років цей заклад закінчили 588 осіб;

по-п'яте, у першій половині XIX ст. в Україні було засновано два університети: в Харкові (1805) і Києві (1834). У 1865 р. було відкрито Новоросійський (Одеський) університет. У Київському університеті з початку його

відкриття діяв юридичний факультет, а у Харківському університеті з 1808 р. існувало відділення (факультет) Моральних і Політичних наук [4, с. 244–245].

Отже, протягом ХІХ ст. у системі вищої юридичної освіти сталося чимало змін, пов'язаних з прийняттям університетських статутів у 1804, 1835, 1863, 1884 роках, що сприяло поглибленню правової освіти студентів, посиленню їх правового виховання у процесі правового навчання.

Розвиток правової освіти і правової просвіти як основи здійснення правового виховання українського народу відбувався і за Гетьманату П. Скоропадського. Так, 6 жовтня 1918 р. у Києві було відкрито перший Державний український університет, а 22 жовтня – другий Державний український університет у Кам'янець-Подільському. В усіх університетах, які діяли на той час в Україні, з'явилися нові кафедри, в тому числі кафедри права України. У цей період було засновано Українську національну бібліотеку, у якій налічувалося понад 1 млн книжок, серед них багато видань і правової тематики.

З утворенням УСРР реалізуються ідеї видатних педагогів (М. Пирогова, К. Ушинського, А. Макаренка) про поєднання громадянського і правового виховання. Так, А. Макаренко на практиці довів, що виховання в інтересах держави є плідним тоді, коли його поєднують з розвитком творчої індивідуальності, стимулюючи водночас як моральні почуття, так і правові емоції. Отже, правове виховання він пов'язував із громадянським вихованням.

Далі важливо відмітити, що у 70–80 рр. ХХ ст. в Україні склалася єдина система правового виховання, що охопила молодь, яка навчалася і працювала. Як стверджує Г. Клімова, до навчальних планів загальноосвітніх шкіл було включено обов'язкову дисципліну «Основи Радянської держави і права», профтехучилищ – «Основи правознавства», у середніх спеціальних навчальних закладах, а також неюридичних спеціальних вищих навчальних закладах вивчали «Радянське право». Основними ж формами правового виховання населення були: лекційна пропаганда, народні університети правових знань, постійно діючі лекторії, юридичні консультації на загальних засадах, вечори питань і відповідей з правової тематики, виступи юристів у пресі, по радіо і телебаченню, видання науково-популярної літератури тощо [4, с. 250].

На сучасному етапі розвитку українського суспільства правове виховання здійснюється згідно із Законом України «Про освіту», Указом Президента України від 18 жовтня 2001 р. про затвердження «Національної програми правової освіти населення», де ставиться завдання правового виховання населення взагалі і підростаючого покоління зокрема. За цими програмними документами нині в технічних вищих навчальних закладах викладаються два загальні курси: «Основи конституційного права України» та «Основи права», які поступово замінюються на навчальні курси «Правознавство». Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» розробив курс навчальної дисципліни «Філософські проблеми правового виховання» (кафедра філософії) для подальшого впровадження в інші ВНЗ України.

Таким чином, правове виховання у вітчизняній філософсько-правовій думці починається з культури Київської Русі і на кожному історичному етапі вдосконалюється, конкретизується, відповідає вимогам свого часу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Данильян, О. Г. Основи організації та управління правовим вихованням / О. Г. Данильян // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. — Х. : Право, 2010. — Вип. 4. — С. 3–13.
2. Дзьобань, О. П. Правове виховання як засіб правової соціалізації: філософсько-правові аспекти / О. П. Дзьобань, Є. М. Мануйлов // Проблеми законності: респ. міжвідом. наук. зб. / від. ред. В. Я. Тацій. — Х. : Нац. юрид. акад. України, 2009. — Вип. 100. — С. 407–416.
3. Калиновський, Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність : монографія / Ю. Ю. Калиновський. — Х. : Право, 2008. — 288 с.
4. Клімова, Г. П. Історичні традиції правового виховання в Україні / Г. П. Клімова // Правове виховання в сучасній Україні : монографія / А. П. Гетьман, Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін. — Х. : Право, 2010. — С. 232–251.
5. Криштак, І. В. Роль школи у правовому вихованні старшокласників у другій половині ХХ століття / І. В. Криштак // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. — Х. : Харк. держ. акад. дизайну і мистецтв. — 2006. — № 12. — С. 84–87.
6. Кутиркін, А. Шляхи розвитку теорії та практики правового виховання населення України / А. Кутиркін // Право України. — 2008. — № 3. — С. 122–125.
7. Мануйлов, Є. М. Правове виховання студентів в умовах сучасного ВНЗ / Є. М. Мануйлов // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. — Х. : Право, 2010. — Вип. 5. — С. 244–246.

Ю. Ю. Калиновський, доктор філософських наук, професор

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ЯК МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Становлення правової держави та правового суспільства в Україні відбувається достатньо повільно, що пов'язано з багатьма соціально-економічними, політичними, адміністративно-управлінськими та духовними чинниками. Визначаючись термінологічно, зазначимо, що правове суспільство – це така спільнота людей, які поважають право, дотримуються права, оскільки внутрішньо поділяють його цінність і значущість. Суб'єкти такої спільноти також здатні відстоювати права і свободи в індивідуальній та колективній формі.

На думку С. Максимова, поняття «правове суспільство» краще, ніж поняття «правова держава», передає зміст англійської дефініції «rule of law» (правління або «верховенство права»), що як принцип конституційного ладу означає пріоритет права над політичною владою, рівність усіх (у тому числі влади) перед законом і судом, а також дотримання фундаментальних (або природних) прав людини [1, с. 83].

З нашої точки зору, розвиток правового суспільства в Україні буде динамічним лише в тому разі, якщо свої зусилля об'єднають держава, створивши систему правового виховання, та громадські організації і рухи, що орієнтуються у своїй діяльності на захист прав людини, пропаганду правових цінностей. В сучасному українському суспільстві мають місце значні деформації правосвідомості та правової культури громадян, найпоширенішими з яких є правовий нігілізм і правовий інфантилізм. Саме тому системна правовиховна діяльність державних органів, освітніх закладів, правоохоронних структур об'єктивно сприятиме формуванню правового суспільства, створюючи інституційно-управлінське підґрунтя цьому процесу.

Розглядаючи правове виховання як механізм формування правового суспільства, слід визначитись з поняттям «механізм управління».

Так, О. Коротич підкреслює, що механізми управління – це певне знаряддя для здійснення цілеспрямованих перетворень, сукупність способів, методів, важелів, через які суб'єкт управління впливає на об'єкт управління для досягнення певної мети. Кожний конкретний механізм управління – це насамперед сукупність взаємопов'язаних методів управління, через використання яких здійснюється практичний вплив держави на суспільну життєдіяльність людей для забезпечення досягнення конкретної мети, що сприятиме розвитку країни в обраному стратегічному напрямку із додержанням низки визначальних принципів [2, с. 246].

У контексті наведеного правове виховання – це цілеспрямована діяльність держави, громадських організацій, окремих громадян щодо передання юридичного досвіду, систематичний вплив на свідомість і поведінку людини з метою формування відповідних позитивних уявлень, поглядів, ціннісних орієнтацій, настанов, що забезпечують додержання, виконання та використання юридичних норм. Вочевидь правове виховання – це обопільна діяльність як державних органів, так і громадських організацій, що здійснюють просвітницьку, представницьку, організуючу та інші функції у суспільстві.

Комплексний механізм державного управління (правовиховним процесом зокрема) може складатися з таких видів механізмів: економічного (механізми державного управління банківською, грошово-валютною, інвестиційною, інноваційною, кредитною, податковою, страховою діяльністю тощо); мотиваційного (сукупність командно-адміністративних та соціально-економічних стимулів, що спонукають державних службовців до високоефективної роботи);

організаційного (об'єкти, суб'єкти державного управління, їх цілі, завдання, функції, методи управління та організаційні структури, а також результати їх функціонування); політичного (механізми формування економічної, соціальної, фінансової, промислової політики тощо); правового (нормативно-правове забезпечення: закони і постанови Верховної Ради України, укази Президента, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, а також методичні рекомендації та інструкції тощо) [3].

Практично всі перелічені елементи комплексного механізму державного управління можуть бути використані у створенні та функціонуванні системи правового виховання в Україні.

У той же час діяльність такої системи буде недостатньо ефективною без залучення інститутів громадянського суспільства, активної життєвої позиції українських громадян. Правове виховання і самовиховання прямо пов'язані з правовою активністю, під якою фахівці розуміють позитивну, ініціативну, корисну для суспільства і схвалювану державою діяльність людини у правовій сфері, що виступає вищою формою правомірної поведінки. Категорія «правова активність», як правило, вводиться для позначення діяльності громадян, громадських об'єднань у сфері правового регулювання на відміну від діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування [4, с. 736].

Взаємодія органів державної влади та інститутів громадянського суспільства у процесі правового виховання повинна здійснюватися на ціннісній основі, яка має виконувати роль світоглядного підґрунтя комунікативних інтеракцій між владою і громадськими організаціями. З цього приводу М. Цимбалюк зазначає: «...щодо ціннісно-комунікативного аспекту здійснення ідеї правового суспільства, то у цьому сенсі основним завданням є консолідація останнього на базі автономізації правосвідомості, взаємовизнання прав і свобод фізичних та юридичних осіб, а також встановлення чіткого правопорядку, що узгоджувався б з такими загальнолюдськими цінностями, як свобода, відповідальність, рівність та справедливість» [5, с. 167].

Як стверджує А. Токарська, динаміка сучасного суспільства все більшою мірою конституюється як комунікативна самоорганізація, в контексті якої перманентно набуває ваги права комунікація. Концептуальний фундамент останньої визначається конкретно-історичними формами узгодження «літери закону» з тим його «духом», що визріває в інтерактивному середовищі суспільного буття. Необхідним моментом самоорганізації правового суспільства є зростання показників комунікативності останнього, оскільки при цьому збільшуватиметься ступінь взаємодії та взаємозалежності його підсистем і елементів, а отже, взаємообмеження свободи їхньої поведінки чи динаміки призводитиме до зростання коефіцієнта їх взаємоупорядкування. Розширення комунікативних можливостей суспільства посилює міру взаємозалежності

ті комуніканти і відповідно послаблює необхідність та звужує сферу координації їхньої суспільної поведінки з боку державно-адміністративних структур [6, с. 14].

Отже, необхідною умовою реалізації демократичної моделі правового виховання в нашій країні є ефективна, прозора, багатоканальна комунікація у трикутнику «громадянин – суспільство – влада». Система правового виховання не може насаджуватися штучно, без урахування ментальних, соціально-економічних, духовних чинників українського соціуму. В демократичному суспільстві застосування певних механізмів правового виховання передбачає здійснення експертних оцінювань та громадського обговорення.

Система правового виховання у демократичному розумінні не повинна бути ригідним утворенням, – вона має орієнтуватися на потреби суспільства, мати у своєму арсеналі різноманітні форми і засоби. Метою правового виховання мусить стати формування «людини правової», яка у свою чергу є фундатором правового суспільства. Саме громадянин, що дотримується правових норм, здатен стати запорукою поступального розвитку демократичної, правової держави та правового суспільства.

У свою чергу правове виховання має бути спрямоване на фіксацію у свідомості людини таких настанов, які є своєрідними орієнтирами у повсякденному житті і світоглядно-ціннісним підґрунтям розвитку правового суспільства:

- повага до закону та законності, ставлення до них як до вищих соціальних цінностей, без яких неможливо реалізувати себе цивілізованим шляхом, захистити власні права і свободи;
- наявність правомірних цілей, планів, намірів у житті, діяльності, вчинках та несприйняття всього протиправного;
- потреба, бажання, навички поводитися правомірно, керуючись стійкими правовими мотивами;
- наявність непохитного імунітету до криміногенних спокус;
- прагнення допомогти правоохоронним органам у розкритті злочину, сприяти реалізації принципу невідворотності покарання;
- намагання утримати інших громадян від правопорушень і спонукання їх до правомірної поведінки;
- посильна участь у підтриманні правопорядку на роботі, за місцем навчання або проживання [7, с. 40].

На жаль, у сучасних умовах розвитку України відбуваються підмінювання цінностей антицінностями, міфологізація та девальвація правових цінностей. На думку В. Малахова, міфологізація правових цінностей виникає з прийняття таких посилок:

- нерозрізнення низки сенсів, що асоціюються зі словом «цінність», тобто відволікання від його концептуальності;

– з культивування певного, виділеного із сукупності суспільних цінностей набору цінностей;

– з визнання того, що природа цінностей є однаковою для будь-яких цінностей;

– з нерозривного зв'язку правових цінностей з предметами потреб [8, с. 181].

Означений дослідник наголошує на тому, що ціннісне буття пішло в минуле, оскільки все тепер має тільки значення засобів, навіть граничні людські стани – безпека, захищеність, свобода, справедливість, гармонія відносин тощо. Відновлення ціннісного стану людини і суспільства можливе тільки через повернення до релігійного ставлення до світу, що швидше за все тепер уже неможливо [8, с. 186].

У цьому контексті вважаємо, що система правового виховання буде більш дієвою у поєднанні з релігійним та моральним вихованням. У свою чергу О. Богиніч зазначає, що відхід людства від моделей поведінки, які закріплені у релігійних нормах, призвів до серйозних негативних наслідків як у матеріальній, так і духовній сфері. Пропаганда з екранів телевізорів насильства, аморальності призводить до духовної смерті, втрати сенсу життя, і навпаки, наприклад, виконання десяти біблійних заповідей дає людині духовні орієнтири, скеровує її на реалізацію своєї місії на Землі [9, с. 24].

Таким чином, система правового виховання не повинна бути відділеною від релігійного і морального виховання на рівні як державних програм, дошкільного, шкільного та вузівського навчання, так і діяльності громадських організацій. На наш погляд, саме громадські організації та правозахисні рухи повинні відігравати значну роль у морально-правовому вихованні населення, оскільки заходи тільки з боку держави можуть мати формальний, неефективний характер.

У свою чергу правовиховна діяльність громадських організацій може здійснюватися шляхом реалізації просвітницьких програм серед населення та чиновників; організації колективних акцій протестного або підтримуючого характеру щодо дій влади; висунення пропозицій, спрямованих на поліпшення чинного законодавства; популяризації міжнародного досвіду з актуальних правових питань тощо.

Аби організації «третього сектору» були ефективними суб'єктами правового виховання, є необхідним сприятливе законодавче середовище для розвитку громадянського суспільства, яке передбачає: прості процедури реєстрації організацій громадянського суспільства; податкові стимули для діяльності організацій громадянського суспільства та їх підтримання з боку індивідуальних і корпоративних донорів; правові можливості забезпечити існування організації через її господарську діяльність; прозорі процедури державної фінансової підтримки громадських організацій; правові гарантії вільного доступу організацій громадянського суспільства до надання соціальних послуг за рахунок бюджетних коштів; процедури залучення організацій громадянського суспільства до формування та реалізації державної політики.

Таким чином, правове виховання є одним з необхідних механізмів розвитку правового суспільства в Україні. Звичайно, правове виховання не є універсальною панацеєю у процесі подолання деформацій правової культури українського соціуму, але його розвиток в нашій країні значно посприяв би популяризації правових норм та цінностей, зразків правомірної поведінки тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Максимов, С. І. Про концепт «правове суспільство» / С. І. Максимов // Право України. – 2010. – № 7. – С. 82–88.
2. Коротич, О. Б. Методологічні засади державного управління регіональним розвитком / О. Б. Коротич // Теорія та практика державного управління. – Х. : Магістр, 2005. – Вип. 3 (12). – 248 с.
3. Федорчак, О. В. Класифікація механізмів державного управління / О. В. Федорчак // Демократичне врядування. – 2008. – № 1. – Електронне наукове фахове видання. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DeVr/2008-01/O_Fedorchak.pdf.
4. Куціпак, О. В. Правове життя та правова активність: співвідношення понять / О. В. Куціпак // Держава і право. – 2010. – Вип. 47. – С. 734–738.
5. Цимбалюк, М. Формування та реалізація ідеї правового суспільства у процесі розвитку інститутів народовладдя / М. Цимбалюк // Право України. – 2011. – № 7. – С. 161–168.
6. Токарська, А. С. Правова комунікація в контексті посткласичного праворозуміння : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.12 «Філософія права» / А. С. Токарська. – К., 2008. – 36 с.
7. Подберезський, М. Педагогічні аспекти правової соціалізації особистості / М. Подберезський // Новий колегіум. – 2001. – № 1–2. – С. 40–44.
8. Малахов, В. Міф про правові цінності / В. Малахов // Право України. – 2011. – № 8. – С. 180–186.
9. Богініч, О. Л. Релігійні норми в системі нормативного регулювання суспільних відносин / О. Л. Богініч // Держава і право. – 2010. – Вип. 47. – С. 21–26.

О. К. Бурова, доктор філософських наук, професор

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ЮРИСТА ЯК ЕСТЕТИЧНЕ ЗАВДАННЯ

Проблеми розвитку освіти в Україні пов'язані із завданням формування інтелектуальної еліти сучасного типу. На перший погляд це можливо завдяки посиленню ваги таких чинників постіндустріального суспільства, як інформація і знання. Але максимального виграшу і суспільство, і особистість досягнуть у разі активізації джерела продукування знань – розумової здатності молоді. Це стосується і шкільної освіти, і освіти у ВНЗ. Перш за все треба

звернути увагу на розрізнення, що йде ще з кантівських часів, понять «інтелект», тобто розсудок, розсудлива здібність, і «розум». Про це слід говорити тому, що часто-густо поняття «інтелекту» посідає не властиве йому місце, хоча насправді його силу можна виміряти і отримати індекс IQ. У той же час сила розуму пов'язана зі здатністю продукувати ідеї, принципово нове знання, переживати естетичне натхнення, мати моральні цілі.

Особливим чином це стосується майбутніх юристів, становлення правової культури яких залежить від розвитку розумової, моральної та естетичної складової останньої.

Естетична складова права, як і будь-чого, має підґрунтям почуття форми – найважливішого елемента, що взагалі дає можливість естетично засвоювати світ.

Розмірковування щодо права повинні не тільки стосуватися предметних, змістовних тем, а й фіксувати характер співіснування юридичних пропозицій, що складають мережну поверхню бажаних соціальних відносин. Таке узагальнення, таке цілісне, навіть «мистецьке» сприйняття правового простору дає можливість переживати естетичні почуття, які збагачують правосвідомість майбутнього юриста.

Звідси неабияке значення методологічного штибу для спрямування юридичних інтенцій має висловлювання Мікеланджело: «Беру шматок мармuru і відсікаю все зайве». Правник є скульптором соціальних відносин, і хоча вони на відміну від просторових розгортаються темпорально, це не знижує високих сподівань суспільства на їх гармонійну структуру, що повністю залежить від почуття форми фахівця.

Питання постає в тому, яким чином розвивати розумову і творчу здатність студентів у навчальному процесі, оскільки, як видається багатьом, далеко не всі дисципліни спроможні таке робити. І це типова освітянська помилка. Але позначене завдання є настільки важливим, що від його вирішення залежить «якість людини», що домінуватиме в суспільстві, якість правової «еліти», що ми матимемо, а звідси – і якість суспільства, що зможемо побудувати.

Завданням освіти є відкриття у будь-яких навчальних дисциплінах підказок культурного сенсобудівництва і речесобудівництва, які потрібно усвідомити викладачеві і зуміти передати студентству. Це стосується всіх без винятку наук, що вивчаються у вищій школі, у тому числі правничих. Вищій школі не бракувало б запропоновувати своїм слухачам задаватися питаннями: навіщо людство переймалося і переймається тим чи іншим теоретичним предметом? Яке в нього культурне і суспільне завдання? І тоді, на тлі таких роздумів, стає зрозумілим, по-перше, що історія культури, і в її межах історія науки, тобто існування людства, має не таку вже велику кількість проблем найважливішого ґатунку, які поєднують людську історію в один великий ланцюг; по-друге, що все так зване «сучасне» – це протягнутий у сьогоднішній день, поданий в інших формах

досвід минулих поколінь, їхніх розвідок, надій і сподівань. Так, зрозуміти матеріал, що вивчається, дуже важливо: він перестає бути абстрактним і демонструє вічні намагання людства зробити світ, у якому ми живемо, більш справедливим, гармонійним, адекватним нашим уявленням. Саме таке, на нашу думку, загальнокультурне, широке висвітлення навчальної дисципліни дає можливість розвивати, по-перше, розумову здібність майбутніх юристів, бо це звільняє молоду людину від набридлого репродукування в бік свободи асоціативного мислення. По-друге, інформація, що надається студентству (в лекційних курсах або для самостійного вивчення) повинна містити, так би мовити, «емоційне кодування» логічних схем, аби зробити її сприйняття студентами небайдужим і особистісно цікавим. Це сприяє переведенню інформації в системи підсвідомості і могутнього посилення інтуїтивної діяльності молодої людини, що навчається. По-третє, використання будь-якої правничої дисципліни як прикладу естетичних намагань юриспруденції щодо прозорого структурування соціуму розвиває естетичну складову правосвідомості.

Таким чином, які б освітні трансформаційні процеси не відбувалися на теренах нашої держави, якщо ми хочемо зберегти здоров'я нації, сформувати спочатку людину, а потім фахівця, необхідно серйозно використовувати гуманітарно-педагогічну складову освіти. Потрібно, незважаючи ні на що, «перекладати» наукову інформацію на мову почуттів, емоцій і людських долі. Це важливо ще й тому, що молода людина сприймає навчальний предмет у формі вияву особистості, емоційний чинник навчального процесу постає як особистісна, людська форма буття.

І ще один момент. Студента, що обрав фах правника, потрібно переконати через характер викладання перш за все правничих наук, що його майбутній фах і його робота – це зусилля з упорядкування, гармонізації соціуму у формі служіння людям. Саме така позиція повинна стати моральною позицією майбутнього юриста, а задля цього необхідно посилювати етико-естетичне коло не тільки через вивчення теорії моралі, або естетики, що є дуже важливим, а й через інтерпретацію будь-яких дисциплін як результату в найбільш широкому сенсі, теоретичного пошуку Краси, Мудрості і Добра.

М. В. Триняк, доктор філософських наук, доцент

ПРАВОВЕ ТА НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ У РЕАЛІЯХ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОГО СУСПІЛЬСТВА

Особливі соціокультурні контексти, створені глобалізацією, безпосередньо впливають на освітні й виховні практики, котрі за сучасних умов структуруються як інтеркультурний освітній діалог. При цьому важливою проблемою

тут є зменшення глобалізаційного тиску на людину засобами освіти і виховання, подолання культурного і освітнього відчуження.

Збереження національної ідентичності людини у глобалізованому світі, відтворення її буттєвої укоріненості нині є суспільно важливим питанням для усіх соціумів, які зазнають глобалізаційного тиску. Адекватною відповіддю на ці виклики є, зокрема, модернізація теорії і практики правового та національно-патріотичного виховання. Їх співіснування з практиками мультикультурної освіти посилює дієвість та ефективність.

Українське суспільство є розмаїтим у територіально-звичаєвому та віросповідному планах, багатим на численні субкультурні пласти та конкультурні рухи – мистецькі, професійні, політичні тощо. Тому вироблення власної мультикультурної концепції освіти та виховання в Україні нині перебуває в центрі уваги педагогічної думки. Це завдання ускладнюється тим, що така концепція повинна органічно вписуватися у контексти і горизонти макропроекту правового та національного виховання. Встановлення діалогічних відносин між сенсами національно-патріотичного виховання, правового виховання та мультикультурної освіти є вимогою сучасної педагогічної культури.

Ця проблема має важливе значення для українського суспільства. Адже саме зараз формуються підвалини міжкультурних відносин, що визначатимуть подальший розвиток подій у суспільстві, та ефективно працюватимуть винятково за наявності високого рівня правосвідомості пересічних громадян, який, у свою чергу, має бути забезпечений якісною системою правового виховання. Саме освіта і наука найбільш здатні генерувати побудову громадянського суспільства і розвиток України на засадах демократії та рівноцінності всіх учасників мультикультурного соціуму. Важливою проблемою у сфері освіти залишається національне та правове виховання у мультикультурному суспільстві.

Проблемам національного виховання багато уваги приділяли Г. Сковорода, К. Ушинський, Т. Шевченко, П. Куліш, І. Огієнко С. Русова та інші відомі вітчизняні філософи, педагоги та освітні діячі. Теоретичні підвалини національного виховання, яке водночас зберігає можливість реалізації в інтеркультурному діалозі, закладено ще німецькою класичною філософією, насамперед Фіхте.

Щодо проблем правового виховання та формування правосвідомості доречно пригадати праці В. Андрущенка, Б. Бичка, О. Данильяна, О. Дзьобаня, Ю. Калиновського та ін.

У реаліях мультикультурної держави, коли одну територію населяють люди не тільки з різним етнічним корінням, а й мають різне світобачення, традиції, культуру та навіть різну концепцію перебігу історії України, слід на рівні освітньо-виховного процесу забезпечити концепцію вільного виховання громадянина Української держави незалежно від його етнічного походження

та світоглядних орієнтацій. Такий підхід, на наш погляд, є перспективним. Адже практика сучасного буття переконливо засвічує, що відродження і розвиток української національної системи освіти та виховання сьогодні неможливі без урахування полікультурності, відмінностей у традиціях та стилі життя різних етносів та необхідності національної самоідентичності, а мирне їх співіснування можливе лише за умови високої правової культури.

Саме виховання як один із перших та найвагоміших чинників формування людини закладає у кожній особистості підвалини для усвідомлення себе людиною національно самобутньою, залучає її до пошуку власної культурної ідентичності.

Українська національна система виховання за своїм змістом і спрямуванням має гармонійно поєднувати історію, сучасне і майбутнє нашої нації і держави з вищими здобутками світової цивілізації. Вона покликана відтворити у молодому поколінні генетичний код рідного народу, його мову, національний характер, своєрідність світосприйняття, національний спосіб мислення, самосвідомість, духовність тощо. Можливість формування власної ідентичності в мультикультурному суспільстві повинна надаватися усім етносам однаковою мірою незалежно від чисельності. Зауважимо, що в Україні права національних меншин на вільний розвиток своєї мови та навчання дітей у закладах освіти з національною мовою викладання застережені законодавством про національні меншини. Тож, розробляючи національну доктрину освіти та виховання, а однією її складовою обов'язково має бути правове виховання, слід урахувувати національну відмінність культур та сприяти діалогу культур на засадах рівності та взаємоповаги. Адже своєрідність українського соціуму виявляється у мультикультурній взаємодії.

Безпосередня мета освітніх інституцій полягає у навчанні і вихованні особистості полікультурного соціуму та підготовці людини до самотворчого життя в реаліях даного соціуму. Зазначимо, що найбільшою реальністю, яка змінює соціальні та ціннісні контексти епохи, є глобалізація. Система освіти у пошуках оптимальних стратегій виживання в глобалізованому просторі намагається переосмислити соціокультурні форми буття та віднайти той механізм, що призводить до універсалізації життєвого світу.

Останнім часом основний акцент зміщується у площину критичного осмислення механізмів формування толерантного світогляду і дискурсного характеру взаємодії народів та культур, що потребує активного переоблаштування навчально-виховного процесу та формування новітньої парадигми розвитку правової освіти, яка нині вже не є прерогативою вузького кола фахівців, бо глобалізаційні процеси вимагають порозуміння та толерантної взаємодії народів, держав, культур у єдиному просторі.

Таким чином, проблема національного та правового виховання є досить актуальною як у науковому, так і соціально-педагогічному аспекті, оскільки

складає концептуальну канву новітньої парадигми розвитку освіти та виховання у мультикультурному суспільстві. Правильно організоване національне та правове виховання не тільки сприяє формуванню повноцінної особистості, яка цінує свою громадянську, національну і особисту гідність, а й створює умови і можливості для взаємопроникнення та взаємодії різноманітних етносів. Отже, досвід вітчизняних культурно-історичних виховних традицій потребує ретельного вивчення, аби бути ефективно впровадженим у практику міжкультурних відносин в Україні.

У межах правового виховання громадянин має зрозуміти, що існують об'єктивні умови для розгортання ефективних інтеркультурних діалогів у мультикультурній реальності сучасного суспільного життя, що вони виходять із усвідомлення соціальними, політичними, національними та релігійними спільнотами того факту, що у них немає іншої розумної альтернативи, ніж жити разом у злагоді, інакше – конфлікт.

Усвідомлення ролі інтеркультурної комунікації, яка керується і відповідними нормами правової культури, у формуванні єдиного освітнього простору спонукає до переосмислення та репрезентації досвіду міжкультурних взаємин у його ретроспективі.

Безсумнівно, національна система освіти та виховання у добу глобалізації принципово відрізняється від її принципів організації та змісту в доіндустріальному суспільстві. Однак досвід інтеркультурної комунікації, накопичений Україною протягом століть, має вагоме значення у визначенні нових пріоритетів і виховних настанов у педагогічній практиці та для обґрунтування нових стратегій навчання і виховання. Саме тому останніми роками все більше уваги приділяється визначенню змісту та складових вітчизняного культурно-історичного досвіду.

Отож, культурно орієнтований освітній процес, безсумнівно, має бути реалізованим в освітній практиці, зокрема, культурологічний підхід дозволяє поглибити розуміння ролі інтеркультурної комунікації у дидактичних та виховних практиках. Усвідомлення механізму різнобічної взаємодії українського народу з іншими народами стане запорукою для утвердження толерантності і самоконтролю індивідів, що має бути забезпеченим, зокрема, високим рівнем правового виховання.

В умовах глобалізації нове бачення світу характеризується постійним прискоренням культурного взаємообміну, і це дає підстави сподіватися, що, здійснюючи плідний синтез наявного грандіозного суспільного доробку (без втрати будь-якою культурою притаманної їй самобутності і унікальності), людство зможе винайти і успішно втілити в життя такі форми соціокультурного існування, які дадуть змогу подолати кризу, досягти гармонії.

Численні і різноманітні культурні зв'язки з культурами народів Західної, Центральної і Східної Європи відкриває освітній простір у його географічних

та часових координатах. Історія української освіти переконує в тому, що інтеркультурний діалог в освітніх практиках братських шкіл, Києво-Могилянської академії, Харківського університету ХІХ ст. був повсякденністю.

Таким чином, історичний досвід міжкультурних взаємин українського народу набуває першочергового значення як у стратегіях оновлення освіти і виховання, правової освіти та правового виховання зокрема, так і у перспективі розбудови ефективних інтеркультурних діалогів у різних модифікаціях. Практика показує, що завдяки взаємодії та перехрещенню культур проблема культурної ідентичності трансформується в питання про можливість співіснування окремих людських спільнот – етносів, націй тощо, а також у питання, як співвідносяться між собою традиційно сталі норми і цінності, характерні для тієї чи іншої культури, з універсальними.

Отже, ефективний інтеркультурний діалог можна розглядати як наслідок і водночас як один із вирішальних чинників якості сучасних дидактичних і виховних практик, серед яких правове виховання як умова формування правової культури у тісному зв'язку із національно-патріотичним вихованням є найбільш значущим. Саме тому інтеркультурний діалог як загальна дидактична практика і констатуючий чинник мультикультурного суспільства широко застосовується у проектах національного і правового виховання та освіти, яка за сучасних умов набуває виразних рис глобальної.

Д. О. Вовк, кандидат юридичних наук

ПРАВОВА ТРАДИЦІЯ, ПРАВОВА КУЛЬТУРА, ПРАВОВА СИСТЕМА: ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ

Правова традиція (або традиція у праві) є однією з найбільш складних для розуміння юридичних категорій. Попри значну поширеність у літературі уявлення про змістовне наповнення правової традиції, форми її вияву, співвідношення з іншими правовими явищами залишається, на наш погляд, досить фрагментарним. Слід лише згадати, що роботи, безпосередньо присвячені аналізу цієї проблеми (передусім Ю. Оборотова, Ю. Лободи, М. Мірошниченко, Г. Гленна, К. Арановського, Т. Козлова, С. Павлова), містять різне тлумачення природи правової традиції та її ролі у правовій системі. Якоюсь мірою це пояснюється багатогранністю і поліструктурністю самої правової традиції, що значно ускладнює спроби охопити усі вияви й аспекти її буття. Однак, гадаємо, що подібна ситуація пояснюється також і методологічною невпорядкованістю досліджень у цій сфері, передусім зумовленою недостатньою коректністю розуміння властивостей будь-яких суспільних (зокрема і правових) традицій.

У той же час немає сумнівів у тому, що правова традиція посідає центральне місце у характеристиці права як цивілізаційного явища і складової культури певного соціуму. Саме через категорію «традиція» можна дослідити вплив трьох, очевидно, головних чинників розвитку західного права – християнства, грецької філософії та римського приватного права. Усе це зумовлює потребу в подальшому осмисленні правової традиції, що становить мету цієї статті.

Як уже зазначалося, наявні у літературі підходи до розуміння правової традиції є дуже різномірними. Ю. Оборотов вважає, що правова традиція становить зв'язок часів, соціальне (правове) спадкування. Ю. Лобода розуміє правову традицію як закономірності розвитку сфери правового буття суспільства і одночасно принцип, ідею і тенденцію розвитку правової складової соціальної організації. Г. Гленн ототожнює правову традицію з правовою системою, розглянутою в історичному розвитку. Зрозуміти традицію, на його думку, – це як проглянути фільм, тоді як зрозуміти сучасну правову систему означає побачити кадр цього фільму. Наведені думки, по-перше, демонструють достатню складність теоретичного визначення правової традиції як правого феномена, велику абстрактність, схематичність і навіть метафоричність спроб запропонувати таке визначення (вирази «зв'язок часів», «ідея», «принцип», «культура» залишають великий простір для їх інтерпретації); по-друге, доводять, що правова традиція не усвідомлюється як певна сутність, її осмислення може бути сутнісним, тільки коли здійснюється через аналіз джерел конкретної традиції (наприклад, різних компонентів християнської релігії як джерела християнської правової традиції) та ролі такої традиції у правовій системі або її елементах.

Правовій системі, як і кожній соціальній системі, притаманна історичність. Історичність права означає не просто наявність правового минулого, на яке спирається право сьогоденне або через яке ми можемо краще зрозуміти сучасний етап буття права. А. Турен з цього приводу пише, що історичність – це не сукупність цінностей, міцно закорінених безпосередньо у центрі суспільства; вона постає як сукупність інструментів, культурних орієнтацій (цей перелік механізмів історичного впливу можна продовжити – міфи, віра, ідеї, концепти тощо), за допомогою яких сформувалися форми соціальної практики, у тому числі право. Правова система як система відкрита (така, що взаємодіє з оточенням і обмінюється з ним інформацією) і реактивна (така, чие функціонування визначається переважно зовнішніми чинниками) зумовлює, що ці механізми за походженням мають як внутрішньоправове (наприклад, традиційне значення джерел права, їх взаємне співвідношення), так і у першу чергу позаправове походження (релігія, мораль, політика, економіка тощо). Вони (механізми) постійно творять сучасне право, визначають його зміст і майбутнє. Е. Фромм, описуючи зв'язки людини з її минулим, зазначав, що

«ми є минулим і можемо сказати: “Я – це те, чим я був”». Таке бачення можна екстраполювати і на право як продукт людських відносин. Правова система вбудована у свою історію та історію суспільства у цілому. Це не означає, що вектор правового розвитку, колись заданий, залишається сталим і незмінним, не зумовлює жорсткої детермінованості права історичним минулим, назавжди зафіксованими світоглядними чи культурними домінантами соціуму, але дозволяє констатувати, що право живе і прогресує у своїй історії, спирається на досвід минулих поколінь (а точніше, розуміння цього досвіду), заперечуючи, трансформуючи, підтримуючи його.

Історичність правової системи, яка охоплює і світ правових ідей, і світ матеріального буття права, на більш конкретному рівні виявляється у вигляді правових традицій, що у матеріальному аспекті зумовлюють особливості існування якогось правового явища чи правової системи у цілому, а в ідеальному – визначають особливості пізнання і розуміння права, зокрема і його цінності для кожного конкретного суспільства або цивілізації. Інакше кажучи, правова традиція – це поняття, яке характеризує специфічність ідеального і матеріального буття права у контексті уявлення про його історичний розвиток. Підкреслимо, традиція – це не самі правові явища, а категорія, яка пояснює їх своєрідність, особливість з огляду на історію їх виникнення і розвитку. Дослідження правових традицій дає можливість побачити, чому в суспільстві або групі суспільств, об'єднаних у цивілізацію, сформувалися саме такий образ права, таке суспільне значення права, така правова система, і тим самим відображає динаміку історичного буття правової системи, формування і реалізацію правових норм, пізнання права суб'єктом права, відтворення правових приписів у вигляді правової поведінки тощо.

Наведене розуміння дає можливість відмежувати правову традицію від правової культури. Культура, як зазначав Й. Гейзинга, є абстракцією, наданою для позначення історичної дійсності, тобто, у нашому випадку, певного рівня розвитку правової системи. У цьому сенсі правова традиція і правова культура є близькими категоріями, які відображають сучасний стан правової системи як підсумок поступового накопичення правового досвіду в суспільстві. Але якщо культура відображає саме цей стан розвитку, то традиція дає уявлення про шляхи і джерела формування цього стану. Іншими словами, якщо культура відповідає на запитання «що?» (правова система у своєму особливому способі існування), то правова традиція відповідає на запитання «як?» або «чому?» цей спосіб існування є саме таким. Тут, однак, потрібно враховувати певний нюанс. Правова культура є «усім позитивним, що створено людством у правовій сфері» (Ю. Калиновський). Позитивність у цьому разі означає, що правова культура не охоплює юридичні явища антиправового характеру (деформації правосвідомості, протиправну поведінку, неправові закони тощо). Правова традиція ж як функціональна категорія, що виражає специфічність

буття правової системи, може бути причиною і поясненням існування також дефектів у праві, негативних властивостей, явищ і тенденцій у правовому розвитку (наприклад, правового нігілізму).

Через дослідження правових традицій і правової культури досягається розуміння реального впливу права на життя соціуму, його розвиненості не лише на рівні системи позитивного права чи академічних теорій і вчень, а й у вигляді відповідних моделей правової поведінки, укорінених у свідомості індивідів і різноманітних спільнот. Правова культура і правові традиції, що «супроводжують» культуру, в першу чергу відображають дію, «практику» правового регулятора, його генезу і життя як вияв людської активності, форми людських відносин. Як писав М. Мамардашвілі, культура як така – це здатність практикувати складність і розмаїття життя; саме практика, а не знання є основним для розуміння культури.

О. В. Зінченко, доктор історичних наук, доцент

ІНСТИТУТ ОМБУДСМАНА ЯК ПРАКТИЧНА МОДЕЛЬ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

Ідея рівноправності людей зародилась у філософських трактатах авторів Стародавнього світу, а в законах Шумера і Аккада, Вавілонського царства, Китаю, Греції, Риму декларувалися наміри втілювати її в життя. Подібна тенденція спостерігалась і у період Середньовіччя. Однак законодавчо ідея рівності почала реалізовуватися в Англії ухваленням у 1215 р. Великої хартії вольностей. Вона знайшла продовження у 1628 р. в Петиції про права, у 1679 р. – у Хабеас Корпус Акті та у 1689 р. – у Біллі про права. Її конкретизували Декларація незалежності США 1776 р., Конституція США 1787 р., французька Декларація прав людини та громадянина 1789 р. і завершила Загальна декларація прав людини 1948 р.

Ще у X ст. в Англії відбувся розподіл законів на світські та церковні, що ініціювало виникнення права справедливості. У XIV–XV ст. королі доручали лорд-канцлерам, що призначалися ними з числа церковних служителів, розгляд звернень позивачів з петиціями про справедливе вирішення справ. Унаслідок цього в країні почали діяти дві судові системи: загальні суди і суди справедливості. Посада лорда-канцлера, який очолював суд справедливості, пізніше виявилася прообразом посади омбудсмана юстиції, яка вперше була зафіксована у Конституції Швеції 1809 р. Визначальними ознаками шведського омбудсмана виявилися надзвичайно широкі повноваження. До сфери його компетенції входить контроль діяльності центральних органів влади, судів та місцевої адміністрації, збройних сил і посадових осіб державних підприємств

у виконанні державно-владних функцій. Для реалізації своїх повноважень омбудсман володіє низкою засобів впливу, зокрема, правом необмеженого доступу до протоколів та документів, у тому числі секретних, правом законодавчої ініціативи, ініціювання дисциплінарного впровадження стосовно осіб, які не виконують його вимог, накладати штрафи, на правах надзвичайного прокурора розпочинати судове переслідування посадових осіб за неналежне виконання своїх обов'язків. Прокурори зобов'язані всіляко допомагати омбудсману у разі його прохання. Омбудсман, як і канцлер юстиції, порушує у Верховному суді чи у Верховному адміністративному суді звинувачення у вчиненні злочину під час виконання службових обов'язків членом Верховного суду чи Верховного адміністративного суду. Він, як і канцлер юстиції, може поставити питання про відсторонення чи звільнення з посади члена Верховного чи Верховного адміністративного суду або про їх обов'язковий медичний огляд. Отже, посада омбудсмана у Швеції фактично прирівнюється за своїми повноваженнями до посади канцлера (міністра) юстиції. Саме тому шведська модель омбудсмана складає так звану класичну, або сильну, модель, яка є найбільш поширеною у світі.

Лише через 110 років, тобто у 1919 р., наступною країною, що запровадила інститут омбудсмана, була близька до Швеції за правовою системою та традиційною повагою до законів Фінляндія. Її модель виявилася схожою із шведською. У 1952 р. інститут омбудсмана запровадила Норвегія, а у 1953 р. – Данія. Протягом 1960–1980-х рр. інститут омбудсмана поширився на Велику Британію, Канаду, США, Францію, Іспанію, Австрію, Бельгію, Італію, Нідерланди, ФРН, Швейцарію, Кіпр, Ізраїль, Аргентину, Індію, ПАР, Мексику, Австралію та ін. Наприкінці 1980-х та упродовж 1990-х років інститут омбудсмана запровадили країни колишньої світової соціалістичної системи та республік СРСР: Польща, Угорщина, Грузія, Литва, Латвія, Молдова, Румунія, Узбекистан, Російська Федерація та Україна. Переважна більшість країн світу виявилися прихильниками сильної моделі омбудсмана. У Великій Британії, Франції та декількох інших країнах існує «слабка» модель омбудсмана, яка характеризується вузькою сферою компетенції та обмеженими засобами правового впливу, а також запровадженням так званого парламентського фільтру, що різко обмежує доступ до омбудсмана громадян. Останні можуть звертатися лише до парламентарів. У федеративних країнах, США, РФ, Іспанії запроваджено велику кількість омбудсманів на різних рівнях.

Отже, факти свідчать про те, що сьогодні інститут омбудсмана переріс національні і континентальні межі і набув світового масштабу. Його всебічне поширення зумовило створення у 1976 р. Міжнародного інституту омбудсмана, до якого увійшли національні інститути понад 50 країн світу. Він сприяє вдосконаленню концепції омбудсмана дослідженнями, опрацюванням освітніх програм, публікаціями, обміном інформацією, проведенням регіональних

і міжнародних конференцій. У 1982 р. в Австрії було створено наукове товариство з дослідження феномену омбудсмана у Європі, яке у 1988 р. отримало назву Європейського інституту омбудсмана. До основних напрямів його діяльності входить сприяння поширенню ідеї омбудсмана в Європі, обміну досвідом на різних рівнях, науковим дослідженням означеної проблеми. У 1993 р. було запроваджено посаду омбудсмана в ЄС. Він розглядає скарги будь-якої юридичної чи фізичної особи країни – члена ЄС та розслідує діяльність інституцій і органів Європейського Союзу, за винятком Суду Європейських співтовариств та суду першої інстанції ЄС. У 1999 р. було запроваджено посаду Уповноваженого з прав людини в Раді Європи. Однак він здійснює лише освітні функції та координує діяльність у галузі прав людини в рамках цієї організації. На сьогодні інститут омбудсмана на національному, регіональному та місцевому рівнях існує більше ніж у 100 країнах світу і продовжує поширюватися.

Україна, як і більшість країн світу, долучилася до прихильників шведського типу парламентського контролю дотримання прав людини. Ухвалений на підставі статей 55, 85 та 101 Конституції України 23 грудня 1997 р. Закон «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» передбачає «сильну» модель омбудсмана. Останньому притаманні високий конституційний статус, незалежність від будь-якого органу державної влади, широка юрисдикція Уповноваженого, значні повноваження щодо проведення проваджень та перевірок, право ініціювати обов'язкові для розгляду подання з викладенням рекомендацій щодо усунення виявлених порушень прав і свобод людини органами державної влади, можливість безпосереднього звернення до Уповноваженого широких верств населення, гнучкість та неформальність процедури, свобода дій щодо відкриття провадження у тій чи іншій справі тощо.

Відповідно до ст. 13 Закону України від 23 грудня 1997 р. Уповноважений має право невідкладного прийому усіма вищими посадовими особами України, бути присутнім на засіданнях вищих державних установ, доступу до будь-якої інформації, відвідання заарештованих чи засуджених і под. Відповідно до п. 7 ст. 3 цього Закону уся діяльність Уповноваженого з прав людини спрямована на втілення в життя такого важливого завдання, як сприяння підвищенню рівня правової поінформованості населення України. Вона виходить з того, що ефективним чинником забезпечення панування принципів демократії та верховенства права, не декларативної, а реальної поваги до прав людини може бути лише значне піднесення рівня правової свідомості суспільства. На досягнення такої мети омбудсман України оприлюднює усі свої заходи у різноманітних засобах масової інформації. Органічну частину таких дій складає ознайомлення громадян України із зарубіжним законодавством щодо прав людини. Такі зусилля сприяють піднесенню рівня правової свідомості та культури як народних низів, так і посадових осіб державних органів, запровадженню зарубіжних правових норм у національну практику.

У квітні 1998 р. Верховна Рада України обрала на посаду Уповноваженого з прав людини Н. Карпачову. З цього часу до кінця 2011 р. до неї звернулося понад 1 млн 100 тис. осіб. У зверненнях йшлося про порушення громадянських прав, зокрема, про судову тяганину, порушення права на судовий захист, неналежне виконання судових рішень і умов утримання заарештованих, порушення соціально-економічних прав громадян: невчасної виплати заробітної платні, незаконного звільнення з роботи, порушення прав про соціальний захист, охорону здоров'я, медичну допомогу, житло і землю. Звернення повідомляли про застосування насильства і тортур правоохоронними органами. Спрямована на захист прав громадян практична діяльність омбудсману поєднувалась із законодавчою діяльністю, яка передбачала вдосконалення чинних і ухвалення нових законів. Такі дії виходили і за межі України. Залежно від ситуації з дотриманням конституційних прав і свобод в країні омбудсман визначав пріоритетні напрями своєї діяльності, одним з яких виявилось подолання бідності, що брутально порушує право людини на гідне життя. У 2000 р. Н. Карпачова першою в країні публічно заявила про те, що боротьба з бідністю повинна бути пріоритетом для всіх органів влади, оскільки бідність робить неможливою реалізацію більшості конституційних прав людини. Її наполеглива позиція фактично змусила владу визнати наявність такої серйозної проблеми в Україні і знаходити шляхи її подолання. У березні 2010 р. Н. Карпачова запропонувала новообраному Президенту України В. Януковичу ухвалити нову стратегію подолання бідності в Україні шляхом зменшення катастрофічного розриву доходів між бідними і багатими та забезпечення прав кожного на справедливий доступ до національних ресурсів. Другим пріоритетом українського омбудсману виявився захист прав дітей.

Великого розголосу в країні і за її межами набула діяльність омбудсману із захисту свободи слова і проти переслідування вітчизняних журналістів. Боротьба Н. Карпачової проти порушень права громадян на справедливий суд обумовила підготовку і початок здійснення судової реформи. Її намагання викоринити ганебну практику застосування насильства і тортур співробітниками органів привели до ратифікації Україною Факультативного протоколу до Конвенції проти тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання. Велику увагу приділяла Н. Карпачова питанням дотримання прав людини у пенітенціарній системі, системі МВС, збройних силах, боротьбі проти торгівлі людьми, за звільнення захоплених піратами та незаконно заарештованих за кордоном громадян України. Саме її ініціативи зумовили виплати шахтарям заробітної плати, поліпшення умов їхньої праці, відновлення заощаджень громадян. Вона ефективно боролася за дотримання і захист прав і свобод громадян України за кордоном, сприяла формуванню довгострокової державної політики у сфері міграційних відносин з урахуванням перспектив глобального світового розвитку інтересів України та

її громадян. Це обернулося підписанням омбудсманом України угод про співпрацю у сфері захисту прав людини з омбудсманом Росії, Казахстану, Польщі, Азербайджану, Киргизії, Іспанії, Португалії, Франції, Аргентини. Виступи омбудсмана у газетах, по радіо та телебаченню, публічний характер звернень та доповідей Президенту України, Раді Міністрів, Верховній Раді про стан дотримання владними структурами прав людини, зустрічі з журналістами, представниками різних громадських організацій, зібраннями громадян відігравали велику роль у правовому вихованні людей. Ця діяльність набуває багатовекторного значення. Вона практично захищає інтереси конкретних людей і стосується вдосконалення чинних та ухвалення нових законів з метою створення нових чинників виконання такого завдання, посилення впливу на українське суспільство зарубіжних методів захисту населення.

Таким чином, ідея рівноправності людей, розвиваючись протягом декількох тисячоліть, врешті-решт трансформувалась у посаду омбудсмана, яка у другій половині ХХ ст. поширилася на усі континенти світу. В Україну це визначне правове надбання людської спільноти увійшло із ухваленням Конституції 1996 р. і знайшло органічний розвиток у Законі від 23 грудня 1997 р. «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини». На початку 1998 р. на посаду українського омбудсмана було обрано Н. Карпачову. З цього часу інститут омбудсмана виявився ефективною практичною моделлю правового виховання населення країни. Діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини спрямовувалась на захист проголошених Конституцією України прав і свобод людини і громадянина, приведення законодавства України про права і свободи людини і громадянина відповідно до Конституції та міжнародних стандартів у цій галузі, розвиток у ній міжнародного співробітництва, запобігання будь-яким формам дискримінації щодо реалізації людиною своїх прав і свобод, правову інформованість населення та захист конфіденційної інформації про особу. Ця діяльність обумовлює необхідність дотримуватися посадовими особами усіх рівнів відповідних правових, етичних та культурних норм професійної поведінки. Вона сприяє широкому поширенню знань законодавства, ініціює вдосконалення чинних та ухвалення нових законів, знайомить суспільство із зарубіжним законодавством, переконує пересічних громадян у можливості і необхідності боротьби за відстоювання своїх прав, підносить розвиток правової держави та громадянського суспільства на новий рівень шляхом наповнення їх новим змістом та цілеспрямованістю, наближає Україну до сучасної західної демократії. Застосування цієї моделі на практиці наголошує нагальну необхідність дотримуватись усіма посадовими особами державних органів, підприємств різних форм власності, громадських об'єднань принципів верховенства права і одночасно принципів верховенства прав людини, творчо відшукувати шляхи та засоби вдосконалення правової та етично-моральної поведінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23 грудня 1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ombudsman.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=12:2010-12-08-13-51-24&catid=38:2010-12-15-09-15-51&Itemid=25.
2. Конституции государств Европейского Союза. – М. : НОРМА-ИНФРА, 1999. – 816 с.
3. Конституции государств-участников СНГ. – М. : НОРМА-ИНФРА, 1999. – 736 с.
4. Конституція зарубіжних країн. – Х. : ФІНН, 2009. – 664 с.
5. Конституции зарубежных государств. – М. : Волерс Клувер, 2006. – 581 с.
6. Конституція України від 28 червня 1996 р. – К. : Юрінком, 1996. – 80 с.
7. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини – українська модель омбудсмана [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ombudsman.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=20&Itemid=23.

С. Г. Стеценко, доктор юридичних наук, професор

ПРАВОВА КУЛЬТУРА МОЛОДІ В КОНТЕКСТІ ПОБУДОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Феноменам правової культури та соціальної держави присвячено достатньо багато як вітчизняних, так і зарубіжних юридичних досліджень. Хоча це не дає приводів говорити про розв'язання ключових теоретико-методологічних та практичних проблем даних явищ, проте дозволяє констатувати наявність ґрунтовних наукових праць, присвячених правовій культурі та соціальній державі. Водночас є всі підстави стверджувати, що на сьогодні поодинокими є наукові пошуки, спрямовані на вивчення проблематики правової культури молоді у «прив'язці» до побудови соціальної держави. Крім цього, актуальність такого дослідження зумовлена такими чинниками:

- правова культура молоді як одного із сегментів суспільства є перспективним об'єктом юридичного дослідження, як перспективною у загально-соціальному сприйнятті є сама молодь;
- однією із функцій правової культури є соціальна, котра певною мірою відображає зв'язок із соціальною державою як ідеальною моделлю організації суспільства;
- модернізація сучасного вітчизняного сприйняття концепту соціальної держави порівняно як з радянськими часами, так і з першим десятиліттям незалежності України;
- правовий нігілізм та інші вияви деформації правової культури найбільш показовими є саме у молодіжному середовищі;

– феномен «природно-біологічних гойдалок», що виявляється у формулі «Чим більше у молодому віці ти зробиш для становлення соціальної держави, тим більше у зрілому віці ти відчуєш на собі результати такої діяльності».

Перше завдання, що стоїть на порядку денному, – визначитись із поняттями. У рамках даної роботи вважаємо за доцільне під правовою культурою молоді розуміти складову її загальної культури, що відображає систему усвідомлення правових цінностей, сприйняття права як реального регулятора суспільних відносин, знань про свої права та обов'язки і загалом ставлення до правових явищ. У свою чергу, під соціальною державою необхідно розуміти варіант управління суспільством, пріоритетом діяльності якого є визначення, забезпечення та гарантування соціальних прав людини. Виходячи із такого розуміння, метою статті є показ взаємозв'язку правової культури молоді та формування соціальної держави.

Аналізуючи правову культуру молоді в контексті феномена соціальної держави як об'єкт правових досліджень, слід вказати, що це більш ніж важливий чинник сучасного державотворення та правотворення. На чому базується таке твердження?

По-перше, на особливостях правової культури молоді порівняно з правовою культурою інших соціологічних груп. Зазначене виявляється в тому, що молоді притаманні більша мобільність та динамічність, в неї одночасно співіснують прагнення до законослухняної поведінки та готовність порушувати закон заради вигоди; серед молоді більшою мірою зростають незадоволення існуючим у галузі права порядком та невіра у торжество закону; у формуванні правової культури молоді суттєву роль відіграють особистісний чинник та належність до певної соціально-майнової групи, що впливає на її ідентичність [1, с. 99–100]. До того ж додамо, що молодь – та категорія, яка ще може вірити в ідеали, в тому числі в ідеали, що мають пряме відношення до права (добро, справедливість, рівність, гуманність). Як правило, люди старшого віку за різних життєвих обставин вже зіштовхувались у житті із зворотними виявами, саме тому ідеальне сприйняття багатьох соціальних феноменів для них є менш характерним. Соціальна держава як теоретичне явище оперує приблизно тими самим поняттями справедливості, рівності тощо. Молода людина, яка за віком частіше не має суттєвих проблем зі станом свого здоров'я, ще відчула всіх негараздів пошуку роботи, узагалі менше залежить від держави. Така особа на підсвідомому рівні очікує (сподівається), що так буде, якщо не завжди, то максимально тривалий період.

По-друге, впевненість в особистих силах, відчуття того, що «світ належить молодим», дозволяє потенційно розглядати останніх як авангард позитивних соціальних перетворень. Такі явища, як зовнішнє незалежне оцінювання знань випускників загальноосвітніх шкіл (де молода людина усвідомлює, що коли вона добре складе тестові іспити, то зможе вступити до будь-якого вищого навчального закладу) чи вибори до єдиного органу законодавчої влади (коли голо-

суючи за того чи іншого кандидата за мажоритарним округом, молода людина відчуває свій особистий внесок у конкретну важливу справу), показують, що існують непоодинокі приклади вирішального значення юридичних кроків молоді. Вирішує вона, а не за неї. Тут же необхідно зазначити про правові емоції молоді як явище, що виникає у зв'язку із сприйняттям явищ правового характеру. Позитивне, справедливе вирішення тих чи інших юридично значущих питань, поява нормативно-правового акта, положення якого належним чином урегулюють проблемну ситуацію, гуманне та зрозуміле рішення дільничного міліціонера, – всі ці приклади формують позитивні правові емоції молоді. Разом із тим рішення суду, що базуються на неналежному дослідженні всіх обставин справи, непритягнення до відповідальності за дійсне вчинення правопорушення, чи навпаки, засудження невинуватого, – всі ці явища потенційно викликають негативні правові емоції у молодих людей.

По-третє, погоджуючись із тим, що «рівень правової культури суспільства, адекватність відображення в ній потреб суспільного розвитку є необхідною умовою правильної постановки мети в праві, успіху правового регулювання, спрямованого на її досягнення» [2, с. 55], в контексті побудови соціальної держави зазначимо таке. Формування соціальних орієнтирів держави зумовлює необхідність постановки належної мети, в тому числі для молоді. Це, як видається, значною мірою залежить від рівня правової свідомості молодих людей. Сприймаючи наявність побутового, професійного та наукового рівнів, зазначимо, що саме перший із названих переважною мірою і визначає загальне формування правової культури. Це природно пов'язано із тим, що, незважаючи на близько 200 вищих навчальних закладів, які готують у державі юристів, їх випускники все одно залишаються меншістю порівняно з представниками усіх інших спеціальностей, узятих разом. Саме тому ціннісним орієнтиром, що лежатиме в основі психологічного ставлення молоді до соціальної держави, має бути простий, зрозумілий, доступний для сприйняття набір аргументів, який свідчитиме за доцільність соціальної спрямованості діяльності держави.

По-четверте, відомий дослідник феномена правової культури В. Сальников зазначав, що структуру правової культури доцільно розглядати, з'ясовуючи її сутність, роль та місце у становленні громадянського суспільства та правової держави [3, с. 10]. Погоджуючись із цим твердженням, вкажемо на вкрай важливе значення конкретної юридичної діяльності у справі формування та підвищення рівня правової культури. Зокрема, розглянемо якість правозастосовної діяльності при здійсненні судочинства. Попри більшу відомість рішень Конституційного Суду України стосовно політичних питань (про третій президентський строк, скасування внесення змін до Конституції України, формування коаліції депутатських фракцій тощо), в контексті теми статті важливими є рішення єдиного органу конституційної юрисдикції із соціальних питань. Тут ми стаємо свідками досить цікавого та неоднозначного феноме-

на – динамічне тлумачення Основного Закону країни. Коротко сутність цього явища зводиться до можливості суду здійснювати різне тлумачення одних і тих самих статей Конституції України залежно від соціально-економічних та інших умов суспільного життя. Вияви динамічного тлумачення Конституції та поточних соціальних законів нашої держави у діяльності Конституційного Суду України не завжди сприяють утвердженню принципів правової держави (щодо розуміння сутності соціальних зобов'язань держави стосовно прав людини), стабільності державної соціальної політики, повазі пересічного громадянина до владних інститутів. У цьому сенсі звичайна молода людина на побутовому рівні правової свідомості розмірковує приблизно так: «Сьогодні прийняли рішення. Але це не остаточний варіант. Завтра за інших обставин все може змінитися». Навряд чи це сприятиме формуванню у молоді такого рівня правової свідомості і як наслідок правової культури, котрий забезпечуватиме соціально відповідальне ставлення до громадян, які потребуватимуть соціальної допомоги.

Що ж можна запропонувати з метою підвищення рівня правової культури молоді у контексті формування соціальної держави?

1. Чітко усвідомлювати, що процес становлення правової культури у молодих людей – не одномоментний процес. Незважаючи на порівняно незначний строк часу, який охоплює поняття «молодість», у цих рамках виокремлюється пошук для себе соціальних ідеалів (тобто моделей соціальної поведінки, прийнятних для молодої людини), зіставлення цих ідеалів з реальними виявами соціальної функції держави (саме тут «вузьке місце», важливе в контексті правової психології) і як наслідок напрацювання власної позиції стосовно реалізації соціальних зобов'язань.

2. Чітке формулювання визначення, сутності та ознак соціальної держави. Тривалий проміжок часу, вже за незалежності України, прикметник «соціальна» розміщувався поряд із демократичною та правовою державою. Це сприймалося, керуючись у тому числі приписами Основного Закону країни, як однопорядкові явища. Проте на сьогодні все більше дослідників ставлять під сумнів абсолютний характер соціальних зобов'язань держави [4]. Серед іншого важливим видається чітке розуміння того, чи соціальна функція держави торкається всіх і кожного, чи це лише забезпечення за певних життєвих обставин (інвалідність, похилий вік, хвороба тощо).

3. Проведення цілеспрямованої державної політики, метою якої є підвищення рівня правової культури молоді з метою активного залучення молодого покоління у справу формування соціальної держави. Складовими цієї діяльності мають стати:

– широка інформаційна кампанія, спрямована на формування «історичної наступності» поколінь, що певною мірою було втрачено в останнє десятиліття минулого століття. Правові цінності, які були притаманні теперішньому

покоління 40–50-річних, далеко не завжди виступають у цій якості для сьогоднішньої молоді. Ми не повинні намагатися патерналістськи нав'язувати саме таке сприйняття (не ідеалізуючи цінності того періоду), проте ми не можемо стверджувати, що ідеї, принципи, засади соціального спрямування радянських часів були суто утопічними;

– підтримка соціально значущих ініціатив молоді, які реалізуються у рамках діяльності громадських організацій. З цією метою держава має виступати активним учасником грантівських програм, пропонуючи до розроблення ідеї, які будуть одночасно корисними для реалізації соціальної функції держави та цікавими для молоді;

– чітка та зрозуміла освітня політика, спрямована на отримання правових знань про соціальні зобов'язання держави, починаючи вже із середньої школи. Для цього із залученням визнаних експертів у цій сфері мають бути розроблені фахові навчально-методичні матеріали із проблематики соціальної держави;

– сприяння формуванню правової ідеології молоді, елементами якої мають стати ідеї, теорії, принципи, спрямовані на формування у молодій людини відчуття взаємопов'язаності особистих прав і свобод та відповідальності перед тією частиною суспільства, яка потребує соціальної підтримки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Каландаришвили, З. Н. Актуальные проблемы правовой культуры российской молодежи: монография / З. Н. Каландаришвили. – СПб. : ИВЭСЭП, Знание, 2009. – 171 с.
2. Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства: монографія / за ред. Ю. П. Битяка та І. В. Яковюка. – Х. : Право, 2007. – 248 с.
3. Сальников, В. П. Формирование правовой культуры в условиях становления гражданского общества: структура и функции / В. П. Сальников // Учен. зап. юрид. фак-та СПбГУП. – 2007. – Вып. 2. – С. 8–14.
4. Барабаш, Ю. Г. Соціальні права громадян та можливості їх захисту Конституційним Судом України / Ю. Г. Барабаш // Публічне право. – 2011. – № 4. – С. 15–22; 2012. – № 1. – С. 15–23.

*О. Ю. Панфілов, доктор філософських наук, професор
О. Р. Кануннікова, старший викладач*

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

Правове виховання – система державних і недержавних заходів, спрямованих на формування у громадян належного рівня правосвідомості і правової культури. Потреба широкого правового виховання молоді зумовлена зростанням творчої, організуючої, координуючої ролі права в соціальному,

політичному і економічному розвитку суспільства. Правове виховання покликане забезпечити формування у молоді високої правової культури, яка передбачає глибокі правові знання і прагнення поглиблювати їх, свідоме ставлення до прав і обов'язків, повагу до законів і правил людського співжиття, готовність дотримуватися і сумлінно виконувати їх. Висока правова культура громадян є однією з базових засад утвердження громадянського суспільства і правової держави, реалізації демократичних свобод.

Важливим методом правового виховання є правова освіта. Цей процес поширення правових знань сприяє зростанню загальної юридичної культури та освіченості населення. Серед актуальних проблем сьогодення незалежної України гостро постала проблема виховання громадянина України, здатного жити в правовій державі. У становленні такого громадянина важливе місце посідають правове виховання, «...виховання у дітей і молоді поваги до Конституції, законів України, національної символіки, глибокого усвідомлення взаємозв'язку між діями свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю» [4]. Отже, без глибоких знань прав, свобод, чинного законодавства еволюційний розвиток жодного суспільства не відбудеться.

Правова освіта та правове виховання мають бути орієнтовані на створення умов для самовизначення особи, її самоорганізації, розвиток громадянського суспільства, зміцнення правової держави [1]. Метою сучасного розвитку громадянського суспільства та правової держави є утвердження прав людини і громадянина, забезпечення гідних умов її життя, честі і гідності. Сучасна демократія вимагає від громадянина не лише знання правових основ, законів та законодавчих норм, а й політичної активності, усвідомлення ним власної ролі і значення у житті суспільства та відповідальності за долю своєї держави.

В умовах економічної кризи, соціальної невлаштованості населення, зростання злочинності та криміналізації суспільства певного значення набуває робота з підвищення рівня правосвідомості та правової культури населення України. Необхідно поступово, систематично, у різних формах і методах підвищувати в очах молодих людей роль моральних цінностей у суспільстві, де порушення законодавства за внутрішнім переконанням кожного сприймалося б як зло і несправедливість, а його дотримання – як добро і благо для окремої людини і суспільства в цілому. Ще давньогрецький філософ Сократ висловив думку, згідно з якою людина вчиняє погано тому, що не знає, як саме вона має вчиняти, оскільки моральне зло йде від незнання, тож знання – джерело моральної досконалості [6].

Отже, сучасним завданням освіти є виховання людини моральної, духовної, високоосвіченої, національносвідомої, людини добрих помислів, почуттів і дій, яка існує в гармонії зі світом, власним серцем, душею і совістю. Така

людина ніколи не переступить межу, визначену законом, не стане правопорушником. Духовно здорова і вірна правосвідомість, за І. Ільїним, – ось те, головне, чого потребують держава і право для свого процвітання.

До проблеми формування правової свідомості та правової культури зверталися багато юристів-мислителів, серед них – К. Кавелін, Р. Ієрінг, С. Муромцев, М. Ковалевський, Л. Петражицький, І. Ільїн, Б. Кістяківський, П. Юркевич та ін. Праву відводилася важлива виховна роль, «Право набагато більшою мірою дисциплінує людину, ніж логіка і методологія, або ніж систематичні вправи волі<...> . Право – переважно соціальна система, і причому єдина соціально дисциплінуюча система. Соціальна дисципліна створюється тільки правом; дисципліноване суспільство та суспільство з розвиненим правовим ладом – тотожні поняття [2]. На думку П. Юркевича, дисциплінарні правила – форма становлення духу і тіла, «найголовніше – виховати тіло так, щоб воно не було гніздом пристрастей, афектів, дурних спрямувань; щоб воно повстало найміцнішим найслухнянішим органом вищої і найчистішої волі» [5]. Право за своїм соціальним призначенням перебуває у функціональній єдності з нормами моралі. Право є лише мінімум моралі або юридично оформлена мораль. Більше того, без моралі, етики право немислиме [4].

Сучасні дослідники визначають правосвідомість як сукупність поглядів, теорій, уявлень і почуттів людей щодо чинного і бажаного права і правопорядку. Життя людини яскраво демонструє, що свідомість дійсно керує поведінкою людей, регулює їхні вчинки в усіх сферах життєдіяльності.

На сьогодні правосвідомість опинилася на небезпечному для суспільства рівні, моральні цінності послаблюються, а правопорушення стали ледь не нормою поведінки. Особливу небезпеку становлять такі види «переродження» правосвідомості, наслідком яких є свідоме вчинення людиною умисних, переважно тяжких кримінальних злочинів, мотивами яких найчастіше стають жорстокість, корисливість та ін., організована злочинність і корупція, що завдають значної шкоди процесу реалізації принципів верховенства права, недоторканності основних прав і свобод людини, становленню демократичної, правової держави, підвищенню рівня правової культури особистості і суспільства в цілому.

І хоча на відміну від права мораль не є продуктом діяльності держави, остання не може стояти осторонь від цієї проблеми. На перше місце слід поставити обов'язок держави формувати високий рівень загальної культури населення, активно протидіяти спробам перегляду через різні інформаційні канали століттями сформованих культурно-моральних цінностей [3]. Отже, право без морального виховання неспроможне облаштувати суспільні відносини, саме моральне виховання при правильній постановці проблем забез-

печує належний рівень правової культури. Необхідно подолати негативні явища, спрямовані на руйнування духовно-моральних основ українського народу. Вони полягають у моральному розладі суспільства і девальвації таких понять, як «честь», «совість», «патріотизм». Цьому сприяє масова ідеологічна експансія зарубіжних засобів масової інформації. Нав'язується споживацька філософія життя, а український стиль життя придушується могутньою популяризацією способу життя з насильством, розпустою і бездуховністю. Знищення лісів в Карпатах (з наступними руйнівними повеннями) і тропічних лісів у дельті Амазонки – приклад такої філософії. Це перешкоджає нормальному економічному розвитку та демократичним перетворенням, отож, на порядку денному – відновлення духовно-моральних цінностей українського народу.

Недостатня правова обізнаність громадян досить часто є причиною порушення їх основних прав і свобод. Одним з найоптимальніших шляхів формування правової свідомості та правової культури молоді є засвоєння основ правознавства в навчальному процесі. Адже розуміння основ конституційного, цивільного, адміністративного, кримінального, трудового та інших галузей права є необхідною умовою життєдіяльності кожного громадянина. Кожна людина повинна знати свої основні права й обов'язки, пов'язані зі здійсненням нею у суспільстві своїх постійних соціальних ролей (пасажир, покупець, найманий робітник, платник податків і т. д.).

Тому, на наш погляд, таку навчальну дисципліну, як «Правознавство», необхідно залишити серед нормативних дисциплін ВНЗ незалежно від їх спеціалізації і збільшити кількість навчальних годин на цю дисципліну запровадивши її вивчення з першого по останній курси навчання у вищому навчальному закладі. Крім того, приділити належну увагу вивченню «Основ правознавства» у загальній середній школі з першого по одинадцятий класи. Для цього необхідно, крім розроблення сучасної програми викладання дисципліни, здійснити і підготовку відповідних фахівців (педагогів-юристів). Проголошений конституційний принцип «верховенства права» не може бути втілений у життя суспільства без існування дійсно демократичної системи правової освіти. Правова грамотність сприятиме протидії деформації правосвідомості, зокрема правовому нігілізму, підвищенню загальної і правової культури населення, зміцненню дисципліни, законності і правопорядку.

Правова культура як одне з надбань людства має постійно вдосконалюватися з метою забезпечення гармонійного та прогресивного розвитку суспільства та окремих осіб. І навпаки, прогресивний розвиток суспільства безпосередньо впливає на рівень його правової культури. Складовими цього прогресу є створення та охорона правових цінностей, що збагачують особу, як

і інших цінностей в суспільстві; правових норм, що забезпечують безконфліктне існування суспільства; запобігання протиправній діяльності суб'єктів суспільних відносин тощо.

В умовах демократизації всіх сфер суспільного життя та інтенсивного законотворення, розбудови незалежної України, коли рівень вимог до правової компетентності громадян набагато зростає, правова культура суспільства, людини і громадянина наповнюється новим змістом, набуває іншого якісного стану. Проблема правової свідомості і правової культури ще тривалий час буде актуальною, а необхідність її дослідження безпосередньо впливає із конституційного проголошення України правовою державою. Це зумовлює потребу в неухильному зростанні і досягненні високого рівня правової культури кожного громадянина, кожної посадової особи, кожного державного службовця і особливо професійних юристів, на яких припадає головна робота у законотворчості і застосуванні права. Лише тоді рівень правової культури населення досягне найвищого щабля розвитку, лише тоді кожен громадянин держави відчує власну належність до правового життя країни, буде активним учасником правового процесу і матиме змогу самостійно аналізувати чинне законодавство, відзначаючи його здобутки і недоліки.

В умовах реформування українського суспільства, його правової системи правова освіта спрямовує правове життя у русло правового конструктивізму та збалансованості різних інтересів. Тому є всі підстави вважати, що правова освіта та правове виховання повинні бути визнані політичним і соціальним пріоритетом розвитку держави і суспільства. Нехтування вихованням взагалі і правовим зокрема, недотримання чітко законодавства призводять, за словами видатного педагога Я. Коменського, до загибелі людей, сімей, держав і всього світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горбунова, Л. Роль правової освіти в утвердженні верховенства права / Л. Горбунова // Право України. – 2006. – № 4. – С. 154.
2. Кистяковский, Б. А. В защиту права (Интеллигенция и правосознание) / Б. А. Кистяковский // Вехи. Из глубины. – М. : Правда, 1991.
3. Кондратьев, Р. Моральний імператив у правозастосуванні / Р. Кондратьев // Право України. – 2010. – № 5. – С. 89.
4. Матузов, Н. И. Теория государства и права: курс лекций / Н. И. Матузов, А. В. Малько. – М., 1977. – С. 294.
5. Юркевич, П. Д. Курс общей педагогики с приложениями / П. Д. Юркевич. – М., 1869. – С. 311.
6. Ярошевська, Т. Правова освіта для студентів вищих технічних навчальних закладів / Т. Ярошевська // Право України. – 2010. – № 5. – С. 149–153.

М. П. Колесніков, кандидат філософських наук, доцент

СОЦІАЛІЗАЦІЯ І ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ

Актуальність дослідження проблеми соціалізації зумовлюється перш за все затребуваністю знань про закономірності формування людини нового типу відповідно до радикальних змін системи соціальних відносин в умовах модернізаційного розвитку та глобалізації. Дифузія ціннісних орієнтацій в сучасному суспільстві, конфлікт цінностей різних цивілізацій негативно позначаються на соціалізації особистості. Існують і наукові підстави актуалізації проблеми, адже феномен соціалізації належить до категорії узагальнених, інтегральних соціокультурних феноменів. Потреба їх дослідження загострюється у зв'язку з тим, що ця проблема має міждисциплінарний характер, тому висуває на порядок денний перегляд деяких загальних положень в теорії особистості та її правового виховання.

Проблема соціалізації особистості достатньо вивчена з позицій філософських та соціально-психологічних наук. Джерела сучасної концепції соціалізації містяться у працях Б. Ананьєва, Т. Андреєвої, А. Асмолова, А. Бандури, Т. Божович, Л. Виготського, Е. Еріксона, В. П. Зінченко, С. Рубінштейна, Е. Фромма та ін.

У науковій літературі глибоко проаналізовані сутність, структура, типологія, діяльність особистості, механізм взаємозв'язку особистості та суспільства. Однак, незважаючи на це, є деякі питання, на які немає відповіді.

Терміни «соціалізація» та «правова соціалізація» також не мають однозначного тлумачення.

Вітчизняні дослідники стверджують, що соціалізація є атрибутом способу життя особистості, вона може розглядатися як його умова, процес та результат.

Соціалізація людини в сучасному світі, маючи більш-менш явні особливості в тому чи іншому суспільстві, володіє низкою загальних або схожих характеристик.

Дослідження, що відбувалися останні два десятиліття, зумовили появу нових характеристик загальних тенденцій у теорії соціалізації, які свідчать про якісні зміни в її розвитку. Головною тенденцією є домінування інтерсуб'єктного підходу. Традиційно соціалізація розглядається як зміна якісних фаз, кожній з яких людина має бути підготовлена попереднім станом свого розвитку. Соціалізація за традицією розглядається як процес нібито зворотний, як реакція, що настає після зміни соціальної ситуації.

Сучасні дослідження в кросс-культурній психології дають нам нові знання про процес соціалізації особистості. Людський рід та культурні групи відтворюються і передають свою культуру новим членам за рахунок двох ключових елементів: біологічної та культурної трансмісії [4, с. 31–32].

Біологічна та культурна трансмісії – це два ключових елементи моделі, за допомогою яких деяка частина людства, культурні групи відтворюють самі себе та передають свою культуру новим представникам.

Очевидно, що люди оволодівають моделями поведінки завдяки досвіду, характерному для того соціального контексту, у якому вони живуть. Каваллі-Сфорца і Фелдман визначають культурну трансмісію від батьків до їх нащадків як вертикальну, оскільки вона включає передання культурних характеристик від одного покоління до наступного в спадщину. Хоча вертикальне успадкування – це єдина можлива форма біологічної трансмісії, існують дві інші форми культурної трансмісії – горизонтальна та непряма.

Описані три форми культурної трансмісії включають два процеси: інкультурацію та соціалізацію. Інкультурація відбувається як результат «занурення» індивідів у їхню культуру, що призводить до включення прийнятого типу поведінки в їх репертуари. Соціалізація здійснюється в результаті більш спеціалізованого навчання та виховання, які у свою чергу приводять до опанування культурно-прийнятним типом поведінки. Крім того, цілі соціалізації відрізняються в різних культурах.

При вертикальній трансмісії батьки передають культурні цінності, вміння, переконання та мотивації своїм дітям. У цьому разі важко розділити культурну і біологічну трансмісії, оскільки ми, як правило, вчимося у тих же людей, хто нас зачав; дуже часто біологічні і культурні батьки – це одні й ті ж люди. Міжособистісний механізм функціонує у процесі взаємодії людини із значущими для неї особами.

При горизонтальній трансмісії ми вчимося в наших однолітків у повсякденному спілкуванні з ними, розвиваючись від народження до повноліття; у цьому разі біологічна та культурна трансмісії не змішуються. Для цього рівня характерний стилізований механізм, який діє в рамках певної молодіжної субкультури.

При непрямій культурній трансмісії нас навчають інші дорослі люди та суспільні інститути (наприклад школа) чи наша власна культура або інші культури. Якщо навчання проходить повністю всередині нашої власної чи первинної культури, тоді застосуємо термін «культурна трансмісія». Проте, якщо це відбувається в результаті контакту з іншою (вторинною) культурою, застосовують термін «аккультурація». Останній належить до тієї форми трансмісії, яка здійснюється в результаті контакту індивіда з людьми (інститутами), які належать до інших культур, що відрізняються від його власної культури, та перебувають під їх впливом.

Можливість того, що особистість та самість становлять культурні конструкції, та, з чого походить, що вони крос-культурно варіюють, стало темою теоретичних та емпіричних досліджень лише недавно.

1. Так, Кагіцибасі (1990, 1996 pp.) визначила відмінність між взаємодіючими «Я» й автономним «Я». Взаємодіюче «Я» розвивається в суспільствах з родинною моделлю емоційної та матеріальної взаємозалежності. Це суспільство, як правило, з традиційною сільськогосподарською економікою і колективістським стилем життя; члени родини повинні покладатися один на одного у разі хвороби та піклуватися літніми людьми. У цій культурі цінується колективна гармонія. Співпраця цінується вище, ніж конкуренція. Трансляція соціально-правового досвіду від суспільства до індивіда, що виражається у сукупності знань про культурні та правові норми і цінності, типи правової поведінки як соціальнопереважаючі у межах окремих соціальних груп, суспільства в цілому, так і відхильні, такі, що суперечать соціальним нормам.

2. Суб'єктивування, тобто рефлексування культурно-правового досвіду безпосередньо самим індивідом (інтеріоризація). На такому рівні індивід є суб'єктивно-об'єктною єдністю.

3. Об'єктивування особистістю індивідуального досвіду соціально-правових дій.

4. Вважаючи володіння (як суспільством, так і особистістю) певною цілісністю й активністю певними правовими потребами, а також прагненням зберегти відносну самостійність та юридичну незалежність, їх взаємодію можна охарактеризувати як суперечливу з позиції суб'єкт-об'єктивних зв'язків.

Виділені концептуальні положення виступають теоретико-методологічною основою визначення місця, ролі, сутності та змісту впливу правового виховання на процес соціалізації особистості [1, с. 57].

Основним чинником правової соціалізації особистості виступає соціальне середовище, з яким взаємодіє людина, що виявляється через:

- сукупність ролей і статусів, що їх суспільство пропонує;
- сукупність соціальних, політико-правових інститутів, громадянських організацій, соціальних спільнот, у межах яких індивід реалізує певні соціальні ролі і набуває соціальних статусів;
- елементи соціально-правового середовища, тобто сукупність існуючих соціальних та правових норм, цінностей, знань, звичок і навичок;
- соціальне середовище, яке охоплює сукупність соціальних, політико-правових інститутів і соціальних технологій правового виховання, відтворення і передавання культурно-правових зв'язків, цінностей, норм.

Правова соціалізація охоплює всі соціальні процеси, завдяки яким індивід засвоює певні, зокрема правові, знання, норми, цінності, що дозволяють йому функціонувати як повноцінному й повноправному члену суспільства [1, с. 58–59].

Сучасна спроба утворення нової незалежної держави, яка переживає стрімкі соціально-політичні та соціально-економічні трансформації, породила фактично нову етнополітичну і соціально-психологічну та соціокультурну

реальність. Це виявилось у тому, що: 1) стрімко змінюються національна свідомість і на основі цього – національне та етнічне розмежування; 2) явно з'явилася необхідність в етнічній, культурній та конфесіальній ідентифікації у представників різних етнічних та релігійних груп; 3) загострилися міжкультурні, міжетнічні та міжлюдські стосунки.

Слід зазначити, що Україні, як кожній людській спільноті, загрожують дві протилежні небезпеки: скостеніння від надміру дисципліни та пошани до традицій, з одного боку, та розклад або поразка від чужоземних завойовників унаслідок наростання індивідуалізму й особистої незалежності, які унеможливають співпрацю, – з другого [6, с. 21].

Аналіз негативних виявів сучасних глобальних міжкультурних впливів наводить на думку про те, що навряд чи виправдано розглядати соціалізацію та виховання у культурах Сходу крізь призму індивідуалістичних європейсько-американських цінностей та ідеалів. Причиною для цього може бути хоча б те, що Захід побудував не «суспільство–колектив», (де «Ми» на першому місці), у якому між усіма його членами зберігаються взаємозв'язки, а індивідуалізоване суспільство, якому притаманні характерні риси: втрата людиною контролю над соціальними процесами; незахищеність перед змінами, які вона не в змозі контролювати, і ситуації невизначеності, в якій треба жити [7, с. 14–15].

Усі викладені проблеми тією чи іншою мірою призвели до зміни соціальної, етнічної та культурної ідентичності громадян. Особливо трагічна ситуація з молоддю, якій нав'язується радикальний культурний розрив з попередніми поколіннями. Нова культура розбудовується на основі заперечення чи ігнорування минулого. Точками зростання виступають не базові цінності українського суспільства та культури, а субкультурні явища типу гламура-субкультури «нових росіян та українців». Сьогодні за допомогою маніпулятивних технологій молоді нав'язуються «кліпова свідомість» та постмодерністське сприйняття дійсності.

Людина може орієнтуватися у життєвому просторі і свідомо судити про дійсність, коли елементи дійсності збігаються один з одним та з'єднуються в систему, де вони когерентні та сумірні.

Чимало сучасних українських і закордонних дослідників збігаються в думці, що є необхідність у доведенні до ієрархічної моделі соціального управління, яка передбачає використання двох системних триад: цінності, право, суспільна субординація та нація, держава, громадянство.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гетьман, А. П. Правове виховання в сучасній Україні : монографія / А. П. Гетьман, Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін. ; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. – Х. : Право, 2010. – 368 с.

2. Ильюшина, Е. Глобалізація і постмодерне суспільство / Е. Ильюшина // Соціологія : Теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 4. – С. 79–98.
3. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг, Д. Бокум. – 9-е изд. – СПб. : Питер, 2010. – 40 с.
4. Кросс-культурная психология. Исследования и применение : пер. с англ. – Х. : Изд-во Гуманит. центр, 2007. – 560 с.
5. Мудрик, А. В. Социализация вчера и сегодня: учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед. / А. В. Мудрик. – М. : Изд. центр «Академия», 2004. – 304 с.
6. Рассел, Б. История западной философии и ее связи с политическими условиями от Античности до наших дней : в 3 кн. / Б. Рассел. – Изд. 7-е, стереотип. – М. : Акад. проект, 2009. – 1008 с.
7. Федотова, В. Г. Хорошее общество / В. Г. Федотова. – М. : Прогресс-Традиция, 2005. – 544 с.

І. І. Коваленко, кандидат філософських наук, доцент

ДИСПУТ ЯК ОДНА З ФОРМ ПРАВОВОГО НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ В ЛЦЕЯХ ФРАНЦІЇ

Один з головних принципів програми правового навчання та виховання – створення знання. Просте передання інформації зумовлює формування пасивних громадян, які сприймають знання як дещо відсторонене від соціальних, економічних та політичних цілей. Сучасні педагоги вважають, що знання необхідно зробити власним світоглядним надбанням тих, хто навчається. Учень зможе відчутти і здійснити свою громадянськість завдяки знанню, відтвореному ним же в одночасному особистому та спільному пошуку. Завдяки такому процесу згодом має сформуватися зрілий, вільний, автономний громадянин, який здійснюватиме через активну участь у спільноті власні критичні міркування. У такий спосіб утворюється справжня громадянська мораль, що передбачає увагу до колективних питань, а також бажання і вміння вирішувати публічні справи. Також йдеться про відкриття сенсу права як гаранта свобод, а не про викладання права з вузькоюридичної точки зору.

Зазначені особливості зумовлюють вибір форм навчання. Одна з найпопулярніших – диспути з громадських питань. Вибір такого шляху не є даниною моді, а свідчить про бажання учнів опанувати плідний метод. Аргументоване обговорення сприяє мобілізації та засвоєнню знань, що беруться з різних галузевих дисциплін – історії, філософії, літератури, біології, географії, соціально-економічних дисциплін, фізики, фізичного виховання. Цей досвід спирається також на документи, попередньо вироблені учнями та рекомендовані викладачами, що передбачає пошук, редагування, доповіді, а це у свою чергу зумовлює відповідальність щодо редакцій та висновків. Обговорення має ґрунтуватися на повазі до іншого і відповідно виключати будь-які форми

інтелектуальної чи свідомо ідеологічної диктатури. Використання матеріалів, пов'язаних із сьогоденням, підвищує практичний вимір, а також підсилює справжній інтерес до системи громадянсько-правового виховання.

Обговорення передбачає наявність документального досьє. Воно може набувати двох перемінних форм: 1) основоположного тексту або тексту закону, статті з періодичних видань, свідоцтва, відео-, аудіо- та фотодокументи; 2) так звані «особистісно забарвлені праці», що дозволяють не тільки ознайомитися з юридичними правилами та інститутами, а й творчо осмислити їх роль. У зв'язку з цим виділяють три важливі моменти.

Перший момент передбачає вивчення історичних обставин та умов запровадження юридичного правила або інституту. Так, учні досліджують родинні правила, які пов'язані з батьківською владою та яким кожна дитина мала підкорятись; таке знання допомагає учням зрозуміти трансформації, що відбулися у родинному праві протягом останніх десятиріч. Інший приклад: правила, що визначають сучасні трудові відносини, можуть бути зрозумілими за наявності знань про контексти і конфлікти, що протягом століття зумовлювали й зумовлюють трудове право. Вивчення умов зародження правила, показ при цьому, що воно – історичний продукт, а не апіорний абсолютизм, сприяє гуманізації юридичного правила: воно не сприймається більше як догма, а розуміється як правило життя.

Другий момент стосується використання правил. Практика застосування правила може віддалитися від принципів, які було покладено в основу його створення. Отже, необхідно змусити учня запитати себе, чому люди іноді змушені використовувати правило швидше в одному контексті, ніж в іншому. Пошуку відповіді допомагають знання із соціально-економічних дисциплін. Зокрема, географія сприяє пізнанню простору з точки зору індивідуальних та колективних інтересів; так, відкрита зона, з можливими в ній відхиленнями від загальних юридично-економічних правил, може сприяти певним процесам та розумітися як податковий рай.

Третій момент акцентує на дискурсі, що виробляє правила. Кожна епоха продукує дискурс, за допомогою якого раціонально виправдовуються існуючі правила. Від епохи до епохи, від місця до місця вони можуть настільки відрізнятись, що суперечать один одному. Громадянсько-правове виховання має навчити здатності аналізувати існуючі дискурси.

Підготовка та обговорення матеріалів передбачають послідовне здійснення таких завдань. По-перше, прагнути урізноманітнити джерела, аби якомога об'єктивно судити про реальність фактів. Не «оброблена» подія не існує сама по собі, вона існує лише через посередника, який говорить про неї, знайомить з нею; вона також по-різному тлумачиться залежно від домінуючих уявлень на даний момент. Дистанційований розгляд різних фактів існування спільноти є надзвичайно істотним для виховання громадянина.

По-друге, кожну досліджувану подію необхідно розглядати в її ж просторово-часовому контексті. У такий спосіб згладжуються емоційна та чуттєва складові у сприйнятті події на користь більш раціонального аналізу. Одна із серйозних перешкод сьогодення полягає в «тиранії теперішнього», що витісняє з безпосередньої пам'яті попередні події та перешкоджає неупередженому порівняльному аналізу. Отже, будь-яка розглядувана подія має поміщатися в історичний ланцюг.

По-третє, слід обов'язково вивчати та аналізувати різні суперечливі інтерпретації, висловлені стосовно однієї події. Явні чи неоднозначні факти, обрані переконливі чи спростовані аргументи, вибір лексики, термінологічна ієрархія – все це елементи аналізу поточного дискурсу, які є надзвичайно важливими.

Головна мета аргументованого обговорення – підвести учнів до теоретичного розуміння поняття «громадянство». Воно спочатку співвідноситься із суспільствознавчою лексикою (поняттям громадянськості, інтеграції, права, прав людини та громадянина, соціальних, політичних та особистих прав, національності тощо) і у такий спосіб отримує базову дефініцію та перспективу подальшого використання.

С. Б. Жданенко, кандидат філософських наук, доцент

РОЛЬ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ У ПРОЦЕСІ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ

Найвищі духовні вимоги суспільства людина засвоює у процесі взаємодії з іншими людьми, що формує не тільки уявлення про належну суспільну поведінку, а й олюднені (інтелігентні) почуття обов'язку, совісті, відповідальності, честі та гідності. За допомогою уявлень про норми, цінності, ідеали людина регулює не тільки свою поведінку, а й, оцінюючи їх, виявляє своє ставлення до вчинків інших, чим реально творить суспільні взаємозв'язки.

Метою правового виховання в контексті гуманістичного підходу є формування певної свідомості особистості. Людина зі свідомовольовими якостями формується вимогливістю, але особливого роду. Ініціативна, стійка, відповідальна людина формується, якщо їй авансується повага до її власної гідності. Саме передумання вимозі щедрого гуманістичного кредиту й стимулює розвиток такої якості, як воля. Для правового виховання особистості найважливішою вимогою є додержання правил випереджаючої поваги, випереджаючої довіри. Як відомо, найкращим «вихователем» є саме життя, оточуюче середовище та ті процеси і події, що відбуваються з «вихованцем» протягом певного часу. Процес виховання не можна обмежити конкретними

часовими рамками чи запланувати в життєвому розкладі. Тому якість саме правового життя в широкому сенсі, у тому числі якість правового захисту, є найважливішим чинником правового виховання.

Слід зазначити, що право «опікується» суспільними цінностями шляхом їхнього визнання, охорони та відновлення справедливості в разі поставлення під сумнів або паплюження цих цінностей. Тому в різні історичні епохи форми суспільного реагування на порушення, а також захисту зокрема таких цінностей, як гідність та честь, залежали від світосприйняття людьми розуміння справедливості та адекватності форм її поновлення.

Захист гідності та честі в країнах розвинутої демократії має тривалу передісторію. Пройшло немало століть, перш ніж держава визнала за людиною право на життя. Спочатку була заборона на людодіство. Полонених перестали вбивати і стали обертати в рабство. Далі слідувала відмова від людських жертвопринесень. Їх замінили жертвними тваринами. Наступним кроком стала відмова від страти. Сьогодні вона законодавчо заборонена у більш ніж 30 країнах. Право на життя захищене багатьма міжнародними правовими документами, що забороняють або засуджують агресію, геноцид, тероризм, різні види озброєнь.

Право на гідність та честь у різних формулюваннях закріплене в більшості сучасних демократичних конституцій. Так, в Основному Законі ФРН розділ номер один починається словами: «Людська гідність непорушна. Пошана і захист її – обов'язок будь-якої державної влади». Сучасні гарантії поваги до гідності та честі включають і право на певний життєвий рівень, право на оплачувану працю і соціальне забезпечення (навіть якщо йдеться про осіб, що відбувають покарання в місцях позбавлення волі), доступ до культури й усебічний розвиток особистості.

Законодавче забезпечення (вірогідно, ніде й ніколи) не гарантувало охорону гідності та честі в повному обсязі. Необхідно, аби сама людина була готова їх захищати і відстоювати. Для цього як мінімум вона повинна усвідомити себе особистістю. Пройшло не одне століття, перш ніж людина навчилася думати і діяти самостійно, усвідомила свою значущість, сталося її виділення із загальної маси подібних. Сучасна наука спростовує міф про первісну рівність і справедливість первісного суспільства.

Первісні племена, так само як і сучасне суспільство, будувалися на ієрархічній основі. В них мала місце внутрішньоплемінна (між чоловіками і жінками, дорослими і дітьми, сильними і слабкими) та міжплемінна нерівність. Проте, незважаючи на відмінності, люди в першу чергу відчували себе частиною цілого. Давня людина не мислила себе поза родом.

Злагожденість дій племені пояснювалася не самообмеженням кожного в ім'я всіх, а відсутністю усвідомленості індивідуальних інтересів та потребами у самозбереженні і продовженні роду. У міру все більшого матеріально-

го самозабезпечення в їжі, житлі, одязі, інших матеріальних благах, з руйнування єдності роду формувалася потреба особи в самовираженні, досягненні індивідуальних цілей і особистому успіху.

В Античному суспільстві теж не було свободи особи в її сучасному розумінні. Проте людина вже підкоряється суспільству цілком свідомо. Така здатність стала наслідком розвитку громадянських чеснот і отримувалася у процесі спеціального вчення і виховання. Найважливішим чинником, що сприяв зростаючій самосвідомості особи, стала приватна власність. Її правове закріплення робило людину суб'єктом будь-яких цивільних правовідносин, привчало до самостійності і ризику. Невипадково в багатьох європейських мовах слова «особа» і «власність» мають загальний корінь. Наприклад, «собственность» та «особь» в російській; *Eigentum* (власність) і *Eigenschaft* (власність, якість), *Meinung* (особиста думка) і *mein* (мій) у німецькій; *private* (приватний) і *privacy* (сфера особистого життя) в англійській. Будучи породженою самосвідомістю особи, власність стала однією з найважливіших умов особистої свободи. Добробут людини став залежати від її особистих зусиль. За допущені помилки вона особисто несе відповідальність. Приватна власність зробила людину приватною особою – суб'єктом підприємницької діяльності, що укладає договори та відповідає за них згідно із законом.

У середні віки погляди на людину як на істоту, повністю підпорядковану роду, племені, державі, починають змінюватися. Стверджується гідність особи безвідносно до її соціального статусу. Це відбувається завдяки християнським уявленням про духовну силу особи і відповідальності людини безпосередньо перед Богом. Приймаючи християнську віру, людина засвоює і уявлення про себе як про «образ і подібність Божу». Людині дарована свобода волі, яку в неї ніхто не має права відняти. Завершення процесу самосвідомості особи відбувається в період Ренесансу і в Новий час.

Погляди гуманістів на людину складають каркас сучасної суспільної й індивідуальної свідомості. Вчення просвітителів про природне право і суспільний договір є обґрунтуванням політичної, економічної, соціальної свободи, сприяє формуванню уявлення про свободу інтелектуальну.

Сучасна практика відшкодування моральної шкоди як форми правового захисту має глибинне коріння в уявленні про людську гідність та справедливість. Незважаючи на те, що в архаїчних культурах гідність та честь спиралися на майнові підстави і лише згодом набули морального змісту, вони завжди вважалися чесною, мали власну цінність і тому потребували й отримували захист з боку права. В сучасній суспільній свідомості, що ґрунтується на принципах гуманізму та цивілізованості, моральна шкода компенсується в матеріальній формі із застосуванням грошей як загального еквіваленту. І хоча такий спосіб може розглядатися як сумнівний, лише він здатний формалізувати співрозмірність діяння та відплати цивілізованим шляхом.

Правова наука кінця ХІХ – початку ХХ ст. розглядала норми про грошову компенсацію моральної шкоди вже виключно як цивільно-правовий інститут, оскільки на цей час цивільне і кримінальне право як самостійні галузі були досить чітко розмежовані, а тому стало можливим розрізняти захист немайнових благ за допомогою як публічно-правових, так і приватноправових засобів.

З цього часу, як вважається, припустимо говорити саме про компенсацію моральної шкоди, а не про покарання винуватого за його спричинення. Отже, проблема компенсації моральної шкоди набула винятково цивілістичного характеру й стала розглядатися в аспекті можливості чи неможливості грошової оцінки людських почуттів.

Крім того, інститут компенсації моральної шкоди заважає розвитку і зміцненню вельми цінних у культурному відношенні етичних і естетичних уявлень та почуттів, за якими людська особистість, її життя і тілесна неушкодженість, цнотливість, свобода, честь та інші моральні блага на гроші не переводяться, грошима не винагороджуються, за гроші не продаються.

Існував ще один аргумент, який висував Л. Петражицький. На його погляд, норми про компенсацію моральної (немайнової) шкоди є свавільним і нерівномірним масштабом, що тяжко вражає бідних, але є дрібницею для заможних.

П. Гусаковський писав, що винагорода за перенесений біль чи страждання неприпустима внаслідок невідновлюваності втраченого блага. Наскільки великою не була б сплачена потерпілому сума, вважав він, вона не може усунути наслідки вчиненого діяння і не може призвести до того, аби наявне не існувало. Шляхом грошової винагороди ... неможливо викреслити з життя страждання, які були понесені внаслідок вчинення недозволеного діяння. П. Гусаковський також відмічав, що розмір винагороди для потерпілих різного ступеня заможності не може бути однаковим, а тому він більшою мірою залежатиме не від важливості і тяжкості шкоди, а саме від заможності потерпілого, що, на його погляд, призводить до явної невідповідності.

В юриспруденції 20–30-х років ХХ ст. норми про компенсацію моральної (немайнової) шкоди були відсутні, а заперечення їх існування базувалося дещо на інших, ніж раніше, аргументах. Перш за все це пов'язано з наявними на той час політичними змінами – зміна соціальної формації суттєво вплинула на світогляд правознавців. Головний аргумент супротивників відшкодування такої шкоди – воно стороннє соціалістичній правосвідомості і праву, оскільки особистість вище того, аби її гідність оплачувалася. Вважалося, що такі норми притаманні винятково буржуазному суспільству, де купуються не лише засоби виробництва, не лише робоча сила, а література і мистецтво та всі інші духовні радощі.

Цікаву аргументацію на користь необхідності грошової компенсації моральної (немайнової) шкоди висував Б. Утєвський. У зміст поняття «особис-

тість» він вкладав не стільки фізичну недоторканість, а перш за все духовну, моральну сферу людини. Оскільки моральна шкода часто є більш чутливою і більш гостро примушує страждати потерпілого, ніж майнова, її необхідно компенсувати. Застосування до цих відносин закону, який захищає особу від противоправних посягань, відповідатиме правосвідомості і основним засадам законодавства. Той факт, що гроші «не здатні повернути відрубаний орган, повернути душевний спокій, примусити забути про невинагороджувану втрату», не означає, що моральна шкода не може бути хоча б як-небудь компенсована, а потерпілому не може бути надано задоволення, яке є для нього відшкодуванням заподіяних страждань. За відсутності іншого, кращого способу надати потерпілому задоволення, вважав він, цим способом може слугувати грошова компенсація. При цьому рівноцінності, математичної точності і не вимагається, грошова сума повинна присуджуватися співвідносно з обставинами конкретної справи, ступенем і характером моральної шкоди, майнового стану потерпілого та порушника.

Доводи правознавців, які обґрунтовували необхідність існування норм про компенсацію моральної шкоди, зводилися до такого:

1. Норми про компенсацію такої шкоди пов'язані з поняттям справедливості, гуманності, розумінням права як культурного блага, вони притаманні високорозвиненому цивілізованому суспільству, де захисту особи відводиться першочергове значення. Аргумент, що ці норми суперечать правосвідомості і праву, – некоректні, оскільки ідеологізують право і свідчать про зневажливе ставлення до особистості.

2. Право не може залишати незахищеними порушені права й інтереси. Навіть якщо такий захист є недосконалим, це краще, ніж ніщо, навіть такий захист має важливе значення.

3. Людська особистість і гроші – поняття дійсно несумісні. Визнається, що грошові кошти хоча й не здатні бути еквівалентом, масштабом втрачених здібностей та бажань, порушеного душевного спокою, однак стають джерелом придбання інших благ замість втрачених, що згладить, прикрасить становище потерпілого.

Як бачимо, спори стосовно досліджуваної проблеми велися достатньо довго і для її розв'язання вимагалось дещо більше, ніж авторитет вчених і нагальні потреби правозастосовної діяльності. Вимагалася недвозначна позиція законодавця.

Правовий захист щодо правового виховання виконує аксіологічну функцію, адже реальні можливості відновлення справедливості в разі порушення прав сприяють формуванню поваги до права, влади, а також підвищенню правової культури населення. Крім того, участь у процедурі правового захисту прищеплює людині навички та вміння відстоювати свої права, виробляє звичку дотримуватися правових норм та виконувати їх.

В. А. Трофименко, кандидат юридичних наук, доцент

СТОСОВНО СИСТЕМИ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Свобода слова є одним з важливих досягнень правової і демократичної держави. У зв'язку з цим сьогодні засоби масової інформації вважають за необхідне інформувати громадян про всі сторони життя вітчизняної правоохоронної системи. І якщо за радянських часів існували заборонені теми, то за часів набуття незалежності нашою країною таких тем фактично не стало. Тому з екранів телевізорів, шпальтів друкованих видань громадяни побачили те, чого взагалі не повинно бути: випадки жорстокого ставлення до громадян, порушення процедури слідства, використання незаконних засобів отримання зізнання від людей тощо. Без того невелика повага до цих органів впала до мінімального рівня. Нині фактично втрачено особистий зв'язок громадянина та правоохоронця. Це має під собою дві взаємопов'язані причини: 1) низький рівень правової культури суспільства взагалі; 2) відсутність єдиної всеохоплюючої системи правового виховання як громадян, так і безпосередньо правоохоронців.

Намагаючись реформувати систему законодавства, наша держава фактично не звертала уваги на елементи, які впливають на його дотримання, зокрема, на правове виховання. Тому, маючи суперечливу, але доволі дієву систему законодавства, ми отримали те, що навіть правоохоронець вважає за можливе вчинити злочин. І такі злочини стають дедалі жорстокішими через впевненість правоохоронців у безкарності. Тому не тільки потрібно реформувати систему законодавства, а й провести «реформу» правосвідомості. Допомогти цьому може такий напрямок виховної роботи, як правове виховання.

Навряд чи можна говорити про існування в нашій країні повноцінної системи правового виховання громадян узагалі і працівників правоохоронних органів зокрема. Окремі її елементи впроваджуються намаганнями різноманітних громадських, правозахисних та інших організацій, але вони стосуються пересічних громадян. Спеціальних заходів, які спрямовані на людей, що мають захищати права, свободи та спокій цих самих громадян, фактично немає. Тим більше вони повинні засвоїти основи загальної і професійної правової культури. Зважаючи на це, система правового виховання має складатися з двох рівнів, які повинні враховувати специфічність становища правоохоронця.

Перший рівень правового виховання повинен сформувати з правоохоронця лише законослухняного громадянина, який обізнаний у своїх правах, свободах та обов'язках. Така людина має розуміти не тільки їхній зміст, а й механізми їх захисту. Формування такого громадянина необхідно починати чи не змалечку. Яскравим прикладом фіналу першого етапу може бути постать американського платника податку. Це людина, яка добре розуміє, що

держава живе за її кошт, вона обізнана у своєму правовому статусі, своїх можливостях із захисту свого стану. Те, що людина кладе руку на серце перед прапором своєї країни, показує її повагу, її знання, її впевненість у правильності існуючих державних механізмів. Інша річ, що і самі ці механізми повинні бути побудовані на демократичних засадах.

Перший рівень правового виховання ще не враховує особливості професії правоохоронця, але він формує глибинні базові засади правосвідомості громадянина. Формуються основні правові цінності та оцінки, опрацьовується ставлення до правової системи країни.

На цьому рівні важливе значення має безпосередня рефлексія права. Її можна розділити на три основні етапи: накопичення правового матеріалу (інформації), формування власного погляду на право, рефлексія свого ставлення до існуючих правових інститутів.

Накопичення правової інформації відбувається декількома шляхами: засоби масової інформації, телебачення, спілкування з оточуючими людьми, власні думки, родинні відносини, школа, вищі навчальні заклади, державна політика у сфері права та ідеалогія. Це найбільш важливий момент: якість правової інформації впливатиме на її розуміння. Вплинути на процес мислення людини фактично неможливо. Кожна людина сама обирає своє право. Головне, аби її розуміння збіглося хоч б з мінімальною справедливістю, яка існує у суспільстві. Тут дуже привабливо виглядає ідея Д. Роулса про договірну концепцію справедливості: громадяни самі можуть встановити, що є справедливістю, а держава повинна її гарантувати та забезпечити.

Правова поведінка (або рефлексія) є головним відображенням ставлення людини до існуючого правопорядку. В ідеалі вона повинна відповідати принципам правової державної політики. А в ситуації з майбутнім правоохоронцем немає права казати, що вона взагалі може бути хибною! Вже на цьому рівні виховання мусить робити свою справу. Майбутній правоохоронець, а поки що пересічний громадянин, зобов'язаний засвоїти мінімальний рівень правової поведінки.

Другий рівень правового виховання повинен сформувати спеціаліста-правоохоронця. Цей рівень правового виховання є специфічним та спрямований на обмежене коло осіб, які наділені статусом правоохоронця. Пропонує до таких осіб віднести працівників Міністерства внутрішніх справ України, судів, прокуратури, Служби безпеки України, частково військовослужбовців. Мета цього рівня – показати, що правоохоронець захищає не державу, а громадянина від різних виявів свавілля. Своїми діями правоохоронець повинен не обмежувати життя громадян, а протистояти негативному втручанням в повсякденне існування людини. Тому процес правового виховання правоохоронця не може бути однобічним.

Повага до громадян, свого мундира, держави, необхідність та обов'язковість дотримання усіх законодавчих норм, неможливість виявів не-

правового свавілля – все це повинен засвоїти правоохоронець. Головним інститутом правового виховання на цьому рівні є спеціальний навчальний заклад, якими сьогодні багата Україна. Хоча сама кількість цих вищих навчальних закладів теж породжує запитання: чому їх стільки? Або державі потрібна велика кількість службовців закону (у свою чергу це веде до поліцейської держави), або якість примушує брати кількістю...

Звертаючись до юридичної освіти, головну увагу необхідно приділити програмі навчання правоохоронців. Відомо, що до цієї програми включено галузеві правові навчальні дисципліни (конституційне право, цивільне право, кримінальне право, адміністративне право тощо), гуманітарні дисципліни загального циклу (політологія, соціологія, філософія, іноземна мова, українська мова та культура і т. д.), а також дисципліни міжгалузевого характеру (філософія права, соціологія права та ін.). На нашу думку, саме міжгалузеві навчальні дисципліни більшою мірою формують правосвідомість та правову культуру працівника правоохоронного органу.

У чому недолік викладання галузевих правових навчальних дисциплін? Головний ухил у викладанні йде до аналізу та тлумачення галузевих нормативно-правових актів. Головні моменти: об'єкти та суб'єкти тих чи інших правовідносин, їх права й обов'язки, відповідальність за порушення галузевого законодавства. Фактично пропагується ціннісно-нейтральне ставлення до правової норми, коли правник не замислюється, справедлива (правильна) вона чи ні і не повинен цього робити. Готується «прямий» правореалізатор.

Гуманітарні науки загального циклу більшою мірою спрямовані на формування світогляду студента, формування інтелігента. При цьому дуже слабо прослідковується зв'язок з майбутньою професією такої молоді людини. Розширюючи загальносвітоглядні елементи особистості, гуманітарні науки звертають невелику увагу на правосвідомість.

Сполучною ланкою між правовими та загальними навчальними дисциплінами саме і виступають міжгалузеві. Тільки міжгалузеві навчальні дисципліни є межею між першими двома науками. Як приклад, усі правові навчальні дисципліни оперують терміном «права і свободи людини і громадянина», але фактично жодна правова наука не дає єдиного розуміння цього важливого правового інституту, витлумачуючи його під свої потреби. Та ж філософія права є наукою, яка здійснює квінтесенцію розуміння базових правових феноменів і цінностей. Це чи не єдина наука, яка найближче стоїть до вирішення питання про єдине універсальне розуміння категорії «право». Жоден студент не може, вивчаючи галузеві правові науки, сказати, що ж таке головна правова цінність – справедливість, чому необхідно робити правову оцінку, як працюють правові цінності. Як наслідок жоден студент не може сказати, в чому полягає цінність права! Право для нього – це лише законодавство, а юрист – лише застосовує право! А чи кожна людина бажає бути тільки

гвинтиком великої обмежуючої чи карної машини? І тут ми можемо говорити про появу ще однієї проблеми.

Держава може виховати гарних правоохоронців, які будуть ідеалом служителя закону. Але чи дає наша правова система бути правоохоронцю ідеальним? Суддя обмежений у вирішенні справи наявним законодавством, слідчий та оперуповноважений «вимушені» дотримуватись існуючого процесуального законодавства, вчинок визнається злочином (правопорушенням) лише тоді, коли він закріплений як такий у законі, образа людини похилого віку не визнається державою злочином... продовжувати перелік можна дуже довго. Тобто, сьогоднішня правова система держави не створена під майбутнього ідеального правника, вона «заточена» під юриста, який не переймається цінністю права. Йому не зрозумілі поняття гуманізму та антропоцентризму... Як наслідок іноді людина розглядається як засіб досягнення певної практичної мети (отримання хабара, задоволення владних амбіцій, підкреслення свого статусу тощо), що і є результатом низької правової культури та правової свідомості.

Тому система правового виховання не може існувати без всеохоплюючої правової реформи. Питання виховання перетворюється на питання встановлення нових напрямків проведення правової реформи.

Як висновок необхідно зазначити, система правового виховання у нашій країні перебуває на початковому рівні. Фактично поки що не розроблено ні теоретичний, ні практичний її аспекти. Але розробляти систему правового виховання правоохоронців необхідно одночасною з її інтеграцією у правову реформу держави в цілому.

О. М. Круглов, кандидат юридичних наук, доцент;

Ю. О. Ключова

МЕХАНІЗМ ПРАВОСВІДОМОСТІ ТА ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ У КОНТЕКСТІ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ПРИНЦИПІВ ПРАВА

У просторі філософсько-правової наукової думки категоріям «правосвідомість» та «правова культура» було присвячено чималу кількість наукових дискусій, досліджень, теоретичних суджень. Слід зазначити, що і сьогодні згадані поняття не позбавлені уваги з боку як представників наукового кола, так і юристів-практиків. Це зумовлено стрімкою динамікою розвитку правової реальності Української держави, розширенням ціннісних орієнтирів суб'єктів правовідносин, їх правової поведінки і ставленням цих суб'єктів до норм права. Визначальними механізмами, які впливають на свідоме і об'єктивне ставлення учасників правовідносин до функціонування і розвитку правової системи держави, є правосвідомість та правова культура. У свою чергу ці категорії висту-

пають керівними орієнтирами у процесі правоутворення та правореалізації. Так, важливою формою впливу правосвідомості на законотворчість є планування законодавчої діяльності, розроблення концепцій окремих законів та інших нормативно-правових актів. З огляду на зазначене слід зауважити, що категорії правосвідомості та правової культури виступають багатоаспектними, складними структурними механізмами у правовій дійсності, які мають широкий простір свого поширення і впливу. В переважній більшості зазначені положення виступають регулятором поведінки суб'єктів правовідносин, відображенням правової освіченості і поваги до закону та права.

Як відомо, свідомість людини виконує функцію відображення об'єктивної дійсності суспільного розвитку та є передумовою і регулятором поведінки людини. Однією із найважливіших складових свідомості є правова свідомість. Змістовним і таким, що охоплює своїм визначенням всі свої структурні елементи даної категорії, можна відмітити таке тлумачення правосвідомості – це сукупність оцінних думок та настанов, що визначають ставлення суб'єктів соціальних відносин до права і чинного законодавства, а також практика його застосування; правових звичаїв, ціннісних орієнтацій, які регулюють людську поведінку в юридично значущих ситуаціях [1, с. 12]. Зафіксована дефініція, на нашу думку, найбільш вдало розкриває свій зміст, оскільки в ньому, крім сукупності почуттів, емоцій, що виражають ставлення індивіда чи суспільства до права; крім системи правових принципів, ідей, концепцій, що відображають осмислення правової дійсності, також відображено вольову сторону правосвідомості, яка являє собою процес переведення правових норм у реальну правову поведінку.

Що стосується правової культури, то ця категорія характеризується рівнем знання права членами суспільства і їх ставленням до нього, а також рівнем її престижу в суспільстві. Вона виступає внутрішньою стороною правової системи і пронизує правосвідомість, право, правовідносини і є важливою умовою зміцнення законності та правопорядку [2, с. 137]. Категорія «правова культура» є однією із якісних характеристик правової системи країни, іншими словами – показником якісного стану правового життя суспільства.

Уже зазначалося, що правосвідомість і правова культура як юридичні явища мають вагомим значення у регулюванні суспільних відносин, втілюючись у ролі визначальних механізмів процесів правоутворення та законотворчості. За своєю сутністю ці категорії змістовно наповнюють та розкривають вихідні положення фундаментальних морально-етичних засад теорії права, зокрема, таких принципів, як диспозитивність, справедливість та добросовісність. Чи то у реалізації приватних правовідносин, чи у процесі законотворчості, і навіть протягом здійснення професійної діяльності зазначені принципи, виходячи із рівня правової культури та правосвідомості, відіграють роль моральних орієнтирів вибору поведінки суб'єктів правовідносин будь-якого правового формату. Така зумовленість пояснюється тим, що кожний учасник правовідносин крізь

призму свого особистого праворозуміння, правової ідеології і культури само-стійно, на власний розсуд визначає власну поведінку в цих відносинах, регулює і контролює її згідно зі своїми морально-етичними переконаннями в контексті права. Зазначене положення нерозривно пов'язане із активністю особи у правовій сфері. Правова активність особи має бути усвідомленою, зумовленою повагою до права і виявлятися у свідомих, добровільних та ініціативних діях з метою досягнення узгоджених інтересів і потреб особи, суспільства і держави [3, с. 532]. Правова активність особи несумісна із будь-яким порушенням законності та правопорядку, виявом сваволі та жорстокості. Тим самим підтверджується припущення про те, що правосвідомість і правова культура відображаються у морально-етичних засадах правової поведінки особи, ґрунтуючись на принципах добросовісності та справедливості.

З аналізом попередніх міркувань підтверджується думка, за якою у контексті теорії права механізм правосвідомості і правової культури містить морально-етичне підґрунтя, виражаючись у повазі до права, розумності, справедливості та добросовісності кожного з учасників правовідносин. У свою чергу в суб'єктивному правовідношенні кожен з учасників правовідносин на власний розсуд, згідно із своєю волею обирає лінію поведінки, міру правової активності у процесі взаємодії із суспільством, державою, окремими індивідами. Тому визначення орієнтирів поведінки учасників правовідносин та її саморегуляції нерозривно пов'язане з посиланням на морально-етичні засади суспільства. Отже, відбувається відображення рівня індивідуальної правосвідомості та правової культури кожного із суб'єктів правовідносин. Тому прослідковуються певна взаємозалежність та взаємозумовленість змісту категорій «правова культура» та «правосвідомість» із загальними морально-етичними принципами права.

Особливе значення в обранні поведінки індивіда у правовідносинах з іншими їх суб'єктами відіграє правова культура особистості, оскільки в епоху розвитку індивідуалізму, комерціалізації деяких складових суспільних відносин іноді трапляються випадки, коли учасники правовідносин, переслідуючи особисті цілі, ігнорують інтереси інших учасників, легковажно ставляться до правових цінностей у взаємовідносинах правового формату. Виходячи з наведеного, роль принципу справедливості і добросовісності як моральних орієнтирів у системі суспільних правовідносин виступає керівним чи навіть визначальним в обранні поведінки особи у взаємодії з іншими учасниками. Крізь призму цих моральних орієнтирів якісно відображається рівень правової культури кожного з учасників цих взаємовідносин у контексті правової дійсності держави [4, с. 55]. В цьому випадку ніхто не має права здійснювати будь-який вплив на волю і свідомість особи у власних діях, примусити діяти певним чином, крім деяких випадків, передбачених законом, оскільки особа керується власними ідеологічними критеріями, рівнем і обсягом правової культури та правосвідомості. Вольовій складовій поведінки особи приді-

ляється важлива роль, оскільки вона відображає автономію волі учасників правовідносин, тобто гарантовану державою можливість діяти згідно із своєю волею і на власний розсуд. Ще І. Кант у своїх філософських роботах зазначав, що свобода кожного члена суспільства, її рівність з кожним як підданим, самостійність кожного члена суспільства як громадянина є необхідним підґрунтям для високоморальної держави. Людина, за І. Кантом, – це автономний громадянин з високим рівнем правосвідомості та розвиненою внутрішньою культурою. Він вважав, що автономія особистості у взаємовідносинах із суспільством виражалася через вольові дії, а саме: вміння обирати, необхідність обирати та нести відповідальність за зроблений вибір [5, с. 84]. В цей вибір держава не втручається апріорі, залишаючи його у сфері громадянського суспільства. Тобто людина, за позицією І. Канта, багато в чому самостійно, через процедуру вільного волевиявлення формує особисту правосвідомість та правову культуру, впливаючи своєю позицією на суспільну правову культуру та правосвідомість і правопорядок у цілому.

У свою чергу О. Іоффе зазначав, що специфіка змісту суб'єктивного права полягає не у дозволеності діянь, не у праві на свої власні дії, а в можливості реалізації цих дій, що виникають унаслідок забезпечення певної поведінки зобов'язаних осіб. Тобто, вчений акцентує увагу саме на можливості діяти згідно із своєю волею, ніж на тому дозволі, котрий визначено державою як такий, що не має перевищувати меж, установлених законом. Значну увагу в питанні правовідносин О. Іоффе приділяв інтересу, який переслідує кожен з учасників цих відносин. Саме задоволення визначених інтересів обумовлено участю особи у правових відносинах з іншими їх учасниками [6, с. 47, 49]. Тому рівень добросовісності і справедливості учасників правовідносин залежить винятково від впливу індивідуальної правосвідомості та правової культури кожного з цих учасників. Виходячи з наведених положень, на державу покладається важливе завдання формування високої моральності, поваги до права, правової культури суспільства з метою побудови правової держави, де немає місця правовому ігноруванню, зневажливому ставленню до законів, байдужості до прав і свобод людини і громадянина. Має забезпечуватися правова рівність, стимулюватися і культивуватися висока правова культура у суспільстві, що безсумнівно вплине на формування рівня добросовісності, справедливості, поваги до права кожного з учасників правовідносин і у цілому – на розвиток громадянського демократичного суспільства.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що існування досліджуваних категорій морально-етичного змісту неможливе без залучення правосвідомості як механізму саморегуляції поведінки та правової культури, котра відображається в якісній характеристиці правової системи країни. Правова культура та правосвідомість є складними, багатогранними аспектами суспільного буття, оскільки модель поведінки особистості у певному правовому контексті регла-

ментується винятково індивідуальними морально-правовими орієнтирами, правовою ідеологією. Тому важливим завданням держави є стимулювання розвитку в суспільстві морально-етичних засад у просторі правової дійсності. У свою чергу ці моральні принципи, втілюючись через ідеї справедливості та добросовісності, виступають моральним фундаментом формування високої правової культури і рівня правосвідомості суспільства у цілому, та індивіда зокрема, що безсумнівно вплине на формування висококультурного правового суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Калиновський, Ю. Ю. Правосвідомість та правова культура як об'єкти філософсько-правового дискурсу : монографія / Л. М. Герасіна, Ю. Ю. Калиновський, М. І. Панов та ін. ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х. : Право, 2009. – 255 с.
2. Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства : монографія / за ред. Ю. П. Битяка, І. В. Яковюка та ін. – Х. : Право, 2007. – 137 с.
3. Загальна теорія держави і права / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. – Х. : Право, 2010. – 584 с.
4. Панов, М. І. Правова поведінка і правосвідомість : проблеми співвідношення та взаємозв'язку : монографія / Л. М. Герасіна, Ю. Ю. Калиновський, М. І. Панов та ін. ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х. : Право, 2009. – 255 с.
5. Кант, І. Метафізика нравов. Ч. І. Метафізические начала учения о праве / И. Кант // Соч.: в 6 т. – М. : Мысль, 1965. – Т. 4. – 392 с.
6. Иоффе, О. С. Вопросы теории права / О. С. Иоффе, М. Д. Шаргородський. – М. : Юрид. лит., 1961. – 204 с.

В. М. Пивоваров, кандидат філологічних наук, доцент

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ РАМКОЮ КВАЛІФІКАЦІЙ

В Україні поступово змінюється підхід навчальних закладів, роботодавців, юридичних та фізичних осіб до реалізації державної політики у сферах освіти, зайнятості та соціально-трудова відносин, об'єднань роботодавців, професійних спілок, інших заінтересованих соціальних партнерів стосовно розроблення, ідентифікації, співвіднесення, визнання, планування і розвитку кваліфікацій. Європейські стандарти та принципи забезпечення якості освіти повинні враховувати вимоги ринку праці до компетентності майбутніх фахівців для забезпечення гармонізації норм законодавства у сферах освіти та соціально-трудова відносин; сприяння національному і міжнародному визнанню

кваліфікацій, здобутих в Україні; налагодження ефективної взаємодії сфер освітніх послуг та ринку праці.

Мета статті – розроблення теоретичних положень та практичних рекомендацій до застосування Національної рамки кваліфікації в навчальному процесі, підготовки правників завдяки загальноосвітніми навчальними дисциплінами.

Завдання – розглянути відповідно до сутності правового виховання Національну рамку кваліфікації.

Для вирішення цього завдання розглянуто визначення сутності поняття правового виховання. У табл. 1 наведено перелік тлумачень поняття виховання.

Таблиця 1

Визначення суті поняття виховання

Джерело	Сутність
[8, с. 64]	Виховання – систематичний цілеспрямований вплив на свідомість, волю і поведінку людей з метою формування їх позиції, ідеалів, цілей, переконань, які відповідають пануючим у суспільстві ідеям та інтересам, а також формування суспільної і групової свідомості, самосвідомості особистості
[10, с. 59–60]	Виховання – створення умов для розвитку та саморозвитку людини, осягнення нею соціального досвіду, культури, цінностей, норм суспільства. Вищою метою виховання є формування цілісної, екогуманістичної гармонійно-розвиненої особистості, здатної творити соціум творчості життя
[9, с. 66]	Виховання – процес соціокультурного становлення та розвитку індивіда, під час якого залежно від спрямованості впливу він засвоює соціальний досвід, знання, зразки і норми поведінки, цінностей культури
[2, с. 159]	Сукупність знань, культурних навичок, поглядів, що становлять загальний рівень духовного розвитку людини і є наслідком систематичного впливу, навчання
[11, с. 329]	Цілеспрямований і систематичний вплив на психологію людини з метою формування у неї певного світогляду, моральної поведінки, вироблення певних рис характеру і волі, звичок і смаків, розвитку певних фізичних властивостей, розумових здібностей тощо
[7, с. 42]	Моральна свідомість суспільства у вигляді норм, принципів, ідеалів, понять справедливості, добра, зла та ін.
[3, с.23]	Цілеспрямована система дієвого формування людини, здатної з позиції суспільно-естетичного сприйняття оцінювати і усвідомлювати естетичне в житті, природі і мистецтві, творити за законами краси
[1, с. 461]	Виховання – прийняті у суспільстві практики, завдяки яким особа засвоює певні способи поведінки, уміння, знання, світорозуміння та систему цінностей

Отже, виховання – це система знань, культура навчання, поглядів, норм, принципів стосовно дієвого формування особистості.

Для визначення сутності правового виховання розглянуто перелік тлумачень поняття права, наведених у табл. 2.

Таким чином, право є системою норм та правил поведінки особистості відповідно до вимог держави, суспільства.

Для визначення поняття правового виховання розглянуто існуюче визначення юридичної енциклопедії [12, с. 411], яка подає його як систему формування правової свідомості і правової культури населення. Воно є визначальним чинником у забезпеченні законності і правопорядку.

Таблиця 2

Визначення сутності поняття права

Джерело	Сутність
[10, с. 302]	Право – система встановлених (санкціонованих державою) регулюючих суспільних відносин, загальнообов’язкових норм, дотримання і виконання яких забезпечуються шляхом як переконання, так і державного примусу; ступінь свободи громадян, виражений у системі норм, що виходять від держави, забезпечені нею і регулюють суспільні відносини в ім’я досягнення прогресу в соціально-економічному розвитку суспільства
[13, с. 5]	Право – система соціальних загальнообов’язкових норм, дотримання і виконання яких забезпечуються державою
[14, с. 492]	Право – система встановлених або санкціонованих державою загальнообов’язкових правил (норм) поведінки, які виражають волю домінуючої в суспільстві частини населення, спрямованої на врегулювання суспільних відносин відповідно до цієї волі і дотримання яких забезпечується цілеспрямованою діяльністю держави
[8, с. 298]	Право – сукупність загальнообов’язкових суспільних відносин, норм поведінки, регламентованих державою в нормативно-правових актах, які виражають міру свободи, юридичної відповідальності, соціальну справедливість, рівність і рівноправність громадян, спрямовані на регулювання й охорону суспільних відносин і соціальних цінностей. Право є соціальним явищем, без якого неможливе існування цивілізованого суспільства
[2, с. 1101]	Система встановлених або санкціонованих державою загальнообов’язкових правил (норм) поведінки, що виражають волю всього народу. Інтереси певної особи, суспільної групи та ін., які спираються на закон, релігійні постулати, давні звичаї. Обумовлений постановою держави, установи захист інтересів і можливостей особи щодо участі у будь-чому
[4, с. 321]	Система заснованих на соціальній справедливості та рівності загальнообов’язкових правил поведінки, дотримання і виконання яких забезпечуються державою. Правові норми є універсальним регулятором суспільних відносин, спрямовуються на юридичне забезпечення і захищеність особистості, здійснення її свобод та інтересів

Наведене визначення не враховує дієвості самого процесу виховання. Отже, необхідно узгодити підходи до поняття виховання (табл. 1) та поняття права (табл. 2) для створення узагальненого бачення визначення правового виховання, яке передбачає піднесення загального рівня правової обізнаності особистості, її поінформованості про ухвалення того чи іншого законодавчого акта. Тому головним завданням правового виховання особистості стає забезпечення кожній людині оптимальних умов для розвитку індивідуальних здібностей, можливості самореалізації незалежно від її психофізичних особливостей, індивідуальних розбіжностей. Кожна особистість наділена правами. Побудова єдиної змістової системи захисту прав особистості безпосередньо пов'язана з усіма ланками виховання та освіти.

Можна стверджувати, що право – це система правил, тому воно сполучається з вихованням через ознаку *системності*. Право як система норм, правил може бути засвоєна внаслідок формування під час виховання дієвого майбутнього фахівця з права, тому завдання виховання є підґрунтям становлення правової держави.

Правове виховання як система знань, навичок, поглядів, принципів права, спрямованих на дієве формування особистості фахівця з права, відповідає вимогам Національної рамки кваліфікацій, яка ухвалена постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1341 [6] та має дев'ять рівнів. Для прикладу визначення ролі правового виховання розглянуто 8 рівень – підготовка магістрів з права (табл. 3).

Як видно з табл. 3, основні вимоги стосуються знань, умінь, комунікацій, автономності та відповідальності, що повною мірою відповідають сутності правового виховання.

Знання як осмислена та засвоєна суб'єктом наукова інформація, що є основою його усвідомленої, цілеспрямованої діяльності [6], відповідає завданням правового виховання, визначеного як *система знань*.

Таблиця 3

Опис вимог до 8-го кваліфікаційного рівня

Рівень	Знання	Вміння	Комунікація	Автономність і відповідальність
1	2	3	4	5
8	Здатність розв'язувати комплексні проблеми в галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності, що передбачає глибоке переосмислення наявних та створення нових цілісних знань та/або професійної практики			

Закінчення табл. 3

1	2	3	4	5
	Найбільш передові концептуальні та методологічні знання в галузі науково-дослідної та/або професійної діяльності і на межі предметних галузей	Критичний аналіз, оцінка і синтез нових та складних ідей	Спілкування в діалоговому режимі з широкою науковою спільнотою та громадськістю в певній галузі наукової та/або професійної діяльності	Ініціювання інноваційних комплексних проєктів, лідерство та повна автономність під час їх реалізації
		Розроблення та реалізація проєктів, включаючи власні дослідження, які дають можливість переосмислити наявне та створити нове цілісне знання та/або професійну практику і розв'язання значущих соціальних, наукових, культурних, етичних та інших проблем		Соціальна відповідальність за результати прийняття стратегічних рішень Здатність саморозвиватися і самовдосконалюватися протягом життя, відповідальність за навчання інших

Вміння і навички є результатом навчання і формують компетентність правника, які теж є частиною сутності правового виховання.

Комунікація – це реалізація дієвості особистості, одержаної у процесі правового виховання, у спілкуванні в діалогічному режимі із широким загалом споживачів правових послуг або під час професійної діяльності зі співробітниками.

Правова культура є основою формування відповідальності, ініціювання інноваційних комплексних проектів лідерства та повна автономність під час їх реалізації.

Загальна культура сприяє здатності самостійно розвиватися, вдосконалюватися протягом усього життя. У цьому суттєву роль відіграють загальногуманітарні дисципліни, такі як українська культура, етика, естетика, логіка тощо. Особливо важливою є роль мови у правовому вихованні [5], адже вона не тільки засіб спілкування, а й засіб пізнання світу, вираження особистісного ставлення до нього, навчання та виховання людини, засвоєння соціально-культурного досвіду тощо.

У правовому вихованні дуже важливими є неупередженість, об'єктивність, вміння і бажання розкрити всі можливості української мови.

Отже, правове виховання органічно пов'язане з усіма складовими вимог Національної рамки кваліфікацій стосовно всіх кваліфікаційних рівнів через ключові ознаки визначення сутності першого, що має бути враховане під час розроблення навчальних планів підготовки правників у частині обов'язковості вивчення загальноосвітніх гуманітарних навчальних дисциплін. Це підтверджує доцільність і вагу культурологічних та філософських навчальних дисциплін для підготовки фахівців з права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія сучасної України. – К., 2005. – Т. 4. – 700 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінськ : ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
3. Краткий словарь по эстетике. – М. : Просвещение, 1983. – 223 с.
4. Морфологія культури: тезаурус. – Х. : Право, 2007. – 384 с.
5. Пивоваров, В. Правнича тематика у слов'янській літературі / В. Пивоваров // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Слов'янська культура та писемність: минуле та сучасність», 19–20 трав. 2011 р. – Ужгород, 2011. – С. 312–320.
6. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій : постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1341 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
7. Словарь по этике / под ред. И. С. Кона. – Изд. 3-е. – М. : Политиздат, 1975. – 392 с.
8. Соціологічна енциклопедія / уклад. В. Г. Городяненко. – К. : Академвидав, 2008. – 456 с.
9. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / уклад.: В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін. ; за заг. ред. В. І. Воловича. – К. : Укр. Центр духов. культури, 1998. – 736 с.
10. Сучасний словник із суспільних наук / за ред. О. Г. Данильяна, М. І. Панова. – Х. : Прапор, 2006. – 432 с.
11. Український радянський енциклопедичний словник: в 3 т. Т. 1 : А – КАБАРГА. – К., 1966. – 856 с.

12. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 1 : А – Г. – 672 с.
13. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 2003. – Т. 5 : П – С. – 736 с.
14. Юридичний словник-довідник / за ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Феміна, 1996. – 699 с.

С. В. Качурова, кандидат філософських наук, доцент

ОБРАЗОВАНИЕ, ВОСПИТАНИЕ И ДУХОВНОСТЬ

Бесспорным является тот факт, что за формирование духовности личности несут прямую ответственность общество и религия. После всех перипетий XX в. стало ясно, что исключение одной из этих форм приведет общество к нестабильности и поставленная задача не будет достигнута. С помощью двух соответствующих институций общество и религия реализуют свою деятельность. Основой первой выступает государство, второй – церковь. Причем государство образует *духовность* (позволим себе соединить в одно оба рассматриваемых понятия) посредством светских учебных заведений, церковь – посредством духовных академий, семинарий и училищ. Общество конкретизирует эту цель до определенности правового сознания, религия же призвана наполнить ее элементом духовной культуры.

Негативный опыт предыдущего столетия, когда их попытались даже не столько развести, сколько противопоставить, как это ни парадоксально, в какой-то мере сыграл свою положительную роль. Оба вида образования приобрели самостоятельный опыт. Они полностью определились: одна – в научной, другая – в религиозной форме духовности. И это на данном отрезке времени, может быть, соответствовало исторической ситуации. Но теперь все изменилось. Пробил час поиска путей их интеграции. Попытаемся проанализировать первые шаги согласования этих структур на примере отношения двух светских государств с церквями, обеспечивающими их религиозную жизнь. Развитие церковно-государственных отношений России и Украины во многом совпадают в силу многовековой общности исторической судьбы.

В 2002 г. правительством России был утвержден государственный стандарт по направлению «теология» (магистр) и специальности «теология». Это стало как бы той первой серьезной точкой сближения двух форм образования духовности. Патриарх Кирилл дал должную оценку этому факту. В своем докладе он отметил, что еще «17 июля 2001 года Священный Синод определил стратегическую задачу проводимой ныне реформы системы духовного образования: государственная аккредитация духовных учебных заведений, предполагающая получение их выпускниками диплома государственного

образца. Как представляется, альтернативы этому пути для нашей духовной школы нет». Эта позиция была поддержана и Архиерейским Собором 2004 года. В Определении «О вопросах внутренней жизни Русской Православной Церкви» (п. 5) говорится: «Признано целесообразным скорейшее получение Духовными школами государственной аккредитации при учете традиций церковного образования» [1].

Таким образом, соответствующими законами [2] «устанавливается возможность получения духовными учебными заведениями государственной аккредитации, подтверждающей уровень реализуемых ими образовательных программ, соответствие содержания и качества подготовки выпускников требованиям государственных образовательных стандартов и дающей право на выдачу документа государственного образца, заверяемого печатью такого образовательного учреждения, не содержащей изображения герба России. При этом свидетельство о государственной регистрации не устанавливает государственный статус образовательных учреждений профессионального религиозного образования» [3]. В итоге 6 духовных академий, 2 университета, 2 богословских института, 44 семинарии, 39 духовных училищ, 1 пастырский курс РПЦ постепенно вовлекаются в общеобразовательный процесс страны.

Не обошлось здесь без проблем. На сколько мне известно, их спектр был достаточно широк: от самого общего порядка до экономических. Так, со стороны церкви были опасения в возможности «обмирщения» религиозного образования, утраты церковных традиций и т. д. Наконец, шли длительные переговоры с правительством РФ о правовом статусе учебных заведений. Действительно, если они при этом теряли статус религиозных, то естественно увеличивалось налоговое бремя. Но, как следует из последних формулировок Закона, постепенно все эти препятствия устраняются благодаря толерантному отношению государства к церкви.

С другой стороны, постепенно сбывается пожелание Митрополита Киевского и всея Украины Предстоятеля УПЦ Владимира. «Сегодня мы должны показать и государству, и университетским профессорам, что богословие является высокоразвитой академической наукой. Наукой, которая имеет не меньшее право на аккредитацию, чем философия или психология, культурология или история, литературоведение или языкознание. Да, богословие не похоже на физику или математику, где можно достичь строго доказательного знания. Предмет богословия – это, с одной стороны, Тайна, а с другой – индивидуальные события, произошедшие в истории. Но аналогично и предметы изучения гуманитарных наук являются такими, что в гуманитаристике невозможно достичь такой строгости, которая существует в физике или математике. Тем не менее, гуманитарные науки признаются как научное знание. Тем более таковым должно признаваться богословие, которое есть не менее научно организованный дискурс, чем философия или литературоведе-

ние. Можно даже сказать, что у богословия более строгая научная методология, чем у большинства гуманитарных наук. Это значит, что мы можем и должны защищать право богословия на аккредитацию в качестве научной специальности» [4]. По факту в РФ 38 светских учебных заведений на данный момент готовят специалистов по направлению «Теология». Академический статус этой дисциплины можно считать полностью восстановленным.

В Украине, правда, с небольшим запозданием, идет аналогичный процесс сближения государства и церкви в вопросах образования и духовности. И запоздание это вполне оправдано. Просто проблемы внутрицерковного разделения православной церкви, деятельность еще нескольких могучих традиционных церквей, которые естественно рассматривают друг друга еще и как соперников в данной сфере, требуют более выверенных решений. Тем не менее 15 мая 2010 г. ВАК Украины своим распоряжением включил богословие в перечень специальностей, по которым будет проводиться защита диссертаций на соискание научных степеней кандидата наук и доктора наук. Это решение будет вынесено на рассмотрение правительства Украины. В случае его утверждения высшим учебным заведениям будет предоставлена возможность осуществлять подготовку специалистов, а также открывать аспирантуры и докторантуры по специальности «Богословие».

Стандарт научной дисциплины следует выработать с учетом конфессиональной специфики, и этот вопрос, отметил владыка Антоний, требует дальнейшего обсуждения [5]. Итак, 3 духовные академии, 7 духовных семинарий и 8 духовных училищ в Украине ждет в сущности тот же процесс согласования образовательных программ государства и церкви, что и аналогичные духовные заведения России.

Правда, не обошлось и без специфических «национальных» трудностей. «Ныне в Украине имеем конфликт законов: 1) Закона об образовании, который четко отделяет школу от церкви, а церковь от государства; 2) Закона о свободе совести и религиозных организациях, который прямо не разрешает создание такого рода учреждений, но и не запрещает их создание... Более 10 лет законодатели не могут разрешить данный конфликтный треугольник «государство–образование–религия»... Именно этот правовой нонсенс дал возможность в свое время проникнуть в школы Востока Украины обществу Николая Рериха, федерации профессоров за мир (Церковь Муна), последователей дианетики (Церковь саентологии), а исторические церкви остались за бортом. Церкви Украины, общественные организации, образовательные учреждения, осознающие необходимость изменения сложившейся ситуации в отношениях между религией и образованием рассчитывают на то, что Украина откажется от жесткой модели отделения школы от церкви, включит в свою практику лучшие примеры исторических и инновационных, зарубежных и собственных форм образования» [6].

Здесь следует заметить, что указанная проблема взаимодействия светского и церковного образования в ближайшем будущем будет решена. Кроме того, как и в России, у нас 23 государственных и частных светских вузов готовят специалистов по религии. И пройдет непродолжительное время, как с другой стороны, со стороны религии, в перечне специальностей духовных религиозных образовательных учреждений Украины появятся очень близкие к теологии: философия, религиоведение, культурология и т. д.

Но есть одна проблема, которая, на мой взгляд, вызовет еще большее сближение духовного и светского образования. Это проблема возникновения совершенно новых учебных дисциплин, а значит, и новых специальностей, которые по сути являются «стыковочными» для теологии, права, религиоведения и философии.

Дело в том, что если бы мы имели дело с моноконфессиональными светскими государствами в современности, то все бы ограничилось упомянутым сближением образовательных стандартов. Но в реальности сейчас почти все государства поликонфессиональны. В одном и том же правовом поле действуют несколько *традиционных* для данного государства религий. Здесь же разворачивают свою деятельность *нетрадиционные* для данного государства (но традиционные для другого) религии. Но и это еще не все. В историческом религиозном процессе идет постоянный процесс обновления, т. е. постоянно возникают *новые религиозные движения*. И это для религии такая же норма, как и для любой другой формы духовности [7, с. 24]. Между этими тремя формами постоянно вспыхивают конфликты. В свете понятий «религиозный экстремизм», «террор на религиозной почве» и т. д. современное государство столкнулось с проблемой организации процедуры, получившей название «религиоведческая экспертиза». И именно на стыке права и религии для государства возникла необходимость правового определения понятий «религия», «экстремизм» и т. д. Иными словами, современная государственная система стала остро нуждаться в научных заключениях профессионалов по поводу той или иной религии. Это стало необходимым для установления: 1) мотива преступления в уголовных делах; 2) установления характера организации, выдающей себя за религиозную, либо, напротив, скрывающей свой религиозный характер, в гражданских делах; 3) определения надежности партнеров, например, в экономической политике; 4) определения отношения к той или иной конфессии в государственной политике [8, с. 201].

Для решения этой задачи одни государства запрашивают заключения частных экспертов, другие – создают государственные советы по проведению религиоведческой экспертизы [9]. В РФ за неполные пять лет назначен уже второй такой совет. Но споры вокруг его состава, а значит, и по поводу проводимых им экспертиз не утихают и по сей день. Призрак восстановления инквизиции под эгидой теперь уже государства следует по пятам любой попытки навести хоть какой-нибудь правовой порядок в этой сфере. В чем же дело?

На мой взгляд, суть заключается в том, что сам объективный ход вещей в практике религиозно-правовых отношений создал проблему, для решения которой в историческом опыте религиозных дисциплин, с одной стороны, и светской науки – с другой, еще *нет* соответствующей теории. Религиоведение, философия, право и теология в истории не сталкивались с подобными вопросами. Поэтому они и могли развиваться относительно самостоятельно.

Ситуация религиоведческой экспертизы – совершенно новый вызов реальности науке. И ответ на этот вызов уже начинает приобретать свою определенность. Всем ясно, что эта новая наука возникает на стыке теологии, права, религиоведения и философии. Не менее ясно и то, что исключение хоть одной из этих дисциплин подорвет ее теоретический фундамент, т. е. в стенах только светских вузов, с одной стороны, или – только религиозных – с другой, эту задачу не решить. Правда, в силу ее именно «сверхприкладного» характера, споры вокруг ее содержания, методологии и т. д. только усиливаются с каждым днем. Даже по поводу названия еще нет согласия среди ученых и теологов [10]. Но такова судьба любой науки, которую мы застаем в колыбели ее бытия.

Одно ясно, в ее рождении с самого начала должны участвовать как светские, так и религиозные науки, как светские, так и духовные высшие учебные заведения. Именно в ней духовность и образование должны полностью дополнить друг друга. Также стало ясно, что современное правосознание, проводящее научные экспертизы современных форм религиозности, обречено на непреодолимые трудности до тех пор, пока не включит в себя опыт духовной культуры, продуцируемый самой религией.

Таким образом, в истории взаимодействия религии и общества, церкви и государства, светского и духовного образования два периода уже ушли в прошлое. Первый, когда одна религия обеспечивала духовность одной формы права (государства), был сменен вторым, когда светское и духовное были противопоставлены друг другу. Но и этот период отработал свое. Сейчас мы на пороге третьего – продуктивного сотрудничества этих двух форм духовности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Совещание ректоров духовных учебных заведений РПЦ (13.11.09 г.).
2. Федеральный закон РФ от 28 февраля 2008 года № 14-ФЗ «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в части лицензирования и аккредитации учреждений профессионального религиозного образования (духовных образовательных учреждений)». Внесение изменений в Закон РФ от 10 июля 1992 года № 3266-1 «Об образовании» (в редакции Федерального закона от 13 января 1996 года № 12-ФЗ). Внесение изменений в Федеральный закон РФ от 22 августа 1996 года № 125-ФЗ «О высшем и послевузовском профессиональном образовании». Внесение изменений в Федеральный закон РФ от 26 сентября 1997 года № 125-ФЗ «О свободе совести и о религиозных объединениях».

3. Петр (Еремеев), игумен. Государственная аккредитация духовных семинарий и академий как путь интеграции духовных учебных заведений в национальную систему высшего образования Опубликовано 23.04.2010 г. в рубрике Новостная лента.
4. Задачи православного богословия в Украине на современном этапе. Доклад на X Международных Успенских Чтениях (Киев, Святая София, Дом Митрополита, 30 сентября 2010 г.).
5. <http://rusbeseda.ru/index.php?topic=7646.0>
6. Филиппович, Л. Альтернативное образование в Украине: идейно-концептуальные и правовые аспекты [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://risu.org.ua/ru/index/expert_thought/analytic/24813/22 сентября 2008.
7. Качурова, С. В. Судьба последних религиозных новаций / С. В. Качурова. – Х., 2005. – С. 24.
8. Тихонравов, Ю. В. Судебное религиоведение / Ю. В. Тихонравов. – М., 1998. – С. 201.
9. Указ Президента Российской Федерации от 13 ноября 2004 года № 1313.
10. «Судебное религиоведение», «криминотеология», «правовология религии» и т. д.

Е. В. Качуров, кандидат философских наук, доцент

ФЕНОМЕН ИДЕОЛОГИИ И ПРАВОВОЕ ВОСПИТАНИЕ

Хотя в истории Запада слово «идеология» возникло достаточно поздно [1], тем не менее судьба его полна парадоксов. Сочетание двух самых дорогих для европейца слов – «идея» и «логос» обещало ему счастливое будущее. В действительности же оно почти сразу получило уничижительный смысл [2]. Правда, с течением времени второй, положительный полюс уравновесил первый отрицательный [3], но суть дела от этого мало изменилась. Понятие идеологии так и осталось «разорванным» на два противоположных значения [4, с. 37]. Невезение сопровождало его с самой колыбели.

Но почему так случилось? Какова причина этой иронии судьбы? Что такого может содержаться во «всеобщей наукообразной теории общественного развития, предназначенной для политической практики», что вдруг бросает ее под рубрику «ложного сознания»? Наконец, если феномен идеологии неизбежен в современной правовой культуре, то не создает ли этот «бросок» некий неугасающий конфликт в действующем правовом сознании?

Человеку, особенно человеку истории Запада, свойственно специфическое отношение к миру, которое Аристотель определил как «техне» [5, с. 172–190]. Так, гончар, имея целью создание амфоры, изучает свойства глины, огня и др. Эти знания позволяют ему набросать проект и далее приступить к его осуществлению. Правда, над этой целью довлеет другая, более общая: хранение масла или вина. И средство в этом проекте не константа. Мастер даже может предпочесть глине металл или дерево, но суть «техне» от этого не меняется.

Объектом подобного воздействия может быть все в природе. И хотя наряду с таким видом «поэзиса» (творчества) сосуществуют другие, например, «фронесис» (правовая справедливость) или изящные искусства, с развитием истории Запада техническое отношение к природе только усиливалось.

Но кто сказал, что сущность социального устройства должна быть включена из такого отношения? Что необычного в том, что человек, живя в семье, работая в определенном сословии или корпорации, переживая судьбы не только своего народа, но и всего человечества, сначала продумывает целое человеческое общежитие, а потом планомерно осуществляет задуманное?

Откуда же взялось определение идеологии как «ложного сознания» [6]? Поставив этот вопрос во главу угла данного рассмотрения, правда, учтем при этом неизбежность той методологической «ловушки», в которую попадает всякий, исследующий этот феномен. Ее можно сформулировать примерно так: не является ли любая форма исследования этого «ложного сознания» его своеобразным умножением? Этот факт нуждается в разъяснении.

Допустим, что идеология есть теория общественного развития (позитивный смысл), которая что-то где-то недоучла, недопоняла и тем самым исказила (негативный смысл). Предположим, что в последнем случае сознание, объясняя особенное, ошиблось, указало не на всеобщее, а на другое особенное. Но возможно ли такое создание теории идеологии, которое *не было бы* идеологией? Как вообще складываются отношения между сознанием, которое изучает сознание, *исследующее* природу и общество?

Для начала обратим внимание на *разность* этих двух предметов, «самособой» попадающих в поле зрения «первого» сознания.

Относительно явлений природы человечество худо-бедно сохраняет еще какое-то единство. Луна, озеро, лев или ромашка *для* патриота, буржуа, журналиста или пролетария – все одно. Здесь, хоть и по видимости, но отношения человека и явления природы еще кажутся нейтральными.

Но вот стоит вопрос о причине собственности, сущности семьи или идее государства. Что из себя будет представлять тот, кто отвлечется от своей социальной определенности, высказываясь об этих вещах? [с. 261]. При этом особенно учтем, они *для* него, естественно, во сто крат более дороги, чем упомянутые ранее вместе взятые.

«Идет паровоз. Спрашивается, отчего он движется? Мужик говорит: это черт движет его. Другой говорит, что паровоз идет оттого, что в нем движутся колеса. Третий утверждает, что причина движения заключается в дыме, относимом ветром» – вот пример возможного разнобоя мнений по поводу одного и того же явления [8, с. 615]. Конечно, в целях образования и воспитания, наконец, просто в чисто практически целях создания и эксплуатации паровозов школа определяет эти причины как ложные (а сознание, *так* определяющее их, получает титул «необразованного» [9]). «Сила, заключенная

в паровом котле» – вот действительная причина, говорит она. Соответственно сознание, умеющее усмотреть эту «истинную» причину, автоматически водворяется на почетное место.

В естественных науках нет особой трагедии для дивергенции истинного и ложного сознания. Здесь есть образованное, а есть необразованное сознание. И сущность столь «мягкого» различения коренится в том, что и банкир, и пролетарий, националист или космополит условно *равны* в отношении к движению паровоза.

Но вот вопрос о причине, например, социальных революций. Выслушаем мнение социально *различных* людей. Банкир, конечно же, укажет на обесценивание денег, пролетарий – на противоречие труда и капитала, националист – на борьбу рас за жизненное пространство, профессор же социологии университета, что вполне естественно, больше всего ценя свое *родное* занятие, – на изменения стереотипов религии, культуры, идей и т. п. Все укажут на подобное «свое»...

То, что здесь идет прямая проекция субъективной определенности на исследуемый предмет – это факт. Но почему она столь настойчивая? Почему она именно *здесь*, в сфере гуманитарного знания столь властная?

Не потому ли, что социальная определенность «въелась» в природу сознания, которое размышляет о мире. Духовные, а не природные качества составляют его индивидуальные характеристики. Человек говорит: «Мое имущество, моя семья, мой завод, мой народ, мой язык, моя страна...». Все это – характеристики его «я». Он в ответе за все это! Эти определенности суть границы, которые, будучи «прошиты» в программе его сознания, автоматически накладываются на все то, о чем он размышляет. Только когда человек думает о звездах, море или насекомых, его личный интерес не так заметен. Но стоит ему заговорить о сущности права, хозяйствования или культуры, его «родное» сразу заявляет о себе. Мысленно вычеркнешь все свои (или ближнего) социальные определенности, и на поверку останется ровное ничто, абстракция, пустое место.

Что такое современные гуманитарные науки? Это сущностные исследования того или иного феномена духа ради конкретных практических целей. Мироотношение, установка, вторжение [10] – здесь органично предшествуют всякому «объективному» познанию. Они – вчерне набросанный проект идеологий. Но тогда идеологии – это опыт, столь же имманентно сопровождавший европейскую историю, как и опыты права, искусства, религии или философии. Можно (и нужно) говорить об идеологии семьи Сципионов периода Пунийских войн, кружка Перикла времен союза Делосской лиги, Папского двора IX–XI веков и т. д. А это значит, что следует упоминать определенные идеи, которые планомерно проводили в жизнь занимающиеся *политикой* люди. И историки говорят так [11, с. 331].

Странный симбиоз права и религии, воли и знания, практики и теории – вот содержание феномена идеологии. Но при чем здесь негатив «ложного сознания»? Присмотримся ближе.

Э. Бетти и Г. Гадамер говорят о *догматическом* опыте права и религии, имея в виду первоначальный смысл, например, судебного решения или проповеди священника [12, с. 390]. А именно, как в первом, так и во втором случае мы имеем дело с неким «в себе и для себя бытием», т. е. здесь цель не превосходит границы самого события. Справедливость или религиозная взволнованность – вот то, ради чего это событие свершается [13]. Значит, в правовую культуру органично входит именно такое поведение правового сознания. До XIX века идеология так же существовала в форме замкнутого «в себе и для себя бытия». Она преследовала догматические цели.

Но полной неожиданностью для этой «позитивной догматики» оказалось явление идей по переустройству общества, которые предложили последователи Кондильяка. Это был нонсенс потому, что оно произошло с подчеркнутой претензией на *научную* форму.

Все дело в том, что именно эта форма человеческого духа обладает одним замечательным свойством, которое резко отличает ее. Оказывается, что только наука (и это стало ясно с первых опытов античной философии) может претендовать на *всеобщность* своего знания. И для раба, и для гражданина, и для чужестранца законы математики, логики или метафизики *одни и те же*. Это – суть научного знания. Иными словами, его «сердцевиной» является положение о том, что *всякий*, повторив это знание («припомнив» [14] его), придет к одному и тому же результату. Но тогда и общественные теории, претендующие на научную значимость для социальной практики, стали совершенно правильно восприниматься как опыт, когда «свое ограниченное, определенное бытие в его основных закрепленных спецификациях индивид понимает для себя и других как всеобщее, как закон и необходимость, как норму и суть человеческой и природной жизни» [15, с. 67–68].

А это значит только одно. Если бы история Запада была бы свободна от научного интереса, то ни о какой бы жесткой дихотомии «ложное (сознание идеологов) и истинное сознание (разоблачающее скрытую во всеобщем частную социальную обусловленность)» речи бы не шло. Да и кто бы мог *тогда* (на заре истории) предположить, что предложенное Парменидом противопоставление «мнение – знание» так трагически отразится на судьбе понятия «идеология»? Вот почему его сразу же стали использовать в негативном смысле.

Мнение ни на какое всеобщее значение не претендует. Точно так же не претендует на всеобщность то или иное судебное решение или религиозная проповедь. Да, в них сочетаются (идет аппликация [16, с. 389]) всеобщее и особенное: закон и особые обстоятельства дела *в праве*, Слово Библии и данность настроения прихожан *в религии*. Только здесь властвует единичное

в смысле прецедента. Здесь случай и есть событие. Оно-то и «закругляет» в целое оба опыта.

В случае с идеологией мы имеем дело с совершенно иным. Мало того, что теория и практики, знание и воля здесь разнесены по краям, здесь первая, теоретическая часть подражает научной всеобщности. Тогда и практику, единичный случай также предлагают как всеобщность. Вдобавок эта практика есть не ожидание того, что произойдет (подтвердится или нет теория), а социальный эксперимент, где моделируются процессы, где по результатам их мысль возвращается к теории и вносит в нее соответствующие изменения, т. е. это то же самое «техне», только в гипертрофированном виде, под грифом «наука». Значит, и правовое воспитание исторически можно четко различить на «до» и «после» метаморфозы феномена идеологии на рубеже XIX века. Отсюда-то и возникает немедленная реакция догматически практикующей воли, что говорит: «ложное сознание». Еще бы, ведь всякий на опыте своего собственного сознания знает и понимает, что за спиной любого политического предложения стоит «место социальной определенности» (!). Все остальное – частный случай проекции этой определенности.

Вот это сознание «положенного» противоречия традиционного (обыкновенного) и исторически нового (априори превышающего всякий частный опыт) социального «техне» и вызвало уникальный случай в истории. Рождается слово, долженствующее иметь положительное значение, а к нему «припечатывается» с самого начала негативный, отталкивающий, отрицательный смысл. Поэтому Наполеон мгновенно соответствующим образом реагирует на этот феномен. Здесь он рассуждает как обыкновенный политик, практик социального действия [17], ожидающий от идеологов «точечного» знания для решения текущей проблемы, и получающего в ответ знание под грифом всеобщности и необходимости [18, с. 262–267]. Это с одной стороны; с этой стороны сознание, привыкшее к мнению, не *понимает* идеологию.

С другой же стороны, есть сознание, сопровождавшее историю Запада, и так же как идеология обитающее в «мире» всеобщности и необходимости. Это философия. Только она не пересылает истину теории в практику и наоборот. Для нее идеология так же «ложное сознание» именно за эту ускользающую истину. Поэтому философия не *принимает* идеологию.

В. Библер определяет философию как избывание *религии* [19, с. 196]. Это определение верно, но относительно истории классической философии. Историческая ситуация изменилась. Вся философия XX века есть невиданный опыт «избывания» *идеологии*.

Так понятие «идеологии» становится уникальнейшим понятием языка, которое вслед за своим «предположением» – история Запада до XIX века, «предположением» – когда оно впервые зазвучало, немедленно вызывает собственное снятие (*aufheben*) – «преодоление».

ЛИТЕРАТУРА

1. На рубеже XVIII–XIX веков.
2. Причем из уст одного из самых образованных политиков – Наполеона Бонапарта.
3. Г. Гадамер называет первый полнос слова «идеология» «полюемически инструментальным», второй – «позитивно догматическим» (Истина и метод. – М., 1988. – С. 481, а А. Тарковский в «Сталкере» использует это слово, по смыслу даже превышающим слово «религия».
4. Разве что немецкое «aufheben» (уничтожить, сохранить, возвысить и даже ... *арестовать*), сыгравшее в философии Канта и Гегеля незабываемую роль, может поспорить с биполярностью идеологии. (Гулыга, А. В. Кант сегодня / А. В. Гулыга // Трактаты и письма. – М., 1980. – С. 37.
5. Аристотель. – Соч., т. 4. – С. 172–190.
6. У К. Маркса в «Немецкой идеологии» (1844) это определение используется уже полномаштабно.
7. «Показательно, что в течение долгого времени за индивидом вообще не признавалось право на существование в его единичной неповторимости. Ни в литературе, ни в искусстве не изображался человек в его частных свойствах. Каждый сводился к определенному физическому типу в соответствии со своей социальной категорией и своим рангом». Это «долгое время», у Ле Гоффа, а речь идет о средневековье, тянется чуть ли не до наших дней. Оно (средневековье) так и называется у него: «долгое». (Цивилизация средневекового Запада. – М., 1992. – С. 261).
8. Толстой, Л. Н. Война и мир / Л. Н. Толстой. – М., 1983. – Т. 4. – С. 615.
9. Что не совсем равно титулу «ложное», как в случае с идеологией.
10. Хайдеггер, М.
11. Вот пример: «Нам очень плохо известна идеологическая база движения Аристотелика. Но что такая база существовала, можно видеть хотя бы из того, что ...» (Ковалев, С. И. История Рима / С. И. Ковалев. – Л., 1986. – С. 331.
12. «Юрист постигает смысл закона с точки зрения данного случая и ради этого данного случая». (Истина и метод. – С. 383). То же самое о проповеднике. (Там же. – С. 390).
13. А там, хоть рухнет весь мир! Правда, *теория* права и, соответственно, *теологическое* религиозное учение переступают за границы этого опыта и в определенном смысле перестают быть чистым правом и чистой религией. И здесь-то, как выяснится позже, религия и право начинают *подражать* идеологии.
14. Платон.
15. Баллаев, А. В. Проблема идеологии в творчестве Карла Маркса / А. В. Баллаев. – История философии. – 1998. – № 3. – С. 67–68.
16. Гадамер Г. – С. 389.
17. Кемеров, В. Философская энциклопедия / В. Кемеров. – Панпринт, 1998 г.
18. Априорного синтеза по Канту. Неслучайно М. Фуко рассматривает Идеологию и Критику Тьери и Канта как исторических ровесников. (Слова и вещи. – СПб., 1994. – С. 262–267).
19. Библер, В. С. Что есть философия? / В. С. Библер // Вопр. философии. – 1995. – № 1. – С. 196.

Г. В. Журбелюк, кандидат історичних наук, магістр права

ДО ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСТВА В МЕНТАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ

Після 20 років деідеологізації в умовах пострадянського періоду і пошуку відповідного вектору державного і правового розвитку остаточно з'ясовано наявну в сучасній освітній політиці небезпеку, усвідомлено гостру необхідність у подоланні залишків освітньої радянської політики, спрямованої на виховання знеособленої людини інтернаціоналістського і колективістського типу. Постає проблема проведення кардинальних змін у вихованні нового кадрового резерву і загальній підготовці такого людського потенціалу, який би зміг забезпечити країні проведення ефективного реформування суспільства. Актуалізована і сама проблема ініціювання та правового забезпечення реформ. Йдеться насамперед про виховання в цілому у суспільстві і особливо у нового покоління правників внутрішньої вимоги постійно дотримуватися принципу верховенства права разом з послідовним формуванням у кожного громадянина потреби постійно піднімати власний рівень правової культури, долати як позитивістсько обмежене бачення права (права як сукупність нормативно-правових актів), так і нашу ментально визначену неповагу до права взагалі і усіх заходів державно-примусового порядку. Йдеться і про формування у молоді активної життєвої позиції щодо відстоювання невід'ємних природних прав людини, базових принципів недоторканності, автономності особи із забезпеченням справедливого реального захисту інтересів у судовому порядку та узгодженням основних координат суспільно-державного розвитку із нормами Конституції.

Названі принципи в Україні вперше сформулював Б. Кістяківський і було це ще в умовах української бездержавної дійсності, коли в українській інтелектуальній еліті вже зцементувалася небезпечна традиція недооцінювання значення права. Тоді ж Б. Кістяківський висловив ідею стосовно того, що людина має забезпечувати собі гідне існування не силою соціального милосердя, а силою наявних у неї соціальних, політичних, економічних прав. Сьогодні ця ідея разом з тезою Б. Кістяківського про те, що саме правова держава є вищою формою державного буття, виробленого людством [1, с. 68], мають абсолютно сучасне звучання і стають одним з основних орієнтирів у визначенні формату, напрямів підготовки всього кадрового потенціалу українських правників. При цьому хід реалізації принципів верховенства права із забезпеченням їх послідовного впровадження та врахуванням ментально-психічного тла нації вже сьогодні стає конкретним показником нашої європейськості.

Згадуючи аналіз Б. Кістяківського щодо інтелігенції і рівня правосвідомості в умовах відсутності загального правопорядку на теренах Російської імперії і як наслідок неповагу до права і нехтування правовою сутністю держави [1, с. 126], неможливо не відзначити, що тепер, як і тоді, спостерігаємо вияв тенденції до ігнорування правом або до сприйняття його суто як декору. Змінилися тільки суб'єкти і мотивація їх дії. Нині це політична еліта України, яка, діючи на вимогу потреб євроінтеграції, залишається абсолютно чужинським елементом щодо глибинних проблем права, самовизначення особи, її правового устрою. Як і після Першої революції в Росії, з різницею у 100 років, у післяпомаранчевий час спостерігаємо схожі процеси вагань і безплідного пошуку з виявами безнадії і невиправданості часом. Тут у нагоді може бути заклик Б. Кістяківського до інтелігенції, що має збудити народ, сприяти вихованню його правосвідомості для реорганізації в подальшому державної влади «із влади сили у владу права» [1, с. 142]. Сучасні реалії вимагають доповнення, оскільки є потреба будувати правову державу, предметно змінюючи ставлення до права особи, до об'єктивного правопорядку, сприяючи «очищенню від тоталітарних стереотипів, формуючи потребу бути людиною з власною гідністю, а не лише законслухняною» [2].

Постановка загальних виховних завдань вимагає чіткості у визначенні завдань загальноосвітньої і фахової підготовки правників. Розвиток сучасної освітньої політики має забезпечити формування такого людського потенціалу, який би виховувався із потребою і вмінням самостійно творчо мислити та активно діяти, пронизуючи все своє буття почуттям єдності і солідарності нації, посилюючи доцентрові сили українства, долаючи нашу традиційну «особність». Важливо пам'ятати, що саме через загальну і професійну підготовку майбутніх правників можна сприяти формуванню стійкої активної позиції щодо участі українства у політичному житті країни, забезпеченні реального народного представництва, в повноцінній матеріалізації ідеї народного суверенітету, несприятті будь-яких варіантів віртуалізації суспільного контролю за діями влади. Сучасна освітня політика має сприяти і більш повному врахуванню у нашому повсякденні та визначенні перспектив кадрової підготовки правників дії основних ментальних ознак українства, особливостей його сучасного світосприймання. Тут у нагоді може бути аналіз як власних надбань, так і існуючого міжнародного досвіду із спробою визначити ймовірність урахування виявів ментальних традицій іншими державними націями для мінімізації дії усіх можливих негативів.

Організація фахової підготовки правників передбачає опанування досвідом Європи, основними правилами юридичної аргументації й інтерпретації, вмиле доповнення ними набутих знань щодо сучасних правил кваліфікації деліктів у вітчизняному цивільному і кримінальному провадженні, розширення погляду на події, що розглядаються у судах, дотриманням принципу верховенства права.

Актуалізація проблеми становлення в Україні власної системи юридичної аргументації об'єктивно викликана як потребами перехідного періоду, так і специфікою розвитку судової гілки влади, що за усіх позитивів пострадянської перебудови судочинства все ще не відповідає сучасним потребам і доволі часто відіграє роль засобу для розв'язання політичних проблем. Сучасна юридична аргументація як необхідна складова судово-правового реформування в Україні, безумовно, має стати універсальним засобом забезпечення верховенства права, висхідним завданням у побудові всієї концепції фахової підготовки правників.

При цьому важливо зауважити, що теорія і практика сучасної юридичної аргументації мають спиратися не тільки на всі ті загальновідомі традиції судового красномовства, які закладались ще з часів античності як складова культури права в цілому і культури судового процесу зокрема, а й на усю ту риторичну спадщину, що яскраво відбиває систему світобачення українського народу. Йдеться в першу чергу про розвиток саме тих гуманістичних і демократичних традицій, що були закладені ще у староукраїнську добу. Недарма важливою складовою першої кодифікації права Русі поряд із Правдою Ярослава і Правдою Ярославичів є Суд Ярослава, ті судові прецеденти, які стали джерелом права і тому цікаві нам своєю можливістю дати уявлення про досвід тогочасної системи переконання, що дала початок розвитку змагального процесу. Враховуючи скуті можливості металника-писаря щодо фіксації процесу, все ж зазначимо, що на цих прикладах можна простежити розвиток як системи обвинувачення, так і системи захисту, будування лінії поведінки усіма учасниками судового процесу.

Можна погодитись з П. Пороховщиком (П. Сергеїчем), що судові промови як яскравий «показник суспільного розвитку в конкретний час є продуктом творчості, так само як будь-який літературний твір, з тією різницею, що судовий оратор черпає із дійсності положення, переробляючи їх у доводи обвинувачення чи захисту» [3, с. 4]. Тому й сьогодні залишається актуальною думка авторів першого підручника із судового красномовства стосовно того, що настав час змінити ставлення до класичних наук, зокрема й красномовства, яке є «наукою і мистецтвом переконуючої комунікації, наукою, що є фундаментом професіоналізму, основою діяльності адвоката, прокурора, судді» [4, с. 3].

Виходячи із відомої тези, за якою у суді не буває неважливих справ і таких, де б людина освічена не змогла знайти основи для мистецької промови, оскільки висхідна точка мистецтва полягає саме в умінні вловити особливе, підмітити те, що виділяє відоме явище з ряду йому подібних [3, с. 5], зазначимо, що кожна судова промова із своїм рядом юридичних доводів є показником творчого та професійного ставлення до справи. Це вимагає від кожного судового промовця, яку б сторону процесу він не представляв, якими б вродженими даними оратора не був наділений, напруженої праці, ретельного

ознайомлення із судовою справою, не допускаючи виявів недбалства в ознайомленні із фавбулою, перевірці кожного з доказів. Вочевидь, січневе 2012 р. рішення Конституційного Суду України щодо обмеження строку ознайомлення із кримінальними справами [5], сприйняте неоднозначно різними колами суспільства, надало акценту і самій проблемі ознайомлення із судовою справою, і забезпеченню належної якості правової аргументації. Це покладає відповідальність на освітян у сфері підняття ефективності навчального процесу і підготовки майбутніх фахівців до аргументування правом.

Зауважимо, що у процесі навчання важливим чинником у побудові всієї системи юридичної аргументації має бути звернення до такої нематеріальної субстанції, як совість. За її допомогою визначаємо, наскільки моральним може бути висвітлення певних обставин справи або наскільки можливо зіставляти їх із висновком у справі. Тут, на думку П. Сергеїча, головна роль має належати усвідомленню кожним з юристів свого прямого обов'язку перед суспільством, перед законом [3, с. 6], усвідомленню, про яке свого часу говорив М. Гоголь, заповідаючи своїм нащадкам із словом поводитися винятково чесно [6, с. 507].

Уся система побудови юридичної аргументації вимагає згідно із тезами теоретиків ораторського мистецтва Квінтіліана і П. Сергеїча постійної уваги до розмірковування (ніколи не задовольнятися тими міркуваннями, які лежать на поверхні!) [3, с. 197]. Вона також вимагає послідовного дотримання правил діалектики і логіки мислення, не зводячи останню до правил силогізму. Всі наведені правові аргументи мають вести до остаточного доведення, яке, на думку Діогена Лаертського, представляє міркування, що дозволяє досягнути менш зрозуміле через більш зрозуміле і доступне [7, с. 159, 162]. На цьому шляху усім майбутнім правникам важливо нагадувати про обережність (коли варто, а коли не варто щось визнавати), обачливість (коли не варто піддаватися ймовірності), неспростовність (коли розум стоїть на своєму і не переходить на протилежне) [7, с. 162–163] і тактику нагадування (коли можна небагатослівно підкріпити певне положення супротивника, а потім підійти до його спростування) [7, с. 216]. Саме таку позицію античних філософів підтримують сучасні українські знавці правової аргументації, підкреслюючи значення в судовому розгляді позиції оратора, його компетентності, глибокого знання справи і упевненості, що перевіряються в ході короткого викладу справи та доказів, обґрунтування оратором своєї точки зору та спростування протилежної. Але з цим тактичним розмаїттям судової риторики основним методологічним посилом має бути установка на пошук істини, захист ідей справедливості, забезпечення свободи, відновлення порушеного права. За будь-яких умов в ході становлення сучасної системи юридичної аргументації важливо керуватися нормами міжнародного права щодо захисту прав людини.

Сучасна підготовка правознавчих кадрів вимагає також активізації уваги до національно-патріотичного спрямування нашого державно-правового розвитку. Слід нагадати щодо цього позицію галицького адвоката В. Старосольського, видатного громадського діяча, вченого і правника, який здобув славу відомого адвоката завдяки блискучим, високопрофесійним і ґрунтовним промовам на політичних судових процесах у Польщі протягом 1927–1939 рр. проти членів УВО, ОУН, КПЗУ. Виступаючи захисником Ярослава Стецька у справі з обвинувачення з боку пілсудчиків у причетності до вбивства Б. Перацького членами ОУН (відомий львівський процес 1936 р.), адвокат підкреслював, що «питання української державності, самостійного політичного буття пов'язане історично з питанням суспільного положення українського демосу сильніше, тісніше, безпосередніше, ніж у якій іншій національній спільноті. В основі нашого національного буття, нації як такої, має бути воля, енергія переконання і національна свідомість» [8, с. 107]. Саме ці три основні чинники і були в основі побудови всієї доказової бази системи захисту, яку будував на суді адвокат. А його підзахисний Я. Стецько, виступаючи на процесі, діяв за порадами щодо використання правил діалектики в судовому процесі і викладав свої доводи у вигляді розмірковувань. Він, зокрема, ставив питання перед залом суду і сам давав варіант відповіді: «Чи зобов'язує своїх членів право бездержавного народу? Я прийшов до висновку, що право існує тоді, коли його психологічно і морально визнають члени суспільності. Істотним моментом права є те, що його признає суспільність. Примус, фізична сила не є суттєвими моментами права. Наша Українська держава не існує поки що реально, але існує морально. Так само морально існує право в наших душах» [9, с. 187]. Весь цей досвід існування бездержавної України дає приклад високоактивного протистояння сторони захисту, що у судах гідно забезпечувала інтереси українства, доводять нам важливість послідовної уваги до питань національно-патріотичного виховання.

Отже, проблеми сучасної підготовки правників може бути забезпечена тільки за умов послідовного, системного підходу, з вихованням поваги до права, забезпеченням принципу верховенства права, підняттям рівня національної свідомості, довершеної почуттям єдності, солідарності нації, з урахуванням усіх психоментальних особливостей українства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кистяковский, Б. В защиту права (Интеллигенция и правосознание) // Вехи. Из глубины / Б. В. Кистяковский. – М. : Правда, 1991.
2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www/nbuv.gov.ua/portal/Alchuk.pdf>
3. Сергеич, П. Искусство речи на суде / П. Сергеич. – Тула: Автограф, 1998. – 320 с.

4. Молдован, В. В. Судова риторика / В. Молдован. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 320 с.
5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://newz.ligazakon.ua>
6. Гоголь в воспоминаниях современников. – М. : Госполитиздат, 1952. – 590 с.
7. Лаэртский, Д. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. Кн. 3-я. / Д. Лаэртский // Логика и риторика: хрестоматия / сост. В. Берков, Я. Яскевич. – Минск : ТетраСистемс, 1997. – 624 с.
8. Старосольський, В. Методологічна проблема в науці про державу / В. Старосольський // Ювіл. зб. на честь професора Станіслава Дністрянського. – Прага, 1925. – 280 с.
9. Старосольський, В. Політичне право: курс лекцій / В. Старосольський. – Регенсбург: УТГІ, 1950. – 373 с.

С. М. Олейников, доцент

АРХЕТИПИ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ Й ДИСФУНКЦІЇ ПРАВОВОЇ АНТИКУЛЬТУРИ

Правова антикультура як ціннісна характеристика правової системи суспільства припускає вплив на неї об'єктів соціального середовища, що лежать поза нею. Зовнішній її аспект можливо розглядати в рамках функціонального підходу, необхідного для комплексного пізнання правової антикультури і в підсумку – поведінки всього соціального середовища.

У філософії функції розглядаються з погляду наслідків (сприятливі, несприятливі – дисфункціональні, нейтральні – афункціональні), що викликаються змінами одного параметра в інших параметрах об'єкта (функціональність) або з погляду взаємозв'язку окремих частин у рамках деякого цілого (функціонування). В юридичній науці функції виділені в більшості правових явищ: функції права як напрямок його іманентних специфічних властивостей, найбільш істотні напрямки і сторони його впливу на суспільні відносини, в яких розкриваються його соціальна природа і призначення права; функції правової культури як відносно відокремлені напрямки позитивного впливу правової культури на свідомість і поведінку (діяльність) людей, їх колективів і організацій, усі сфери життя соціуму, у яких виявляються її динамічна природа, система юридичних цінностей, ступінь, що визначає стійкість і гарантованість, упорядкованість і керованість суспільних відносин.

Правова (юридична) антикультура, будучи антиподом правової культури, впливає на суспільство, викликаючи негативні, несприятливі (дисфункціональні) наслідки. У зв'язку з цим функції юридичної антикультури доречно іменувати їх *дисфункціями* (від грец., лат. *dis-* – префікс, що позначає ускладнення, порушення, розлад і лат. *functio* – здійснення, виконання, діяльність). Термін запропоновано американським соціологом Мертоном. Дисфункції

характеризують такий тип відносин, коли наслідки деякого явища, події, дії або процесу виявляються несприятливими для даного об'єкта.

Питання про дисфункції правової антикультури в науковій літературі неза-служено не актуалізовано. Еволюція національної правової культури – єдиний історичний процес, який здійснюється відповідно до власної «матриці» розвитку і закономірностей культурної моделі, що підтримується архетипними структурами і тому визначає ставлення особистості до права та інших явищ правової системи, її поведінково-правову і психолого-правову самореалізацію.

У свою чергу юридичні й політичні інновації, неадекватні архетипному ядру правової культури, мають поверховий характер, не торкаються суспільного фундаменту правового мислення, сприймаються і оцінюються негативно, викликають *дисфункціональні* й аномічні ефекти у правовій поведінці, а також процеси інволюції правової культури і правосвідомості. Тому, чим більше соціально-правова взаємодія структурується і регулюється на основі сплетіння правокультурних (архетипних) образів, вистав, ідей з конкретними умовами і чинниками, одержуючи свою фіксацію на рівні загальних юридичних принципів розвитку громадського порядку, тим більше суспільство отримує почуття впевненості, національної і політичної єдності, впорядкованість і стабільність свого життєвого світу.

До основних *архетипів* правової культури слов'янських народів, які впливають на розвиток їх державності, правових систем, відносять архетипи порядку, соборності, «Матері-Землі», «перемоги добра», «патріархальності» та ін. Саме архетипні структури в різних формах і проявах відтворюють такі основні елементи розвитку правової культури: модель соціально-функціонального ставлення до приватної власності; цілісність території, її фізичне і метафізичне розширення як факт стабільності й розвитку державності; симфонічна взаємодія в системі «особистість – суспільство – держава» і модель державно-правового служіння (правообов'язку); переваги внутрішньої соціально-правової організації над зовнішнім юридичним нормуванням суспільних відносин; тенденція до соціально-політичного єднання у формі держави; домінування ціннісно-раціональних правових настанов, емоційно-психологічної схильності до духовності; прагнення до захисту за допомогою цінності права соціальної справедливості.

Актуалізація проблеми дисфункцій правової антикультури передбачає виділення деяких їх ознак.

1. Дисфункції правової антикультури – це напрямки її зовнішнього негативного впливу на суспільний і державний лад, соціальні інститути, праву свідомість і правовий менталітет і под.

2. Якщо правова культура сприятливо впливає на суспільство, то дія правової антикультури негативно позначається на зовнішньому середовищі за будь-яких умов.

3. Дисфункції юридичної антикультури впливають на зовнішнє середовище шляхом дій і бездіяльності суб'єктів права – фізичних і юридичних осіб.

4. У дисфункціях правової антикультури відбивається система правових антицінностей. Цінність – властивість предмета або явища мати позитивне значення для людей у культурному, суспільному або особистісному відношенні. Антицінності існують тільки в оцінному *судженні*. Юридичні антицінності – це «позапорові явища» у правовій системі суспільства (наприклад, злочин, геноцид, націоналізм, спекуляція і т. д.). У сукупності всі юридичні антицінності утворюють антисоціальну дисфункціональну систему.

Таким чином, дисфункції правової антикультури – це негативні напрямки її впливу в зовнішньому середовищі, які виявляються у діяльності суб'єктів права і у яких відбита система юридичних антицінностей.

Дисфункції правової антикультури можна бачити у вигляді системи її *видів*. У правовій культурі залежно від сфери вияву виділяють загальносоціальні і спеціально-юридичні функції. Дисфункції також можуть бути поділені, використовуючи згаданий критерій, на *загальносоціальні* та *власне юридичні*.

До загальносоціальних дисфункцій правової антикультури належать:

1) політична дисфункція – відбиває вплив правової антикультури на діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Вона виражається, наприклад, у поширенні корупції в цих органах, що породжує недовіру громадян до інститутів влади;

2) економічна дисфункція (виявляється, наприклад, у штучному завищенні цін на продукти харчування, паливо, тарифів житлово-комунального господарства);

3) соціальна дисфункція (займає найбільший обсяг серед інших дисфункцій). Вона відбиває вияв правової антикультури в різноманітних сферах життя суспільства (відмова від подовження листків непрацездатності, оплати роботи у святкові дні, невизнання трудових договорів із працівниками протягом декількох місяців роботи тощо. Державні інститути не прагнуть і не можуть забезпечувати права громадян, не виконують своїх владних функцій. Крім того, зростають кількість розлучень і кількість «громадянських» шлюбів (громадяни не бачать сенсу в державній реєстрації відносин), збільшується кількість дітей, що залишилися без піклування батьків);

4) національна (етнічна) дисфункція, зумовлена конфліктами на національному ґрунті, виявами екстремізму, націоналізму.

До власне юридичних дисфункцій належать напрямки впливу юридичної культури на правову систему суспільства.

Перетворююча дисфункція правової антикультури є найбільш масштабною і показує дію, що суттєво руйнує всю правову систему суспільства і виявляє сутність та антисоціальну спрямованість правової антикультури, формує у свідомості і соціальній практиці новий тип так званої «неправової» держа-

ви, спрямована на дезорганізацію існуючих суспільних відносин, соціальних інститутів.

Оцінна дисфункція правової антикультури виявляється в оцінюванні поведінки і діяльності людей – носіїв правових антицінностей – з погляду існуючих правових норм і правил.

«*Виховна*» дисфункція – формування у правосвідомості людей, їх поведінці перекрученого, негативного ставлення до права (юридичний нігілізм, фетишизм, дилетантизм).

«*Регулятивна*» дисфункція. Так само, як і в правовій культурі, в юридичній антикультурі є своя *регулятивна дисфункція*. Однак у цьому разі вона спрямована на створення антиправових та асоціальних норм, стереотипів, «еталонів» поведінки (наприклад, ця дисфункція виявляється в «статутах» та «поняттях» нелегальних терористичних організацій, злочинних співтовариств).

Комунікативна дисфункція виявляється через різні комунікації, спілкування осіб – носіїв правових антицінностей – і полягає в їхньому передаванні від однієї особи до іншої, наприклад, при юридичній індиферентності один громадянин може переконати іншого громадянина проігнорувати вибори, правопорушення підлітків, злочини, не повідомити про них в компетентні органи держави.

Емпірична дисфункція пов'язана з переданням накопиченого соціально-негативного досвіду, юридичних антицінностей молодому поколінню. Правова антикультура як аксіологічна характеристика правової системи суспільства є досить відносною, правові антицінності змінюються залежно від зміни потреб і інтересів людей, форми пануючих у суспільстві відносин, рівня цивілізованості та інших чинників. Однак юридичні антицінності є стійкими, існують іноді досить тривалий час. Більш того, є антицінності, які зберігають своє негативне значення протягом усього існування людства (наприклад, злочини проти життя, здоров'я), мають абсолютне негативне значення. Крім того, від покоління до покоління передається не тільки соціально-позитивний, а й соціально-негативний досвід.

Застосування функціонального підходу до вивчення правової антикультури має теоретичне і практичне значення. Спостерігаючи зовнішній вияв правової антикультури, можна встановити закономірності в появі тих чи інших її властивостей, визначити її зв'язки із зовнішнім середовищем, виявити причини, умови соціально-правових відхилень.

Розгляд цієї проблеми необхідний для синтезу і систематизації всіх негативних правових явищ. У практичному відношенні дисфункції правової антикультури є незамінними в аналітичній роботі (наприклад, у заходах держави щодо скорочення кількості шлюбозлучних справ, моніторингу неблагополучних родин), для вжиття обґрунтованих заходів щодо недопущення і запобігання соціально-правовим відхиленням.

О. О. Шапіро, кандидат філософських наук

ОПАНУВАННЯ НАВИЧОК РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРАВОВИХ КОНФЛІКТІВ У СИСТЕМІ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

Нині проблемою розв'язання конфліктів займається чимала кількість дисциплін – філософія, психологія, соціологія; виникла навіть окрема дисципліна – конфліктологія. Кожна з них звертається до певних аспектів конфлікту, обирає своїм об'єктом різні його види та типи. Це пов'язано в першу чергу із різноманіттям функцій конфлікту, які можна умовно поділити на конструктивні та деструктивні, і нагальною необхідністю формулювання таких алгоритмів розв'язання конфлікту, що активізували б його конструктивні функції та нівелювали деструктивні. Такого роду алгоритми ми називатимемо конструктивними варіантами розв'язання конфлікту.

Конструктивне розв'язання конфлікту можна розглядати як методику. Відповідно її застосування вимагає напрацювання певних навичок керування конфліктами, аргументативної практики та ін. Опанування таких навичок щодо керування конфліктами у правовому вимірі є невід'ємною частиною формування загальної правової культури особистості.

Мета цього дослідження – формулювання основних засад конструктивного вирішення правових конфліктів. Для цього необхідно проаналізувати поняття правового конфлікту та побудувати відповідну модель конфлікту.

Перш за все ми маємо справу із проблемою визначення правового конфлікту. Історично він ідентифікувався із конфліктом юридичним; але зараз дослідники розрізняють ці поняття, наголошуючи на тому, що поняття правового конфлікту є значно ширшим за поняття конфлікту юридичного. Так, найзначніший внесок у розуміння правового конфлікту зробив російський вчений, філософ І. Льїн; історичний ракурс проблеми розглядав В. Ключевський; сьогодні з цієї проблеми (безпосередньо чи опосередковано) захищаються численні дисертації – М. Романенко, С. Рязанцев та ін.; до особливостей правового конфлікту звертаються і конфліктологи (Д. Зеркін та ін.). Серед іноземних дослідників проблемами аналізу, медіації та розв'язання правового конфлікту займалися С. Donohue, М. McClellan, І. Riskin, N. Russel та ін. Але якщо в результаті численних досліджень ми маємо різноманітні філософські та юридичні інтерпретації сутності та окремих аспектів правового конфлікту, то цілісної моделі досі не було побудовано.

Сформулюємо основні засади такої моделі і почнемо з аналізу визначення правового конфлікту.

Правовий конфлікт – це зіткнення інтересів суб'єктів права, що виникає у зв'язку зі створенням, реалізацією, застосуванням, зміною, порушенням, тлумаченням права, а також суперечність, за якою сторони або треті особи

обов'язково звертаються до необхідної юридичної процедури його розв'язання у формі керування, врегулювання або вирішення юридичним способом [1].

У цьому визначенні нас цікавитимуть два моменти: сфери виникнення правового конфлікту та процедура його розв'язання. Почнемо із першого.

Якщо узагальнити всі перелічені у визначенні причини виникнення правового конфлікту (створення, реалізація, застосування, зміна, порушення, тлумачення права) і згадати, що конфлікт завжди ґрунтується на протилежності, суперечності, то ми можемо зробити висновок про те, що тут можуть бути наявними такі випадки:

- 1) порушення норм права хоча б одним із суб'єктів правового конфлікту (умисне чи неумисне);
- 2) суперечливе тлумачення правових норм суб'єктами правового конфлікту;
- 3) суперечність усередині самих правових норм, коли коректне виконання різних норм суб'єктами призводить до виникнення конфліктної ситуації.

Більш того, можна стверджувати, що пункти 2 та 3 є окремими випадками одного типу суперечностей: суперечностей, що є наслідком недосконалості правових норм. Адже очевидно, що до правових норм висуваються загальні логічні вимоги: ясності, чіткості, однозначності та ін.; тобто правові норми мають бути такими, що не допускають суперечливих тлумачень.

Але й випадок пункту 1 є не таким очевидним, як здається на перший погляд. Якщо не враховувати випадки психіатричної патології, коли особистість не є дієспроможною з юридичної точки зору, то особистісним контекстом правопорушень є взаємна невідповідність загальноприйнятої у суспільстві офіційної правової системи з інтеріоризованими правовими нормами правопорушника. Так, саме такий тип ситуації І. Ільїн розглядав як «конфлікт між природним та позитивним правом, між «сурогатом» природного права та об'єктивно значущою ідеєю права, що призводить до оновлення правових суспільних законів та відстоювання і збереження природних прав особистості» [2, с. 24].

Таким чином, маємо такі типи правової суперечності.

I. Суперечність між природним та позитивним правом.

II. Суперечність усередині позитивного права:

- а) допустимість двох або більше тлумачень правової норми;
- б) наявність двох суперечливих норм.

Очевидно, що в ідеалі можна говорити про профілактику правових конфліктів, до якої входять такі заходи:

- виховання особистості із цілісною інтеріоризованою системою норм, що принаймні не суперечить прийнятому позитивному праву;
- приведення до взаємної відповідності системи позитивного права із природним правом та морально-етичними орієнтирами;
- вчасні трансформація та модернізація системи позитивного права відповідно до зміни культурно-історичного контексту;

– коригування формулювань позитивного права відповідно до вимог чіткості, ясності і однозначності та приведення системи позитивного права до стану несуперечливої.

Очевидно, що така «ідеальна» ситуація наявності морально досконалої, ясної, несуперечливої та однозначної системи позитивного права, яка гнучко змінюється відповідно до вимог часу і одночасно є інтеріоризованою кожним пересічним громадянином, є швидше орієнтиром, ніж реально досяжним планом. Але ж цілком доцільним видається проведення значної частини даних процедур при виникненні правових конфліктів.

Тут ми переходимо до другої частини нашого питання, а саме до проблеми процедури розв'язання правових конфліктів. У визначенні, запропонованому вище, зазначалося, що розв'язання правового конфлікту обов'язково має відбуватися в юридичний спосіб. Доволі категоричне твердження; далі ми стверджуватимемо наявність альтернативного варіанта розвитку подій. Так, М. Романенко присвятила своє дисертаційне дослідження визначенню альтернативних форм розв'язання правових конфліктів. Дослідниця зазначає, що альтернативними формами вирішення правового конфлікту є низка процедур, спрямованих на розв'язання правового конфлікту шляхом досягнення взаємоприйняттого результату, але таких, що не мають ознак судового розгляду та можуть бути застосовані перед, під час та замість судового процесу [1]. По суті можна стверджувати, що правові конфлікти можуть бути вирішені за столом переговорів тим самим набором методик, що й конфлікти в інших сферах; але, оскільки головною метою при вирішенні таких конфліктів буде розв'язання суперечності у правовому контексті і зведення спільної системи природного та позитивного права до стану несуперечливої, то можна виділити найзручніші методи врегулювання таких конфліктів. Отже, ми представимо модель правового конфлікту та алгоритм його врегулювання поза судовими процедурами, у якому містяться ефективні методи розв'язання суперечностей правового характеру.

Модель правового конфлікту являє собою комунікативну систему, до якої входять такі елементи:

1. Учасники конфлікту. Ми розглядатимемо тут простий варіант конфлікту з двома учасниками, але наш підхід може бути узагальненим до будь-якої великої кількості учасників.

2. Предмет конфлікту.

3. Системи природного права, що приймаються кожним із учасників конфлікту.

4. Система позитивного права, прийнята у суспільстві, до якого належать учасники конфлікту. Якщо суб'єкти конфлікту належать до різних суспільств, то маємо розглядати системи позитивного права, притаманні кожному з цих суспільств.

Для вирішення конфлікту слід штучним чином ввести ще два елементи.

5. Система правил ведення спору (що буде контекстом вирішення конфлікту). До неї входитимуть загальні правила теорії аргументації і заборона на використання маніпулятивних прийомів та хитрощів в аргументації. В ідеалі всі вони входитимуть до інтеріоризованих норм кожного із суб'єктів конфлікту; але ж у реальних випадках практичного вирішення правових конфліктів цього не відбувається – отже, маємо встановити ці правила «ззовні».

6. Медіатор – третя особа, посередник, що допомагає у вирішенні конфлікту. В окремих випадках, коли суб'єкти конфлікту мають достатню кваліфікацію у керуванні конфліктами, можна обійтись без уведення в систему медіатора.

Розв'язання правового конфлікту відповідно до його структури відбуватиметься в три етапи.

I. Визначення всіх елементів конфлікту.

II. Визначення суперечностей у правових системах, що входять до елементів конфлікту та стосуються предмета конфлікту.

III. Усунення віднайдених суперечностей шляхом узгодження правових норм, що й буде розв'язанням конфлікту.

Перший етап є достатньо простим та очевидним; інтерес викликають другий та третій етапи.

Другий етап є доволі складним і вимагає структурованого методу. Пропонуємо використовувати методику складання мапи конфлікту (сформульовану Корнеліус та Фейр [3]). У результаті адаптації до правового контексту вона полягатиме у створенні таблиці, заголовком якої буде сформульована проблема, а у стовпцях, кожен з яких стосуватиметься одного із суб'єктів конфлікту, будуть виписані відповідні норми природного та позитивного права щодо предмета конфлікту. Після цього маємо порівняти отримані результати (для полегшення або автоматизації цього процесу доречно використовувати формальну мову деонтичної логіки). Якщо предмет конфлікту дійсно лежить у правовій сфері, то ми віднайдемо суперечність, що спричинила виникнення конфліктної ситуації. Відсутність такої суперечності на підставі аналізу правових норм свідчатиме про хибність віднесення конфлікту до правового дискурсу.

Найскладнішим етапом керування конфліктом буде узгодження суперечностей. Ми припускаємо, що у загальному випадку природне право та позитивне право мають одну й ту саму морально-етичну основу загальнолюдського характеру; більш того, ми припускаємо, що ця основа приймається всіма членами суспільства (виключаючи випадки психічної патології). Тому після виділення «проблемних» нормативних формулювань, що суперечать одне одному, ми маємо редукувати кожен з них до їхнього морально-етично-

го базису (можливо зупинитися раніше – як тільки буде віднайдена норма або інтерпретація, із якою згодні всі учасники конфлікту). Після цього необхідно провести зворотний процес обговорення кожного наслідку цієї норми, із формулюванням їх таким чином, аби наслідок був очевидним та прийнятним для кожного учасника правового конфлікту. В результаті завершення цього процесу є переформулювання «конфліктної» норми із усуненням суперечності, а отже, вирішення конфлікту.

Запропонована модель правового конфлікту є досить простою; але ж алгоритм розв'язання конфлікту вимагає достатньої кваліфікації модератора й високого рівня загальної культури учасників конфлікту. Інтеріоризація загальнолюдських моральних цінностей, виховання культури ведення спору, вдосконалення навичок критичного мислення та глибоке знання логіки, високий рівень розвитку навичок інтерпретації правових норм є невід'ємними умовами конструктивного вирішення правових конфліктів. Виховання перелічених якостей особистості у сучасних студентів призведе не тільки до значного зменшення кількості випадків звернення до судової процедури при вирішенні правових конфліктів, а й до зниження суспільної напруги в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Романенко, М. А. Альтернативные формы разрешения правовых конфликтов в сфере прав человека и гражданина: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / М. А. Романенко. – Саратов, 2008. – 213 с.
2. Ильин, И. А. О сущности правосознания / И. А. Ильин. – М. : Парогъ, 1993. – 235 с.
3. Cornelius, H. Everyone Can Win / Helena Cornelius, Shoshana Faire, Estella Cornelius. – Sydney: Simon & Schuster, 2006. – 251 p.

Е. В. Позняк, кандидат юридичних наук, доцент

КУЛЬТУРНА ФУНКЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА: ВІД ДЕКЛАРАТИВНОСТІ ДО ПРИЙНЯТТЯ КОНКРЕТНИХ РІШЕНЬ

Із часу набуття незалежності України усвідомлення небезпеки поглиблення сучасної екологічної кризи зумовлює актуальність пошуку різноманітних чинників підвищення рівня загальної культури в суспільстві, екологічної культури як одного з її виявів та еколого-правової культури як результату впливу правових норм на свідомість громадян.

Філософські, етичні, соціальні, психологічні, соціологічні, політичні, економічні, організаційні, власне екологічні, законодавчі та інші проблеми еколого-правової культури досліджували такі вчені радянського періоду та сьогодення, як В. Андрейцев, Г. Балюк, П. Гвоздик, Б. Єрофєєв, О. Казанник,

С. Кравченко, М. Краснова, В. Крисаченко, В. Петров, М. Реймерс, М. Хилько, Ю. Шемшученко та ін. Окремих аспектів екологічної та еколого-правової культури частково торкалась і авторка цієї статті [13]. Однак культурна функція екологічного права потребує свого обґрунтування та висвітлення, тому метою цього дослідження є виявлення науково-теоретичних та законодавчих підходів до розуміння еколого-правової культури як важливого інструмента екологічної політики в нашій державі та внесення пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства. Розкриттю мети дослідження сприяло вирішення таких завдань: аналіз наукових, політико-концептуальних підходів і чинного законодавства для з'ясування сутності культурної функції екологічного права.

Формування в Україні еколого-правової культури як відокремленого явища правової дійсності слід пов'язувати із визнанням самостійності з точки зору теоретико-правового обґрунтування та втілення у практичну (правозастосовну, дослідницьку, освітянську) діяльність норм екологічного права як галузі права, сфери наукових знань та навчальної дисципліни. На теренах колишнього Радянського Союзу цей факт було визнано під час проведення «круглого столу» на юридичному факультеті Московського державного університету ім. М. В. Ломоносова у 1987 р. [7, с. 33–57]. З того часу екологічне право України в системі права нашої незалежної держави посідає одне з найважливіших місць, адже характеризується відокремленим предметом правового регулювання, сукупністю методів, об'єктів у всьому різноманітті їх правових режимів, практичною необмеженістю суб'єктів екологічних правовідносин, специфічністю принципів та функцій. Поряд із переліченими найважливішими системоутворюючими чинниками цієї галузі є й розвинена система екологічного законодавства та державний інтерес, спрямований на вдосконалення усієї сукупності еколого-правових норм, які регулюють природоресурсні, природоохоронні та антропоохоронні (у сфері екологічної безпеки) відносини, та екологізацію норм інших галузей законодавства.

Через те, що сучасний екологічний стан у нашій країні та загалом на планеті вважається кризовим, а процес екологізації суспільного виробництва за останні півстоліття поширився на все законодавство і право, вчені в теорії права висловлюють думку про те, що поряд із класичними функціями – регулятивною, охоронною, превентивною – право виконує культурну [5, с. 158; 16, с. 69–71, 340–344], культурно-історичну та ідеологічно-виховну [14, с. 239] чи виховну [15, с. 329] та ідеологічну [5, с. 158; 8, с. 21] функції, а також екологічну функцію [15, с. 332–333]. У свою чергу в теорії екологічного права перелік його функцій охоплює превентивну, регулятивну, охоронну, виховну екологічну, природоохоронну та антропозахисну [1, с. 26]. Серед аспектів дослідження основних напрямків впливу джерел права на суспільні відносини особливе значення має ідеологічний, оскільки джерела екологічного

права виконують ідеологічну функцію [4, с. 264]. Ідеологічні гарантії забезпечення екологічних прав громадян, на думку Ю. Шемшученка, поєднані з правильною орієнтацією особистості, володінням населенням науковим світоглядом у сфері екології, свідомим використанням цього світогляду в інтересах всього суспільства, що залежить від зростання рівня екологічної культури особистості, та формуванням її ідеологічної зрілості [17, с. 28].

На думку С. Кравченко, в екологічній культурі вбачається культура усіх видів людської діяльності, пов'язаної з пізнанням, засвоєнням та перетворенням природи [9, с. 39]. Ставлення людини і людства до природи як до середовища свого існування базується на високих морально-етичних засадах духовності людства минулих часів і визначається традиційними звичками, характерними для нашого народу [10, с. 167]. Незважаючи на те, що термін «екологічна культура» вперше з'явився у 20-х роках ХХ ст. у працях американської школи «культурної екології» [11, с. 212–213], норми екологічного права виконують культурну функцію.

Не втратила своєї актуальності думка В. Петрова про те, що зміст екологічної культури відображається у Конституції [12, с. 94]. Конституційні положення про людину, її життя і здоров'я як найвищу соціальну цінність, сприяння держави консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності – це найбільш вагомі правові засади культури, які відображають її зміст. Водночас засадами еколого-правової культури є норми, які закріплюють обов'язок держави із забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги, права кожного на безпечне довкілля, відшкодування заподіяної порушенням цього права шкоди і вільний доступ до екологічної інформації, а також обов'язки не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані збитки (статті 16, 50, 66 Конституції України та ін.).

Залежно від суб'єктного складу зазначених суспільних відносин та з огляду на систему екологічного права особливої актуальності набуває екологічна культура законотворчої діяльності, управління, господарської діяльності, навчального процесу, наукової діяльності, правозастосовної діяльності, залучення громадськості до прийняття екологічно важливих рішень, адже еколого-правова культура є її частиною правової культури. Так, відповідно до ч. 1 ст. 7 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. підвищення екологічної культури суспільства і професійна підготовка спеціалістів забезпечуються загальною обов'язковою комплексною освітою та вихованням у галузі охорони навколишнього природного середовища, в тому числі в дошкільних дитячих закладах, системі загальної середньої, професійної та вищої освіти, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів. Екологічні та еколого-правові знання є елементами екологічної культури як сукупності

різних підходів до освоєння природи з точки зору її цінності на духовному (інтелектуальному) і матеріальному (практичному) рівнях, а також елементами екологічного світогляду, для якого характерні екологічний стиль мислення, а також наявність екологічної та еколого-правової культури, забезпечення законності та правопорядку в нашій державі, подолання споживацької психології у використанні природи [12, с. 95].

Наукові підходи до поняття та змісту екологічної культури, на думку В. Андрейцева, містять дві основні концептуальні позиції. Перша розглядає екологічну культуру як виключно явище духовне, свідоме, що базується на відповідному ставленні людини до навколишнього середовища, пов'язане з необхідністю формування екологічного мислення, спрямованого на раціональне, розумне використання природних ресурсів; згідно з другою екологічна культура – це діалектична єдність духовного і практичного (матеріального), що виявляється в освоєнні природи з урахуванням відповідної шкали цінностей з точки зору задоволення екологічних потреб суспільства [2; с. 69]. Наукові дослідження з проблем екології, законодавство, звичаї, традиції, лекційна пропаганда наукових знань, на думку О. Казанника, належать до об'єктів духовної культури, а перетворені людиною ландшафти, технічні споруди природоохоронного призначення, заповідники – до об'єктів матеріальної культури [6, с. 12].

Законодавець включає до культурних цінностей і деякі об'єкти навколишнього природного середовища. Згідно з Основами законодавства України про культуру від 14 лютого 1992 р. до культурних цінностей віднесено об'єкти матеріальної і духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення (ч. 1 ст. 14), але не враховується той факт, що перелічені об'єкти нерозривно пов'язані з навколишнім природним середовищем. Відповідно до ч. 1 ст. 18 Основ для задоволення потреб громадян у самодіяльній творчості, організації їх відпочинку та дозвілля створюються серед іншого парки культури та відпочинку. Зазначені об'єкти, по-перше, знаходяться на землях житлової та громадської забудови згідно з нормами Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 р. та Закону України «Про основи містобудування» від 16 листопада 1992 р. По-друге, зазначені парки можуть входити до складу природно-заповідного фонду за Законом України «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 р. (ст. 21).

Законом України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 р. до об'єктів культурної спадщини належать поряд із спорудами та комплексами як самостійними типами культурної спадщини також визначні місця – зони або ландшафти, природно-антропогенні витвори, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду (ч. 1 ст. 2). Як об'єкти культурної спадщини окремо виділено об'єкти садово-паркового мистецтва – поєднання паркового будівництва з природними або створеними людиною

ландшафтами, а також ландшафтні – природні території, які мають історичну цінність (ч. 2 ст. 2). В екологічній культурі слід вбачати не тільки рівень екологічної свідомості, а й практичну людську діяльність як результат осмисленого, розумного, гуманного чи, навпаки, спонтанного, антигуманного ставлення до навколишнього середовища [2, с. 69]. Усі без винятку природні об'єкти як об'єкти еколого-правової охорони, використання і відтворення слід вважати об'єктами матеріальної культури та водночас – джерелами духовної культури.

Таким чином, норми екологічного права впливають на формування еколого-правової ідеології в суспільстві та розвиток еколого-правової психології, еколого-правову свідомість та еколого-правову культуру кожної людини. Механізм правового забезпечення екологічної політики спрацьовує саме через екологічне право, він є об'єктом дослідження еколого-правової науки та віднаходить свою об'єктивність в еколого-правовій освіті [1, с. 10]. В основу формування екологічної політики держави слід покласти реформування існуючої системи екологічного законодавства з проведенням його систематизації, адже багато в чому правова культура юриста, на думку Г. Балюк, залежить від повноти отриманих знань та ефективності їх застосування у професійній діяльності [3, с. 5]. Важливого значення на сьогодні набуває орієнтація екологічної політики нашої держави на гармонізацію національного законодавства із законодавством Європейського Союзу, імплементацію міжнародно-правових норм, які приймаються світовим співтовариством, у чинне законодавство України.

Отже, кінцевим результатом процесу реалізації екологічним правом культурної функції є формування еколого-правової культури як суспільного явища, показника ефективності екологічної політики держави, суб'єктивного чинника, що визначає спрямованість дій, діяльності посадових осіб при прийнятті екологічно значущих рішень та поведінки громадян під дією норм екологічного права. Оскільки екологічна і еколого-правова культура зумовлюють виживання людства та залежать від рівня загальної культури, є цінностями життєзабезпечувального характеру, за екологічним правом слід визнавати культурну функцію. Крім цього, на наш погляд, є підстави розпочати дослідження з метою обґрунтування наявності і культурологічної функції екологічного права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрейцев, В. І. Екологічне право: курс лекцій: навч. посіб. для юрид. фак. вузів / В. І. Андрейцев. – К. : Вентурі, 1996. – 208 с.
2. Андрейцев, В. І. Правові аспекти екологічної культури / В. І. Андрейцев // Вісн. Київ. ун-ту. Сусп.-політ. науки. – К. : Либідь, 1991. – Вип. 1. – С. 69–75.

3. Балюк, Г. І. Екологічне право України: конспект лекцій у схемах (Загальна і Особлива частини): навч. посіб. / Г. І. Балюк. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 192 с.
4. Гвоздик, П. О. Ідеологічна функція джерел екологічного права / П. О. Гвоздик // Університ. наук. зап. – 2011. – № 3. – С. 264–270.
5. Загальна теорія держави і права: підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл. Казанник, А. І. Правовые проблемы повышения экологической культуры в СССР / А. И. Казанник // Правоведение. – 1989. – № 3. – С. 11–21.
6. Концепция экологического права. Материалы «круглого стола» // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 11 «Право». – 1987. – № 5. – С. 33–57.
7. Котюк, В. О. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. / В. О. Котюк. – К. : Атіка, 2005. – 592 с.
8. Кравченко, С. Н. Социально-психологические аспекты правовой охраны окружающей среды / С. Н. Кравченко. – Львов: Изд-во при Львов. гос. ун-те «Вища школа», 1988. – 156 с.
9. Краснова, М. В. Компенсація шкоди за екологічним законодавством України (теоретико-правові аспекти) : монографія / М. В. Краснова. – К. : Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2008. – 439 с.
10. Крисаченко, В. С. Екологія. Культура. Політика: Концептуальні засади сучасного розвитку / В. С. Крисаченко, М. І. Хилько. – К. : Знання України, 2002. – 598 с.
11. Петров, В. В. Экология и право / В. В. Петров. – М. : Юрид. лит., 1981. – С. 224.
12. Позняк, Е. В. Соціально-правові аспекти екологічної культури в Україні / Е. В. Позняк // Часоп. Київ. ун-ту права. – 2010. – № 4. – С. 250–255.
13. Скакун, О. Ф. Теорія права і держави : підручник / О. Ф. Скакун. – К. : Алерта; КНТ ; ЦУЛ, 2009. – 520 с.
14. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 688 с.
15. Теория государства и права : учебник для вузов. – 2-е изд., изм. и доп. / под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. – М. : Изд. гр. НОРМА – ИНФРА-М, 2000. – 616 с.
16. Шемшученко, Ю. С. Правовые проблемы экологии / Ю. С. Шемшученко. – К. : Наук. думка, 1989. – 232 с.

В. Ю. Калюжна, кандидат педагогічних наук, доцент;

В. І. Чернишева

ПРО ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ (ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ)

Реформи соціально-економічної системи європейських країн відображено у стратегіях розвитку вищої освіти, що було законодавчо закріплено Болонською декларацією. Це принципово змінило цілі і зміст професійної вищої освіти, уявлення про суб'єкта навчання і вимоги до його особистісних та професійних якостей. У зв'язку з цим такі провідні міжнародні організації,

як Рада Європи та Європейський Союз, сформулювали ключові компетентності сучасного випускника, серед яких, крім професійної компетентності (предметне професійне наукове мислення, здатність до гнучкої професійної адаптації, самостійність в ухваленні рішень у професійній діяльності, професійна активність, креативність тощо), чітко виділяються: політична (розвинена самосвідомість, вміння регулювати конфлікти ненасильницьким шляхом, участь у функціонуванні й розвитку демократичних інститутів); соціальна (здатність бути суб'єктом демократичних відносин і свідомої громадянської діяльності, вміння встановлювати соціальні контакти та здійснювати взаємодію у великих і малих групах); полікультурна (розуміння відмінностей, повага, здатність жити з людьми інших культур, мов і релігій); мовна (володіння декількома мовами, що має значення в будь-якому віці)¹. Іншими словами, саме розвиток компетентностей став основним критерієм якості сучасної європейської освіти особи професіонала і громадянина.

Нині існують найрізноманітніші тлумачення поняття компетентності (від лат. *competens* – відповідний, здатний). Розглянувши більшість з них, ми дійшли до висновку про те, що в основі поняття компетентності лежать результати навчання, засновані на знаннях і досвіді, що є необхідними і призводять до ефективної діяльності в заданій предметній галузі. Зазначимо, що питання розвитку компетентностей згідно з Болонськими принципами, вирішуються кожним навчальним закладом самостійно в умовах впровадження відповідного комплексу навчальних, виховних та професійних завдань.

Оскільки Україна з 2005 р. є учасником Болонських реформ і намагається модернізувати вищу освіту відповідним чином, реалізація компетентнісного підходу в системі вищої освіти є актуальною. Однак в умовах створення правового суспільства і враховуючи проблеми сучасної української дійсності, у вітчизняну підготовку фахівців будь-якого профілю, крім зазначених компетентностей, слід додати ще одну, а саме правову компетентність. Це видається вельми доцільним, оскільки ми орієнтуємося на стан у європейських країнах: там є безумовним і суворим дотримання будь-яких правових норм, що в Україні має поки що умовний характер.

Спираючись на погляди сучасних дослідників (В. Андреев, Е. Зеєр та ін.), пропонуємо розглядати правову компетентність як інтегральну властивість особистості, котра спирається на правові цінності (мається на увазі подолання станових та інших обмежень у впровадженні щодо кожної людини як суб'єкта права), що відображає її готовність і здатність застосовувати систему правових знань у процесі соціально-правової дійсності, тобто мобілізуватися на виконання цієї діяльності.

¹ Key competences. European Commission. Education and Training [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-policy/doc/42_en.htm.

У нашій країні це особливо стосується працівників органів внутрішніх справ, де головною проблемою виявляється проблема правової компетентності. Аналіз статистичних даних свідчить про те, що в органах і підрозділах внутрішніх справ постійно ігноруються вимоги щодо недопущення порушень законності особовим складом, у зв'язку з чим мають місце непоодинокі випадки вчинення працівниками міліції злочинів і як наслідок притягнення їх до кримінальної відповідальності.

Такі ганебні випадки вкрай негативно позначаються на рівні довіри громадян до органів внутрішніх справ і викликають негативний резонанс у суспільстві. Крім того, вони свідчать про те, що вчинення працівниками внутрішніх справ злочинів є насамперед наслідком багатьох чинників, серед яких передують такі, що стосуються низьких моральних якостей, професійної деформації, недостатньої організації виховної роботи, морально-психологічної підготовки робітників правоохоронних органів. Усе це говорить про прогалини у підготовці і навіть взагалі про несформованість правової компетентності у працівників, головною функцією яких є забезпечення правопорядку та захист прав громадян.

Розв'язувати цю проблему необхідно поступово і цілеспрямовано. Тут має бути використаний комплексний підхід до формування правової компетентності у ВНЗ МВС України, заснований на таких компонентах. По-перше, це когнітивний компонент, що базується на знанні конкретних нормативно-правових актів, основних понять і принципів права; по-друге, оцінний компонент, що забезпечує адекватність оцінювання правових норм і явищ, формує відповідне особистісне й емоційне ставлення до нормативно-правових цінностей; по-третє, вольовий компонент, що відображає готовність до правової поведінки, виконання норм права, наявність професійних правових звичок і навичок, які застосовуються і в професійному, і в побутовому житті.

Уявляється, що гармонічне впровадження цих компонентів у навчальний процес юридичних ВНЗ здатне забезпечити формування правової компетентності і як наслідок подолати деформацію правової свідомості працівників внутрішніх справ України. Адже саме їхня правова компетентність виступає соціальною гарантією дії верховенства правового закону в суспільстві. Поряд із цим можна було б сформувати ідеал правової особистості, яка б поважала правовий закон, визнавала його верховенство в усіх сферах життя та своїми діями підтримувала режим правозаконності в Україні. Тим більше, що традиційно у вітчизняних ВНЗ такий ідеал існував і саме він задавав точні параметри особистості, адекватні соціальним очікуванням, і встановлював чіткий алгоритм поетапних дій з формування особистісних якостей у різні вікові періоди, який відображався у змісті освіти. Сьогодні ж з урахуванням імовірного суспільного й економічного розвитку, при якому значну роль відведено ситуативному підходу до управління освітою як відкритою системою,

такий підхід втратив своє значення, що негайно позначилося як на якості підготовки правоохоронців, так і відповідно на виконанні їх службових обов'язків. Здається, що в цій ситуації компетентнісна спрямованість навчання, у якій правова компетентність гратиме провідну роль, може бути одним із засобів розв'язання цієї проблеми на сучасному рівні в Україні.

О. М. Литвинов

ПОНЯТТЯ «КУЛЬТУРА» ЯК ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ (ДО ФІЛОСОФСЬКОЇ ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ В КУЛЬТУРОЛОГІЧНІЙ ПЛОЩИНІ)

Сьогодні у вітчизняному правознавстві і суспільствознавстві в цілому відбувається досить інтенсивний процес переосмислення підвалин права з опорою на його корінні антропологічні [1, с. 220–243] та соціологічні [2] засади, про що свідчать, зокрема, досить інтенсивне відродження філософії права та посилення її впливу як на загальнотеоретичну думку, так і на дослідження в конкретних галузевих юридичних науках. При цьому у працях провідних учених все частіше увага звертається або на «культурні основи», «культурні складові» або «культурні аспекти», чи то «соціокультурний», «культурно-історичний» або «національно-культурний» контекст основних категорій та проблем правознавства, що природним чином не може не посилювати уваги до самого поняття «культура». Певним логічним поштовхом для такої уваги має бути й досить широке використання цього поняття в Конституції України (статті 11, 12, 24, 36, 53, 54, 92, 116, 119, 132, 137, 138, 143) [3], але термін «культура» (та відповідно «культурний») в Основному Законі використовується для визначення передусім сфери художньої та художньо-освітньої діяльності, а також співвідноситься зі сферою історичною у випадках виняткової цінності відповідних артефактів, які набули фактично художньо-естетичного значення. У Конституції Автономної Республіки Крим терміни «культура» та «культурний» корегуються насамперед з терміном «національний», хоча основний їхній зміст збігається зі змістом, закладеним у Конституції України (статті 10, 14, 15, 18, 20, 21, 26, 35, 37, 38, 42, 45, 46) [4]. Більш адекватне сучасному стану гуманітарної думки подається розуміння культури у Законі України «Про культуру», де це поняття визначено як сукупності «матеріального і духовного надбання певної людської спільноти (етносу, нації), нагромадженого, закріпленого і збагаченого протягом тривалого періоду, що передається від покоління до покоління, включає всі види мистецтва, культурну спадщину, культурні цінності, науку, освіту та відображає рівень розвитку цієї спільноти» [5]. Тобто це визначення є досить

різнобарвним щодо рівнів свідомості – від наукової до буденної (повсякденної), але вже включає, крім художньо-освітніх стереотипів, й деякі уявлення про надбання людських спільнот у процесі своєї творчої діяльності і взагалі свого існування.

Утім, саме поняття культури, незважаючи на безліч інтерпретацій і тлумачень (так, у сучасній культурологічній літературі маємо їх уже понад 400 [6, с. 8]), є вельми достатнім у правовій площині. Але підхід до поняття «культура», що спирається винятково на його латинське коріння *cultura*, як виявляється, не розкриває всі змістовні аспекти феномена культури, а розширення термінологічного спектру та сенсових «обертонів» цього поняття надає нові можливості з'ясування тих якостей феномена, завдяки яким збагачується й категорія «право». Остання відносно «культури» набуває предикативної модальності у відомому терміні «правова культура» і є загальноприйнятною, щоправда, і на це хотілося б звернути увагу, завжди разом з «правовою свідомістю». Зазначимо певну механістичність у створенні такої термінології, що є відбиттям суто наукового підходу в сенсі «науки», який вона набула у Новий час (недостатність такого підходу, як втілення «проекту Модерну» в гуманітарних науках долається збагаченням методологічного інструментарію метафізичного гатунку – звідси ще одне пояснення бурхливого розвитку саме філософії права, причому не тільки в нашій країні, а й фактично у всьому світі). Додамо, що така «парність» показує ще й якусь несталість кожної з цих хрестоматійних категорій теорії права. У цьому ж тексті звернемо увагу на конструктивні інтенції поняття культури у правовій площині незалежно від термінологічного втілення цього феномена. Стосовно поняття «право» зіставлення його етимологічного та герменевтичного ракурсів було продемонстровано, як відомо, у дослідженнях П. Рабіновича та його учнів [7, с. 7–12; 8, с. 92–118], що разом з іншими його працями сприяло посиленню думки та відповідної позиції стосовно сенсової тавтологічності понять права і прав людини. Така антропологічна спрямованість природно притаманна й дослідженням стосовно понять правової культури та правової свідомості, що також природно переводить розгляд цих питань у педагогічну площину (правове виховання). Але у цих процесах можна спостерігати також досить вагому частку неплідної надлишковості, якщо оцінювати їхнє обговорення з позицій відомого принципу Оккама та елементарної логічної доцільності, що відбивається насамперед у висновках, які мають характер штучних гасел зовсім у дусі радянських «істориків КПРС» та «наукових комуністів».

Починаючи з етимології (від лат. *cultura* та інших сенсових джерел, наприклад, *civiltà* [9, с. 202–215]), у самому понятті культури ми маємо і значення виховання та освіти, і значення, які закладено у сенсові шари поняття права. Насамперед це стосується унормування різних сфер життя людини, оскільки будь-яке культурне діяння або артефакт є наслідком упорядкування

цих сфер та дотримання необхідних для слідування цим нормам правил. Якщо йдеться про сфери організації та регулювання суспільного життя, то такі норми можна характеризувати як культурні, оскільки вони виходять за межі суто біологічних (тваринних та рослинних – за Арістотелем) форм і способів існування та співіснування. Додатковим аргументом щодо загальносоціального значення поняття (а зважаючи на міжнауковий статус – категорії) культури може слугувати той стрижневий визначальник у дослідженнях засновника сучасної соціологічної науки П. Сорокіна, у якого воно відіграє роль стрижневого чинника розвитку суспільства (насамперед через поняття цінності [10]). Проблеми юридичного характеру є фактично відбиттям проблем загальносоціальних, але, якщо заглибитися в їхні підмурки, вони виявляються як проблеми культурного ґатунку, оскільки спираються на культуротворчі та культуровизначальні чинники.

Таким чином, поняття «правова культура» втрачає свою евристичну значущість, якщо його не мислити як певний аспект поняття (категорії) «культура» взагалі, оскільки фактично воно означає лише певний аспект людського (гуманістичного – антропологічний ракурс розгляду) та нерозривно пов'язаного з ним суспільного (соціального – соціологічний ракурс розгляду). Звідси випливає висновок стосовно спрямованості правового виховання як аспекту соціогуманітарного виховання взагалі, оскільки говорити про правове виховання без опори на гуманістичні цінності є фактично відродженням позитивістського підходу як втілення механістичного характеру логічних (а також ідеологічних) крайнощів «проекту Модерну», які відбилися та відбиваються в ідеалізації технократичних і бюрократичних моделей розвитку людини та людства, катастрофічність перспектив яких нині є вже очевидною. Яскравим прикладом такого типу розвитку є сьогодення України, де загальна дегуманізація соціуму (причини цього є окремою темою, надзвичайно цікавою для філософії права завдяки постійній наявності кримінальної складової, феноменологічно – натиску кримінальної свідомості) призвела до рівня правової культури, який співвідноситься з найвідсталішими країнами Африки та Азії. Культурні негаразди, які постійно знищують творчий потенціал країни, маскуються вербальними деклараціями ідеологічного ґатунку, які відбивають актуальну правову риторику, що використовується в корисних цілях можновладця. Стан правової культури значною мірою визначається виховним впливом несправжності таких гасел, що знецінюють основоположні принципи права, які є надбанням природно-правових теорій Нового часу і які формально втілено в Конституції та інших засадничих документах держави. Отже, успадкована від радянських часів загальна культура «двоємислення» створює потужний тиск на процеси виховання нових поколінь, де правова культура повинна посідати провідне місце, але через аморальність загальнокультурних процесів (ще й зі значною часткою цинізму) цього не відбувається.

Утім, слід виходити з того, що культура включає основні характеристики як компоненти або якості самої людини, що набувають стрижневого характеру у процесі її розвитку, оскільки вони кардинально відрізняються від характеристик інших істот, базуючись на розумі та способах ставлення до світу, що визначаються розумом. Це міфологічні, релігійні, етичні, естетичні тощо види відношення, які стають визначальними в житті людини, оскільки підкорюють їй інші, суто природні, біологічні форми її існування, і вони є обов'язковими насамперед з точки зору збереження самої людини як роду, а загальна назва цих типів відношень та переведення їх у сферу відношень саме людських, як правило, і має назву культурних. Особливого значення вони набувають у зв'язку з набуттям ними настільки ж особливої якості, тобто нормативності. Іншими словами, форми культури як відношень в унормованості (ще й «підкріпленої» санкціями) стають обов'язковими мовби вдвічі. Сталість таких відношень через усезагальність отримує визнання людських спільнот та підтримку такої нормативності у вигляді тиску та примусу стосовно окремих індивідів, або, іншими словами, їхня легітимація не викликає сумнівів. Такий елемент впливу через можливість використання сили цим нормативним виявам культурних форм взаємодії відповідає синкретичному характеру самих норм першопочаткових (архаїчних) спільнот, серед характеристик яких, екстрапольовано на сучасний понятійно-термінологічний шар свідомості, можна виокремлювати й правову. Тому саме поняття культури в його історичному синкретичному сенсі може безумовно вважатися правовою категорією, оскільки не просто схарактеризовує феномен суто людської форми існування, а й стосується людської форми співіснування, де регулятивно-примусовий елемент набуває значущості через його очевидну необхідність. Але слід пам'ятати про певну умовність такого тлумачення саме через синкретичний характер нормативності в архаїчних культурах, а також про умовність, яка є нездоланим елементом будь-яких культурно-історичних екстраполяцій. Поступова раціоналізація нормативності, що відбувалася у процесі історичного розвитку людства, зокрема в становленні філософствування як осмислення світу, ще більше посилює значення культурних відношень і форм, тобто культури взагалі. Тому, на нашу думку, наведені міркування надають можливість говорити про поняття культури як правову категорію.

Взагалі повернення поняттю культури його основних сенсів (освіта, виховання, громадянська позиція, гуманізм, унормування тощо) дозволить усім похідним поняттям (як аспектам цілісного визначення людини) набути того змісту, який має конструктивний та творчий характер. Саме такий підхід може стати на перешкоді деструктивним та руйнівним процесам, де фрагментарні антропологічні та соціологічні надбання, навіть юридично оформлені та вербально замасковані, не спроможні протистояти загальному відродженню примітивізованих форм співіснування, де правова сфера все

частіше редукується до вигляду, який у класичній філософсько-правовій думці визначалася як «природний стан». Технічне ж його посилення робить ці процеси надто небезпечними ще й з причин відчутної обмеженості ресурсів планети, але це й теж є окремою темою обговорення (а також дослідження в межах галузевих юридичних наук – екологічного права, цивільного права, господарського права тощо).

ЛІТЕРАТУРА

1. Философия права: учебник / О. Г. Данильян, Л. Д. Байрачная, С. И. Максимов и др. ; под ред. О. Г. Данильяна. – Х. : Прапор, 2005. – 384 с.
2. Петришин, О. Проблеми соціалізації права та соціологізації правової науки / О. Петришин // Право України. – 2011. – № 8. – С. 131–141.
3. Конституція України: нормативні документи з урахуванням останніх змін в редакції станом на 17.11.2010 р. – Суми : ФОП Соколик Б. В., 2010. – 46 с.
4. Конституція Автономної Республіки Крим // Конституція України. Конституція Автономної Республіки Крим: зб. нормат. актів. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – С. 58–93.
5. Про культуру: Закон України від 14 грудня 2010 р. // Офіц. вісн. України. – 2011. – № 2. – Ст. 91.
6. Теория культуры: учеб. пособие / В. П. Большаков, С. Н. Иконникова, И. К. Москвина и др. ; под ред. С. Н. Иконниковой, В. П. Большакова. – СПб. : Питер, 2008. – 592 с.
7. Рабінович, П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. / П. М. Рабінович. – Вид. 10-те, доп. – Львів : Край, 2008. – 224 с.
8. Філософія права: проблеми та підходи: навч. посіб. / П. М. Рабінович, С. П. Добрянський, Д. А. Гудима та ін. ; за ред. П. М. Рабіновича. – Львів, 2005. – 291 с.
9. Хейзинга, Й. Затемнённый мир. Возможности возрождения нашей культуры / Й. Хейзинга // Й. Хейзинга. Тени завтрашнего дня. Человек и культура. Затемнённый мир. – СПб. : Изд-во Ивана Лимбаха, 2010. – С. 197–356.
10. Сорокин, П. А. Социокультурная динамика / П. А. Сорокин // Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество. – М. : Политиздат, 1992. – С. 425–504.

Л. В. Твердохлеб, кандидат педагогических наук, доцент

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ В СОВРЕМЕННЫХ СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ УСЛОВИЯХ

Украина переживает сложный период своей истории, поскольку, как и все государства постсоветского пространства, оказалась в тяжелых социально-экономических, политических условиях. Все это стало причиной изменений (и не в лучшую сторону) духовных, моральных ценностей, иде-

алов и ориентиров всех граждан Украины. Гармоничное вхождение Украины в европейское сообщество может оказаться под угрозой, если немедленно не принять меры по формированию адекватного европейским ценностям уровня духовной культуры граждан, особенно учащейся молодежи, что позволит обществу преодолеть несоответствующий характер имеющихся в нем представлений о справедливости, демократии, правопорядке, об отношениях индивида и государства. Существенным фактором достижения этой цели является эффективное правовое воспитание учащихся.

Нужны другие качественные характеристики правового воспитания как для общества в целом, так и для каждого члена этого общества в частности. Такие тенденции в зарождении новых гражданских, культурных, политических, социальных качеств человека выразительно прослеживаются в Украине. Невзирая на все сложности и противоречия в социально-экономическом реформировании, пусть недостаточно авторитетно, однако достаточно сильно, человек заявляет о себе как о самостоятельном субъекте социально-политических процессов в обществе. Это важный шаг на пути к эффективному правовому воспитанию граждан Украины.

При таких обстоятельствах возникает необходимость по-новому посмотреть как на проблему формирования правовой культуры в целом, так и на то, какие формы должно приобрести правовое воспитание в переходный период. Ведь речь идет о знаниях, навыках, умениях, которые должны стать основой правовой культуры молодых людей в личных интересах и интересах общества в целом.

К сожалению, у молодежи довольно часто проявляются такие негативные явления, как потеря нравственных идеалов, мировоззренческая ограниченность, бездуховность. Это происходит на фоне злоупотреблений должностных лиц, грубых правонарушений, остающихся зачастую безнаказанными, а в итоге – обостренная криминогенная ситуация. Следовательно, актуальными сегодня продолжают оставаться психолого-педагогические исследования проблем правового воспитания учащейся молодежи [4, с. 15].

Различные аспекты правового воспитания исследовали Д. Абашидзе, П. Баранов, О. Бойков, В. Дубровский, Г. Давыдов, Г. Васянович, Н. Захарченко, В. Оржеховская, Н. Подберезский, Н. Ткачева и др. Психологическое обоснование проблемы освещено в работах Б. Ананьева, И. Бега, Л. Выготского, Г. Костюка, И. Кона, С. Максименко, Л. Рубинштейна, О. Чебикина, Т. Флоренской и др.

Исследователи акцентируют внимание на проблемах воспитания правосознания, гуманистического высоконравственного поведения, превентивном воспитании, рассматривают в гармоническом единстве право и нравственность, подводят к выводу о правосознании как духовной ценности.

Проблемы, связанные с недостаточным уровнем правовой культуры личности современной молодежи, предусматривают поиск новых форм и методов правового воспитания, адекватных современным требованиям общества.

Методологические и теоретические разработки нового эффективного подхода к исследованию правового воспитания – одна из важнейших задач, стоящих перед педагогической наукой.

Особенное значение для правовой адаптации учащихся, как справедливо отмечает П. Баранов, рассматривая условия развития духовной культуры, приобретает личностно-деятельностный подход [1, с. 45].

Макрогенетический анализ актуального процесса правового воспитания состоит в выявлении макрогенетических возможностей новообразований этого процесса, а конкретнее – в выявлении ростков, предпосылок трех глобальных механизмов («психических ароморфозов») зрелого интеллекта – механизма, порождающего взаимодействия субъектно-личностного и гностического уровней регуляции правового поведения, механизма операциональной интеграции, механизма расширения когнитивного обеспечения правовой деятельности в конкретных правовых проблемных ситуациях.

В общей форме такой анализ означает углубленное и многостороннее исследование новых педагогических тенденций в области правового воспитания, в том числе с помощью специальных процедур (например, в случае выявления «побочных продуктов»).

Содержательная связь микро- и макрогенетических аспектов анализа правового воспитания обеспечивается тем, что в обоих случаях центральным звеном новообразований новых тенденций в области правового воспитания выступают процессы и результаты обобщения. Иначе говоря, ориентация на процессы и результаты обобщения является основным принципом генетического анализа правового воспитания.

Конкретная задача макрогенетического анализа состоит в выявлении сложной внутренней структуры, вертикальной и горизонтальной гетерогенности нового в правовом воспитании, интегративным эффектом которых выступает и сосуществующая со специализацией тенденция лабилизации (выражающаяся прежде всего в полифункциональности форм и методов правового воспитания), которая характеризует сформировавшиеся функциональные механизмы, обеспечивающие конкретность технологии правового воспитания.

Рассмотрим далее механизм порождающего взаимодействия субъектно-личностного и гностического уровней регуляции правового поведения учащихся.

При общей характеристике этого механизма указанное взаимодействие является основным внутренним движущим противоречием правового воспитания учащихся, опосредствующим ведущее противоречие педагогического

процесса в целом: между объективными требованиями социального мира к субъекту и его актуальными возможностями их выполнения, реализующегося в различных проблемных ситуациях.

Выявление «ростков» данного механизма предполагает выполнение двух методологических требований к анализу новых тенденций правового воспитания.

1. Структуру плоскости макрогенетических эффектов (стало быть, и структуру регуляции правового поведения учащихся) целесообразно рассматривать как иерархическую, состоящую из двух взаимодействующих уровней – субъектно-личностного и собственно гностического (каждый из которых также имеет сложную внутреннюю структуру).

2. Основное внимание должно быть уделено анализу порождающего взаимодействия этих уровней, т. е. анализу того, как качественные изменения характеристик (или компонентов) одного уровня детерминируют качественные изменения на другом уровне. Иначе говоря, должны рассматриваться такие фрагменты новых тенденций правового воспитания, которые, будучи моментами устойчивости (как и всякие новообразования развития), становятся факторами дальнейшего изменения системы регуляции правового поведения учащихся.

Выявление субъектно-личностных эффектов правового воспитания предполагает выяснение того, что происходит с формируемыми элементами правовой культуры учащихся.

Наиболее интегративным выражением изменений субъектно-личностного уровня можно считать изменение целей субъекта. Такие изменения в виде конкретизации и операционализации целей (как компонента сознательной стратегии жизнедеятельности учащихся в правовом поле) по мере совершенствования их правосознания были зафиксированы и в нашем исследовании.

Более тщательный анализ позволил выделить основной фактор, обуславливающий построение того или иного способа правового поведения учащихся в тех или иных правовых ситуациях. Таким фактором оказалась субъективная установка учащихся – интегративное образование личностного уровня, «впитавшее» в себя познавательные достижения субъекта в области правовой культуры (обобщение существенных свойств) и обусловившее индивидуализированный характер правового поведения учащихся: избирательное видение условий действий, выражающееся прежде всего в их индивидуальном распределении по параметру существенности-несущественности и построении определенной схемы правового поведения.

Имеющиеся в литературе данные о факторах индивидуализации и оптимизации правового поведения учащихся подтверждают и обогащают высказанные нами соображения.

Главное же в том, что индивидуальная оптимизация правового поведения учащихся предполагает предварительное основательное овладение ее элементами. Так, В. Давыдов отмечает: «Целенаправленная отработка всех компонентов деятельности во фронтальном обучающем эксперименте не только не нивелирует индивидуальные различия, но и делает их более выпуклыми. Это вызвано тем, что школьник, овладевая средствами и способами деятельности, становится ее подлинным субъектом, приобретает возможность осознанно строить и перестраивать свой индивидуальный опыт деятельности» [9, с. 315].

Связь индивидуально-оптимизирующих установок с познавательным продвижением субъекта позволяет предположить, что мотивационные образования личности (хотя и в разной степени) имеют свой когнитивный аспект, т. е. формирование ценностно-мотивационных структур личности должно иметь в виду и формирование их когнитивных оснований, познавательных средств в процессе правового воспитания.

В этой связи можно предположить, что эффективность проблемных методов обучения в ходе правового воспитания (решения соответствующих нравственных, эстетических и других задач) является следствием не только более полного и естественного «захвата» субъекта через предлагаемые ему жизненные ситуации (по сравнению с методом вербального, прямого воздействия на сознание субъекта), но и «непреднамеренного» овладения им и определенными когнитивными средствами (в виде практических знаний о типичных правовых ситуациях, способов оперирования с некоторым специфическим содержанием правомерного поведения в конкретных условиях и т. д.).

Что же касается формирования правовой компетентности учащихся, то здесь важно учитывать функциональное разнообразие компонентов правовой компетенции, которые, по мнению Дж. Равенна, «...относительно независимы друг от друга... некоторые компоненты относятся скорее к когнитивной сфере, а другие – к эмоциональной... эти компоненты могут заменять друг друга в качестве составляющих эффективного поведения» [7, с. 253]. Отметим, что список 37 видов компетентностей, по Дж. Равену [7, с. 281–296], достаточно полно охватывает сущностные показатели правовой культуры. Отметим также широкую представленность в различных видах компетентности категорий «готовность», «способность», а также таких психологических качеств, как «ответственность», «уверенность».

Эти соображения и привели нас к мысли о необходимости реализации компетентностно-адаптационного подхода к правовому воспитанию учащихся.

В рамках названного подхода необходимо прежде всего обеспечить такие условия, благодаря которым становится возможным превращение личностно-общественных целей в действенный внутренний стимул развития правосознания учащихся, развития и закрепления у них активной жизненной позиции, творческого стиля общественной деятельности.

Исследуя процесс правового воспитания учащихся, следует определить педагогические условия и средства влияния учебно-воспитательного процесса на формирование правовой культуры. Как свидетельствует наш опыт [8, с.11], процесс правового воспитания учащихся будет эффективнее, если он представлен как педагогическая система.

Для поиска путей решения очерченных проблем необходимо объединить усилия ученых. Неотложной является потребность в создании координирующего центра, который мог бы руководить процессом теоретического обоснования и практического решения задачи правового воспитания учащихся.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баранов, П. П. Духовная культура личности / П. П. Баранов. – Ростов н/Д : Логос, 2003. – 111 с.
2. Кузьмина, Н. В. Закономерности педагогической деятельности / Н. В. Кузьмина // Современные психолого-педагогические проблемы высшей школы: межвуз. сб. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1978. – С. 66–73.
3. Методы системного педагогического исследования: учеб. пособие / под ред. Н. В. Кузьминой. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1980. – 172 с.
4. Леськова М. Розбудова державності: проблеми правової культури / М. Леськова, В. Леськов // Рідна школа. – 1998. – № 5. – С. 13–16.
5. Платонов, К. К. Структура и развитие личности / К. К. Платонов. – М. : Наука, 1986. – 255 с.
6. Подберезський, М. К. Формування правової культури. Теоретичні та методичні основи / М. К. Подберезський, В. О. Безбородний. – Мукачево : Елара, 1999. – 216 с.
7. Равен, Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Дж. Равен. – М. : Когито-Центр, 2002. – 400 с.
8. Твердохліб, Л. В. Формування правової культури старшокласників у навчальних закладах нового типу / Л. В. Твердохліб. – Луганськ : РВВ ЛІВС, 2001. – 234 с.
9. Давыдов, В. В. Психологические проблемы воспитания и обучения подрастающего поколения / В. В. Давыдов // Вопр. психологии. – 1977. – № 5. – С. 35–37.

В. М. Коробка, кандидат юридичних наук, доцент

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ЯК ЧИННИК УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО СВІТОГЛЯДУ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Удосконалення правового світогляду працівників органів внутрішніх справ (ОВС), безумовно, є процесом трудомістким, тривалим, пов'язаним із розв'язанням багатьох проблем, що існують не тільки в системі правоохоронних органів, а й у суспільно-політичному житті Української держави загалом.

Ефективність реалізації цього процесу багато в чому зумовлена своєчасністю адекватного реагування з боку як самого працівника, так і державних органів, а також суспільства на чинники, що впливають на стан правового світогляду зазначеної категорії працівників правоохоронних органів.

Одним із чинників, що активно впливають на стан правового світогляду та сприяють його вдосконаленню, є правове виховання.

На нашу думку, правове виховання слід розглядати не тільки як значущий етап формування правосвідомості, а також правової культури, а й як загальний процес формування правової сфери духовного світу особистості, одним із найважливіших компонентів якого є правовий світогляд. Формування останнього, а отже, і решти елементів зазначеного утворення, залежить від соціально-економічного устрою, політико-правового режиму, моральної атмосфери, стану законодавства, а також багатьох інших складових політико-правової системи сучасного суспільства.

Водночас особливу роль у правовиховному процесі, спрямованому на вдосконалення правового світогляду працівників ОВС, відіграє правова поінформованість. У межах останньої проблема правового світогляду, яка представлена теоретичним, історичним, праксеологічним аспектами, органічно вплітаючись у соціально-економічну, соціально-політичну, соціально-правову реальність сучасного українського суспільства, ілюструє правовий світогляд як найважливіший чинник людського життя, діяльності, що забезпечує формування і обґрунтування суспільного ідеалу. Зважаючи на те, що в сучасних умовах трансформації українського суспільства реалізація суспільного ідеалу (побудова правового суспільства) є немислимою без правової складової (правової держави), стає очевидним, що важливим аспектом правової поінформованості працівників ОВС є відомості про правовий ідеал.

Звернення до правового ідеалу як до моделі досконалого, або справедливого, права [1, с. 49–50] в умовах тотального дефіциту поважання права дає можливість установлений у законному порядку сукупності правових норм (закону) спиратися не тільки на державний примус, а й на переконання суб'єктів правовідносин, представлених у концепції правового ідеалу в образі автономної та відповідальної особистості [1, с. 49–50]. Як наслідок норми права, застосовувані правозастосовниками, не лише набирають сили у своїй регулятивній та охоронюваній сутності, а й, що не менш важливо, реалізуються також у своєму правовиховному значенні, що позитивно впливає як на правовиховний процес, так і на його результат – правовий світогляд.

З огляду на викладене є цікавим той факт, що, наприклад, у політико-правовому просторі сучасної Центральної Європи здійснювані чинною владою демократичні реформи поліції (спрямовані на встановлення і підтримання порядку, який дозволив би всім членам суспільства жити в безпеці) реалізуються тільки на основі державного примусу, тобто на основі законності, про-

фесіоналізму, підконтрольності дій працівників поліції. Зокрема, аналітики, що оглядають практичний напрямок здійснюваних реформ, наголошують на тому, що законність є основним принципом діяльності європейської поліції. Законність дає можливість «не марнуючи часу і зусиль на переконання або примус груп громадян чи окремих осіб, погоджуватися із заходами, які не служать їх інтересам» [2, с. 10]. При цьому констатують, що поліцейські утворення мають довіру громадськості та держави [2, с. 10].

Вважаємо, що наведений факт, будучи багато в чому точною копією тих відносин, які характеризували колишню соціалістичну систему, що ґрунтувалася переважно на примусі, ні з точки зору перспективи, ні з точки зору легітимності здійснюваних у Європі реформ поліції не може гарантувати останній взаємність із боку населення. Абсолютно переконані в тому, що легітимність панування, як і легітимність порядку, і це підтверджує також судження європейських дослідників [3, с. 486–487], безпосередньо залежить від комплексу переживань, обумовлених світоглядом суб'єктів політико-правових, економіко-правових, а також інших відносин. Ігнорування цих світоглядних переживань, на думку відомого європейського філософа права Г. Дж. Бермана, спричинило те, що сьогодні західна цивілізація зазнає найпотужнішої кризи правових цінностей [4, с. 12–13].

Отже, доходимо висновку про те, що утвердження законності в діяльності працівників правоохоронних органів необхідно розглядати не тільки як політичне, а й насамперед як глибоко світоглядно-правове за своєю сутністю явище, що орієнтується у своїй політико-правовій перспективі, яка спирається на систему загальнолюдських цінностей, основними з яких є свобода, рівність, справедливість.

На нашу думку, правове виховання працівників ОВС має бути сконцентоване на досягненні таких цілей.

1. Набуття працівниками якісних професійних знань, що закономірно пов'язано як зі збільшенням обсягу пізнань у сфері навколишньої соціально-правової дійсності, так і з розвитком інтересу працівників до соціальних (загальнолюдських) цінностей, що включають також правові цінності.

2. Формування позитивно-стійкого ставлення до права, а також до правових цінностей, вміння їх обстоювати.

3. Вироблення необхідних професійних навичок, пов'язаних зі здійсненням правозастосовної діяльності.

4. Формування світоглядно-правових настанов, що закладають основу правомірної поведінки суб'єктів суспільних відносин.

Вважаємо, що найважливішою метою правового виховання у справі вдосконалення правового світогляду працівників ОВС є досягнення такого рівня правового світогляду, за якого правомірна поведінка працівника ґрунтувалася б не на «сліпій покорі» або боязні відповідальності за порушення правових норм, а на усвідомленому позитивно-стійкому ставленні працівника до права

як до суспільно-правового ідеалу, що забезпечує з позиції справедливості врегульованість суспільних відносин і сприяє формуванню та зміцненню в українському суспільстві правової держави.

Слід зазначити, що формування стійкого позитивного ставлення особистості до права необхідно починати ще в межах підготовчого етапу, коли майбутній правоохоронець навчається в середній загальноосвітній школі. Цього разу створення спеціалізованих профільних класів (серед старшокласників) дозволило б через навчальний процес, правовиховну практику більш активно впливати на правовий світогляд, ціннісні орієнтації учнів.

Крім цього, залучення до навчального процесу висококваліфікованих фахівців, наприклад, з юридичних вищих навчальних закладів, а також із практичних органів допомогло б сформувати у випускників шкіл необхідні для вступу до юридичних ВНЗ правові знання [5, с. 54–59].

Ставши курсантом або студентом юридичного вищого навчального закладу, нещодавній випускник надалі вдосконалює свій правовий світогляд. При цьому ефективність удосконалення правового світогляду багато в чому виявляється залежною від якості здійснюваної у ВНЗ індивідуально-виховної роботи, основу якої становить психолого-педагогічне вивчення особистості, що проводять з огляду на індивідуальні особливості курсантів і студентів. З нашої точки зору, кожен керівник зобов'язаний ґрунтовно вивчати особистісні та професійні якості своїх підлеглих, формувати в них необхідні світоглядно-правові настанови, що опосередковують позитивно-стійке ставлення особи правоохоронця до права як до міри свободи, рівності, справедливості.

На наш погляд, правовиховний вплив на особу курсанта або студента – майбутнього правоохоронця в період його навчання в навчальному закладі необхідно здійснювати за такими напрямками:

- виховний вплив у процесі викладання всього комплексу навчальних дисциплін (загальноосвітніх, спеціально-юридичних), здійснення заходів службового і позаслужбового характеру;
- формування необхідних сучасній людині і фахівцю професійних якостей, виправлення негативних світоглядних проявів, виявлених шляхом психологічного обстеження (спостереження, тренінгу, тестування тощо);
- самовиховання як результат індивідуальних психолого-педагогічних консультацій, виховних бесід.

ЛІТЕРАТУРА

1. Максимов, С. І. Правовий ідеал: зміст та реалізація / С. І. Максимов // *Правова культура та правосвідомість українського суспільства: стан і напрямки вдосконалення: наук. доп. міжвуз. наук.-практ. конф.* 28 жовт. 2009 р., Харків / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2009. – С. 49–50.

2. Реформирование полиции в странах Центральной и Восточной Европы: процесс и прогресс / П. Абрахам, Д. Бакрач, А. Бек и др. ; под ред. М. Капарини, О. Маренина; предисл. А. Н. Ярьмыша. – К. : Задруга, 2005. – С. 10.
3. Вебер, М. Избранное: Протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер. – 2-е изд., доп. и испр. – М. : Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2006. – С. 486–487.
4. Берман, Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования / Г. Дж. Берман. – 2-е изд. : пер. с англ. – М. : Изд-во МГУ; Изд. группа ИНФРА.М-НОРМА, 1998. – С. 12–13.
5. Коробка, В. М. Сучасні процеси формування правосвідомості підлітків / В. М. Коробка // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: зб. наук. пр. – Донецьк: ДЮІ МВС, 2005. – № 2. – С. 54–59.

А. М. Самбор, старший викладач;
М. А. Самбор, кандидат юридичних наук

КУЛЬТУРА І ПРАВО: МЕЖІ ВЗАЄМОВПЛИВІВ У ФОРМУВАННІ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Глобальні процеси, які характеризують стан сучасного суспільства, зумовлюють необхідність адаптації особистості в умовах інноваційно-інтегративного розвитку суспільних відносин. Людина визнається найвищою соціальною цінністю, на формування та розвиток якої спрямовуються зусилля всіх органів та інститутів держави і суспільства. Формування повноцінної особистості передбачає її фізичний та духовний розвиток, де останній набуває особливого значення, оскільки саме він визначає спрямованість діяльності особистості у соціумі, обрання ефективних та доцільних засобів у досягненні поставленої мети, яка має вирізнятися індивідуальною практичною значущістю та соціальною орієнтованістю, що обумовлюватиме її соціально корисну складову.

Формування культури має багатоаспектний характер, зокрема, розглядаються питання формування культури у молодших школярів, формування культури спілкування, формування культури на заняттях з трудового навчання, аналізуються питання культури представників різних професій (наприклад, культура викладача, культура юриста, культура державного службовця) тощо. Таким чином, можна резюмувати, що формування культури особистості залежить не тільки від різновиду культури, а й від сфери її формування та меж реалізації особистості у тій чи іншій сфері людської діяльності.

Поняття «культура» є всеохоплюючим та багатограним. З одного боку, воно вирізняється конкретністю, а з другого – виявляється у всеохопленні дійсності. На підтвердження цього можна навести визначення, які пропонуються у Вільній енциклопедії: культура (лат. *cultura* – землеробство, виховання, ша-

нування) – поняття, що має безліч значень у різних галузях. В основному під культурою розуміють сфери людської діяльності, пов'язані із самовираженням (релігійний культ, наслідування) людини, виявом її суб'єктивності (характеру, компетентностей, навичок, умінь і знань). Культура розуміється як практична реалізація загальнолюдських і духовних цінностей; історично певний рівень розвитку суспільства і людини, виражений у типах і формах організації життя і діяльності людей, а також у створюваних ними матеріальних і духовних цінностях; загальний обсяг творчості людства; продукт людини, яка грається; сукупність генетично неуспадкованої інформації в галузі поведінки людини; вся сукупність позабіологічних виявів людини; визнаний значущий рівень у галузях витончених мистецтв і наук – елітарна культура; набір знань, вірувань і поведень, який заснований на символічному мисленні і соціальному навчанні [2]. На думку М. В. Александрової, поняття «культура» розуміється як духовний вимір цивілізації, її творча інтенція та індивідуальний початок [1, с. 6]. Резюмуючи наведене, необхідно зазначити, що культура нерозривно пов'язана з особистістю, людиною, яка наділена притаманними лише їй внутрішньоособистісними властивостями, що реалізуються у процесі відносин між окремо взятими індивідами та їх об'єднаннями.

Недарма відмічають, що сучасна вітчизняна філософія розглядає духовну культуру особистості як її онтологічний стрижень, що охоплює все розмаїття інтелектуально-розумової, вольової та чуттєво-емоційної діяльності, весь комплекс її духовно-моральних та релігійних переконань. Поглиблення антропологічної орієнтації філософії, прагнення науковців відшукати можливість подолання духовної кризи, у якій опинилася сучасна цивілізація, призвели до того, що духовність дедалі тісніше пов'язується не просто з індивідом, а з унікальною людською особистістю [3, с. 8]. Отже, культура пронизує всі без винятку аспекти людської діяльності та існування людини, зумовлюючи її інтереси та спрямованість, потреби та шляхи задоволення останніх, взаємовідносини та поведінку в них особистості. Виходячи з цього, культура не тільки спрямовує розвиток окремого індивіда, формування його як особистості, а й визначає вектори розвитку суспільства, його інститутів з урахуванням задоволення інтересів особистостей, пріоритету особистості над державними та суспільними потребами.

Цілком логічним та обґрунтованим є дослідження А. Ніколаєвої-Чинарової, присвячене аналізу культури як елемента соціального управління. Остання стверджує, що культура як управління системою соціальних потреб на сьогодні є одним з визначальних чинників успішності і благополуччя сучасного суспільства. Перехід до високоорганізованої культури, яка існує поза соціальними і психологічними деформаціями та соціокультурного свавілля, цілком і повністю залежить від комплексного дослідження всіх процесів, які зумовлюють аналіз цієї культурологічної проблеми [4, с. 8]. Таким чином,

науково обґрунтовано необхідність присутності культури у фундаменті не тільки соціального розвитку особистості, а й базисі формування системи правил поведінки, особистостей серед собі подібних, у суспільстві, формуванні взаємовідносин, а також обґрунтуванні правил таких взаємовідносин.

Входження культури до систем регулювання суспільних відносин, таких як звичай, традиція, а зрештою і право, зумовлюється, на наш погляд, тим, що саме рівень розвитку культури, яка формує системи цінностей, призводить до закріплення певних поведінок особистості у конкретних життєвих ситуаціях, та на основі цього до формування абстрагованих приписів нормативного характеру, загальнообов'язкових для всіх членів суспільства, котрі опинилися у згаданих ситуаціях, пов'язаних із необхідністю забезпечення одноманітності та гарантованості досягнення соціально значущого результату (як для окремої особистості, що відображатиме задоволення її інтересів, так і для суспільства, гарантуючи тим самим підтримання загального порядку – правопорядку).

Аби зрозуміти вплив культури на формування права та правової держави, слід розглянути доктрини розуміння права, проаналізувати цілісний зміст та окремі елементи розуміння поняття «право».

«Право, – зазначає В. Бабаєв, – це система нормативних настанов, що спираються на ідеї людської справедливості та свободи, виражена більшою мірою у законодавстві та регулює суспільні відносини» [6, с. 196]. О. Скакун визначає право як систему норм (правил поведінки) і принципів, установлених або визнаних державою як регулятори суспільних відносин, що формально закріплюють міру свободи, рівності та справедливості відповідно до суспільних групових та індивідуальних інтересів (волі) населення країни, забезпечуються всіма заходами легального державного впливу аж до примусу [7, с. 216]. М. Кельман, О. Мурашин, Н. Хома пропонують більш консервативне визначення поняття «право», під яким слід розуміти соціальний регулятор відносин, побудований на уявленні про справедливість, яке є в даний момент у конкретному суспільстві і має загальнообов'язковий, формально-визначений, нормативний характер, встановлений або санкціонований державою (населенням у ході референдуму) і гарантований нею [8, с. 277].

Слід зазначити, що, незважаючи на багатоманітність підходів до визначень поняття «право», останнє на сьогодні залишається актуальним, таким, що потребує поглибленої уваги. Адже існуючі погляди на розуміння визначення права мають у своєму підґрунті різні за своєю сутністю основи: 1) одні автори визначальним у праві називають волю людини та суспільства (його панівного класу); 2) інші не уявляють право без державного впливу (примусу), яким останнє забезпечується; 3) деякі дослідники перебувають на позиціях, згідно з якими для права характерним є матерія, яка виявляється у писаній нормі поведінки суб'єкта; 4) дехто вважає, що право неможливе поза суспільством, суспільними відносинами, отже, останні мають стати невід'ємною частиною

дефініції права; 5) ліберальний підхід передбачає включення до поняття права гуманістичних засад існування людини, обравши для цього філософсько-правові категорії рівності, свободи та справедливості. Цей ряд можна нескінченно продовжувати. Однак вважаємо за необхідне зазначити, що право – це продукт людської діяльності у середовищі собі подібних (у суспільстві), метою якого є впорядкування відносин його членів у спосіб, що має забезпечити свободу існування та розвитку кожної особистості, шляхом встановлення нормативних приписів, які не допустять зловживання можливостями особи у реалізації її інтересів та пригнічення інтересів інших, а також знаходить підтримку та забезпечення з боку найбільшого інституту організації людей – держави. Тому вважаємо, що подальше розроблення поняття «право» має продовжуватися у межах існуючої гуманістичної концепції, панівної у суспільстві, що відображатиме усі його (права) змістовні елементи, тим самим розкриваючи його сутність [9, с. 63]. Безумовним є те, що культура як система людських цінностей відіграє провідну роль у визначенні правил поведінки та їх нормативному оформленні. До того ж, категорії, через які визначається право, зазнають істотного впливу культури суспільства, а тому не дарма кожному історичному періоду, що характеризується своєрідністю культури, було притаманне властиве лише йому (періоду) право. Сучасне осмислення права як поєднання соціально-філософських складових рівності, свободи та справедливості, їх культурно-історичної інтерпретації зумовлює єдино можливий висновок про те, що культура визначає тенденції розвитку права та правового регулювання суспільних відносин. Саме у цьому процесі набуває виразного звучання правова свідомість суб'єктів правотворчості, їх культури, яка й передається правовим нормам.

Ю. Марченко пише, що необхідним є осмислення національних і міжнародних процесів з позицій культурологічного знання і на основі духовних цінностей національної культури. Експертиза будь-якого державного та глобального проекту з позицій культуроцентричності життєздійснення суспільства і людини, формування та використання ними своїх життєвих сил сприятиме ухваленню доцільних рішень [5, с. 2]. На закінчення слід вказати, що саме культура здійснює беззаперечний вплив на формування правосвідомості суб'єктів, які видають нормативні приписи. Тим самим культура, як невід'ємний елемент особи (фізичної чи особи як цілісного суспільства або окремих його об'єднань), проходячи через його індивідуальну правосвідомість втілюється у правових нормах, визначаючи найбільш сприятливі форми поведінки у взаємовідносинах, які гарантують стабільність та прогресивний розвиток особистості та суспільства. Отже, культура як система цінностей та право як регулятор поведінки здійснюють взаємовплив один на одного, виявляючи недоліки та забезпечуючи можливість їх усунення, з огляду на історичні умови існування суспільства, потреби індивідів і збереження цілісності та стабільності соціальних і державних інститутів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александрова, М. В. Культура та цивілізація: становлення проблематики в українській філософській думці (кінець XIX – початок XX століть): автореф. дис. ... канд. філос. наук: 17.00.01 – теорія та історія культури / М. В. Александрова. – Х., 2003. – 16 с.
2. Культура. – Матеріал із Вікіпедії. – Вільної енциклопедії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://ru.wikipedia.org/wiki/Культура>.
3. Тугай, Н. О. Формування духовної культури майбутніх інженерних кадрів: автореф. дис. .. канд. філос. наук: 09.00.10 – філософія освіти / Н. О. Тугай. – К., 2009. – 18 с.
4. Николаева-Чинарова, А. П. Культура как управление системой социальных потребностей (на материале рекламы): автореф. дис. ... д-ра филос. наук: 24.00.01 – теория и история культуры / А. П. Николаева-Чинарова. – Тамбов, 2010. – 44 с.
5. Марченко, Ю. Г. Русская культура в XX веке: трансформация системообразующих оснований: автореф. дис. ... д-ра культурологии : 24.00.01 – теория и история культуры / Ю. Г. Марченко. – Кемерово, 2009. – 40 с.
6. Теория государства и права: учебник / В. К. Бабаев, В. М. Баранов, Н. В. Витрук и др. ; под ред. Бабаева В. К. – М. : Юристъ, 2003. – 592 с.
7. Скаун, О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скаун; пер. з рос. С. О. Бураковський. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
8. Кельман, М. С. Загальна теорія держави та права : підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин, Н. М. Хома. – 3-тє вид., стереотип. – Львів : Новий світ. – 2000, 2007. – 584 с.
9. Самбор, М. Право як поняття та підходи до його розуміння / М. Самбор // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2011. – № 87. – С. 59–63.

І. І. Ковальова, кандидат історичних наук, доцент;
О. В. Тимченко, кандидат психологічних наук, доцент

ЗАВДАННЯ І ЗМІСТ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

Правове виховання становить цілеспрямований процес впливу на особистість з метою формування у неї правової культури і належної правомірної поведінки. Необхідність організації правового виховання підлітків і молоді зумовлене розбудовою Української держави, існування якої неможливе без відповідного рівня правової культури її громадян; інтенсивною трансформацією правової системи; необхідністю подолання правової неосвіченості певних верств населення. Правове виховання взаємопов'язане з багатьма видами соціального виховання – морально-етичним, громадянським, політичним, естетичним та сприяє формуванню повноцінних, гармонійних членів суспільства [1].

Проблема активізації правового виховання молоді в сучасній Україні зумовлена такими чинниками:

1. Розбудова в Україні правової держави супроводжується інтенсивним творенням її правової бази, що потребує своєчасного інформування населення про нові правові акти.

2. Останнім часом сфера правового регулювання поширилася й на підлітків з 11-річного віку, що вимагає відповідної правової компетенції неповнолітніх до досягнення цього віку.

3. Девальвація моральних та загальнолюдських цінностей, зниження життєвого рівня населення спричиняють поширення кримінальних зразків поведінки, які проникають у молодіжне середовище.

4. Необхідністю подолання правового нігілізму серед усіх верств населення, перш за все у молодіжному середовищі.

5. Інтенсивною соціалізацією молоді, активним включенням в різноманітні соціальні процеси, що передбачає правову грамотність цієї категорії громадян.

Правове виховання має певні риси, які дозволяють краще зрозуміти його сутність і соціальне значення (рис. 1).

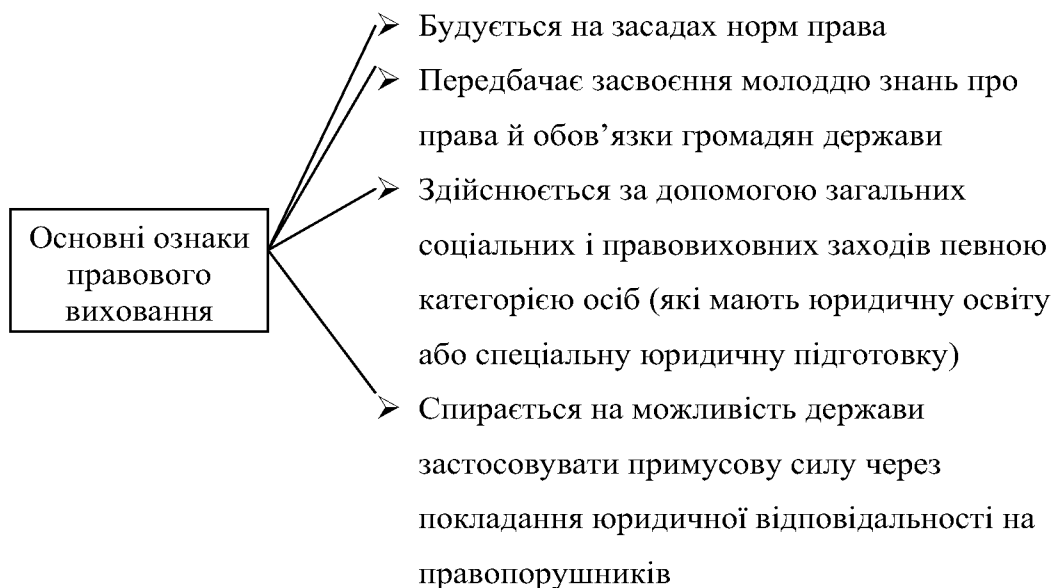

Рис. 1. Ознаки правового виховання

Метою правового виховання підлітків і молоді є формування у цієї вікової групи правової культури громадянина України, що насамперед передбачає свідоме ставлення до своїх прав і обов'язків перед суспільством і державою, закріплених у Конституції України. Правове виховання має такі завдання:

- озброєння молодих людей знаннями законів, систематична просвітницька робота, поінформування про нововведення і зміни у правових питаннях;
- формування правової свідомості як сукупності правових уявлень, поглядів, переконань, що визначають ставлення особистості до вимог законів, регулюють її поведінку в конкретній правовій ситуації;
- прищеплення молоді потреби до наявності у них певної громадянської позиції, а також поваги до держави і права;
- вироблення навичок правослухняної поведінки як результату свідомого ставлення до громадянського обов'язку;
- усвідомлення адміністративної та кримінальної відповідальності за вчинення будь-якого правопорушення чи злочину;
- формування у молоді активної громадської позиції, бажання брати участь у боротьбі зі злочинністю, взаємодіючи з органами правопорядку та іншими державними установами.

Правове виховання має чітку систему і становить сукупність основних елементів правовиховного процесу, яка забезпечує його певний порядок і організацію (рис. 2).

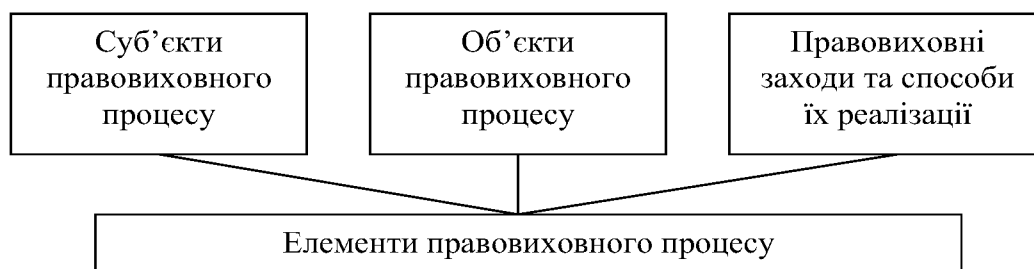

Рис. 2. Основні елементи правового виховання

Суб'єктами правового виховання виступають державні органи, установи, організації, спеціально уповноважені державою особи, що здійснюють правовиховну діяльність. Об'єктами правового виховання виступають громадяни України, які засвоюють певні правові норми, що у подальшому впливає на їх поведінку у правовому полі. Важливим суб'єктивним чинником є позитивна внутрішня позиція особистості, її бажання рухатися у правильному напрямку в правовому полі, правова вихованість людини [2].

Формування вихованої з правової точки зору людини відбувається за допомогою правовиховних заходів. Способами реалізації цих заходів є: правова освіта, правова пропаганда, юридична практика державних органів та установ, діяльність громадських організацій, навчально-виховних закладів, право-

слухняна поведінка громадян, їх особиста участь в охороні правових норм, самовиховання особистості.

Отже, вирішальним чинником правового виховання молоді є висока правова культура кожного громадянина України, а також внутрішня потреба жити і діяти відповідно до норм права, активна соціальна і громадська позиція.

ЛІТЕРАТУРА

1. Соціально-психологічні та кримінологічні аспекти впливу заходів виховного характеру на формування правової свідомості неповнолітніх: монографія / І. І. Ковальова, А. О. Смоктьї, В. В. Вітвіцька та ін. ; за заг. ред. Г. В. Гребенькова. – Донецьк, ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2008. – 188 с.
2. Голосніченко, І. Правосвідомість і правова культура у розбудові Української держави / І. Голосніченко // *Право України*. – 2005; Давид, Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози: пер. с фр. В. А. Туманова. – М. : Междунар. отношения, 2003. – 400 с.
3. Саидов, А. Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности): учебник / А. Х. Саидов; под ред. В. А. Туманова. – М. : Юристъ, 2003. – 448 с.
4. Сюкияйнен, Л. Р. Мусульманское право: Вопросы теории и практики / Л. Р. Сюкияйнен. – М. : Наука, 1986. – 255 с.
5. Львова, О. Л. Правові документи про права людини в ісламі: характерні риси / О. Л. Львова // *Часоп. Київ. ун-ту права*. – 2008. – № 4. – С. 12–19.

Ю. В. Мелякова, кандидат філософських наук, асистент

ЗВИЧАЙ І РЕЛІГІЯ ЯК ОСНОВНІ ДЖЕРЕЛА ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ В КИТАЇ, ЯПОНІЇ ТА КРАЇНАХ АРАБСЬКОГО СХОДУ

В азійському й арабському східних регіонах діють два типи правових систем, що залежно від своїх джерел сформовані у дві правові сім'ї: традиційну (Китай, Японія, Монголія, Малайзія, африканські країни), де право ґрунтується на звичаях, та релігійну (країни Арабського Сходу, Індія, Ізраїль), де право ґрунтується на релігійних доктринах. Звичай і релігія визначають там не тільки головні засади і принципи правового виховання, а й у цілому ставлення до права як такого.

Сьогодні, коли Україна активно інтегрується у міжнародний правовий простір, радикально змінює свою міграційну політику і стає багатоетнічною державою, дослідження досвіду правового виховання східних країн набуває надзвичайної актуальності.

Правові системи Китаю та Японії належать до підсистеми далекосхідного типу в складі традиційної правової сім'ї. Основи правового виховання у

цих країнах обумовлені такими загальними особливостями: визнання звичаїв і традицій основним джерелом права; негативне ставлення до законодавства як неприродного джерела права; ігнорування державних юридичних структур (зокрема, інституту судової влади) та заміщення їх самокерованими суспільними структурами, що діють на основі норм звичаєвого права; слабкий розвиток юридичної інфраструктури (юридичної практики, системи освітніх закладів з підготовки юристів) [1, с. 318].

Основою морального, релігійного і правового виховання в Китаї є вчення Конфуція, який висував на перше місце питання соціальної етики і моральності, відносячи до моралі «п'ять добродійностей»: людинолюбство, обов'язок, норми поведінки, знання та відданість. Людинолюбство втілює у собі найкращі моральні цінності і норми поведінки людини: милосердя, стриманість, скромність, доброту, співчуття, правдивість, щирість.

Сфері особистих прав китайці приділяють невелику увагу. Стан конституційних прав і свобод людини в Китаї незначною мірою відповідає міжнародним стандартам. Головне місце у законодавстві посідають права громадянина КНР. Однак серед них відсутні норми про свободу думки (адже фактично панує диктатура комуністичної партії), право на життя. І тому не дивно, що КНР посідає одне з перших місць у світі за винесенням смертних вироків. Китайці традиційно мають високий ступінь патріотизму і громадської відповідальності. Їх конституція містить великий перелік обов'язків громадянина, досить мало уваги приділяє його правам.

Теоретики відверто визнають незначну роль права в регуляції соціальних відносин у Китаї. До юристів китайці ставляться із недовірою, вважаючи, що, використовуючи абстрактні норми, вони створюють перепони для досягнення компромісів, чим сприяють недостойній егоїстичній поведінці громадян. У будь-якому разі конкретне правове рішення має відповідати справедливим і гуманним почуттям, а не бути втиснутим у рамки юридичної схеми. Так, відшкодування шкоди не повинно лягати непомірним тягарем на плечі боржника та вести його родину до банкрутства. Згідно з китайською традицією, спірні питання мають вирішуватися на основі почуття гуманності, потім – ритів (звичаєвих правил і прав), згодом – розуму і лише після цього може послідувати звернення до права. Закони для китайців не є нормальним засобом вирішення конфліктів між людьми. Їх корисна роль обмежується тим, що вони пропонують зразки поведінки та застерігають тих, хто міг би поводитися антисоціальним чином [2, с. 364].

Традиційна китайська концепція не заперечує право як таке, але визнає при цьому, що воно для тих, хто не піклується про мораль – для невинуватих злочинців, нарешті, для іноземців, яким чужа китайська цивілізація. За легендою, право (фа) винайшов варварський народ, міао у XXIII ст. до н. е. (Бог пізніше знищив цей народ). Про це один із афоризмів Конфуція: «У варварів

за часів держави гірше, ніж у китайців без неї». Китайський народ, на його думку, чудово обходиться без права. Він вважає за краще не звертатися до суду, а регулювати міжособистісні стосунки так, як йому підказує совість, наслідуючи не праву, а згоді і гармонії. Цю гармонію легко відновити, оскільки китайці шукають причини конфлікту не у злій волі супротивника, а у своїх помилках, хибах. В атмосфері, де кожний готовий визнати власні помилки, людей неважко змусити піти на поступки та погодитися на втручання посередника; крім того, страх перед суспільною думкою може надати цій згоді примусового характеру.

Потрібні великі зміни менталітету раніше, ніж у Китаї буде сформована справжня правова система. У цій статичній структурі суспільства основними морально-правовими принципами і цінностями залишаються: синівська любов, самодисципліна, підкорення вищим за ієрархією, пріоритет інтересів суспільства над особистими, заборона будь-яких ексцесів, обурень і конфліктів. Важливо, що саме ці моральні цінності виявилися запорукою правопорядку, а не навпаки: жорсткі правові інститути – запорукою моральності і високого рівня правового виховання китайців.

Право Японії розвивалося під значним впливом філософських, культурних і юридичних концепцій Китаю. Але сьогодні законодавство Японії є змішаним, у ньому присутні як традиційні елементи, так і елементи романо-германського і англо-американського права. Проте там одним із офіційних джерел права, поряд з нормативно-правовими актами і договорами визнаються звичаї. Навіть саме ставлення японців до права визначається традицією та звичаєм і тому значно відрізняється від європейського.

До соціальних чинників, що впливають на законослухняність японців, їх високу правову культуру, належать: високий рівень соціально-економічного розвитку країни; демократичні умови життя суспільства; загальний рівень культури населення. В Японії домінує групово-корпоративна система цінностей, яка ґрунтується на постулаті, згідно з яким особа – лише частинка всесвіту і суспільного ладу. Кожен покликаний відігравати власну роль у суспільстві, добровільно підпорядковуватися вищим цілям, виконувати свої обов'язки і реалізовувати своє призначення шляхом кооперативної взаємодії з іншими. Справжній японець живе відповідно до своїх громадських обов'язків. Він добровільно підпорядковується груповим або суспільним цілям, що перебувають у певній ієрархії (нація, товариство, робоча бригада, сім'я). Японська сім'я виховує здатність особистості ефективно використовувати навички і вміння самоконтролю, адекватно оцінювати ситуацію, підтримувати громадський порядок, співпрацювати з людьми, створювати колектив.

Японія – країна, що має найнижчий рівень злочинності серед індустріально розвинених держав світу. Успіхи кримінальної політики пояснюються передусім невикористанням у боротьбі зі злочинністю кримінально-правових

каральних заходів, а навпаки, застосуванням усіх засобів соціального контролю і ресоціалізації злочинців, що є у розпорядженні суспільства і держави. Важливим надбанням японського досвіду є поєднання формального і неформального, традиційного, соціального контролю за поведінкою громадян, створення загальнонаціональної системи захисту соціальних цінностей із широкою участю всього населення. Японська кримінальна політика орієнтована перш за все на профілактику злочинності, хоча водночас слід зазначити факт збереження в Японії смертної кари через повішення.

Важливу роль у кримінальній політиці та правовиховній стратегії у Японії відіграють сімейні суди. Вони виконують дві основні функції: розгляд віднесених до їх компетенції цивільно-правових справ та вирішення справ неповнолітніх. Для виконання першої функції при сімейних судах як допоміжні органи існують примирні комісії, у кожному з яких входять судді і представники населення. Майже всі спори між членами сім'ї вирішуються за участю посередників, на підставі звичаїв і без судового втручання, з метою збереження добропорядної репутації сторін. Адвокати не відіграють при цьому майже ніякої ролі. Навіть відповідно до японського Цивільного процесуального кодексу (ст. 136) суддя повинен у ході процесу постійно намагатися привести сторони до примирення. Активну участь у різних формах правового виховання, формування правової культури, профілактики правопорушень беруть громадські об'єднання Японії. Найкращим варіантом вирішення конфлікту вважається не судове рішення, а відмова від позову і любовна згода.

Свою специфіку мають джерела правового виховання мусульман. Їх поважне ставлення до права пояснюється не стільки свідомим емоційно-вольовим визнанням ними норм права, скільки побоюванням божественних «санкцій» унаслідок недотримання цих норм (страхом божим). Мусульмани визнають конструктивну роль Страшного суду в удосконаленні людини на шляху до Бога. А оскільки право шаріата – один із засобів людського вдосконалення, то єдиним джерелом правового виховання виступають воля Аллаха та релігійна самосвідомість мусульманина, орієнтована на ідею спасіння. Шаріат є головним арбітром і остаточним авторитетом. Дотримання шаріату – єдина гарантія захисту природних прав громадян.

Недосконалість системи правового виховання, часто низький рівень правової культури населення в ісламських країнах пояснюються, з одного боку, їх обумовленістю середньовічними нормами шаріату, а з другого – недовіршеністю внутрішньодержавних механізмів, а саме: відсутність демократії в житті арабського суспільства і підкорення всіх державних органів та структур, у тому числі судових, одній особі та одній політичній партії. Однак низький рівень громадської свідомості і невизнання законодавства компенсуються жорстокістю карних заходів проти правопорушників [3, с. 188].

Порушник норм мусульманського права підлягає не тільки «земній», юридичній, а й «божественній» санкції, причому друге покарання застосовується як у земному житті (релігійна спокута), так і в потойбічному світі, оскільки будь-який правопорушник одночасно є грішником. Земна юридична санкція застосовується головним чином до тих, хто не вірить у небесну кару, а потойбічне покарання очікує на тих правовірних, які продовжують ігнорувати норми мусульманського права. Причому релігійні стимули виявляються настільки сильними, що в окремих сферах суспільних відносин (господарських, сімейних) норми права виконуються практично без втручання держави, оскільки випадки їх порушення є виключно рідкісними. Мусульманські суди спираються переважно на релігійну совість мусульман, їх добровільну готовність слідувати нормам.

Характерною для мусульманської кримінальної політики є теорія, згідно з якою метою покарання є залякування як потенційних, так і дійсних злочинців. Покарання за таким принципом часто буває несправедливо суворим. У країнах арабського Сходу очевидний пріоритет перед заходами перевиховання і виправлення правопорушників має кримінальна політика. Вона виступає вагомим чинником правового виховання і суспільного правопорядку в арабських країнах.

Отже, арабська концепція правового виховання ґрунтується на постулатах ісламу; правова свідомість мусульманина виступає складовою його релігійної свідомості, а правове виховання – відповідно складовою його релігійного виховання. В концепції прав людини пріоритет, традиційно для Сходу, віддається правам громади, общини, клану над особистими [4, с. 14]. Проте основним джерелом і критерієм оцінювання правової поведінки мусульманина виступає не родина і суспільство, а воля Аллаха, слідування якій ґрунтується на вірі, самодисципліні та підкріплюється караючими нормами шаріату.

Арабські та азійські країни нині слідують політиці «дистанціювання від Європи й Америки та злиття з Азією». При цьому економічне зростання породжує у них почуття могутності і самовпевненості. Це означає, що Захід стрімко втрачає можливість примушувати країни Азії наслідувати своїм стандартам у галузі прав людини та інших цінностей.

Таким чином, в основі сутнісної відмінності азійської системи правового виховання від європейської лежать онтологічні особливості світосприйняття жителів цих регіонів, специфічний спосіб їх буття-у-світі, що водночас визначає етичні основи східної «культури сорому». Згідно зі світоглядом жителів Південно-Східної Азії на першому плані завжди перебуватимуть виховання, переконання і внутрішня відповідальність перед Богом, а не влада, погроза і примус (незгоди повинні нібито «розчинятися», а не вирішуватися). Внаслідок таких поглядів азійці негативно ставляться до ідеї позитивного права з його абстрактністю. Людина не повинна наполягати на своїх особистих правах, оскільки обов'язок кожного – прагнути згоди і забувати про себе в інтересах колективу або заради спокути своїх гріхів перед Богом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Давид, Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози : пер. с фр. В. А. Туманова. – М. : Междунар. отношения, 2003. – 400 с.
2. Саидов, А. Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности) : учебник / А. Х. Саидов; под ред. В. А. Туманова. – М. : Юристъ, 2003. – 448 с.
3. Сюкияйнен, Л. Р. Мусульманское право: Вопросы теории и практики / Л. Р. Сюкияйнен. – М. : Наука, 1986. – 255 с.
4. Львова, О. Л. Правові документи про права людини в ісламі: характерні риси / О. Л. Львова // Часоп. Київ. ун-ту права. – 2008. – № 4. – С. 12–19.

Н. И. Сатохина, кандидат юридических наук

ГЕРМЕНЕВТИЧЕСКАЯ ПРИРОДА ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ПРАВА И ПРАВОВОГО ОБУЧЕНИЯ: НЕОАРИСТОТЕЛЕВСКИЙ ПОДХОД

Что представляет собой деятельность юриста: теоретизирование, творчество или моральное действие? О какой форме опыта тут идет речь и какого рода знание здесь необходимо? Ответить на эти вопросы – значит понять, чем является преподавание в юридических вузах, какова его цель и соответственно методы.

Интересным в связи с этим представляется неоаристотелевский подход к проблеме соотношения теории и практики, который ныне развивается в рамках герменевтической философии права (Х.-Г. Гадамер, П. Рикер, А. Кауфманн, Ф. Дж. Мутс, Й. Тонтти и др.) и представляет собой попытку восстановить изначальное равновесие этих форм опыта, а также сложность и неоднозначность аристотелевской таксономии.

Так, Аристотель в VI книге «Никомаховой этики» [1] проводит различие между *episteme* (научным знанием), которое выражается в *theoria*, *techne* (знанием в сфере творчества), выраженным в *poiesis*, и *phronesis* (морально-практической мудростью относительно правильных действий в ситуации), выраженным в *praxis* (VI, 1139 b и далее). *Episteme* касается вещей, которые не могут быть иными, чем они есть, *techne* и *phronesis*, наоборот, относятся к вещам изменчивым и предполагают творческую активность. При этом *techne* – сфера производства, тогда как *phronesis* – сфера действия (VI, 1140 a). Исходя из этого, Аристотель различал «мудреца» в смысле «ученый» и «мудреца» в смысле «рассудительный», соответственно сферы *sophia* и *phronesis* (VI, 1141 b и далее). Он разделял рациональную часть души на научную и расчетливую. К первой относится изучение теоретических вещей, т. е. таких, которые не могут быть иными, чем они есть, вещей необходимых. Совершенство этой

части души называется *sophia* – «мудрость». Расчетливой части, наоборот, принадлежит сфера вещей, которые могут быть иными, чем они есть, т. е. вещей случайных. Совершенство этой части называется *phronesis* (VI, 1144 b, 14). Это добродетель, но в то же время и определенный тип знания, понимание практических вещей. В отличие от теоретических наук познание не является его единственной целью. *Phronesis* руководит действиями.

Иными словами, у Аристотеля речь идет о том, какую роль надлежит сыграть разуму в сфере моральной деятельности. Но это такой разум и знание, которые не оторваны от бытия, а определяются этим бытием и в свою очередь определяют его. Моральное знание не является предметным знанием, т. е. тот, кто знает, не стоит перед фактами, которые он только устанавливает, а он непосредственно связан с тем, что познает. Это нечто такое, что он должен делать. А значит, центральным компонентом такого знания выступает применение, которое и определяет это знание в полном объеме. Таким образом, как отмечает Х.-Г. Гадамер, «анализ морального знания у Аристотеля представляет собой своеобразную модель той проблемы, которой является герменевтическая задача» [2, с. 382]. Неслучайно Аристотель, размышляя о моральном знании, обращается именно к юридической сфере, в которой проблема применения наиболее очевидна, поскольку «закон всегда является чем-то общим, и существуют отдельные случаи родов, для которых невозможно предложить общее высказывание, которое применялось бы к ним с абсолютной точностью» (V, 1137).

Вместе с тем Гадамер обращает внимание на то, что современное технологическое сознание деформирует социальную жизнь, потому что видит в теории не более чем прикладное исследование, а в практике – не более чем применение эффективных технологий. Это заставляет философа, вслед за Хайдеггером, спросить: «Не является ли теория чем-то большим, чем то, что представляют нам современные научные институты? И не является ли практика также чем-то большим, чем простое применение науки? Правильно ли вообще разделять теорию и практику, когда они различимы только в оппозиции друг к другу?» [3, р. 24]. Более того, Гадамер утверждает, что «человеческое общество существует только благодаря существованию такого баланса [теории и практики] и до тех пор, пока существует он» [4, р. 68]. Воплощением же такого равновесия является фронетическое понимание, которое составляет альтернативу строгому эпистемологическому познанию и показательным примером которого является осуществление права. В этом случае теория понимается как компонент динамической практики осуществления права, форма участия в ней, но в то же время и осмысление этой практики. Последнее же никогда не есть просто *techne*, которое производит практику, но всегда содержит в себе как сущностный аспект понимания (чем является предмет), так и аппликативный (как предмет проявляет себя). Иными словами, *phronesis* одновременно охватывает и знание, и опыт, и действие, в отличие от *techne*,

где ремесленник вначале, например, постигает идею стола, затем получает опыт в изготовлении стола, и только после этого производит стол. Понимание, опосредующее осуществление права, имеет фронетическую природу, поскольку всякий раз охватывает не просто теоретическое осмысление правовой традиции (здесь – в значении «горизонта понимания», или совокупности «предрассудков», составляющих «предпонимание»), но также применение ее к конкретной правовой ситуации с целью практического разрешения последней, будь то реальная ситуация в суде или гипотетическая ситуация, смоделированная законодателем, ученым-правоведом или студентами в аудитории. Таким образом, знание и действие в данном случае неразделимы.

Оригинальная интерпретация идеи *phronesis*'a представлена в работах американского философа Ф. Дж. Мутса III. Последний отстаивает тезис, согласно которому неоаристотелевский подход наиболее точно позволяет объяснить роль и возможности теории в условиях постмодерна, когда *techné* сведено просто к технике, а *phronesis* забыт [5, p. 142]. Скромная же роль философа в век науки, как отмечает автор, состоит в том, чтобы напоминать о наиболее важном уроке, который преподает наука, – о человеческой конечности и соответствующих ограничениях знания [5, p. 143].

В контексте юриспруденции такая позиция представлена критической правовой теорией, в рамках которой возможно восстановление аристотелевского равновесия между теорией и практикой. В качестве модели взаимодействия теории и практики в рамках критической правовой теории Мутс рассматривает постмодернистский подход в психотерапии, поскольку он представляет «теоретически осведомленную герменевтическую деятельность». Психотерапевт усваивает теоретические положения для того, чтобы помочь своему клиенту, но он не претендует на то, чтобы избежать своей герменевтической вовлеченности в диалог с клиентом. Постмодернистские психоаналитики отказываются от традиционной концепции психоанализа как всеобъемлющей теории, позволяющей аналитику выявить неврозы пациента. Вместо этого они принимают позицию «незнания». Они помещают критическое измерение терапии в диалог с клиентом, который направлен на восстановление его равновесия, а не в попытке управлять клиентом с позиции теоретически гарантированного превосходства. Согласно этому подходу психотерапевт только облегчает пациенту участие в подлинном диалоге как совместном открытии, а не выносит диагноз по теоретическому шаблону. Это основанная на теории практика, поскольку она зависит от общих представлений о природе разговорного обмена, но это теория в неоаристотелевском смысле, которая взаимодействует с практикой не с позиции внешнего наблюдателя, а как ее непосредственный участник [5, p. 144–151].

Как отмечает Мутс, описание психотерапевтического диалога соответствует описанию Аристотелем взаимодействия теории и практики в сфере

этики. Применительно же к юридической практике эта модель проявляется в том, что осмысление правовой ситуации никогда не может быть просто *techné*, которое эту ситуацию производит, но всегда есть терапия, которая не занимает доминирующую над практикой позицию универсальных принципов. Поэтому, подчеркивает Мутс, критическая правовая теория должна всерьез воспринимать юристов, решающих правовые проблемы, а не «рассматривать их как самообманывающихся простаков, которым нужно, скорее, поставить диагноз, чем вступать с ними в диалог».

Используя в качестве модели для критической правовой теории работу постмодернистских психотерапевтов, Мутс пытается продемонстрировать, что право представляет собой не понятие, которое надлежит прояснить, а повествовательно структурированный социальный процесс, в котором участники юридической практики высказывают свои страхи и опасения подобно пациентам психоаналитика. И в этом смысле неоаристотелевский подход призывает правоведов обратить внимание на пациента, а не ставить теоретически обоснованный диагноз правовой традиции. Отсюда следует, что «целью критической правовой теории является не создание идеального правового нарратива с тем, чтобы в дальнейшем перенести его в практику, а активность теории в творческом нарративе права как преодоление бесполезных, статических конвенций, и таким образом предоставление возможности более удовлетворительного участия в непрерывном процессе создания и трансформации правовых значений». Причем это теоретизирование на практике содержит в себе как практическую мудрость *phronesis*, так и искусство *techné* [5, p. 151].

В итоге Мутс, вслед за Гадамером, приходит к выводу о том, что основная роль правовой герменевтики является не методологической, а, скорее, терапевтической: она помогает минимизировать непонимание через осознание собственной конечности, историчности и погруженности в ситуацию, а следовательно, переориентацию с позиции силы на диалог. Так, Гадамер подчеркивает, что диалог является краеугольным камнем его философии, возникшей из этой комплексной концепции теории, практики, понимания и истины, которая, в свою очередь, выросла из аристотелевской дискуссии о *phronesis*: «Герменевтика – это практика... Всемерно поддерживать диалог, давать сказать свое слово и инакомыслящему, уметь усваивать произносимое им – вот в чем душа герменевтики» [6, с. 8].

Подобную природу имеет и правовое обучение, которое так же, как и осуществление права «на практике», представляет собой нарративно структурированный герменевтический процесс, в котором в диалогической форме воспроизводятся правовые смыслы. При этом основной «терапевтической» задачей преподавателя является облегчение диалога для всех его участников с целью реализации права каждого быть услышанным. Основная же ценность такого обучения состоит не в предоставлении студенту готовых

методик извлечения «истинных» смыслов права, а в опыте воспроизведения фронетической практики диалогического принятия решений в ситуации неопределенности и конфликта, а значит, в среде трагизма действия – в той среде, в которой и осуществляется право, когда конфликт не может быть исчерпан, но должен иметь решение в ситуативном моральном суждении.

Таким образом, неоаристотелевский подход к соотношению теории и практики дает возможность восстановить герменевтическое измерение нашей жизни через переориентацию нашего мышления о теории и практике в направлении восстановления единства этих форм опыта, что в свою очередь способствовало бы осознанию каждым (как «теоретиком», так и «практиком») солидарной ответственности за воспроизведение правовой реальности. Возвращение к идее *phronesis*'а означает для философии права переориентацию с регрессивного пути обоснования, крайним этапом которого является претензия последнего основания, на прогрессивный маршрут от нормы к ее осуществлению, на котором расположена конфликтная зона – зона трагизма действия. При этом как правосудие, так и всякое правовое суждение, в том числе дискуссия в аудитории, представляет собой парадигматический пример практики, в которой элемент конфликта обуславливает герменевтическую ситуацию, а право осуществляется через фронетическое понимание, которое имеет своим горизонтом мир, опосредованием – обсуждение и точкой приложения – единичные ситуации. Основной же задачей правового обучения является не предоставление универсальных методологических инструментов и знаний типа *episteme* или *techne*, а воспроизведение герменевтического опыта фронетического суждения, в котором и осуществляется право.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аристотель. Никомахова этика / Аристотель, А. И. Доватур, Ф. Х. Кессиди // Аристотель. Соч.: в 4 т. – М. : Мысль, 1976–1984. – (Философское наследие). – Т. 4, 1983. – С. 53–293.
2. Гадамер, Х.-Г. Истина и метод : Основы философской герменевтики / Х.-Г. Гадамер, М. А. Журиная, С. Н. Земляной и др. : пер. с нем. – М. : Прогресс, 1988. – 700 с.
3. Gadamer, H.-G. Praise of theory / H.-G. Gadamer // Praise of theory: Speeches and Essays. – New Haven, CT : Yale University Press, 1998. – P. 16 – 36.
4. Gadamer, H.-G. Science and the public sphere / H.-G. Gadamer // Praise of theory: Speeches and Essays. – New Haven, CT : Yale University Press, 1998. – P. 62–70.
5. Mootz, Francis J. III. Law, hermeneutics and rhetoric / Francis J. Mootz III. – Burlington : Ashgate, 2010. – 470 p.
6. Гадамер, Х.-Г. Актуальность прекрасного / Х.-Г. Гадамер : пер. с нем.; под ред. В. С. Малахова. – М. : Искусство, 1991. – 367 с. – (История эстетики в памятниках и документах).

М. Є. Черкас, кандидат юридичних наук, асистент

ЧИННИКИ ТА ФАКТОРИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ

Правосвідомість становить основу й органічну складову частину правового життя організованого в державу суспільства. Правосвідомість – це ідеальне явище. Воно є сферою свідомості, що відображає правову дійсність у формі юридичних знань, оцінного відношення до права і практики його реалізації, соціально-правових установок і ціннісних орієнтирів, якими регулюється поведінка людей в юридично значимих ситуаціях. На формування і розвиток правосвідомості як однієї з форм суспільної свідомості роблять вплив соціально-політичні, економічні, культурні фактори, вона взаємопов'язана і глибоко взаємодіє з політичною свідомістю, мораллю, мистецтвом, релігією, філософією і наукою.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства юридична наука, розглядає правову свідомість як одну з найважливіших форм свідомості людини та суспільства.

Її можна характеризувати як об'єктивно існуючий набір взаємопов'язаних ідей, емоцій, поглядів, що відображають критику чинного права. Правосвідомість тісно пов'язана з глибинними світоглядними установками людської свідомості, які стійко впливають на поведінку особистості. Існує правосвідомість переконання, що є властивою для суспільства розвинених країн, де для більшості громадян порушення закону просто суперечить життєвим переконанням. Люди дотримуються законів самі і вимагають їх дотримання від інших тому, що не уявляють – як можна жити інакше? Коріння правосвідомості переконання мають за основу релігійну мораль. Тому саме вона стала фундаментом суспільно-етичних світоглядів усіх успішних демократій. Є правосвідомість заохочення. Вона є продовженням правосвідомості переконання, у ній для загального блага суспільства намагаються не карати винних, а заохочувати до добровільного додержання законодавства. Прикладом є американська система автострашування: якщо водій протягом певного часу не порушує правил дорожнього руху, то розмір його страхового внеску значно знижується.

Також існує правосвідомість страху. Людина до певного часу не порушує закон лише тому, що усвідомлює – тяжкість покарання буде значно більшою, ніж отримана вигода від порушення. Це найпримітивніша форма правосвідомості, вона схожа на дію умовного рефлексу. Носії такої правосвідомості одночасно боягузливі і хитрі: з одного боку – бояться ризику, з іншого – шукають засоби досягти протиправної мети поза законом.

У сучасному розумінні сутності правосвідомості право визначається як об'єктивна реальність, що виникає за наявності суб'єктивної реакції людей на правові норми. Тому правосвідомість є нерозривним супутником права,

ефективним регулятором відносин між людьми, що наділені волею та свідомістю. Таким чином право здійснює провідні принципи своєї соціальної сутності: гуманізму, справедливості, формальної рівності всіх суб'єктів правовідносин у сфері психологічних реакцій. Природно, що виховання правосвідомості починається із засвоєння моральних цінностей, у сім'ї, школі, в духовному спілкуванні. Також, правовому вихованні велика роль належить художній літературі та засобам масової інформації.

Правове виховання виступає чинником формування правосвідомості. Воно становить цілеспрямований вплив на свідомість і культуру поведінки з метою вироблення у громадян почуття поваги до права, що здійснюється на основі особистого переконання і як наслідок дотримання закону. Також правове виховання в змозі підвищити індивідуальний рівень правосвідомості особистості. У зв'язку з цим виробляється почуття поваги до закону і звичка точно дотримуватися його вимог на основі власного переконання. Правове виховання сприяє зміцненню законності і правопорядку в суспільстві, забезпечує високий рівень правосвідомості, що виявляється як у дотриманні законів, так і в правовій активності. Розвиток правосвідомості громадянина і суспільства в цілому сприяє подоланню відсталих поглядів, запобігає свавіллю і насильству над особистістю.

Ще одним невід'ємним фактором правосвідомості є правова культура.

У загальному розумінні правова культура – це знання кожним громадянином чинного законодавства, вміння правильно його застосовувати, не порушувати законів і використовувати отримані правові знання для зміцнення законності і правопорядку. Про високий рівень правової культури можна говорити тоді, коли людина буде не просто спостерігачем, а громадянином, який активно вирішує суспільні проблеми.

Важливим елементом правосвідомості є також розуміння і можливість реалізації громадянських, соціальних, економічних, політичних та інших прав і свобод людини. Для оптимізації розвитку правової свідомості в Україні важливо, щоб кожна людина мала чітке уявлення про право. А з боку держави має приділятися увага освітянській діяльності для забезпечення кожного громадянина можливістю поглибити розуміння своїх прав і обов'язків як суб'єкта права і правовідносин.

О. Ю. Шличек, старший викладач

УДОСКОНАЛЕННЯ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Розбудова громадянського суспільства, демократизація всіх сфер суспільного життя – стратегічна мета України, що набуває особливого значення на шляху наближення держави до стандартів європейської демократії. Створен-

ня правової, демократичної держави вимагає розв'язання комплексу політичних і соціально-економічних проблем, які органічно пов'язані з вихованням духовно збагаченого громадянина з високим рівнем правової свідомості. Закономірно, що останніми роками у нашій країні об'єктом особливої уваги науковців гуманітарного профілю стає юридичне, психолого-педагогічне та філософсько-соціологічне усвідомлення такого феномену, як правова свідомість особистості. Науковці обґрунтовують розуміння правової свідомості не просто як форми суспільної свідомості, а як важливого стратегічного чинника процесу інтеграції сучасного українського суспільства до європейського і світового правового простору [7].

Формування правової свідомості особистості, правового мислення, знання законодавства, свідоме сприйняття правових норм, потреба в їх дотриманні, почуття правової відповідальності, виховання ціннісних орієнтацій молоді на сучасному етапі реформування та євроінтеграції вищої освіти, здатність громадян активно брати участь у суспільно-політичних подіях є соціально важливими процесами у суспільстві.

Аналіз наукової літератури показав, що вітчизняні та зарубіжні вчені досліджують положення щодо структури правосвідомості як важливого елемента правової і педагогічної культури, як форми суспільної свідомості, її специфіки, духовної сутності, призначення та особливостей історичного розвитку (М. Цвік, О. Петришин, Г. Маркова, Є. Назаренко, П. Недбайло, В. Ткаченко, О. Скакун, П. Рабінович, М. Панов, С. Сливка, М. Єнікєєв, В. Бедь, Н. Ткачова та ін.); здійснюють науковий аналіз функцій та соціального призначення правосвідомості (Н. Бура, О. Скакун, О. Ратінов, В. Сапун); розглядають проблему деформації правосвідомості та її попередження (В. Ткаченко, І. Яковюк).

Питання правового виховання та правової свідомості є предметом дослідження також педагогіки (Н. Ткачова, І. Романова, М. Фіцула), кримінології (А. Долгова, А. Ратінов, І. Рущенко, О. Ярмиш), теорії держави і права (М. Горбатюк, В. Кучинський, М. Подберезький, О. Скакун), юридичної психології (В. Томсинов, Г. Шиханцов). Дослідники акцентують увагу на проблемах формування правосвідомості, гуманістичної високоморальної поведінки, превентивному вихованні, розглядають у гармонічній єдності право і мораль, підводять до висновку про правосвідомість як морально-духовну цінність, зорієнтовану на загальнолюдські гуманістичні ідеали. На думку С. Максимова, деякі автори вважають, що «не може такий складний феномен, як правосвідомість, розкриватися за допомогою дефініції», а отже, «для відповіді на питання про сутність правосвідомості недостатньо навести ту чи іншу дефініцію» [2].

Заслуговують на увагу думки зарубіжних фахівців (J. Habermas) про те, що найпоширенішою перепоною при визначенні змісту правосвідомості є «фактично нормативна» подвійність природи права, що має свій вияв

у «суб'єктивно-об'єктивній» та «онтологічно-деонтологічній» дивергенції змісту правосвідомості [8]. Інтегральне визначення правосвідомості полягає не у пошуку тих ознак чи властивостей, що є атрибутами «матеріальності» або ж «ідеальності» права, а в репрезентації інтерактивної природи останнього, осмислення якого є невідривним від буттєвого контексту його формування та здійснення. Отже, правосвідомість є невід'ємним компонентом правової реальності, завдяки якому взагалі існує можливість її осмисленої організації.

Інтегральну дефініцію правосвідомості бажано формувати, враховуючи взаємозв'язок правосвідомості та правової реальності, органічне входження правосвідомості в структуру цієї реальності як саморефлексивного та самоорганізуючого компонента. Правосвідомість у найзагальнішому розумінні – це осмислене ставлення до форм та способів людської свободи через посередництво встановленої чи санкціонованої державою нормативності суспільного життя. Таке ставлення може бути як емоційно-психологічним, так і раціонально-теоретичним, як пізнавальним, так і практичним. Таким чином, інтегральний підхід до визначення важливої теоретико-правової категорії «правосвідомість» ґрунтується на принципах інтерсуб'єктності та єдності сущого і належного.

Формування правосвідомості майбутнього фахівця зумовлюється взаємодією двох чинників: об'єктивних (соціальних) і суб'єктивних (індивідуально-психологічних).

Аналіз об'єктивних чинників формування правосвідомості особистості дозволяє як основні детермінанти цього процесу виділити такі соціальні явища, як соціально-економічна структура суспільства, акультурація правової системи та система загальної і професійної освіти в державі.

Правосвідомість сучасних українських громадян характеризується як неоднорідна, суперечлива, де демократичні цінності поєднуються з ознаками тоталітарного режиму, що руйнує провідні принципи демократичної правової культури та є джерелом виникнення нігілізму у свідомості молоді.

Узагальнення та аналіз результатів наукових досліджень М. Цимбалюка [6; 7], П. Макушева [3] виявляють ті соціальні явища, що сприяють деформації правосвідомості громадян України: правові норми ще не посіли належного місця у правовій ідеології та психології населення країни; відсутність законних перспектив досягти більш високого становища в суспільстві та реалізувати законні інтереси; недосконале законодавство та відсутність механізмів його реалізації; задекларованість соціально-економічних прав громадян; низька якість законів, суперечливість нормативно-правових актів; відсутність соціальної справедливості у сфері оплати праці; малоефективність контрольно-наглядової функції держави; право, його цінності та гуманістичні принципи ще не зайняли належного місця у певної частини населення, потребах та мотивації життєвої поведінки.

Серед зовнішніх чинників впливу на формування правосвідомості молоді слід виділити ступінь соціально-правової захищеності (матеріальне забезпечення, ступінь реального життєвого рівня).

Недовіру до політики держави викликає відсутність послідовної стратегії у проведенні демократичних реформ, що виступає джерелом виникнення правового нігілізму в суспільстві. В країні відсутні чітка правова ідеологія, прозора концепція, конструктивна генеральна ідея послідовного правового будівництва.

Правова політика в Україні має бути спрямована на створення законодавчого права з урахуванням власної правової спадщини і правових традицій, активне впровадження в юридичну практику та юридичну освіту розробок вітчизняної юриспруденції, розвиток нормативно-правової бази і державних інститутів, правового менталітету і правової культури нашого народу. Потрібно враховувати діалог правових культур і активної взаємодії держав у світі.

Ігнорування психології людей, що була сформована в умовах низького рівня реалізації соціально-економічних прав, відсутність реальних передумов для самозахисту є причинами неприйняття правових реформ значною частиною населення України.

Право і його гуманістичні принципи не посіли належного місця у правосвідомості молоді, мотивації її життєвої поведінки, що пов'язано з відсутністю можливості законним шляхом досягти більш високого життєвого рівня, гідного становища в суспільстві.

Одним із чинників, що негативно впливає на формування правової свідомості молоді є наявність несумісного з правовим вихованням явища – пропаганди насильства, жорстокості та агресії засобами масової інформації. Назви фільмів, що їх пропонує ефір, підсвідомо налаштовують до протиправних діянь та злочинності. Це деформує віру у справедливість, любов до людини. Втрачаються моральні принципи та ідеали, духовність особистості.

Держава повинна створити умови для правового захисту молоді від осіб, що втягують її у діяльність, шкідливу для моральності та духовності громадян.

Необхідно законодавчо врегулювати це питання, насамперед в Основному законі нашої держави. Актуальним є прийняття нормативно-правових актів, що дозволили б притягувати до відповідальності осіб за негативний вплив телебачення, преси та інших засобів комунікації на свідомість молоді.

На думку Н. Ткачової, ні середня, ні вища школа в умовах сьогодення не стали трансляторами загальнолюдської і національної культури, важливим елементом якої є правосвідомість особистості; від її розвитку залежить розв'язання багатьох соціальних і економічних проблем у нашому суспільстві та його перспективи розвитку [5]. Також фактично відсутня науково обґрунтована концептуальна методика викладання правознавчих дисциплін у серед-

ній та вищій школі, зокрема, методика, яка могла б стати важливим чинником у формуванні парадигми правосвідомості, зорієнтованої на загальнолюдські цінності і гуманістичні ідеали. Методичне забезпечення навчально-виховного процесу у ВНЗ, зокрема правового виховання й освіти, безпосередньо пов'язується з необхідністю актуалізації проблеми гуманізації і духовності, формування правових знань не для накопичення інформації, а з метою виховання характеру, правомірної поведінки.

Звичайно, домінантним чинником формування правової свідомості молоді є стан освітньо-правового середовища як складовий елемент соціальних відносин у сучасному суспільстві.

О. Скакун [4] вважає, що необхідно розвивати професійну правову культуру майбутніх фахівців-неюристів (наприклад, спеціалістів у галузі народного господарства, соціально-культурної діяльності, охорони здоров'я тощо). Їх професійна компетентність потребує володіння правовим мінімумом, який сприяє грамотній (у правовому відношенні) організації фахової роботи.

Студенти – майбутні фахівці з економіки та банківської справи, психології та інформатики повинні бути компетентним не тільки у своїй галузі, а й певною мірою у правовій, вміти орієнтуватися в чинному законодавстві. Вступаючи у виробничі відносини, вони повинні вміти легітимно вирішувати конфлікти, що виникають у трудовому колективі, за допомогою законів, підзаконних та локальних актів.

Засвоєння студентами правових аспектів фінансових відносин сформує навички ефективного використання грошових ресурсів, вчасного виконання фінансових зобов'язань.

При вивченні дисципліни «Правознавство» студенти – майбутні фахівці неюридичних спеціальностей вивчають практику застосування законодавства про працю, вирішують юридичні завдання на підставі норм житлового, цивільного, сімейного законодавства, вчать реалізовувати законні інтереси в різних правових відносинах.

Діяльність фахівців – працівників будь-якого рівня значною мірою врегульовано нормативно-правовими актами, де визначено різні аспекти їх професійної компетенції, що їм належить виконувати, права й обов'язки, відповідальність та ін. Майбутні вчителі повинні мати компетенцію з організації правового виховання учнівської молоді, вивчати практику застосування чинного законодавства, що регулює діяльність у сфері запобігання правопорушенням серед неповнолітніх.

Правовиховна робота у ВНЗ є важливим компонентом формування професіоналізму майбутніх фахівців. Слід погодитися з думкою Н. Романової, за якою правове виховання у ВНЗ переслідує подвійну мету: формування високого рівня правової свідомості майбутніх фахівців та опанування майбутніми учителями вміннями і навичками правового виховання учнівської молоді [9].

Отже, у зв'язку з цим нагальною потребою є така організація і методичне забезпечення навчання в умовах університетської освіти, що дозволяє найбільш інтенсивно впливати на формування правових переконань та в цілому правової культури молоді.

Правове навчання – це засіб зовнішньої організації передання теоретичного правового матеріалу об'єкта виховання, формування вмінь та навичок, використання студентами отриманих знань у реальній правовій дійсності. Отже, правове навчання впливає на формування правової свідомості особистості, забезпечує необхідний рівень систематизації знань з різних галузей права, розвиток правових інтересів, почуттів, правового мислення, формування наукового правового світогляду, що має враховуватися у нормотворчості.

Так, згідно з розділом II Національної програми правової освіти населення, затвердженої Указом Президента України від 18 жовтня 2001 р., № 992/2001, правова освіта населення полягає у здійсненні комплексу заходів виховного, навчального та інформаційного характеру, спрямованих на створення належних умов для набуття громадянами обсягу правових знань та навичок у їх застосуванні, необхідних для реалізації громадянами своїх прав і свобод, а також виконання покладених на них обов'язків [1].

Правова освіта є складовою частиною системи освіти і має на меті формування високого рівня правової культури та правосвідомості особи, її ціннісних орієнтирів та активної позиції як члена громадянського суспільства.

Правова освіта має надаватися в усіх дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладах і закладах післядипломної освіти. Обсяг і зміст обов'язкової дисципліни з правознавства визначаються для загальноосвітніх навчальних закладів – потребою суспільства у вихованні правосвідомого громадянина, а для професійно-технічних, вищих навчальних закладів і закладів післядипломної освіти – крім того, ще й високими вимогами до освітнього, освітньо-кваліфікаційного рівня особи [1].

Одним із сучасних негативних об'єктивних чинників, що є перешкодою для отримання правових знань студентською молоддю, виступає той факт, що відповідно до чинного законодавства в галузі освіти навчальні дисципліни «Правознавство» та «Конституційне право» не належать до дисциплін, які є обов'язковими для викладання у ВНЗ. Вибірковою дисципліною є «Основи конституційного права України», який за змістом своєї програми не забезпечує усі потреби розвитку правової компетентності молоді в різних правовідносинах.

Зважаючи на необхідність формування високоосвічених фахівців з високим рівнем громадянської та правової свідомості, розумінням не тільки фахових, а і правових аспектів професійної діяльності, доцільно привести чинне законодавство в галузі освіти відповідно до вимог Національної програми правової освіти населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про Національну програму правової освіти населення : Указ Президента України від 18.10.2001р. № 992/2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ligazakon.ua/>
2. Максимов, С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления / С. И. Максимов. – Х., 2002. – 255 с.
3. Макушев, П. В. Професійна правосвідомість і правова культура дільничного інспектора міліції (шляхи формування і вдосконалення) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / П. В. Макушев. – К., 2004.
4. Скакун, О. Ф. Теорія права і держави : підручник / О. Ф. Скакун. – К. : Алерта; КН : ЦУЛ, 2009. – 91 с.
5. Ткачова, Н. О. Педагогічні основи формування правосвідомості учнів професійно-технічних навчальних закладів: дис. ... д-ра пед. наук / Н. О. Ткачова. – К., 2002. – 565 с.
6. Цимбалюк, М. Формування правосвідомості громадян у процесі реформування інституту власності / М. Цимбалюк // Право України. – 2003. – № 9.
7. Цимбалюк, М. М. Формування правосвідомості громадян у процесі розбудови громадянського суспільства: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / М. М. Цимбалюк. – К., 2004. – 183 с.
8. Habermas, J. Between Facts and Norms. Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy / J. Habermas. – Cambridge, 1996.
9. Романова, І. А. Формування правової свідомості майбутніх учителів у процесі навчальної діяльності: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / І. А. Романова. – Х., 2001. – 167 с.

І. П. Коченко, викладач-методист

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ: ПРАГНЕННЯ ТА РЕАЛІЇ

У сучасній освіті виховання становить систематичний, організований і цілеспрямований процес педагогічного впливу на свідомість людини, її духовний та фізичний розвиток, метою якого є формування належного рівня свідомості й поведінки особистості як невід'ємної частини суспільства. В процесі виховання передається і засвоюється соціально цінний досвід поколінь. Одним із головних завдань виховання є стан вихованості особи, що виявляється в її ставленні до навколишнього середовища, повазі до загальнолюдських цінностей, закону, прав та свобод людини.

Суттєвий внесок у розкриття сутності виховання зробили відомі педагоги К. Ушинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, Г. Ващенко, О. Столяренко та ін.

Серед різних видів виховання виділяють також правове. Рівень правового виховання – один із важливих критеріїв і передумова побудови правової держави та громадянського суспільства в Україні.

Правове виховання – це цілеспрямована, організована, послідовна, систематична та системна діяльність з боку держави, її органів, установ та організацій, інших учасників правовиховної діяльності з метою формування в особи належного рівня правової свідомості та правової культури, законслухняності, правомірної поведінки, а також прагнення соціально-правової активності [1].

Основним нормативним документом, який регулює процес виховання, у тому числі правового, є Закон України «Про освіту». Основні напрямки правової освіти та виховання визначені у Програмі правової освіти населення, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 29 травня 1995 р. № 366. Вона визначає правову освіту як процес засвоєння знань про основи держави та права, виховання у громадян поваги до закону, прав людини, небайдужого ставлення до порушень законності і правопорядку.

Мета будь-якого виховання – сукупність властивостей особистості, які прагне сформувані суспільство, тобто деякий ідеал людини в узагальненій формі. Правове виховання неможливо уявити без морального: і право, і мораль спрямовані на формування поведінки людей відповідно до визначених норм та принципів. Інститут виховання реалізує свою місію щодо формування досконалої особистості через такі суспільні інститути, як сім'я, різноманітні дитячо-юнацькі, молодіжні організації, школа, позашкільні заклади, ВНЗ, церква тощо.

Підкреслюючи важливість визначення мети і завдань виховання, К. Ушинський писав: «Що сказали б ви про архітектора, який, закладаючи нову будівлю, не зумів би відповісти на запитання, що він хоче будувати... Те ж саме повинні сказати й про вихователя, який не зуміє чітко й точно визначити вам мету своєї виховної діяльності... Ось чому ... ми маємо цілковите право спитати вихователя, якої мети він добиватиметься у своїй діяльності, і вимагати на це питання чіткої й категоричної відповіді» [2].

Отже, мета статті – розглянути цілі правового виховання та визначити особливості напрямків його розвитку в сучасних умовах для досягнення цих цілей.

Останніми роками можна спостерігати, як зростає розрив між ідеалом людини, який прагне отримати держава у результаті виховання, та дійсністю. За фасадом проголошуваних високих цілей розігрується конфлікт індивідуальних інтересів. За відсутності сильної об'єднуючої ідеї кожна сторона починає тягнути ковшу на себе. Здавалося б, у громадян України є досить висока мета: розбудова сильної держави. Та чому ж на ділі практично нічого не відбувається?

Замовником у виховному процесі зазвичай виступає держава – система захисту прав людей, які проживають на території суверенітету держави. Тобто це система, якій суспільство делегує деякі функції, у тому числі виховання своїх громадян. В ідеалі в цій системі задіяні найкращі люди суспільства – еліта, які за покликанням здійснюють функції управління суспільством, а також виробляють нові моделі, стереотипи поведінки, що дозволяють соціуму пристосовуватися до оточення, яке постійно змінюється.

Згідно з цими моделями, стереотипів через суспільні інститути відбувається виховання підростаючих громадян. Цей спіральний процес розвитку відображено на рис. 1.

Рис. 1

Еліта (управлінська, наукова, мистецька та ін.) є взірцем для інших членів суспільства, здійснює розумну владу, її поважають. Це може викликати заздрість та прагнення будь-якою ціною потрапити до системи влади серед людей, які не повною мірою усвідомлюють відповідальність такого становища. В умовах суспільства і держави, що стабільно та поступово розвиваються, ці процеси контролювано регулюються. Та за умов різких змін, суспільних катаклізмів деякі механізми припиняють спрацьовувати і може відбутися заміщення еліти псевдоелітою (рис. 2).

Рис. 2

Так, на пострадянському просторі різкі соціально-політичні зміни початку 90-х років спричинили кризу в суспільстві. Воно почало рухатися шляхом деградації. На тлі ейфорії незалежності, складного процесу державотворення цей рух скрадався. Нині ми повною мірою збираємо плоди цього прорахунку. Псевдоеліта не тільки неспроможна випрацьовувати нові концепції за вимогами часу, вона в цьому навіть не зацікавлена. Задля збереження свого становища жертвують інтересами суспільства. Розквітають корупція, подвійні стандарти, нечесна конкуренція. Інструменти державної влади використовуються у власних інтересах. Інерційно за цим взірцем функціонує суспільство, пропагуються фальшиві цінності. Деградаційні явища спостерігаються в усіх галузях суспільного життя, навіть у науці та мистецтві: засильство бездарності і нахабства, розтягування коштів, імітація діяльності, кругова порука. Цей процес дуже складно зупинити і повернути назад. Відродження є багатоступеневим та складним; воно повинно відбу-

ватися на всіх рівнях. Найважливіша роль відводиться вихованню, зокрема правовому.

За таких умов головною метою правового виховання мають стати формування правосвідомості громадян і підвищення на цій основі їх правової культури, що складається передусім зі свідомого ставлення до своїх прав і обов'язків перед суспільством і державою, закріплених у Конституції України, глибокої поваги до законів і правил людського співжиття, готовності дотримуватися і виконувати закріплені в них вимоги, що виражають волю та інтереси народу, активної участі в управлінні державними справами, рішучої боротьби з порушниками законів. До кожної людини необхідно донести важливість саме її ролі у процесі державотворення, бо держава складається з її громадян, виховувати почуття особистої відповідальності за події в суспільстві і вказувати законні шляхи відновлення справедливості.

Правове виховання має у першу чергу зміцнювати життєву позицію, підвищувати громадянську активність, загострювати почуття непримиренності до негативних явищ. Найперше його завдання – озброєння громадян знаннями законів, підвищення їх юридичної обізнаності, систематичне інформування їх про актуальні питання права. Тож, формування правової культури у молодого покоління є одним із найважливіших компонентів основної мети національного виховання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зайчук, О. В. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/zmist.htm
2. Ушинский, К. Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://studentdream.narod.ru/ushi1.html>.
3. Національна програма правової освіти населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/992/2001>.
4. Про освіту : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.

А. А. Слєпченко, асистент

СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ В ГАЛУЗІ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА — ВАЖЛИВИЙ ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГО-ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ

Досягнення високого рівня еколого-правової культури усіх верств суспільства є сьогодні надзвичайно актуальним питанням для Української держави. Крім юристів-професіоналів, спеціалізовані еколого-правові знання та

екологічна культура необхідні усім громадянам для здійснення їх екологічних прав, зокрема конституційного права на безпечне довкілля, та додержання обов'язку не заподіювати шкоди природі.

У науці екологічного права визнано, що еколого-правова свідомість та культура як безпосередньо, так і опосередковано, у сукупності з іншими чинниками, впливають на реалізацію екологічного права та стан екологічних правовідносин. Екологічна правова свідомість виконує регулюючу функцію у сфері дії екологічного права та є невід'ємним елементом еколого-правової системи. Правосвідомість на основі еколого-правових норм та цінностей направляє, регулює поведінку особи, в тому числі під час здійснення юридичної діяльності. Таким чином, особливим засобом поліпшення стану довкілля, ефективного використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки є підвищення рівня еколого-правової свідомості та культури професійних юристів.

У передмові до Концепції екологічної освіти України, затвердженої рішенням Колегії Міністерства освіти і науки України від 20.12.2001 р. № 13/6-19, відзначено, що шлях до високої екологічної культури лежить через ефективну екологічну освіту. Не є винятком і формування еколого-правової культури, що здійснюється за допомогою відповідної освіти.

Одним з основних шляхів формування у майбутніх юристів еколого-правової культури найвищого рівня на сьогодні є навчання у юридичних ВНЗ за відповідними еколого-правовими спеціалізаціями. Запровадження спеціалізацій еколого-правового спрямування слід вважати одним із пріоритетних напрямків діяльності ВНЗ на шляху до розв'язання екологічних проблем, запровадження в Україні концепції сталого розвитку та освіти задля сталого розвитку (Education for Sustainable Development).

Нагадаємо, що відповідно до Закону України від 17 січня 2002 р. «Про вищу освіту», перелік спеціалізацій за конкретними спеціальностями є елементом системи стандартів вищої освіти та належать до групи стандартів ВНЗ (ст. 11). ВНЗ самостійно визначають спеціалізації за спеціальностями, за якими здійснюється підготовка фахівців освітньо-кваліфікаційних рівнів молодшого спеціаліста, спеціаліста та магістра (ст. 14). Отже, саме на ВНЗ покладено відповідальність за підвищення рівня еколого-правової освіти, свідомості та культури майбутніх юристів. Запровадження еколого-правових спеціалізацій як стандартів вищої освіти ВНЗ є одним з найважливіших чинників у механізмі екологізації змісту правової освіти в Україні.

Усвідомлення значення еколого-правової освіти як найважливішого засобу формування еколого-правового мислення, свідомості, культури та в кінцевому випадку виходу з екологічної кризи є дієвим чинником активізації освітньої та наукової діяльності кафедри екологічного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Кафедра екологічного права була створена згідно з наказом ректора від 23 лютого 2011 р. за № 112-32 шляхом виділення (реорганізації) із кафедри

трудового, земельного й екологічного права і є осередком еколого-правової науки, освіти та виховання на юридичному факультеті.

Саме тут уперше в Україні з 1997 р. було запроваджено в навчальний процес спеціалізацію «Земельне та екологічне право» для студентів денної форми навчання. З 2003/04 навчального року було запроваджено нову спеціалізацію «Земельне та цивільне право» для студентів заочної форми навчання. Новостворена кафедра екологічного права планує продовжувати започатковані еколого-правові традиції і розширювати перелік еколого-правових спеціалізацій. Зокрема, з 2012 р. заплановано ввести в навчальний процес спеціалізацію «Екологічне та природоресурсне право», а з 2013 р. – спеціалізацію «Екологічна політика та право». Студентам будуть запропоновані нові спецкурси з найбільш актуальних питань, більшість з яких матимуть іноваційний характер.

В Україні, як і в усьому світі, така діяльність є надзвичайно актуальною та потрібною. Відповідно до Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 року, затверджених Законом України від 21 грудня 2011 р., зокрема, принципу відповідальності нинішнього покоління за збереження довкілля на благо прийдешніх поколінь, з метою досягнення цілей екологічної політики держави, у ВНЗ мають здійснюватися заходи, які сприятимуть досягненню мети і завдань такої політики. ВНЗ зобов'язані, на нашу думку, брати участь у розробленні інструментів реалізації національної екологічної політики, особливо таких, як правова освіта і науково-правове забезпечення формування й реалізації національної екологічної політики у контексті сталого розвитку українського суспільства й економіки України.

Однак слід констатувати, що, на жаль, у даний час в Україні не існує механізму працевлаштування випускників юридичних ВНЗ з урахуванням одержаної спеціалізації. Крім того, на відміну від багатьох розвинених країн професійна спеціалізація юристів-практиків у галузі екологічного права також є досить рідкісним явищем. Очевидно, що в умовах загострення екологічної кризи така ситуація не може бути визнана задовільною, а нормативно- та локально-правове забезпечення поглибленої еколого-правової підготовки юристів та їх подальшого використання у різних сферах юридичної діяльності потребує вдосконалення. Адже складно визначити вид або сферу юридичної діяльності, які не були б пов'язані з правовідносинами щодо використання природних ресурсів (земель, вод, надр, лісів, рослинного та тваринного світу, атмосферного повітря тощо), охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки у промисловості, будівництві, сільському господарстві, інвестиційній, зовнішньоекономічній та інших сферах господарської діяльності.

Професійні юристи, які беруть участь у правозастосовчій діяльності, (судді, прокурори, адвокати, слідчі, юрисконсульти та ін.) також гостро відчувають потребу в підвищенні рівня своєї професійної еколого-правової культури та поглибленні знань у галузі екологічного права.

Постійні зміни в екологічному законодавстві, реформування органів державного управління та контролю, а також дозвільних процедур у даній сфері рано чи пізно призводять до появи проблемних ситуацій у діяльності суб'єктів господарювання. У зв'язку з цим потреба в якісному та сучасному еколого-правовому супроводженні господарської діяльності та попит на юристів-екологів також зростатимуть.

Як висновок зазначимо, що запровадження в юридичних ВНЗ спеціалізацій у галузі екологічного права (природно-ресурсного, природоохоронного, права екологічної безпеки) є важливим засобом формування сучасної еколого-правової культури не тільки майбутніх юристів, а й усього суспільства. Забезпечення високого науково-теоретичного рівня еколого-правової свідомості та культури неодмінно сприятиме розв'язанню й таких болючих проблем нашого суспільства, як недосконалість екологічного законодавства, неефективність управління в галузі екології, ігнорування, а часто й незнання екологічних прав громадян.

В. М. Вовк, доктор юридичних наук, доцент

«ПРАВОВИЙ МЕНТАЛІТЕТ» СТАРОДАВНІХ РИМЛЯН

Що стосується менталітету римської спільноти, то сучасні фахівці з проблем духовності дуже часто відмовляють античності у наявності в ній менталітетів. Беручи за основу історичні та державницькі риси суспільств, сучасний російський вчений С. Переслегін пропонує власну типологію менталітету як системи цінностей певної особистості і соціальних груп, а також сукупності стратегічних і тактичних життєвозмістовних завдань. Відповідно до поглядів С. Переслегіна на території Європи про менталітет можна говорити, починаючи з часів великого переселення народів (так званий «варварський менталітет»), пізніше сформувався аристократичний менталітет, «інтельський» менталітет виник на межі пізнього феодалізму та епохи Відродження, четвертий тип менталітету – буржуазний (XVI–XVII ст.) [8]. Звичайно, говорити про існування кожного типу менталітету можна лише умовно, оскільки ми маємо справу з явищами «перехрещення рис різних типів менталітету» [9, с. 107–108]. Але не можна погодитися з такою історичною типологізацією менталітету, оскільки відповідно до її положень «безменталітетними» проголошуються суспільства, які існували в доєвропейський період на території сучасної Європи. На нашу думку, античний світ з наявними в ньому розвиненими культурами мав також специфічно виражені менталітетні особливості носіїв цих культур. Про це свідчить

велика кількість праць, автори яких переконливо доводять, що попри значну схожість дві найбільш розвинені культури античності – грецька і римська – мали суттєві відмінності і саме в аспектах державницьких поглядів, панівної ціннісно-ідеологічної системи, сукупності життєствердних і життєзабезпечуючих завдань [5; с. 254]. Якщо взяти за основу сучасне тлумачення менталітету як сукупності «настанов, готовності, схильності індивіда або соціальної групи мислити, відчувати і сприймати світ та діяти певним чином» [9, с. 106], то стає зрозумілим, що саме цим вимогам і відповідав римсько-античний світ з усіма своїми складними політико-правовими та ідеолого-світоглядними комплексами. Слід також зазначити, що явища правової культури, правового менталітету тісно пов'язані з менталітетом як таким. Ще наприкінці ХІХ ст. український філософ П. Юркевич зауважував: «Певна національність диктує народові його права, приписує йому певні закони, певний кодекс. Національний темперамент народу, його психологічна конституція накладають свій відбиток на право і форми життя» [13, с. 35]. Це зауваження є слушним щодо національного права кожного народу, але нам хотілося б ще раз звернути увагу на феномен римського права як особливого та унікального явища в історії культури, що зберігає свою актуальність і сьогодні.

Римський правовий менталітет як особливе духовне цілісне утворення, органічно поєднуючи раціональні та нераціональні компоненти, пронизував усі явища духовного суспільного життя стародавніх римлян. З цієї точки зору поняття «римська духовна культура» і «римський менталітет» є тотожними.

Усі конструкції «римського правового менталітету» є похідними від римської духовної культури, оскільки людина в межах кожної соціокультурної епохи «вибудовує своє буття за певними цінностями і сенсами, співзвучними її еству, навіть якщо це буття належить до космогонії суцього» [6, с. 25]. Особистісним «втіленням культури є правовий менталітет, значення якого полягає в тому, що він стосується конкретних і реальних особистостей або соціальних груп і прошарків. Поза правовим менталітетом існування функціонування правової культури неможливе. Таким чином, наявність певного правового менталітету є загальною рисою члена суспільства і передумовою будь-яких, зумовлених правом, форм спілкування» [9, с. 106]. Річ у тім, що право як духовно-ідеологічний продукт конкретної культури повною мірою відображає і містить у знятому вигляді всі світоглядні та ціннісно-нормативні особливості конкретного соціуму. Для римського права такими настановами були: відданість ідеї порядку, публічність, індивідуалізм, світськість, раціоналізм, утилітаризм, консерватизм і традиціоналізм.

Відданість ідеї порядку в римлян втілилася у визнанні постійного напруження між порядком (космосом) і хаосом. Ідея порядку в римському праві виявлялася в майже жорсткій логіці мало чи не алгебраїчних рівнянь

юриспруденції (О. Лосєв). Категорія порядку для античної людини однопорядкова з категорією космосу внаслідок дієвості принципу космоцентризму. Категорія космосу є основоположною ідеолого-аксіологічною категорією римсько-античного світогляду. Римський світ «працює» з трьома значеннями «космосу», два з яких ототожнюють римлян з греками: по-перше, цим поняттям позначають світ, доступний для сприйняття та досягнення, це світ, який уже відбувся, а не той, який відбувається (О. Шпенглер); по-друге, космос для нащадків Ромула є явищем завершеності і цілісності (про що писав О. Лосєв); по-третє, космос для римлян є політико-правовою категорією на позначення суто римського цивілізовано обжитого простору. На нашу думку, саме із притаманного римлянам уявлення про космос випливає протиставлення всього «римського» як цивілізації, тобто кращого і досконалішого світу, та «іншого» світу як такого, що не відповідає параметрам римської досконалості (світу, що знаходиться поза межами римського в географічному та ідеологічному вимірах).

Публічність як принцип творення права тісно пов'язана із функціонуванням такої форми соціального облаштування, як поліс: пряма демократія, інститут свідків у полі дії римського права є яскравим прикладом вказаної особливості римської правової дійсності. Зокрема, у питаннях законотворчості римляни свято сповідували принцип всенародної участі у прийнятті найважливіших норм співжиття. Особливо в республіканський період досить помітним є таке джерело права, як плебісцит: «Закон вважається публічним актом тому, що проголошується перед лицем народу, який зібрався в коміціях, а потім його текст виставляється на загал» [3, с. 63]. Принцип публічності у процесах право- та законотворення був обумовлений самою організацією соціального та політичного життя римлян. Народні збори в Римі були формою полісної організації суспільного життя, яку ми сьогодні називаємо «прямим народоправством».

Індивідуалізм побудов римського приватного права був наслідком змін світоглядних орієнтирів античної людини: з'являється самотній, замкнений у своїх власних інтересах індивід, який губиться в безмежних часово-просторових межах світу [12, с. 23]. У цілому це співвідноситься з основними постулатами стоїчної та епікурейської філософії. Український філософ права В. Братасюк зауважує: «Завдяки утвердженню в римській правовій свідомості мисленнєвої домінанти одинично-індивідуальної волі відбулося розмежування публічного права та приватного, право як регулятор зовнішнього боку життя суб'єктів відмежовувалося від моралі як регулятора внутрішнього життя» [2, с. 11]. Саме тому в центрі приватноправових конструкцій стоїть одноособовий суб'єкт власності, який самостійно бере участь у цивільному обороті та одноособово несе відповідальність. Це репрезентувалося найбільш важливими правовими інститутами: інститутом індиві-

дуальної приватної власності та інститутом договору. Індивідуалізм як вияв римського світогляду є відповідальністю особи за своє становище в соціумі і стратифікаційну позицію, тобто за власну готовність до їх посилюючого здійснення, що означається формалізованою належністю до групи і відповідальністю перед нею.

Світськість римського приватного права виявляється в тому, що воно створене людиною для людини, принаймні, про таку рису римського права можна говорити стосовно його існування упродовж перших трьох століть нашої ери, коли воно досягло свого найвищого розвитку. П. Сорокін у «Соціокультурній динаміці» вказував на те, що разом з епохою еллінізму утвердилося так зване чуттєве право, яке характеризується відносним характером, превалюванням суто людських інтересів тощо [10].

Раціоналізм римського права представлений розсудковими, заформалізованими і безликими положеннями. Недаремно приватне право Риму ще називали системою позовів, які, у свою чергу, були узагальненими, чітко прописаними формулами юридичного порядку. Відомий дослідник римської історії Т. Моммзен зауважував, що «римлянинові були незнайомі ті поетичні форми і та приємна наочність, які дуже привабливі в германських уложеннях; в його праві все зрозуміло і точно, немає жодних символів і немає зайвих постанов» [7, с. 173]. Тому цілком закономірно, що в межах римського приватного права поширилися правила і процедури вирішення конфліктів, які не могли не ґрунтуватися на раціоналізмі: «Аби винести рішення, яке б задовольняло сторони, які сперечаються, і погасити конфлікт, вимагалось враховувати в першу чергу реальні обставини і спиратися на раціональні аргументи» [11, с. 37]. Саме такою римською формою став казус, який, за образом визначенням А. Козловського, є «саме життя, дійсність, реальність, яку повністю ніяк не втиснути в будь-яку схему». Раціоналізм римського права у формі письмової фіксації положень є однією із предтеч європейського розуму.

Утилітаризм – римське приватне право як технологія було процесом творення права, за допомогою якого римляни розв'язували конкретні життєві проблеми. «Право завжди повинно бути готовим прийти на виручку у справі регулювання суспільної поведінки там, де згасають релігійні почуття людей, слабшають моральні зв'язки, де відбувається різке падіння звичаїв. Саме так трапилося у Стародавньому Римі» [1, с. 147]. Більшість авторів, зокрема Р. Ієрінг, Г. Лейбніц, П. Юркевич, відстоюють позицію щодо особливого впливу на формування світського права (*ius*) такої світоглядної настанови, як утилітаризм стародавніх римлян. Г. Гегель з цього приводу зробив доволі різкий висновок: «Несвободному і бездушному розсудку римського світу ми зобов'язані утворенням і розвитком позитивного права» [4, с. 361].

Таким чином, римське право у своїй буттєвості було опредметненням системи ідеологічних цінностей римського суспільства, а також практичним оформленням римсько-античного світоглядного комплексу, основоположні орієнтири якого остаточно сформувалися в республіканський період на тлі прадавніх традицій та уподобань римлян.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бачинин, В. А. История философии права : курс лекций / В. А. Бачинин, В. А. Чефранов. – Х. : Право, 1998. – 320 с.
2. Братасюк, В. М. Правова реальність як форма прояву інтелектуальної традиції епохи (на матеріалах романо-германської правової сім'ї) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 «Філософія права» / В. М. Братасюк. – К., 2005. – 20 с.
3. Васильченко, В. В. Можливість рецепції стародавнього римського порядку спадкування за законом у сучасному спадковому праві України / В. В. Васильченко // Право України. – 1997. – № 5. – С. 46–49.
4. Гегель, В. Г. Ф. Лекции по философии истории / Георг Вильгельм Фридрих Гегель : пер. А. М. Воден, вступ. ст. Ю. В. Перова, К. А. Сергеев. – СПб. : Наука, 2000. – 479 с.
5. Капогресси, Колоньези Л. Античный город как город-государство : интерпретация и некоторые проблемы / Л. Капогресси Колоньези // Вестн. древ. истории. – 2009. – № 4. – С. 27–41.
6. Кримський, С. Запити філософських смислів / С. Кримський. – К. : ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
7. Моммзен, Т. История Рима / Т. Моммзен ; пер. с нем. – М. : Фолио, 2001. – Т. 1. Кн. 1, 2. – 2001. – 521 с.
8. Переслегин, С. Б. Понятие менталитета : тезисы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ingstab.ru/materials/blak/Per_Mentall.htm
9. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні : монографія / Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. – Х. : Право, 2009. – 352 с.
10. Сорокин, П. А. Социальная и культурная динамика. Исследование изменений в больших системах искусства, истины, этики, права и общественных отношений / П. А. Сорокин : пер. с англ. В. В. Сапова ; Ин-т социологии РАН ; Междунар. ин-т Н. Кондратьева. – СПб. : Рус. Христианский гуманитар. ин-т, 2000. – 1056 с.
11. Ткачук, М. Памфіл Юркевич і його рукописна спадщина / М. Ткачук // П. Юркевич. З рукописної спадщини / упоряд., пер. укр. та комент. М. Ткачук. – К. : КМ Academia ; Пульсари, 1999. – С. 7–14.
12. Чанышев, А. Н. Философия Древнего мира : учебник для студ. вузов / А. Н. Чанышев. – М. : Высш. шк., 1999. – 703 с.
13. Юркевич, П. З рукописної спадщини / П. Юркевич ; упоряд., пер. укр. та комент. М. Ткачук. – К. : КМ Academia ; Пульсари, 1999. – 332 с.

Т. В. Бачинський, аспірант

ЮВЕНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ ТА ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ШКІЛЬНОЇ МОЛОДІ

Уже декілька років поспіль в Україні обговорюється можливість запровадження у ній системи ювенальної юстиції. Є достатньо як прихильників, так і опонентів цього проекту, хоча, незважаючи на суспільну увагу до нього, так і не було сформовано її цілісне бачення та комплексні шляхи реалізації. Як наслідок «протиборства» його учасники дійшли досить цікавого висновку: запроваджувати ювенальну юстицію слід не цілісно, а лише частковим втіленням деяких її елементів, уникаючи при цьому терміна «ювенальна» [1]. Так, Міністерство юстиції України скасувало свій наказ від 16.03.2010 р. № 198/7, яким створювалася робоча група з впровадження системи ювенальної юстиції в Україні, а в наступному наказі від 27.05.2010 р. № 491/7 «Про утворення робочої групи» (із впровадження системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні) замінило слово «ювенальна» на більш звичне – «кримінальна». Але можна стверджувати, що «ювеналізація» українського законодавства не зупинилася на цьому, адже було прийнято Указ Президента України від 24.05.2011 р. № 597/2011 «Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» [2].

Проте спроби впровадження ювенальної юстиції розпочалися ще задовго до цього Верховним Судом України спільно з Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ), Генеральною прокуратурою України та громадськими організаціями, які провели теоретичне опрацювання й обговорення з юристами-практиками української моделі ювенальної юстиції. Наслідком цього стало затвердження резолюцією Всеукраїнської науково-практичної конференції «Створення та розвиток системи ювенальної юстиції в Україні» від 12.04.2005 р. раніше розробленого зазначеними організаціями «Проекту Концепції створення та розвитку системи ювенальної юстиції в Україні» [3].

З огляду на це слід урахувати різні наукові позиції та досвід інших країн щодо організації та функціонування ювенальної юстиції, зокрема її можливостей у справі правового виховання та реабілітації неповнолітніх правопорушників.

Розуміння ювенальної юстиції. У процесі становлення ювенальної юстиції у національних правових системах різних країн світу та на міжнародному рівні формувалися різні бачення цього інституту. Зокрема, навіть пропонується замінити термін «ювенальна юстиція» іншим, більш «громіздким» терміном: «юстиція, що забезпечує захист прав, свобод і законних інтересів

неповнолітніх» [4]. Проте така зміна назви не розв'язує проблему визначення того поняття, що ним позначається. Тож, спробуємо розглянути та систематизувати наукові погляди на поняття ювенальної юстиції.

Передусім зазначимо, що визначення цього поняття ускладнене відсутністю єдиного наукового бачення поняття «юстиція». Так, О. Нікітіна стверджує, що найприйнятнішим для практики є розуміння юстиції як правосуддя у цивільних і кримінальних справах, здійснення якого врегульоване цивільним та кримінальним процесуальним законодавством конкретних держав [5]. І хоча етимологічно юстиція не обмежена діяльністю суду, як і не обмежена наведеним її поняттям і повсякденна практика (відомо, наприклад, що міністерства юстиції різних держав не включені до системи судової влади), однак саме таке розуміння юстиції пояснює, чому деякі вчені, визначаючи ювенальну юстицію, акцентують на особливій ролі спеціальних органів, зокрема судів, у вирішенні різних категорій справ за участю неповнолітніх. Таку саму позицію підтримує колектив авторів на чолі з В. Зеленецьким, акцентуючи увагу на тому, що у міжнародно-правових актах прийнятним є вважати ювенальну юстицію правосуддям. Адже оригінальне «Juvenile Justice» в тексті так званих «Пекінських правил» (1985) – «Мінімальних стандартних правилах ООН стосовно відправлення правосуддя щодо неповнолітніх», – може бути перекладене як «правосуддя у справах неповнолітніх» [6]. Подібного погляду дотримуються Н. Крестовська та В. Шмеріга, розглядаючи ювенальну юстицію як систему державних і недержавних інститутів, спрямованих, по-перше, на захист прав дитини та, по-друге, на правовий і моральний вплив на дитину, яка перебуває у конфлікті із законом [7].

Як бачимо з наведеного, поняття ювенальної юстиції не обмежується системою винятково судових органів, однак пов'язується головним чином або із захистом порушених прав неповнолітніх, або з необхідністю захисту прав, порушених самими неповнолітніми.

На наш погляд, найбільш виправданим є підхід, підтримуваний В. Ткачовим, який наголошує на тому, що поняття ювенальної юстиції передбачає механізм захисту прав і законних інтересів неповнолітніх, який об'єднує навколо відповідного спеціалізованого (ювенального) суду різні соціальні служби – органи й установи державної системи профілактики бездоглядності і правопорушень неповнолітніх, а також відповідні громадські організації [8]. Згідно з таким підходом ювенальна юстиція передбачає не тільки захист порушених прав неповнолітніх або захист прав, які безпосередньо порушили самі неповнолітні, а й комплекс концепцій і схем впливу на дітей та їх найближче оточення, а також відповідні соціальні інститути, що здійснюють цей вплив [9]. Тобто існують певні «службовці» системи ювенальної юстиції (спеціалізовані судді, соціальні працівники, спеціалізовані правоохоронні органи), які своїми діями реалізують особливі схеми роботи з дітьми.

Проаналізувавши запропоновані вченими дефініції, доходимо висновку про те, що ювенальна юстиція може розглядатися у двох аспектах. В одному вона ототожнюється з поняттям ювенального судочинства, причому всі державні чи громадські інституції, які або безпосередньо призначені для виконання певних функцій щодо неповнолітніх, або лише опосередковано беруть участь у вирішенні їхньої долі, мають діяти під контролем або за дорученням відповідного суду. У цьому аспекті діяльність «дійових осіб» системи ювенальної юстиції так чи інакше звужується до розгляду судових справ щодо неповнолітніх. Проте з огляду на існування різноманітних програм стосовно охорони та захисту прав дітей поза судовим розглядом справ виникають сумніви у практичній доцільності такого вузького розуміння ювенальної юстиції.

В іншому ж аспекті ювенальна юстиція передбачає юрисдикційну участь різноманітних державних та недержавних інститутів, які хоча безпосередньо й не здійснюють публічне правосуддя, але можуть і повинні брати участь у процесі охорони та захисту прав неповнолітніх, у тому числі опосередковано й у здійсненні правосуддя [10].

Наприклад, у проекті Концепції створення і розвитку системи ювенальної юстиції в Україні ювенальна юстиція розглядається як система державних та недержавних інститутів, спрямованих на захист прав дитини, правовий і соціальний вплив на дитину та її оточення: правоохоронних органів, судів, адвокатури, служб у справах неповнолітніх, соціальних служб для дітей і молоді, органів пенітенціарної системи, громадських об'єднань тощо [3].

Отже, сьогочасна ювенальна юстиція – це система державних, зокрема судових, правоохоронних і правозахисних органів, муніципальних установ та організацій, які на основі законодавства і за допомогою медико-соціальних та психолого-педагогічних методик здійснюють правосуддя щодо неповнолітніх, попередження правопорушень дітей та проти дітей, захист їх прав, свобод та інтересів, а також ресоціалізацію дітей, які перебувають у складній життєвій ситуації.

Соціально-реабілітаційний аспект ювенальної юстиції. Визначившись із розумінням ювенальної юстиції, слід звернути увагу на її правовиховні можливості як одного із засобів формування належного рівня правової культури молоді.

Однією з ключових проблем будь-якого суспільства завжди була невідповідність поведінки окремих людей соціальним нормам, визнаних більшістю. У науці існує чимало підходів, аби пояснити таку поведінку, зокрема навіть з точки зору біології, генетики, біохімії [11, с. 57]. Однак, якщо припустити, що людина народжується за природою, так би мовити, соціально «нейтральною» і засвоює певні моделі поведінки саме завдяки соціальному середовищу, то така поведінка є цілком суспільною – через соціальну взаємодію з іншими людьми як складова діяльності та спілкування людей, психічних процесів,

свідомості. Тоді є правильним таке уявлення: якщо це поведінка, «нав'язана» суспільством, то цим процесом можна керувати і певним чином «запрограмувати» майбутню особистість у потрібному напрямку.

У США в XIX ст. саме ця ідея стала поштовхом до активізації спроб розв'язати основні проблеми, пов'язані з неповнолітніми. Створювалися дитячі притулки, виправні заклади, одночасно розвивалася система піклувального догляду, яка поступово стала пріоритетною в роботі з дітьми-правопорушниками і дітьми з груп ризику. І коли там були напрацьовані піклувальні (реабілітаційні) схеми роботи з підлітками, універсалізовані та поширені на підліткову злочинність, виникала й ювенальна юстиція. При цьому альтернативні заходи впливу на виховання дітей посіли місце традиційно каральних способів реагування на дитячі порушення, було сформовано ювенальні («дитячі») суди, які, щоправда, утворювались як квазісоціальні служби і не виконували повною мірою покладених на них завдань судочинства.

Отже, можна сказати, що ювенальна юстиція отримала поштовх до свого виникнення і розвитку саме через погляд на підлітка та його розвиток як такий, що зумовлений навколишнім соціальним середовищем.

Таким чином, отримали втілення ідеї біхевіористського підходу, згідно з яким у людей немає жодних вроджених ідей, а їх психіка формується під впливом зовнішнього середовища [12]. Кожний індивід формується завдяки процесу утвердження зв'язків між стимулами і його реакціями на них або між варіантами його поведінки та їх наслідками. В результаті постають закономірні запитання: навіщо чекати, коли підліток вчинить злочин? Чи не краще працюватиме із тими ситуаціями, в яких опинився підліток, який ще не вчинив злочину, але чия соціалізація і психіка вже перебувають під загрозою?

У подальшому система ювенальної юстиції поступово поповнювалася різноманітними реабілітаційними службами (тренінговими, психотерапевтичними, соціально-психологічними), які працювали над «налагодженням» психічного апарату підлітка, аби допомогти йому засвоїти позитивні соціальні ролі.

Цікавою видається практика багатьох країн світу щодо соціальної реабілітації неповнолітніх правопорушників. Вона здійснюється в рамках програм примирення жертви і правопорушника, відомих також як програми посередництва. Вони становлять організацію зустрічей правопорушника і жертви віч-на-віч. В умовах таких зустрічей правопорушник бачить конкретні наслідки своїх дій, вчиться брати на себе відповідальність за них. Він відповідає за скоєне, укладаючи мировий договір з потерпілим, за яким зобов'язується відшкодувати збиток, завданий правопорушенням. Подібні договори спрямовані на відновлення почуття справедливості. Звичайно вони містять зобов'язання виплачувати гроші чи виконати певну роботу для потерпілого, брати участь у суспільних роботах.

Спеціально організована процедура примирення зможе забезпечити:

– матеріальні інтереси потерпілого, пов'язані з відшкодуванням йому шкоди, заподіяної злочиним. Покладання персональної відповідальності на правопорушника у формі визнання і виконання мирового договору. У цьому процесі беруть участь різні державні і недержавні організації, пов'язані з проблемами профілактики правопорушень неповнолітніх;

– соціально-психологічну допомогу потерпілому і правопорушнику з боку різних державних і недержавних організацій. Нові відновлювальні програми і правові підходи не можуть бути повноцінно здійснені без соціально-психологічної реабілітації неповнолітніх правопорушників [13, с. 36].

Соціальний підхід до розв'язання проблем дитини (чи як його ще називають, «індивідуалізація ставлення») згодом піддавався значній критиці як не надто ефективний та такий, що не забезпечує почуття відповідальності у підлітка-правопорушника. Тому пропонуються різноманітні поєднання цього підходу з каральними методами, альтернативні чи нові засоби поліпшення ситуації, у якій перебуває підліток. Але, як показала історія розвитку ювенальної юстиції в США, повернення до карних методів не дало результату, а нові підходи ще не витримали випробовування часом [9].

На нашу думку, найбільш доцільним є поєднання соціальної реабілітації неповнолітнього з психологічними тренінгами та не надто важке покарання дитини, яке мало б на меті відновлення попереднього стану (відшкодування шкоди жертві правопорушення – відоме у світовій практиці як «відновне правосуддя»).

Як свідчить практика, саме реабілітаційна робота, «нав'язування» неповнолітнім певних схем поведінки забезпечили розвиток ювенальної юстиції і як наслідок поліпшення ситуації у сфері захисту прав неповнолітніх. І це, вважаємо, може бути рецептом і для українського суспільства. Зрозуміло, що такий елемент правового виховання, як соціальна реабілітація неповнолітніх, є вже крайнім заходом, коли правопорушення вже відбулося і доцільніше проводити превентивні заходи правового виховання. Але, враховуючи недостатню розвиненість української мережі соціально-реабілітаційних закладів дітей, західний досвід у сфері соціальної реабілітації як засіб правового виховання і поліпшення рівня правосвідомості та правової культури неповнолітніх видається дуже цінним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Скворцов, Д. Церковь против Лутковской / Д. Скворцов // 2000. – 2012. – 30 марта – 5 апреля. — № 13 (600);
2. Крестовська, Н. Кримінальна чи ювенальна юстиція? (до дискусії про запровадження в Україні ювенальної юстиції) / Н. Крестовська, Т. Бачинський // Юрид. вісн. України. – 2010. – 2 лист. – № 44.

3. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні : Указ Президента України № 597/2011 від 24.05.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/597/2011>
4. Проект Концепції створення та розвитку системи ювенальної юстиції в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/69F43B16511091D2C325701A001DCD494>. Ермаков, В. Д. Юстиция обязана защищать права и законные интересы несовершеннолетних / В. Д. Ермаков // Рос. юстиция. – 2000. – № 10. – С. 14–16.
5. Никитина, Е. М. Положение несовершеннолетнего в различных отраслях права [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.juvenilejustice.ru/documents/doc3/ss/st2
6. Ювенальна юстиція в Україні: коментар та аналіз діючого законодавства. Конвенція про права дитини (з постатейними матеріалами). Словник-довідник з ювенальної юстиції: наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. С. Зеленецького. – Х. : Страйк, 2006. – (Серія «Юридичний Радник»).
7. Крестовська, Н. Ювенальна юстиція в США і Україні: порівняльний аналіз / Н. Крестовська, В. Шмеріга // Юрид. вестн. – 2003. – № 1.
8. Ткачев, В. Н. Становление правосудия по делам несовершеннолетних (ювенальной юстиции) в Ростовской области: опыт взаимодействия ювенального суда и социальных служб [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.juvenilejustice.ru/documents/doc3/ss/tk
9. Бэйзмор, Г. Три парадигмы ювенальной юстиции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sprc.ru/library.html>
10. Хомич, В. Введение ювенальной юстиции в Республике Беларусь: стандарты и перспективы / В. В. Хомич // Юстыцыя Беларусі. – 2004. – №10. – С. 24–27.
11. Steven, M. Cox, John J. Conrad Juvenile Justice. A Guide to Practice and Theory. – Brown & Benchmark., 1996. – 296 p.
12. Біхевіоризм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Біхевіоризм>
13. Флямер, М. Г. Организация социальной работы и программ восстановительного правосудия в работе Комиссии по делам несовершеннолетних (практический опыт) / М. Г. Флямер, Р. Р. Максудов. – М., 2001.

В. О. Сліпенчук, здобувачка

ВИХОВАННЯ ПРАВОВОЇ ЛЮДИНИ ЯК ШЛЯХ ДО ПОБУДОВИ ПРАВОВОГО СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Сама ідея правового виховання особистості у наш час є більш масштабною, ніж переслідувана мета побудови правової держави. Вона виходить на більш широке завдання – створення умов для формування правового суспільства.

Під правовим суспільством можна розуміти таке суспільство, у якому реалізовано принцип права верховенства, тобто всі суб'єкти підкоряються

праву. Правова реальність дозволяє їм безперешкодно висловлювати свою думку, приймати власні рішення, відчувати себе самостійними і не залежати від волі держави.

Можливість створення правового суспільства як певного ідеалу припускає наявність двох видів умов: інституційних та неінституційних. Інституційні умови засновані на конструкції суспільного договору і становлять інститути громадянського суспільства і правової держави, які гарантують громадянські, судові (процесуальні) та політичні права. Неінституційні ж умови формування правового суспільства засновані на принципі автономії розуму, тут маються на увазі: а) правова людина (автономна особа) як суб'єкт права, «витребувач» прав (суб'єктна умова); б) правова свідомість як цільова ціннісна настанова на безумовне визнання прав людини (суб'єктивна умова); в) неупереджена думка (комунікативна умова) [3, с. 17].

Філософське розуміння правового суспільства полягає у визначенні його з позицій окремої правової людини, особи, індивіда. Людина – це суб'єкт, що має індивідуальні інтелектуальні ознаки і усвідомлює себе членом суспільства [2, с. 475]. В умовах створення правового суспільства виникає потреба в автономному суб'єкті.

Автономна особистість – це суб'єкт, який вважає себе вільним і незалежним членом суспільства. Тобто вона економічно вільна, оскільки має право вибору конкретної трудової діяльності, може вести без перешкод підприємницьку діяльність, бути вільною у вирішенні політичних та ідеологічних питань. Іншими словами, особистості держава не вказує, який життєвий шлях слід обрати.

Автономній особі як суб'єкту права притаманні такі якості. По-перше, *прийняття цінності свободи*. Її відмінною рисою є прагнення власної незалежності та повага до незалежності іншої особи. Саме з образом людини як окремої особи корелюється право. Адже сутність права утворює категорично необхідне для морально-автономного суб'єкта визнання його моральної самостійності (свободи) як попередня довіра до волі [4, с. 246]. Повна відсутність якості автономії не може створити умови для вираження свободи, у тому числі творчої реалізації здібностей [4, с. 248]. По-друге, *здатність до самообмеження*. Автономна особа самостійно обмежує себе відповідальністю, при цьому виявляє свою здатність до самообмеження, у тому числі до самоврядування. По-третє, *повага до чужих прав*. Автономний суб'єкт завжди виявляє зі свого боку повагу до чужих прав, що у свою чергу вимагає досить розвиненої правосвідомості, а також присутності в особі моральних стримуючих засад. По-четверте, *відповідальність*. Автономна особа виступає в ролі суб'єкта відповідальності як способу віддавати звіт своїм вчинкам [4, с. 240]. Здатність нести відповідальність означає відповідати за свої дії, вчинки і наслідки сказаних слів. Бути відповідальним означає нести відповідальність за

заподіяний збиток або понести покарання. По-п'яте, *толерантність* до індивідуальних виявів, тобто здатність зберегти і встановити спільність з іншими людьми, які відрізняються від нас самих у якому-небудь відношенні. Звичайно, при цьому існують певні межі терпимості, які полягають у наявності моральних меж. Толерантність не змішується з байдужістю до цінностей і вседозволеності. По-шосте, *відстоювання власних прав*. Це є вид і міра можливої (дозволеної) поведінки, спрямованої на відновлення порушеного правового статусу. Необхідність у відстоюванні власних прав виникає тоді, коли є перешкоди у здійсненні прав і свобод або загроза їх порушення, а також за необхідності припинення порушення прав людини, усунення перешкод в їх реалізації і відновленні порушеного права.

Для того щоб сформувати особисті якості правового суб'єкта, слід направити правове виховання на розвиток засвоєння правової поведінки. Іншими словами, необхідно: 1) активізувати соціальну позицію особи; 2) збагатити шкалу правових цінностей; 3) сформувати особисті моральні якості, включаючи ініціативність, активність, самостійність; 4) виявити здатність здійснювати свій вибір, вільно приймати рішення; 5) визначити правила поведінки в суспільстві, природі; 6) навчити вирішувати конфліктні ситуації виключно нормативними способами; 7) враховувати бажання, правові позиції, потреби інших осіб; 8) забезпечити відповідальне ставлення до оточення і до себе; 9) забезпечити інтерес до самовдосконалення; 10) засвоїти правову культуру.

Правове виховання має певні можливості, що дозволяють створювати вагомі умови для самореалізації особистості як правової людини [7, с. 258]; іншими словами, сприяють формуванню правової культури, у тому числі правосвідомості громадянина. Правове виховання дає змогу створювати конкретні умови для майбутнього розвитку суб'єкта, які сприяють знаходженню балансу між встановленням автономності й адаптованості в самому суспільстві відносно процесів і подій, що відбуваються у правовій сфері. Правове виховання попереджає неправову поведінку кожного індивіда, у тому числі не допускає утворення в його правосвідомості так званих антиправових настанов [7, с. 259].

На сьогодні виникає досить гостра потреба у визначенні основної мети, завдань правового виховання людини, які забезпечують не лише процес розвитку, а й процес формування громадянина, тобто виділяють його особисті якості, які супроводжуються моральністю, патріотизмом, професійною компетентністю, творчим началом. Усе це призводить до прагнення самовдосконалюватися, з'являється почуття обов'язку і виникає відповідальність в особі.

Головною метою правового виховання особистості є потреба сформувати в кожній людині певні особисті риси і якості, вдосконалити спосіб мислення, розвинути почуття, конкретизувати поведінку і вчинки, направити людину на

шлях саморозвитку. Насправді мету правового виховання особистості можна конкретизувати через таку систему завдань: 1) дати людині необхідні в житті юридичні знання та навчити її шанувати закони, підзаконні акти і дотримуватися їх, тобто сформуванню досить високий рівень правової культури, здатний зменшити кількість правопорушень. Кожна людина, знаючи свої права й обов'язки, може грамотно себе захищати від незаконних дій з боку виконавчих органів, що застосовують право [1, с. 117]; 2) забезпечити і визнати в реальному житті основні права людини як гуманістичні цінності і єдину норму для усіх людей за повної відсутності дискримінації. На такому принципі і будується демократичне, відкрите, правове суспільство; 3) розуміти взаємозв'язок, що існує між основними ідеями свободи, а також відповідальністю і правами людини; 4) вірити у вищу справедливість [6, с. 63]; 5) затвердити високу гуманістичну мораль, включаючи формування почуття поваги до таких незмінних цінностей, як рівність, свобода, справедливість; 6) навчити розв'язувати існуючі конфлікти відповідно до істинних демократичних принципів, самостійно робити життєво важливий вибір, виходячи з гуманістичних цінностей, вміти формувати працьовитість особистості і виробляти в ній відповідальність за власні вчинки; 7) формувати правову і політичну культуру за допомогою правової освіти, яка повною мірою забезпечує знання про владу, політичні системи, причому на всіх рівнях громадського життя і стосунків, виховувати повагу до Основного Закону України, законодавства, державної мови; 8) розвивати критичне мислення, яке забезпечує здатність відстоювати особисту позицію в певних питаннях, вміти знаходити нові ідеї, аналізувати свої проблеми, брати участь у дебатах, дискусіях, переосмислити деякі дії, вчинки, привести аргументи на свою користь; 9) формувати особливий інтелект, який сприяє прийняттю культурного плюралізму, толерантного ставлення до загальнолюдських цінностей.

Філософія правового виховання – це поглиблена тема з далеко неоднозначним сенсом, що вивчається упродовж десятків років. В основі правового виховання лежить правова освіта, за допомогою якої можна сформувати правову особу і розвинути в ній властиві особисті якості, такі, як свобода, висока моральність, відповідальність. Людина народжується вже маючи потрібний набір якостей, які необхідно продовжувати, розвивати і підтримувати. Правова освіта як міра необхідності на шляху до виховання правової людини розпочинається з першої громадської установи, дитячого садка, коли відбувається своєрідний перехід від існування в природних умовах до початку життя в соціумі. Період шкільного розвитку пов'язаний з вихованням суспільної свідомості в людині. При цьому акцент слід робити на вихованні особи із здатністю самовизначення. Норми правової поведінки є нав'язаними правилами. Інакше неможливо вплинути на формування правової особистості. Але це не означає, що крізь призму нав'язаних правил не

повинна проникати свобода вибору, тобто треба, аби свобода і нав'язування (примус) не були двома суперечливими поняттями, а стали тісно співпрацювати між собою.

Звичайно, говорячи про моральне виховання й освіту, необхідно відмітити як головний чинник добровільне підпорядкування до виконання конкретних дій, пов'язаних з велінням власної моралі. В цьому разі примус не спрацює, бо неможливо змусити людину стати моральною особою. Моральність виникає тоді, коли людина припиняє бути просто членом суспільства, коли вона повністю звільняється від будь-якого роду традицій, які оточують її в природі.

Тільки правильна орієнтація, спрямована на ідеал правового виховання, в основі якого лежить свобода вибору, може привести до ідеалу формування правової особи.

Виходячи з викладеного, слід зазначити, що шлях, який веде до вдосконалення правової людини, пролягає через сприйняття моделей ідеалу правового суспільства. Створення правового суспільства ґрунтується на потребі в автономному суб'єкті. Для того щоб автономній особистості надати відповідні якості, потрібно приділити увагу її правовому вихованню.

Правове виховання можна назвати систематичним, організованим процесом, який здійснює безпосередній вплив на свідомість громадян України, є носієм правовиховних форм, методів і способів з єдиною метою: сформуванню у правосвідомості стійкі і глибокі правові потреби, знання, переконання, цінності, виробити звичку до правової поведінки.

Головною метою правового виховання особистості є формування теоретичної основи правової культури і правової свідомості. Формування правосвідомості особи створює умови, за яких у людини з'являється тільки позитивне ставлення до права. Лише правильне виховання кожного окремого індивіда приведе до створення ідеалу правового суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волкова, Н. П. Педагогіка: посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Н. П. Волкова. – К. : Вид. центр «Академія», 2001. – С. 117–118.
2. Копейчиков, В. В. Правознавство / В. В. Копейчиков. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 915 с.
3. Максимов, С. І. Кантівський проект правового суспільства і нові демократії / С. І. Максимов // Проблеми філософії права. – К. ; Чернівці : Рута, 2008. – Т. IV–V.
4. Максимов, С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления : монография / С. И. Максимов. – Х. : Право, 2002. – 328 с.
5. Максимов, С. І. Методологічні основи правового виховання / С. І. Максимов // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – Х. : Право, 2010. – Вип. 6. – С. 53–62.

6. Огородник, Л. Становлення системи громадянського виховання в умовах розвитку української державності / Л. Огородник // Проблеми освіти / голов. ред. В. Г. Кремень. – К. : Наук.-методич. центр вищої освіти, 2001. – Вип. 26. – С. 62–67.
7. Правове виховання в сучасній Україні : монографія / А. П. Гетьман, Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян ; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. – Х. : Право, 2010. – 368 с.

В. О. Захарова, здобувачка

ЩОДО ФОРМУВАННЯ ОСНОВНИХ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ЕКОПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ

Необхідність виявлення аксіологічного аспекту екоправового виховання впливає із самої природи виховного процесу, який обов'язково передбачає ціннісний контекст. Адже система цінностей є і засобом виховання як процес надання індивіду підстав для усвідомлення певного блага як цінності, тобто засобу наближення до виховного ідеалу, і одночасно його кінцевою метою у вигляді сформованого у процесі виховання комплексу ціннісних настанов, здатних забезпечити мотивацію до очікуваної поведінки індивіда.

Цілком можна припустити, що передумовою формування комплексу екоправових виховних цінностей є історія екологічної етики як підґрунтя для синтезування екоправового знання в імперативи екофільної діяльності. Тому слід звернутися до тих її віх, які через екософську рефлексію [1] свого змісту виявляються кроками поступової екологізації свідомості членів соціуму.

Екоправове виховання, інтегруючи у свій евристичний базис екологічне і правове знання, отримує аксіологічне обґрунтування у міру екоправової рефлексії ціннісних орієнтацій, що покладені в основу різноманітних екофільних концепцій розвитку людини, суспільства, Природи та їх взаємодії.

З метою визначення ціннісних орієнтацій досліджуваного нами формату виховання важливо виділити специфіку екософсько-правового погляду на такий феномен, як права Природи. Визначеність стосовно правового статусу Природи допомагає знайти точку відліку і масштаб парадигмальних змін індивідуальної та суспільної правосвідомості, перш за все певного перегляду сутності прав людини, а також формування уявлення про зміст екоправової справедливості. Формулювання чіткої позиції щодо сутності згаданих феноменів має наблизити нас до відповіді на принципово важливі питання: чи здатне людство взяти процеси, пов'язані з експансією технократичної цивілізації, під свій контроль, аби заблокувати їх, виробивши розумні норми спільного буття людей у «природному спільностві» і механізми відтворення цих норм у свідомості нащадків через систему виховання? Яке ціннісне наповнен-

ня виховних заходів слід взяти за основу такого повороту свідомості та яка роль у цьому процесі має бути відведена праву?

Ставлення людини до Природи — суттєвий аспект обраного нею способу буття у світі, який не може бути адекватно зрозумілий без осмислення базисних структур її «я». Кожному типу свідомості відповідає своя «система координат», у межах якої людина формує образи світу, окремих явищ, погляд на саму себе і норми своєї поведінки. Екософська рефлексія типів світогляду спрямована на те, аби здійснити спробу вирізнити в них більшою чи меншою мірою наявні елементи єдиного морально-етичного імперативу відносин із Природою.

Розмірковуючи щодо ціннісного статусу природного світу, слід визнати, що ця проблематика має давнє коріння. Про це свідчить насамперед екофільний характер міфологічного світогляду з його «дитячим» рівнем світосприйняття, орієнтованим на дотримання принципу природоузгодженості у діях людей.

Наступний релігійний тип світогляду також містить потенціал для формування екофільної свідомості. Вважаємо, зокрема, що і християнська етика, незважаючи на її обвинувачення деякими критиками в антропоцентризмі (наприклад, репрезентовані Л. Уайт-мол. [2]), є необхідною сходинкою саме до подолання людиною своєї антропоцентричної світоглядної обмеженості. Для ілюстрації цієї тези можемо звернутися до аналізу його ціннісних настанов.

Зазвичай закиди християнству в антропоцентризмі апелюють до Книги Буття, у якій Бог звертається до перших людей, наказуючи їм плодитися та розмножуватися, наповнюючи землю, та володіти нею, володарюючи над рибами, птахами та й усім живим. У відриві від біблійного контексту може здатися, що людям це право зачіпати права інших творінь, але подальше вивчення тексту Святого Письма доводить, що на людину покладено особливе завдання: «обробляти та зберігати» Землю як власність її Творця. Тому, як зазначає С. Ф. Хрїбар [3], право «володіти» та «володарювати» правильніше називати не правом, а особливими повноваженнями. Людина справді не завжди прирівнюється до інших творінь, та, незважаючи на це, кожне творіння є цінним та значущим для Бога саме по собі, а людині приділяється більше уваги переважно через те, що вона як неслухняне дитя (гріховна істота) більше потребує повчання (і історичних прикладів цьому вдосталь). Закон Старого Заповіту навіть регламентує певні аспекти природокористування та в доступному обсязі захищає права Природи. Деякі заповіді захищають права рослин на життя і навіть права екосистеми на відшкодування шкоди. По суті вони кажуть: «Користуйся, але не розорюй!».

У більш пізній християнській традиції відомо багато прикладів взаєморозуміння людини із світом дикої природи. Наприклад, святий Франциск Ассизький, який, за легендою, проповідував птахам та міг розмовляти із

тваринами, у своїх гімнах змальовував християнина як суб'єкта усвідомлення свого неподільного та органічного єднання з природним світом у процесі божественного творіння. Тобто релігійна свідомість через пов'язаність із природним потенціалом людини, усталюючи відповідну систему цінностей, виступає умовою самозбереження людини через повагу до Природи.

Нарешті, в Основах соціальної концепції Російської православної церкви закріплено положення про те, що Природа є не майстернею, а храмом, і таке символічне порівняння передбачає її велику цінність для кожного.

На жаль, вади методології деяких досліджень обумовлюють помилковий ракурс погляду на проблематику цінності прав Природи, що може привести до хибного сприйняття екофільних учень (якими по суті є кожна зі світових релігій), перетворивши в їх контексті людину на раба власної активності, а навколишнє середовище — на матеріал перетворювальної діяльності.

У пошуках екофільних орієнтацій слід звернутися і до традиції новоєвропейської етики, передусім етики І. Канта. Екософська рефлексія його філософії дає аксіологічному сегменту екоправового виховання одне з базових положень, а саме ідею двоїстості основ поведінки людини, тобто її емпіричну детермінованість разом з вільним волевиявленням. Екоправова аксіологія завдячує Канту тим, що він дійшов важливого висновку щодо однієї з основних характеристик людини як особливої серед інших істот. Нею є принципова здатність або скеровувати власні дії на шкоду собі та оточуючому світу, або ставитися до них поважно і розважливо. Отже, екофільна поведінка є цілком можливою завдяки людській спроможності визначати пріоритети власного волевиявлення, а тому й себе як суб'єкта гармонізації відносин в екосфері. Це у свою чергу веде людство до наділення Природи самоцінністю та входить до сфери дії категоричного імперативу, зокрема в редакції, яка приписує не ставитися до іншого, як у власній особі, так і до людства в цілому, тільки як до засобу, а завжди ставитися як до мети. Адже Кант розумів, що нам доводиться використовувати інших як засоби, але наполягає на тому, щоб не ставитися до них *тільки* як до засобу. Виявляючись регулятивним принципом поведінки більшості населення, цей імператив у змозі повернути до життя іманентно властиве людині відчуття необхідності соціоприродної гармонії та розуміння того, що цінності екоправового виміру – це і те, на що ми повинні орієнтуватися, і те, що уможливає наші екофільні дії.

Класична новоєвропейська етика доповнюється екософською рефлексією сучасних морально-етичних концепцій, зокрема заснованих на етиці дискурсу, яка у свою чергу уможливає, за висловлюванням А. Єрмоленка, «етику далекого» [4]. Відповідно далекими можуть бути як наші сучасники, яких ми не знаємо, так і прийдешні покоління, і позалюдський світ. Доведення доцільності співвіднесення нашого життя з буттям інших об'єктів природного

спільноsvіту, врахування цінності для кожного «іншого Я» і пов'язаного з цим змістовного розширення кола відповідальності за свої дії мало наслідком переосмислення сутності прав людини та поклало початок сучасним концепціям обґрунтування і захисту прав Природи.

Оформлення філософських течій, заснованих на методології інтерсуб'єктивізму, зокрема екзистенціалізму та комунікативної філософії, значною мірою сприяло розвитку різноманітних аспектів екологізму як світоглядного та суспільно-політичного феномена ХХ ст. Усі екологістські напрямки обстоюють важливість усвідомлення такої цінності, як право Природи на життя та захист, але різною мірою та на різних ідеологічних підвалинах. Наприклад, представники глибинної екології та біофілії (А. Несс, С. Келерт) воліють до зайвого біоцентризму, бо ладні вдаватися до свідомого активного зменшення кількості населення на планеті та масового переходу до аскетичного способу життя задля відновлення природного світу. Таке гасло, звичайно, продиктоване позитивною ціннісною настановою на збереження усіх виявів життя на Землі, але як виховний орієнтир воно є практично нездійсненним і некоректним, бо ігнорує принципи гуманізму та недооцінює особистість як суб'єкта гармонізації відносин в екосфері, ризикуючи на практиці вилитися в «екодиктатуру» та вияви так званого «екотероризму».

Противагою екологічному радикалізму в межах екологістського руху виступає «поміркована» форма екологізму, яку уособлює найбільш популярна та інституціолізована на рівні загальнодержавних програм більшості європейських країн стратегія сталого розвитку (Г. Брундтланд, А. Урсул). Сталий розвиток визначають як екологічно обґрунтований економічний та соціальний розвиток, що досягається через забезпечення врахування екологічних вимог при підготовці, прийнятті та реалізації екологічно значущих рішень в інтересах нинішнього та майбутніх поколінь. Але саме останнє положення, здійснюючи позитивний цілепокладаючий вплив на свідомість суспільства, все ж не є абсолютно екофільним. Адже у своїй практичній діяльності уряди та корпорації, що взяли на озброєння ідеали сталого розвитку, використовують традиційну соціальну етику, бо саме вона припускає два етичні принципи, суттєві для ідеї сталого розвитку: 1) турбота про бідних (справедливість у рамках поколінь); 2) турбота про майбутнє (справедливість між поколіннями). Зазначені принципи, покладені в основу міжособистісного спілкування та державної політики, здатні сприяти формуванню у громадян відчуття самоцінності людини та більш широкого кола відповідальності за свою діяльність, а саме необхідність передбачення та зменшення її шкідливих наслідків для нащадків. Та хоча це настанова про цінність людини і цінність Природи, але для людини, саме для її подальшого існування, питання ж самоцінності Природи як колиски людства не знаходить ще на згаданому етичному ґрунті від-

повідного розвитку. «Ми не отримали Землю у спадок від батьків, ми взяли її в борг у наших дітей» — такий девіз відомої у світі міжнародної організації «Greenpeace» [5] підтверджує сказане.

З точки ж зору екологічної етики, різними модифікаціями якої особливо відзначилася друга половина ХХ ст., для забезпечення сталого розвитку необхідно додати третій принцип: турбота про планетарну екосистему (міжвидова справедливість). Питання розширення меж традиційної етики, а отже, оновлення системи цінностей сучасного суспільства, пов'язане з іменами В. Гьосле, Г. Йонаса, О. Леопольда, К. М. Маєр-Абіха, А. Швейцера, які результатами своїх досліджень знаменували перехід від ідеї охорони Природи до нової екологічної парадигми. Вони створили на світоглядно-концептуальному рівні передумови для розуміння необхідності включення права як конструктивного засобу гармонізації відносин в екосоціосфері та творення середовища успішного просування індивіда до ідентифікації особливої ознаки своєї правової суб'єкт-об'єктної дихотомії через усвідомлення ним не тільки своєї іманентної вкоріненості у «природний спільносвіт», а й відповідальності за здійснення регулюючої місії в ньому шляхом формування екологічної правосвідомості.

З точки зору формального закріплення такий крок був уже зроблений у Хартії Землі [6] — міжнародній декларації засадничих принципів та цінностей для створення справедливого, стійкого та мирного глобального співтовариства у ХХІ ст., яку було схвалено у березні 2000 р. у штаб-квартирі ЮНЕСКО. В цьому документі орієнтацію на зміну парадигми мислення, а саме екологізацію свідомості, демонструє те, що центральною ідеєю, на якій фокусується Хартія, є все живе (принцип 1 Хартії), а не тільки людина (принцип 1 Декларації про довкілля і розвиток, прийнятої 1992 р. в Ріо-де-Жанейро [7]).

Вітчизняним прикладом може слугувати Декларація прав живих істот [8], схвалена на Міжнародній нараді «Права природи» у Києві у травні 2003 р. Цей документ виходить із положення про права Природи як природні закони (потреби) Природи та живих істот, втілені в законодавстві та правовій культурі людей, та проголошує головними правами живих істот право на існування, на природну свободу в природному середовищі (право на дикість), на необхідну для існування долю земних благ тощо.

Таким чином, у наші дні в цілому спостерігаються позитивна динаміка розвитку поглядів щодо цінності прав Природи та активізація уваги до їх офіційного захисту. І хоча на сьогодні зарахування Природи до категорії правових цінностей в основному є прерогативою доктринальної правосвідомості, за допомогою виховних заходів, зокрема екоправового впливу, ціннісні настанови екофільної правової поведінки мають перспективу бути вкоріненими у правосвідомість українських громадян.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шефель, С. В. Екософія права / С. В. Шефель // Наук. зап. Харк. ун-ту Повітр. Сил. – Х. : ХУПС, 2008. – Вип. 1 (30). – С. 18–24. – (Соц. філософія, психологія).
2. Уайт-мл., Л. Исторические корни нашего экологического кризиса / Л. Уайт-мл. // Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности. – М. : Прогресс, 1990. – С. 188–202.
3. Хрибар, С. Ф. Права природы. Христианский взгляд / С. Ф. Хрибар // Гуманит. еколог. журн. – 2003. — Т. 5. – С. 29–32.
4. Єрмоленко, А. М. Освіта як формування практичного розуму / А. М. Єрмоленко // Філософія освіти. – Вип. 1–2 (8) / 2009. – С. 39–58.
5. Офіційний сайт організації «Greenpeace» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.greenpeace.org/>
6. Хартия Земли [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.earthcharterinaction.org/>
7. Report of the United Nations Conference on environment and development (Rio de Janeiro, 3–14 June 1992) A/CONF.151/26/Rev.1 (Vol. I), p. 3–7.
8. Декларація прав живих істот [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ecoethics.ru/>

А. М. Колеснікова, здобувачка

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВИХОВНОГО ВПЛИВУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Актуальність теми визначається практичною відсутністю сучасних системних філософських досліджень, зокрема історико-філософських та філософсько-правових, які б висвітлювали гносеологічні, онтологічні та аксіологічні аспекти виправлення девіантної поведінки особистості.

Брак сучасних філософських досліджень із цієї проблематики і спроби тотального наслідування європейського емпіричного досвіду також не призводять вітчизняний соціум до розв'язання означеної проблеми. Це пояснюється загалом тим, що тлумачення мети та змісту виправного впливу у сучасній європейській науці є так само різновекторним, як і в Україні, що закономірно спричиняє невизначеність його соціальної форми.

Проблема девіантності завжди розглядалася провідними філософами невідривно від загальної проблеми людини і тому була актуальною для філософського аналізу. Проте позиції мислителів різних етапів розвитку європейської цивілізації щодо сутності особистості, причин девіантності, мети, змісту та форми виправного впливу, вагомої ролі у ньому соціальних регуляторів моралі, релігії, права, громадської думки у новітню добу недостатньо враховувалися та творчо опрацьовувалися європейськими та вітчизняними науковцями.

Після загального визначення поняття девіантної особистості, яке, зокрема, здійснили Е. Дюркгейм та Р. Мертон на початку ХХ ст., науковці традиційно розуміють її як таку, поведінка якої відхиляється від визнаних у суспільстві нормативів і негативно впливає на соціум.

Із соціально-філософських праць М. Фуко, В. Андрущенко, М. Михальченка та А. Каменської ми бачимо, що вплив на особистість повинен здійснюватися інтегрально, шляхом комплексного залучення потужних соціальних регуляторів. Г. Горак, В. Табачковський, І. Пасько, В. Ковалець, І. Козловський та О. Романенко підкреслюють непересічну роль у цьому громадянського суспільства й релігії у впливі на особистість. У свою чергу В. Альохін наголошує на необхідності морального відродження вітчизняного соціуму, який тривалий час розвивався у рамках технократичного ідейного спрямування, що призвело до духовної кризи і відчуження широких верств населення.

Разом із цим, як підкреслюють вітчизняні та зарубіжні науковці С. Фаренюк, В. Філонов, М. Сулицький, Г. Радов, Л. Карнозова, О. Ізраел, стан соціально-філософського опрацювання проблеми виправлення девіантної особистості залишається на сьогодні вкрай недостатнім для визначення його мети, змісту та соціальної форми.

Вивчаючи людину, завжди необхідно, з одного боку, розрізнити психологічний аспект людської поведінки, а з другого – брати до уваги зовнішні форми його вияву. Характер психічних переживань визначає характер вчинків. Тому, аналізуючи соціальні явища під кутом зору поведінки особистості, слід завжди враховувати дані аналізу тих психічних переживань, якими супроводжуються ті чи інші поведінкові акти. Цей аналіз дає ключ до розуміння вчинків людини, із сукупності яких і складається її поведінка, у тому числі девіантна [5, с. 123].

В основі дослідження девіантної поведінки лежить припущення філософського порядку, яке сформульовано в роботах філософів. Так, на думку М. Мамардашвілі, ситуація людини (яка має наслідки), коли у неї немає ніяких гарантій, природних механізмів, здатних допомогти їй автоматично стати людиною. У цьому сенсі становище людини у світі не має природних підстав. А якщо є підстави, то тільки ті, які творяться, і в цьому сенсі людина і людська історія суть історія самотворення. Ті підстави, які ми під себе як би підкладаємо, аби стати людьми, шукаються через виходження людини за власні природні рамки або межі. Отже те, що людина може знати як корисне і шкідливе, мудре і зле, вона ще повинна дізнатися. А якщо винна, то природно може і не впізнати, і як біологічна істота вона в принципі здатна відхилитися від біологічних законів, зрозуміло, собі на шкоду [4, с. 24].

У людині як біологічній істоті пам'яті немає, а у свідомості людини, яка пройшла крізь удари батога ритуалу і містерії, з'являються думки, що несуть у собі пам'ять, наступність, зв'язки. І виникає проблема іншого життя, думка про це з'являється саме тому, що іншого життя може і не бути. Або, по-іншому,

взявши окремий випадок цього ходу міркування: проблема істини виникає тільки тому, що існує можливість помилки. Там, де немає такої можливості, немає і проблеми істини. Тобто, давні греки вважали, що якщо виникає проблема якогось особливого впорядкованого стану, то це тому, що людина норовлива і свавільна, і лише за своєю поведінкою і свавіллям може розпадатися, помилятися, творити зло [3, с. 24].

На думку сучасних дослідників, при філософсько-правовому аналізі основними формами девіації можна назвати песимістичну та гедоністичну.

Звертаючись до першої форми, важливо сказати таке. Через свою біологічну незавершеність людина є беззахисною перед навколишнім світом і в цілому як вид пристосована до нього набагато гірше, ніж близькі «тваринні родичі». У боротьбі за існування у неї формується здатність використовувати мислення тільки з прикладною, практичною метою.

У процесі людської еволюції такі здібності, як розум і воля, виникають через природну необхідність. Людина мислить і діє тому, що інстинкт, технічний інтелект, який залишається в рамках природних інстинктивних завдань, безпосередньо не підказує, що вона повинна робити. Усі похідні від розуму феномени – наука, мистецтво та інші види культури є лише довгим обхідним, заплутаним шляхом до збереження свого виду, який, незважаючи ні на що, стає більш складним через ту саму здатність мислення. Із цієї точки зору причиною появи мов, понять, діяльності з розумової ідентифікації реально існуючих предметів та явищ і, врешті-решт держави, є біологічна слабкість і безсилля людини з причини неможливості для неї розвиватися винятково на основі законів природи.

Особливості гедоністичної форми девіантної поведінки можна символічно поєднати з богом Діонісом, який вирізняється серед усього іншого своєю веселою вдачею (у давньогрецькій міфології його називають також Вакхом – богом сп'яніння). Основна передумова появи другої форми девіантної поведінки, як і першої, – це можливість пізнати сутність явища.

Але якщо у песимістичній формі пізнання сутності явища робить людину нездатною до подальшого існування як особистості і приводить у бік поступової деградації до тваринного стану, то у другій формі девіантної поведінки пізнання сутності явища приводить до осмисленої відмови від його результатів, оскільки метою виступає отримання якомога більшого задоволення від життя. Людина розуміє, що отримане нею знання нічого не дає для досягнення її основної мети. Тому відбувається відмова від розумних і вольових дій, крім тих, за допомогою яких відбувається пошук нових задоволень.

На думку В. Трофименка, є три моделі поведінки людини: автономна, гетерономна та девіантна. Девіантна модель поведінки – це третя модель поведінки людини в межах правової системи, наявність якої безпосередньо потребує примусового механізму держави [7, с. 83].

Деякі дослідники визнають, що в усі часи і в усіх суспільствах виділяються такі чинники, як відчуження деяких людей від позитивних соціальних цінностей і соціальних груп; відчуття і переживання ними загрози від середовища, насамперед соціального; відчуття і переживання власної тлінності, насамперед страху перед смертю [1, с. 59–76].

На думку В. Лозового, до правових чинників, які породжують девіантну поведінку особистості, належать процес відчуження індивіда, соціальних груп (навіть професійних) від права. Цей процес проявляється на різних рівнях: загальносоціальному, загальнодержавному, груповому та індивідуальному [2, с. 79].

О. Данильян вважає, що значний негативний вплив на формування правової культури у транзитивному суспільстві здійснюють ті чинники, що безпосередньо пов'язані з недавнім тоталітарним минулим. Серед них він виокремлює такі: безініціативність населення, подвійна мораль, звичка покладатися на патерналістську опіку держави і одночасно не довіряти їй, правова безпорадність.

У сучасному суспільстві виникає досить складна ситуація, пов'язана з посиленням впливу владних структур, офіційних інститутів формалізованих соціальних та віртуальних утворень, з одного боку, її нівелюванням, обмеженням та спрямуванням діяльності особистості, знеціненням індивідуальності та особистісних форм життя – з другого. Зростає детермінізм влади капіталу і влади бюрократії, що призводить до руйнування системи нормального людського спілкування – вільної комунікації між вільними людьми. Змінюється влада – змінюються і способи захоплення тіла відносинами влади. Очевидним є також вторгнення інститутів влади у сферу міжлюдських відносин і спілкування, що спричиняє перетворення людини винятково на об'єкт управління, маніпулювання чи перетворення на товар і в багатьох відношеннях унеможливорює адекватне правове виховання.

В Україні практично відсутня стратегічна та педагогічна теорія змісту освіти і правового виховання, тому проблему змісту ми намагаємося розв'язати емпірично, шляхом спроб і помилок. Констатація кризового стану вищої освіти в країні стала загальним місцем численних публікацій, у яких подаються результати філософських, соціологічних, психолого-педагогічних, політологічних досліджень у галузі вищої школи та освіти. Одні автори нарікають на брак належного фінансування та недосконале законодавство, другі – вказують на бюрократизацію й формалізацію впровадження європейських освітніх стандартів. А дехто прямо висловлював думку, за якою перебудова вітчизняної вищої освіти на засадах Болонської декларації може взагалі спричинити знищення національної вищої освіти. Це відображено у «Галузевих стандартах» вищої освіти України, де чітко простежуються «операціонально-технологічне» ставлення до соціально-гуманітарних дис-

циплін, підхід до них з позицій на кшталт теорії інформатики (та інформаціології). Таким чином, йдеться про засвоєння інформації (у тому числі правової), а не про приведення себе відповідно до чогось істотного. При виробленні змісту освіти і виховання важливо враховувати, що в педагогічній науці існують принаймні три концепції змісту освіти і виховання з точки зору їх відповідності сучасним уявленням про людину та її становлення. Одна з найдавніших концепцій розглядає зміст як педагогічний процес, у якому людина виступає в ролі засобів виробництва як масова «дешева виробнича сила». Ця концепція продовжує панувати в нашій школі. Її реалізація веде до переважання учнів і студентів, оскільки вимагає «осучаснення» змісту систематичним доповненням його новими темами, розділами, питаннями.

Друга концепція розуміє зміст, як сукупність знань, умінь і навичок – відомі ЗУНи, розкритиковані ще за радянських часів. Прихильники цієї концепції вважають, що досить зажадати від учнів чи студентів, аби вони засвоювали якомога більше знань (у тому числі правових), і вони будуть підготовлені до життя в сучасному суспільстві. Зазначимо, що не слід давати студентам лише готові алгоритми і формувати дії за ними. Бажано навчати їх самостійно складати алгоритми.

Останнім часом у педагогічній свідомості виникло те, що називають особистісно орієнтованою освітою, спрямованою на вивільнення творчої енергії кожної людини. Ця освіта вимагає відмови від жорстоких авторитарних схем в освіті, пов'язаних із маніпуляцією свідомістю учня чи студента, і орієнтації на саморозвиток. За такою логікою істинне виховання полягає у приведенні своїх справ і вчинків відповідно до істинного змісту світу людської культури, тоді вона постає як саморозвиток особистості. Це привело до формування третьої концепції змісту педагогічно адаптованого соціального досвіду людства, тотожного за структурою (зрозуміло, що не за обсягом) людській культурі, взятій у всій її повноті. Згідно з таким розумінням змісту він повинен включати, крім «готових» знань і досвіду діяльності за стандартом, за зразком, також досвід творчої діяльності й емоційно-ціннісного ставлення до знань. Творчості можна і треба вчити, вона має свій зміст, який слід включати в програми і підручники. У гуманістичній теорії педагогіки і філософії доцільність виховання тлумачать як домінуючий чинник розвитку і формування особистості. Наприклад, сучасний філософ Р. Рорті у своїй концепції «самостворення» підкреслює потребу у самовдосконаленні особистості, розвитку власної особистості, креативності. Від сучасної людини вимагається вміння творчого мислення, творчої активності.

Велінням часу є відмова від шаблонів авторитарної педагогіки і звернення до гуманістичних ідей, які наголошують на повазі до особистості кожного, хто навчається, його бажань і прагнень. Так, по-перше, треба звернути увагу до гуманістичної психології, яка у своїй основі є більше гуманістичною фі-

лософією (праці Маслоу, Роджерс), робить наголос на механізмі самореалізації в житті людини, увиразнює значення емоційної сфери в розвитку людини. Основною умовою забезпечення учням максимальних шансів розвитку особистості, без сумніву, виступає індивідуалізація навчання. По-друге, слід звертатися до практики педагогів-гуманістів (таких, як В. Сухомлинський, М. Щетинін, Ш. Амонашвілі), у яких визнання індивідуальності, суверенності особи учня, щира повага і любов до нього органічно поєднуються з висуванням педагогічних цілей (гуманістично зорієнтованих) і розробленням відповідних їм прийомів (що застосовуються не шаблонно, а творчо). По-третє, треба охопити правовиховною діяльністю всі заклади освіти, незалежно від типу, рівня акредитації чи форм власності, створити психологічно комфортне навчальне середовище, сприятливе для розв'язання як власне освітянських завдань, так і проблем зростання правосвідомості і правової культури української молоді. Правосвідомість людини постає духовним наслідником відповідної виховної діяльності та самовиховання і має свою специфіку, що виражається у можливості прогнозування суспільно-обов'язкової поведінки, обґрунтуванні необхідності встановлення юридичних прав та обов'язків і запобіганні девіаціям серед учасників суспільних відносин [6, с. 97].

Гуманізація педагогічного процесу означає «поворот школи до цільності і цілісності», пошану до його індивідуальності, готовності і права на помилку, виявлення довіри до нього, розуміння його потреб і зацікавлень, не тільки підготовку до життя, а й забезпечення справжнього життя в дитинстві і молодості. У свою чергу, треба побудувати педагогічний простір, який би жодним чином не розщеплював, не розривав на шматки цю унікальну цілісність.

Отже, розглядаючи перспективи правового виховання в нашій країні, слід виділити такі завдання щодо його оптимізації: розроблення обґрунтованої державної правової політики, а на її основі – концепції правового виховання населення; створення багатоступінчастої системи правової освіти в країні – оновленого правового лікнепу, у тому числі системно-оперативного підвищення професійної кваліфікації юристів з акцентом на вдосконаленні методики реалізації їх виховних функцій; піднесення загальної моральності громадян; диференційована відповідно до різних соціальних, професійних та вікових ознак населення, популяризація правових знань (зокрема, через засоби масової інформації); пробудження інтересу в населення до правових знань та забезпечення їх доступності; застосування методів реклами та розвиток сімейного правового виховання тощо [6, с. 331].

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонян, Ю. М. Человеческая природа и преступление / Ю. М. Антонян // Филос. науки. – 2008. – № 5. – С. 59–76.

2. Лозовой, В. О. Соціальні суб'єкти правового виховання в українському суспільстві / В. О. Лозовой / за ред. проф. С. М. Пазинича // Філософія і сучасність. – Х. : Харк. держ. акад. дизайну і мистецтв, 2009. – Вип. № 3. – С. 71–81.
3. Мамардашвили, М. Лекции по античной философии / М. Мамардашвили. – М. : Аграф, 1999. – 320 с.
4. Мамардашвили, М. К. Необходимость себя / М. К. Мамардашвили // Лекции. Статьи. Философские заметки / под общ. ред. Ю. П. Сенокосова. – М. : Лабиринт, 1996. – 432 с.
5. Нікітін, А. В. Девіантна поведінка як предмет філософсько-правового аналізу / А. В. Нікітін // Пробл. філософії права. – К. ; Чернівці : Рута, 2004. – Т. II. – 240 с.
6. Правове виховання в сучасній Україні : монографія / А. П. Гетьман, Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін. ; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. – Х. : Право, 2010. – 368 с.
7. Трофименко, В. А. Розум і воля як антропологічні основи права / В. А. Трофименко. – Х., 2006. – 130 с.

О. М. Аксьонова, здобувачка

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Конституція України закріпила основи побудови в Україні демократичної, соціальної, правової держави. На їх реалізацію і має бути спрямована роз'яснювальна, виховна робота держави, політичних партій і громадських організацій.

Як відомо, важливим напрямком правової політики в демократичних державах є створення умов для реалізації громадянами своїх прав і свобод, забезпечення їм доступу до права, що означає можливість одержання ними широкої правової інформації та належної юридичної допомоги. Сучасна демократія вимагає від особи не тільки знання правових основ, законів та законодавчих норм, а й політичної активності, усвідомлення нею власної ролі і значення у житті суспільства та відповідальності за долю своєї держави.

Необхідним механізмом популяризації права є правове виховання, що насамперед має правозахисний зміст, але водночас формує і позитивне ставлення громадян до державних інститутів.

З метою підвищення рівня правової освіти населення, створення належних умов для набуття громадянами правових знань, а також забезпечення їх конституційного права знати свої права й обов'язки Указом Президента від 18 жовтня 2001 р. затверджено Національну програму правової освіти населення. Програма багато в чому врахувала досвід правової роботи минулих років. Разом з тим вона вирішує не всі питання.

Слід звернути увагу на те, що в сучасних умовах правове виховання є цілеспрямованою діяльністю державних органів, спрямованою на формування правосвідомості і правової культури. Але останніми роками ця діяльність за своєю сутністю стала малокерованою та малоконтрольованою. Результатом цього є розрив між теоретичною базою правового виховання і практичною формою її реалізації.

Рівень правового виховання, що існує, не відповідає сучасному етапу розвитку нашого суспільства. Державні установи, що покликані вирішувати цю проблему, діють розрізнено. Слабко залучаються у правовиховну діяльність громадські установи. Практично не проводиться послідовна пропаганда чинного законодавства. Окремі заходи, що проводяться, здійснюються безсистемно, без урахування стану законності, правопорядку, потреб населення у тих чи інших юридичних знаннях. Допускається пом'якшене ставлення до фактів порушення законності, існування організованої злочинності і корупції [3, с. 110].

Збільшення ефективності здійснення правового виховання здебільшого залежить від розроблення нових методик правовиховного процесу, адаптованих для різних соціальних груп українського суспільства. Процес правового виховання має ґрунтуватися на відповідних цільових настановах для кожної із соціальних груп, які у свою чергу повинні одержати своє забезпечення у відповідних програмних документах.

Правове виховання особистості необхідно розглядати з урахуванням вікового аспекту. В сучасній Україні правове виховання дитини не тільки має здійснюватися, починаючи з дошкільного закладу, а й бути частиною виховання у сім'ї. Для реалізації цієї мети доцільним є створення серії підручників з правового виховання для дітей дошкільного віку, розроблених під контролем Міністерства освіти і науки, спорту та туризму України і провідних дитячих психологів.

Внесення змін потребують програми загальноосвітніх шкіл (гімназій, ліцеїв) у тих пунктах, що стосуються вивчення учнями правознавства. Курсу «Основи правознавства», який вивчається у дев'ятому класі, а також курсів «Практичне право» і «Право людини», які вивчаються не в усіх школах, замало для формування та постійного активного розвитку правової культури учнів шкіл України. Вивчення правознавства має починатися з молодших класів і тим чи іншим чином викладатися протягом усього періоду навчання у школі. Крім того, учні повинні розуміти важливість своїх знань і вміти застосовувати їх у повсякденному житті. Такий підхід дозволить створити систему безперервного правового виховання і певною мірою контролювати процеси психологічного розвитку та дорослішання школярів. Серед навчальних дисциплін (тем), що можуть бути введені до програм загальноосвітніх шкіл, слід віднести такі : «Україна як член світового співтовариства: реальність і перспективи», «Механізми реалізації людиною і громадянином своїх прав і

обов'язків», «Притягнення людей до відповідальності різних видів», «Проблеми реалізації норм права та шляхи їхнього вирішення», «Участь підлітків і молоді у трудових відносинах». Із цих дисциплін (тем) доцільно створити окремі підручники або приділити їм значну увагу в підручниках із загально-правових тем [3, с. 112].

Великої уваги потребує правове виховання студентів як тієї частини молоді, що стоїть на порозі дорослого життя, готується до несення повної відповідальності за всі свої рішення та сторони життя. В. Головченко і А. Потьомкін відзначають зниження рівня правової свідомості української молоді порівняно з періодом кількарічної давності, коли саме молодь становила найбільш масову й активну силу в боротьбі за незалежність України [1, с. 100]. Сьогодні зарозуміле ставлення деякої частини студентів до себе і оточуючих виявляється у відкритій неповазі до людей незалежно від їх віку або соціального статусу, що призводить до порушення не тільки дисципліни, а й прав і свобод людини і громадянина. З великим побоюванням слід ставитися до зростаючої бездуховності, особливо серед молоді. Без цілеспрямованого виховання (у тому числі правового) держава аж ніяк не може обійтися [1, с. 102].

Правове виховання студентів у ВНЗ має бути організоване на високому рівні і бути продовженням виховання, розпочатого у сім'ях, дошкільних закладах і школах. Випускники ВНЗ уже повинні вміти впевнено і чітко використовувати норми базових нормативно-правових актів і механізми поведінки у багатьох ситуаціях, що мають юридичне значення. Серед них: влаштування на роботу і захист своїх трудових прав, купівля-продаж і оренда нерухомості та земельних ділянок, відносини із правоохоронними органами та судом.

Зважаючи на необхідність поширення правового виховання населення на всі вікові та соціальні категорії, важливими є формування і розвиток правової культури працюючої частини населення. Потрібною ця діяльність є не тільки тому, що ця частина населення забезпечує стабільність функціонування і розвиток окремих галузей та країни в цілому, а й тому, що велика кількість працюючих жителів України має дітей і від якості їх виховання значною мірою залежить розвиток підростаючого покоління.

За місцем роботи людей мають бути особи, які б проводили правовиховну роботу серед працівників (юрисконсульти або інші особи, які можуть виконувати такі обов'язки) [2, с. 92]. Завдяки такому підходу працівники зможуть отримувати нові юридичні знання, відновлювати у пам'яті знання, отримані ними раніше, та разом з лектором знаходити відповіді на свої запитання.

Альтернативою таким заняттям можуть бути лекції у спеціальних консультативно-правових центрах, при проведенні яких працівники цих центрів або запрошені лектори (викладачі ВНЗ, юристи-практики тощо) висвітлювали б певні юридичні теми, відповідали на запитання, що цікавлять окремих осіб або підприємства, які ці особи представляють.

На телебаченні та у пресі мають бути створені спеціальні передачі і рубрики, у яких кваліфіковані юристи роз'яснювали б певні принципи права та положення нормативних актів, роблячи їх зрозумілими для пересічних громадян, роз'яснювали б, як саме люди мають поводитися у тих чи інших ситуаціях [2, с. 92]. Такі передачі та рубрики мають бути спрямовані на підвищення рівня правової культури кожного жителя України шляхом роз'яснення механізмів поведінки у типових ситуаціях, у які потрапляють люди, і ознайомлення з найбільш поширеними нормативно-правовими актами.

Ураховуючи названі пропозиції, можна внести доповнення до деяких питань теорії правового виховання. Так, вбачається доцільним поділ правового виховання на такі етапи:

- 1) виховання дітей дошкільного віку;
- 2) виховання дітей шкільного віку;
- 3) виховання молоді;
- 4) виховання дорослих осіб;
- 5) виховання працюючої частини населення (цей етап включає роботу з особами різних вікових категорій).

Виходячи з викладеного, слід зазначити, що правовому вихованню населення України недостатньо уваги приділяється як на теоретичному, так і на практичному рівні. Якщо найближчим часом ставлення до правового виховання населення України докорінно не зміниться, то проблема формування та розвитку правової культури громадян нашої країни залишиться нерозв'язаною ще багато років.

Правове виховання може бути ефективним лише за умови створення правового простору на засадах взаємної довіри, поваги до прав і свобод, толерантності, забезпечення умов для розвитку почуття власної гідності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головченко, В. Правові механізми формування правосвідомості студентів / В. Головченко, А. Потьомкін // *Право України*. – 2006. – № 4. – С. 100–103.
2. Кінаш, Ю. Адміністративна відповідальність за куріння у заборонених місцях / Ю. Кінаш, А. Кутиркін // *Право України*. – 2007. – № 4. – С. 90–93.
3. Клімова, Г. П. Правове виховання громадян України в сучасних умовах / Г. П. Клімова // *Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. – Х. : Право, 2009. – № 1. – С. 108–114.
4. Курлянд, З. Н. Педагогіка вищої школи / З. Н. Курлянд. – К. : Знання, 2007. – 495 с.
5. Правове виховання в сучасній Україні : монографія / за заг. ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. – Х. : Право, 2010. – 368 с.

Г. І. Пастушок, здобувачка

ФОРМУВАННЯ НОВОГО ТИПУ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

Історичний процес генези права, його буття та існування протікають у контексті загального культурного формування та розвитку людини. Процес формування правової культури має давнє історичне коріння. Одночасно з виникненням держави та перших правових норм виникає і намагання людини усвідомити своє місце і роль у правовій системі. Правова культура завжди залишається скарбницею досвіду, яку держава постійно збагачує та яка водночас живить цілі покоління нації.

Завдяки культурі особистість досягає стану свободи, у якому її природа набуває дійсності, «людської визначеності». Саме через культуру вона усвідомлює межі і безмежжя свого ставлення до світу, марність і велич своїх творчих здібностей щодо його перетворення і, зрештою, своє власне духовно-тілесне єство, спрямоване у вічність [1, с. 310]. Вивчаючи сучасну наукову літературу, слід зазначити, що досі не існує єдиного прийнятного визначення цього поняття культури. На думку В. Шинкарука, вона «завжди існує у вигляді певного світу людини, людей. Світ культури і людини, її світогляд – це в певному розумінні той самий світ. ... Творчий потенціал залежить від її причетності до світу культури, від укорінення її буття у світ культури» [2, с. 224]. Невід'ємною цінністю культури є право. Культура здійснює вагомий вплив на правові процеси та здатна детермінувати суттєві суспільно-правові трансформації.

Інтеграційні процеси, що відбуваються в усіх сферах життя, виявляються надто суттєвими для розвитку не тільки окремих держав, а й цілих регіонів та всього людства. Вони активно впливають на способи розв'язання актуальних проблем нашого часу, входять невід'ємною складовою в сучасний світогляд, визначають характерний для ХХІ ст. стиль мислення, впливають на розвиток правових систем та правових традицій. Тому однією із найважливіших умов розвитку національної правової системи є її правова культура, яка відповідає способу, уявленню, сприйняттю, стилю правового мислення, що визначається в тій чи іншій правовій традиції, відображається в національній правовій системі та проходить тривалий правокультурний розвиток.

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень, присвячених євроатлантичній інтеграції, проблема дослідження правової культури недостатньо висвітлена. Тому мета нашої розвідки – простежити подальший етап правового розвитку Європи через формування нового типу правової культури.

Правова культура є особливим складником духовної культури людства, конкретизуючи через феномен національної ментальності і фіксує досягнення певного соціуму у реалізації правових ідеалів та цінностей, реальних здобутків держави у сфері захисту прав і свобод людини [3, с. 3]. Вона по-

єднує соціальні ідеали і практику, моральні та правові цінності з практично корисною діяльністю щодо втілення в життя вимог законності [4, с. 28]. Правова культура відображає якісний стан правового життя суспільства на кожному етапі його розвитку [5, с. 560] і одночасно охоплює матеріальну та духовну сторони правового буття цього суспільства.

Л. Макаренко вважає, що право має етнокультурний зміст. Етнокультурний зміст права залежить від етнокультурного простору, часу його осмислення і рівня правосвідомості осіб, які його створюють і тлумачать (інтерпретують) [6, с. 312]. Правова культура зберігає, селекціонує, генерує і одночасно ретранслює на всі сфери правового життя суспільства набуті правові цінності. При цьому вона не тільки вбирає в себе систему цінностей, вироблених та апробованих протягом історії конкретним народом, а й може акумулювати правові надбаня, накопиченні іншими народами. Передусім йдеться про те, що поряд із загальнонаціональною правовою культурою в державі завжди існує певна кількість різноманітних субкультур, характерних для етнічних, регіональних, конфесійних та інших соціальних груп. Така правова субкультура не протистоїть пануючій правовій культурі, а включає в себе низку її базових правових надбань, додає до них нові цінності, притаманні саме їй, і тим самим збагачує загальнонаціональну правову культуру [7, с. 60–61]. Саме наявність різних субкультур надає характерної особливості національній правовій культурі.

Для національної правової культури у ХХІ ст. важливими є взаємоповага, співробітництво, відповідальність, солідарність і соціальна справедливість у відносинах між державами, націями, спільнотами, окремими людьми. Розмаїття європейських культур, притаманне через різні етнічні, соціокультурні особливості розвитку певного середовища, ставить питання: чи мають європейські народи більше спільного, ніж відмінного, що превалює. Якщо відмінне превалюватиме, то подальший процес євроінтеграції буде нестабільним, може трансформуватися в інші форми або завершитися невдало. Невипадково Європейський Союз декларує свої здобутки в контексті «об'єднані в розмаїтті», акцентує на об'єднанні, єдності як певному факті незалежно від існуючих розбіжностей у поглядах учасників євроінтеграції. Інституції ЄС також неодноразово підкресливали, що ЄС – це «сім'я демократичних країн, об'єднаних низкою цінностей» (демократія, свобода, соціальна справедливість). У цьому аспекті визначальними є й ціннісні орієнтації та завдання різних народів, котрі в разі їхньої схожості чи єдності здатні сформулювати єдину європейську правову культуру [8, с. 65–66]. На думку М. Ентіна, вагомий вплив на розвиток загальнонаціональної правової культури здійснюють інші держави і міжнародні спільноти в цілому. На сучасному етапі державно-правового розвитку на зміну традиціоналістським, консервативним суспільствам приходять держава, яка черпає свої сили у різноманітті національних культур [9].

Нині інтеграційні процеси впливають на правові системи держав, що призводить до поступового єднання правової культури в межах певних регіонів та континентів, поступово створюючи правові підвалини для формування світового співтовариства. На сучасному етапі розвитку, як ніколи раніше, правові системи, взаємодіючи одна з одною, перебувають у процесі безперервного культурного обміну. Внаслідок імплементації норм європейського права в національні системи права відбувається взаємопроникнення компонентів різних правових культур. Це сприяє як об'єктивному оцінюванню власного правового досвіду, так і створенню передумов для подальшого розвитку і вдосконалення елементів правової системи. В умовах правової глобалізації така фрагментарна правова акультурація є явищем природним і здатна суттєво сприяти модернізації правової системи [7, с. 62].

У сучасних умовах цивілізаційного процесу зміст національної правової культури не замикається лише на юридичному просторі власної держави, а виходить далеко за її межі, характеризується процесом взаємовпливу правових культур [10, с. 73]. Право значною мірою бере участь у формуванні особистості. Якщо правова система сприяє формуванню національної психології конкретного народу, слід вважати, що запозичення іноземного інституту може призвести до деяких змін у психологічних настановах мешканців. Наявність двох нормативних моделей може хворобливо відобразитися на індивідуумі, якщо він не виробить захисну реакцію – відкине чужу модель або інтерпретує її по-своєму, тим самим інтегрувавши її у своє право [11, с. 205]. Взаємодія правових культур і держав призводить до універсалізації, виникнення спільних правових цінностей, правових традицій, обміну історичним досвідом, становлення єдиної «універсальної правової культури». Однак цей процес не є винятково позитивним, оскільки нівелюються розбіжності у правових культурах різних правових систем. Характеризуючи правову культуру, Ю. Оборотов підкреслив таку особливість, як відсутність єдиної правової культури для всіх народів і націй [12, с. 141–142].

Межа ХХ–ХХІ ст. позначена перехідністю мислення, що безперечно дозволяє з оптимізмом очікувати на появу нового типу культури мислення, нової глобальної правової культури спільноти, базовою для якої, зважаючи на універсалізм, може стати Європейська правова культура. Однак Ю. Оборотов зазначає, що утвердження Західної цивілізації як універсальної зводить інші культури до «місцевого колориту» [12, с. 21].

Світ – це мереживо великої кількості правових культур, у якому кожна нація пристосовується до своїх умов життя. Ж. Карбоньє відмічав, що культурно-історичний процес розвивається як взаємодія розрізнених локальних культур і водночас формується культура єдності людей [11, с. 199]. Слід зазначити, що нині спостерігається зближення національних правових систем, що пов'язано із процесом правової акультурації, який став предметом дослі-

дження останніх років. К. Осаке прирівнює правове запозичення до медичної хірургічної операції щодо трансплантації окремих частин людського тіла. У своїй роботі компаративіст схожий на хірурга в тому значенні, що він бере частину чужої правової системи і «пересаджує» її у свою. Для досягнення успішного результату правовий інститут, взятий із системи «А» і перенесений в систему «Б», повинен поєднуватися із системою «Б», а не відторгатися нею [13, с. 61]. Перш ніж запозичувати якийсь іноземний інститут, спочатку треба зрозуміти, чи сумісний він з реципієнтом, тобто право виступає живим організмом.

Особливо сприятливі умови для формування правової культури об'єднаної Європи склалися після створення і успішного розвитку ЄС, який спирається на наднаціональну правову систему, що поєднує в собі окремі елементи романо-германської та англо-американської правових систем і є відмінною як від національних правових систем держав-членів, так і від системи міжнародного права, формує принципово нові якості, багато з яких потребують докладного вивчення.

Правова культура об'єднаної Європи, яка базується на спільній для народів Європи системі цінностей, здійснює потужний вплив на правові системи не тільки держав-членів ЄС, а й імовірних кандидатів у члени, а також країн, які просто бажають тісно співпрацювати з Європейським Союзом, чим сприяє інтенсивному оновленню, модернізації їх правових систем. Цей вплив відчують усі країни Східної Європи, утворені на пострадянському просторі незалежні держави, а також Туреччина [7, с. 63]. Незважаючи на суттєві розбіжності між регіонами, країнами, народами та націями Європи, їх дещо об'єднує – спільність історичної долі, система цінностей, культурна спадщина тощо, а це дає змогу розглядати Європу як культурно-історичну спільність з єдиним культурно-генетичним кодом, характерним самовідчуттям та самопізнанням європейців [14, с. 103].

Процес інтеграції за останні десятиліття вніс кардинальні зміни у правову культуру європейських держав. Європейські держави мають спільне коріння, що походить від християнської культури. Національні правові системи більшості європейських держав формувалися саме на основі християнського світосприйняття; релігійна єдність приводила до схожості правових систем; склалася спільність засадничих поглядів на державу, суспільство і право; зокрема, загальна в суттєвих рисах правова культура [1, с. 329]. Сьогодні спостерігається формування нової європейської правової культури, яка поєднує в собі окремі елементи романо-германської та англо-американської правових систем.

В умовах посиленого процесу інтеграції простежуються тісні взаємовідносини європейських держав, що призводить до взаємодій їхніх правових систем та правових культур і формування нового типу – європейської правової культури. Ознаками такої культури є конвергенція сфер, які раніше проти-

ставлялися. Ця конвергенція виявляється через уніфікацію систем права європейських держав під впливом правової практики Європейського Союзу.

Сучасна національна правова культура постала перед вирішенням складного завдання: для кожної національної правової системи зберегти власну правову ідентичність, вписатися у цей полікультурний діалог і одночасно запозичити корисний досвід європейської правової культури з урахуванням національних культурних особливостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дія права: інтегративний аспект: монографія / кол. авторів; відп. ред. Н. М. Оніщенко. – К. : Юрид. думка, 2010. – 360 с.
2. Шинкарук, В. І. Філософія і культура / В. І. Шинкарук // Філософія і соціологічна думка. – 1995. – № 9–10. – С. 224.
3. Поляшенко, Т. В. Рецепція звичаєвого права в сучасній українській культурі: автореф. дис. ... канд. культурології: 26.00.01. – теорія та історія культури / Т. В. Поляшенко. – К., 2009. – 20 с.
4. Філософія права : навч. посіб. / О. О. Бандура, С. А. Бублик, М. Л. Заінчковський та ін. ; за заг. ред. М. В. Костецького, Б. Ф. Чміля. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.
5. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
6. Макаренко, Л. О. Правова культура як фактор забезпечення дії права / Л. О. Макаренко // Дія права: інтегративний аспект : монографія / кол. авторів; відп. ред. Н. М. Оніщенко. – К. : Юрид. думка, 2010. – 360 с.
7. Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства : монографія / за ред. П. Ю. Битяка та І. В. Яковюка. – Х. : Право, 2007. – 248 с.
8. Європейська інтеграція України: політико-правові проблеми : монографія / за ред. В. П. Горбатенка. – К. : Юрид. думка, 2005. – 332 с.
9. Энтин, М. Л. Современные императивы гармонизации законодательства и правовых систем. – М. : РЕЦЭП, 2005 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.reser.ru/files/documents/harmonization_entin_imperatives_rus.pdf
10. Зубко, І. В. Право і правова культура у загальнонародському цивілізаційному процесі України / І. В. Зубко // Тез. доп. Міжнарод. наук. конфер. проф.-виклад. і аспіран. складу (21–22 трав. 2010 р., м. Одеса). – О. : Фенікс, 2010. – С. 73–74.
11. Карбонье, Ж. Юридическая социология / Ж. Карбонье; пер. и вступ. ст. В. А. Туманова. – М. : Прогресс, 1986. – 351 с.
12. Оборотов, Ю. Н. Традиции и обновления в правовой сфере: вопросы теории (от познания к постижению права) : монография / Ю. Н. Оборотов. – Одесса, 2002. – 280 с.
13. Осакове, К. Размышление о природе сравнительного правоведения: некоторые теоретические вопросы / К. Осакове // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2006. – № 3. – С. 61–62.
14. Луць, Л. А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України: теоретичні аспекти / Л. А. Луць; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2003. – 340 с.

Ю. О. Салова, головний спеціаліст

ПРАВОВА КУЛЬТУРА І ПРАВОСВІДОМІСТЬ

Становлення України як демократичної, соціальної, правової держави, формування засад правового суспільства зумовлюють необхідність підвищення рівня правової культури населення, потребують вирішення на державному рівні питань подальшого розвитку правосвідомості. Сучасна Україна становить незалежну державу з великим потенціалом у науці, промисловості, культурі. Вона має все необхідне для того, аби стати однією із найрозвиненіших держав світу. Одним із найдієвіших чинників, від якого залежить розвиток України як правової, демократичної та соціальної держави, є правова культура і правосвідомість її громадян.

Правова культура охоплює правові цінності, визначає рівень демократії та законності, регулює суспільні відносини. Крім того, вона є невід'ємним елементом механізму реалізації конституційних прав громадян.

Поняття правової культури, на наш погляд, слід пов'язувати із системою правових цінностей. Це виявляється в тому, що правові цінності відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу і відображають у правовій формі стан свободи особи.

Структура правової культури має досить складний характер. Правову культуру поділяють на види. Залежно від носія (суб'єкта) правової культури її поділяють на правову культуру суспільства, соціальної групи, особи. За змістом правову культуру доцільно поділяти на правосвідомість; правомірну поведінку і правове мислення; результати правомірної поведінки та правового мислення; за характером правової діяльності (правомірної поведінки) – на теоретичну і практичну, в тому числі професійну, продуктивну та репродуктивну.

Отже, правова культура – це глибокі знання і розуміння права, ретельне виконання його вимог як усвідомленої необхідності та внутрішньої переконаності. Вона об'єднує в собі здобутки людства в галузі права. Головні цінності права, що є стрижнем правової культури, закладено в його регулятивній, охоронній та захисній функціях. Правова культура засвоюється особою шляхом набуття знань про право, вона виявляється не тільки в знаннях особи, а й передусім в її діях.

Виходячи з викладеного, можна констатувати, що рівень досягнутої в суспільстві правової культури значною мірою впливає на ефективність правового регулювання, характер законодавства, форми і засоби забезпечення прав громадян, ступінь визнання загальнолюдських цінностей.

Одним з найважливіших шляхів становлення й розвитку індивідуальної та загальносуспільної правової свідомості і правової культури є правове виховання населення.

Правова освіта і правове виховання передбачають створення системи навчання і виховання, спрямованої на формування нового, вищого рівня правової культури особистості. Стрижнем цієї культури є правосвідомість.

Правосвідомість, на наш погляд, є особливим видом суспільної свідомості, сукупністю різних форм відображення правової дійсності у правових теоріях та концепціях, поглядах, почуттях, уявленнях людей про право, його справедливість, цінність, місце та роль. Призначення правосвідомості, її місце та роль у правовій сфері суспільного життя конкретизуються в її функціях: когнітивній, правоутворюючій, регулюючій.

Слід зазначити, що правосвідомості притаманні певні властивості, як ті властивості, що є загальними для всіх видів суспільної свідомості, так і ті, що відрізняють її від них. Своєрідність правосвідомості зумовлена в першу чергу тим, що вона має свій особливий предмет відображення і впливу – правову дійсність. Причому правосвідомість не тільки відбиває її у правових принципах, категоріях, концепціях, теоріях, почуттях, поглядах, а й спрямовує суб'єктів права на здійснення певних змін у правовому середовищі.

Структуру правової свідомості особи становлять три складові: правові знання, правові оцінки та правові настанови. Особа набуває правових знань у процесі відображення й осмислення у своїй свідомості різних правових явищ, включаючи відомості про конкретні норми права, його призначення. Роль правових оцінних уявлень виявляється в тому, що особа не просто відтворює у своїх діяннях те, що моделюється у правових нормах, а критично оцінює, переосмислює їх у своїй свідомості, співвідносить зі своїми поглядами про правове, обов'язкове, необхідне. Одним з найбільш складних компонентів правосвідомості є блок правових настанов, що відображують не тільки готовність до певної правової поведінки, а й схильність до певних уявлень.

Правосвідомість поділяється на види за різними критеріями: за суб'єктами (носіями) – на правосвідомість суспільства, соціальної групи, особи; за джерелами формування – на буденну, наукову, професійну; за природою відбиття правової дійсності – на емпіричну та теоретичну.

Таким чином, правосвідомість, як і правова культура, виникає не сама по собі, а як результат процесу правової соціалізації особи, під яким розуміються входження індивіда в правове середовище, послідовне набуття ним правових знань, його залучення до правових цінностей і культурних надбань суспільства. Тобто правосвідомість можна визначити як сукупність правових поглядів, що виражають ставлення людей до чинного права, його мети, завдань, способів та методів регулювання, оцінювання правомірності його норми та уявлення про майбутню правову систему та окремі її норми. Правосвідомість впливає на процес державотворення, реалізацію права та виконання його приписів, формування правової держави та створення цивілізованого правопорядку в країні.

Зважаючи на це, слід зазначити, що призначення, місце та роль правосвідомості у правовій сфері суспільного життя визначаються тим, що вона пов'язана з різними правовими явищами, є однією з причин їх виникнення.

Побудова демократичної, соціальної, правової держави і відповідного громадянського суспільства неможлива без підвищення рівня правової свідомості та правової культури всього населення країни. В умовах економічної кризи, соціальної невлаштованості населення, зростання злочинності та криміналізації суспільства певного значення набуває робота з підвищення рівня правосвідомості та правової культури населення України. Із цих позицій теоретичний розгляд і осмислення понять, структури і видів правосвідомості та правової культури, форм і методів формування у кожної людини цих правових якостей слід вважати дуже актуальною проблемою.

Справжня права культура особи невід'ємна від її правомірної поведінки, а правомірна поведінка є результатом реалізації її позитивної правосвідомості. Слід визнати, що сьогодні з фінансово-економічних, організаційних, політичних причин рівень правосвідомості є низьким. Тому для підвищення правової свідомості та культури необхідні: поширення юридичної літератури; роз'яснення чинного законодавства в засобах масової інформації; удосконалення системи викладання правових дисциплін та правового виховання, широке залучення молоді та досвідчених науковців до участі в науково-практичних конференціях з правової тематики.

Права культура українського суспільства, яка є частиною його загальної культури та одним з головних показників рівня розвитку суспільства, наразі перебуває лише на стадії формування і потребує цілеспрямованої діяльності з її становлення та активного розвитку.

Таким чином, можна стверджувати, що проблема правової культури є важливим загальнонаціональним завданням, яке чекає на своє розв'язання.

Отже, права свідомість і права культура – це не тільки знання, розуміння і психологічне сприйняття чинного права, а й поведінка особи в межах чинної правової моделі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Проблеми законності: респ. міжвід. наук. зб. – Х. : Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. – 2003. – Вип. 58. – С. 165–173.
2. Проблеми філософії права: міжнар. часопис. – К. ; Чернівці : Рута, 2003. – Т. 1. – С. 27–32.
3. Проблеми правового забезпечення економічної та соціальної політики в Україні: матер. наук.-практ. конф. – 24–25 трав. 2005 р., м. Харків. – Х. : НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, 2005.
4. Ідея правової держави: історія і сучасність; Луган. акад. внутр. справ МВС. – 2004. Спецвип.: ч. 1. Луганськ, 2003. – С. 30–37.

5. Лисогор В. Правова культура як елемент механізму реалізації прав і свобод громадян / В. Лисогор // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 5. – С. 19–21.
6. Теорія держави і права: підручник / С. Л. Лисенков та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 448 с.
7. Скакун, О. Ф. Теорія держави і права: підручник / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
8. Соціологія : підруч. для студ. вузів / за ред. В. Г. Городяненка. – К. : ВД «Академія», 2003. – 560 с.
9. Загальна теорія держави і права / за ред. В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 485 с.
10. Колодій, А. М. Права людини і громадянина в Україні / А. М. Колодій. – К., 2003. – 336 с.
11. Захарченко, П. П. Історія держави і права України / П. П. Захарченко. – К. : Знання, 2004. – 368 с.

О. В. Брусакова

ДО ПИТАННЯ ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ МОРАЛІ І ПРАВА У КОНСТРУЮВАННІ ОСВІТНЬОЇ РЕАЛЬНОСТІ

У рамках сучасних соціокультурних контекстів, які зокрема характеризуються і репрезентаціями моралі і права в освіті, особливої значущості набуває питання про співвідношення моралі і права у педагогічних відносинах. Не викликає сумніву і важливість дослідження питання про морально-правові відносини як чинника конституювання освітньої спільноти. Ця проблема не може не бути пов'язаною із нагальними питаннями правової освіти, правового виховання та формування правосвідомості. Ускладнюється все й умовами глобалізації, де виникає проблема збереження національної ідентифікації у мультикультурному суспільстві.

Проблемам національного виховання багато уваги приділяли Г. Сковорода, К. Ушинський, Т. Шевченко, П. Куліш, І. Огієнко, С. Русова та інші відомі вітчизняні філософи, педагоги й освітні діячі. Теоретичні підвалини національного виховання, яке водночас зберігає можливість реалізації у інтеркультурному діалозі, закладено ще німецькою класичною філософією, насамперед Й. Фіхте. Що стосується проблем правового виховання та формування правосвідомості, то їм також присвячено низку досліджень, зокрема, В. Андрущенко, Б. Бичка, О. Данильяна, О. Дзьобаня, Ю. Калиновського та ін.

Так, Ю. Калиновський зазначає, що «динамічний розвиток української держави неможливий без належного рівня правосвідомості й правової культури населення» [1, с. 169]. Саме рівень і характер правосвідомості та правової культури, на його погляд, є одними з чинників, що визначають якість

і темпи державотворчого процесу в сучасній Україні. Можна стверджувати, вважає дослідник, що «...правосвідомість та правова культура суспільства здійснювали та здійснюють визначальний вплив на державотворчі процеси в Україні» [1, с. 169].

Отже, фахівці визнають важливість формування правової культури пересічного громадянина, проте, незважаючи на зазначені наукові розвідки, питання про співвідношення закону, моралі та права саме в освітній площині не вирішене остаточно. Але ж саме ефективні виховні та освітні технології стануть запорукою виховання громадянина із високим рівнем правосвідомості.

Взагалі у процесі соціальних трансформацій особливого значення набуває і якість цілісної духовної культури людини, а ставлення до моралі та права є показником її рівня.

Як зазначає В. Малахов, «з одного боку, всі ми начебто розуміємо, що без моралі жити не можна. З іншого – моральне легко набуває в нашій свідомості присмаку чогось набридлого, нещирого...» [2, с. 4]. Але все ж таки, констатує він, «...за будь-яких історичних умов людина відчуває потребу у вищих, незмінних ціннісних орієнтирах, які зміцнювали б її духовні сили, збагачували сенсом, визначали діяльну спрямованість життя» [2, с. 7].

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що одне із основних завдань вихователя – зосередити зусилля на формуванні тих умов, які забезпечать формування культури, в тому числі правової. Її основою є правові знання, які сьогодні вже не повинні бути прерогативою вузького кола фахівців. Завданням фахівців, зокрема, є донесення необхідного мінімуму правових знань до кожного громадянина, а для цього фахівці повинні розробити чітку концепцію розуміння основоположних правових категорій, а також відповідне розуміння співвідношення моралі і права.

Виховний потенціал моралі і права в освіті достатньо потужний. Тут слід зосередитися на таких питаннях, як коеволюція моралі і права в освіті, та розробити комплексний підхід до правового виховання у сучасних освітніх реаліях.

Проблема становлення демократичної культури в Україні є надактуальною і базується перш за все на конституційних положеннях як пріоритетах загальнонаціонального розвитку. Простежується взаємообумовленість існуючих конституційних норм в Україні та процесу становлення демократичної правової культури вітчизняного суспільства. Це знайшло відображення і в диспутах щодо підходів до розуміння права, закону як форми його існування та ін.

Отже, мораль і право як чинники оновлення змісту сучасного політичного і національно-патріотичного виховання у сучасній освіті, що існують не у відриві від правового виховання, набувають неабиякої актуальності.

Як уже зазначалося, розв'язання окреслених проблем неможливе без урахування сучасних соціокультурних контекстів, а саме глобалізаційного

процесу, зокрема в освітній сфері. Відомий західний учений О. Гьофе відмічав, що «...глобальний характер має та суспільна форма, яка впорядковує спільне життя почасти схоже, почасти по-різному сформованих суспільств: самовизначена міжнародна правова спільнота» [3, с. 10].

Сьогодні набуває обертів інтеркультурний правовий дискурс, який не оминає і проблем співвідношення таких категорій, як мораль, закон та право у контексті сучасних освітніх реалій, що призводить до необхідності аналізу таких питань: співвідношення права, моралі та закону розглядається по-різному, і це залежить від типу праворозуміння. Основними з них є юридичний позитивізм, соціологічна школа права та природна школа права.

Слід зазначити, що кожний підхід має свої вади. І обрання якогось окремого в освітніх та виховних практиках не видається можливим. Так, класичний юридичний позитивізм виходить з ототожнення права і закону, а це припускає волюнтаризм держави; соціологічна юриспруденція розрізняє право і закон, відводячи останньому другорядну роль, оскільки права насамперед пов'язується із фактичними суспільними відносинами. Іншими словами, йдеться про ототожнення права і юридичної практики, а це не вирішує питання взаємозв'язку права і справедливості; сутністю природноправового типу праворозуміння є розмежування і критичне зіставлення права і закону з позицій принципів справедливості, але класичні концепції природного права не завжди придатні для вирішення проблем правотворчої і правозастосовної практики.

З огляду на викладене, можна констатувати, що наявна тенденція зближення, конвергенції природноправових та позитивістських концепцій праворозуміння, прикладом якої є сучасний правовий позитивізм та сучасні концепції права, є шляхом оптимізації та підвищення ефективності правової освіти та правового виховання у рамках сьогоденного юридичного та освітнього полів.

На особливу увагу заслуговує питання про правову культуру, правове виховання, формування правосвідомості, шляхи виховання морально-правової культури в умовах сучасних освітніх реалій, оскільки вони є передумовою розбудови правової, демократичної держави.

Прагматизація педагогічних відносин нині потребує чіткого визначення релевантності моральних і правових регуляцій в освіті. Взагалі актуальність проблеми педагогічних відносин у тематичному полі національної правової освіти та виховання зумовлена багатьма чинниками як практичного, так і теоретичного характеру та пов'язана з формуванням суспільства знань, контури якого все чіткіше проступають в Україні. Однією з умов суспільства знань є структурування освітнього універсаму, у якому педагогічні відносини набувають нового сенсу. Аналізуючи проблему сучасних педагогічних відносин взагалі, О. Разуменко [4] пов'язує це перш за все з тим, що до традиційних вимог, серед яких: вміння спроектувати педагогічний процес, органі-

зувати співробітництво, оперативно контролювати хід процесу тощо, долучається низка інновацій, спричинена реаліями інформаційного суспільства. Усвідомлення фундаментальної ролі інформації в житті людства, можливість розв'язання глобальних проблем на основі використання інформації і знань вимагають створення нових освітніх технологій, спрямованих на формування відповідальної особистості, яка здійснює свою діяльність у сучасному, якісно новому інформаційному середовищі та усвідомлює сутність інформаційних перетворень тощо. Виходячи з реалій сьогодення, перед освітянами стоїть завдання формування школи майбутнього. Таке завдання вимагає перегляду наявної моделі педагогічних відносин у сучасній школі та врахування вимог, що ставляться до цих відносин. У традиційному сенсі педагогічні відносини розуміються як динамічна взаємодія, спілкування вихователів і вихованців, спрямована на досягнення поставленої виховної мети.

Педагогічні відносини у сучасній школі перш за все «повинні ґрунтуватися на єдності навчання, виховання та розвитку на основі цілісності й спільності та відтворювати нерозривний ланцюг взаємодій вихователів і вихованців, який тримається на принципах взаємоповаги, взаємодії, бажання та вміння вірити одне одному. Розглядаючи педагогічні відносини у сучасній школі, слід вести мову про зустріч перш за все як інструмент позитивних – освітніх, виховних, просвітницьких практик» [4, с. 134].

Тут доречно зупинитися на питанні «виховання як зустрічі», яке у контексті духовного та правового виховання як однієї зі складових набуває особливого значення. Так, Е. Роттен розрізняє сім різновидів зустрічі: зустріч духовних поривань дитини з живими елементами навколишнього світу; зустріч керівника з підлеглими; сильного зі слабким; зустріч між батьками; зустріч людських внутрішніх сил із самою людиною; зустріч з поганим; зустріч з новим; зустріч зі створеним світом [5, с. 166]. Поняття зустрічі є центральною темою філософських розмірковувань та педагогічних розвідок О. Ф. Больнова, який пише, що «поняття зустрічі стосується будь-якої царини людського буття, а надто – педагогічної, де це поняття промовляють майже побожним тоном» [5, с. 157].

Отже, виходячи з того, що ситуація зустрічі – це універсальна модель різних соціокультурних практик людини, доцільність використання її як ключового концепту освітньо-виховних практик не викликає сумніву.

Зважаючи на викладене можна констатувати, що питання про мораль і право у конструюванні освітньої реальності потребує подальшого дослідження. Проблема співвідношення моралі і права у структуруванні сучасного освітнього простору також має бути вивчена. Водночас виникає необхідність в аналізі особливості сучасних педагогічних відносин з метою підвищення їх ефективності у контексті правового виховання, формування правової культури та правосвідомості громадян.

ЛІТЕРАТУРА

1. Калиновський, Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність: монографія / Ю. Ю. Калиновський. – Х. : Право, 2008. – 288 с.
2. Малахов, В. А. Етика: навч. вид. / В. А. Малахов. – К. : Либідь, 1996. – 303 с.
3. Гьофе, О. Розум і право. Складові інтеркультурного правового дискурсу / О. Гьофе : пер. з нім. Л. А. Ситниченко, М. Д. Култаєвої. – К. : Альтерпрес, 2003. – 264 с.
4. Разуменко, О. О. Педагогічні відносини у сучасній школі: культурно-антропологічний аспект / О. О. Разуменко // Матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф. «Освіта і доля нації. Школа і дитина у сучасних соціокультурних контекстах». – Х., 2001. – С. 206.
5. Больнов, О. Ф. Зустріч / О. Ф. Больнов, Л. А. Ситниченко. – Першоджерела комунікативної філософії. – К. : Либідь, 1996. – С. 157–170.

НАШІ АВТОРИ

БУРАК <i>Оксана Сергіївна</i>	<i>Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія», здобувач</i>
ГЕТЬМАН <i>Анатолій Павлович</i>	<i>Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», проректор з наукової роботи, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України</i>
ГРУБОВ <i>Володимир Михайлович</i>	<i>Національний технічний університет «Київський політехнічний інститут», доктор політичних наук, доцент</i>
ДАНИЛЬЯН <i>Олег Геннадійович</i>	<i>Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», доктор філософських наук, професор</i>
ДЗЬОБАНЬ <i>Олександр Петрович</i>	<i>Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», доктор філософських наук, професор</i>
КЛІМОВА <i>Галина Павлівна</i>	<i>Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», доктор філософських наук, професор</i>
КРАСНОКУТСЬКА <i>Юлія Сергіївна</i>	<i>Національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди, кандидат політичних наук</i>
КУКУРУЗ <i>Оксана Володимирівна</i>	<i>Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України (м. Київ), кандидат політичних наук</i>
МАРЕНИЧ <i>Вікторія Михайлівна</i>	<i>Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія», здобувач</i>
МІХЕЄВА <i>Віталіна Володимирівна</i>	<i>Українська державна академія залізничного транспорту, кандидат історичних наук, доцент</i>
НЕЧІТАЙЛО <i>Ірина Сергіївна</i>	<i>Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія», кандидат соціологічних наук, доцент</i>
ПОНЕДІЛОК <i>Андрій Іванович</i>	<i>Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», здобувач</i>
РОМАНЮК <i>Світлана Миколаївна</i>	<i>Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», кандидат філософських наук, доцент</i>
СТОВПЕЦЬ <i>Олександр Васильович</i>	<i>Одеський національний морський університет, кандидат філософських наук, викладач</i>
ТРОФИМЕНКО <i>Володимир Анатолійович</i>	<i>Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», кандидат юридичних наук, доцент</i>

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

<i>БУРАК</i> <i>Оксана Сергіївна</i>	
<i>ГЕТЬМАН.</i> <i>Анатолій Павлович</i>	
<i>ГРУБОВ</i> <i>Володимир Михайлович</i>	
<i>ДАНИЛЬЯН.</i> <i>Олег Геннадійович</i>	
<i>ДЗЬОБАНЬ</i> <i>Олександр Петрович</i>	
<i>КЛІМОВА</i> <i>Галина Павлівна</i>	
<i>КРАСНОКУТСЬКА</i> <i>Юлія Сергіївна</i>	
<i>КУКУРУЗ</i> <i>Оксана Володимирівна</i>	

<i>МАРЕНИЧ</i> <i>Вікторія Михайлівна</i>	
<i>МІХЕСВА</i> <i>Віталіна Володимирівна</i>	
<i>НЕЧІТАЙЛО</i> <i>Ірина Сергіївна</i>	
<i>ПОНЕДІЛОК</i> <i>Андрій Іванович</i>	
<i>РОМАНЮК</i> <i>Світлана</i> <i>Миколаївна</i>	
<i>СТОВПЕЦЬ</i> <i>Олександр Васильович</i>	
<i>ТРОФІМЕНКО</i> <i>Володимир Анатолійович</i>	

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія передбачає публікацію робіт із відповідної тематики, у тому числі матеріалів кандидатських і докторських дисертацій.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

Мова статті – **українська**; обсяг – 7–14 аркушів, включаючи рисунки, таблиці, графіки та бібліографію.

Для публікації статті необхідно подати до редакційної колегії:

- **рукопис статті**, роздрукований на принтері, вчитаний і підписаний усіма авторами (2 примірники у форматі А4);
- **електронний варіант статті** на магнітному носіїві (дискета, CD);
- **анотацію** (до 10 рядків) російською та англійською мовами з ключовими словами. Анотація повинна містити конкретну інформацію про отримані результати і подаватися окремим файлом та роздрукованою на окремому аркуші;
- **рецензію** доктора наук та витяг з протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку (для авторів поза НЮАУ імені Ярослава Мудрого);
- **відомості про авторів**, роздруковані та в електронному варіанті (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посада, домашня адреса, контактні телефони, e-mail).

Параметри сторінки:

- розмір паперу – книжковий;
- поля: верхнє, нижнє, праве – 2 см, ліве – 2,5 см.

Файли поданих матеріалів повинні бути підготовлені в MS WORD 7.0/97/2003. Для набору тексту використовується шрифт Time New Roman (кегель – 14; міжрядковий інтервал – 1,5; абзацний відступ – 1,25 см).

На початку статті (до назви) ліворуч без абзацного відступу ставиться індекс УДК.

На наступному рядку по центру курсивом вказуються ініціали та прізвище автора(-ів), прямим шрифтом – науковий ступінь, вчене звання (наприклад: *І. І. Іванов*, кандидат філософських наук, доцент).

Нижче по центру великими літерами (напівжирним шрифтом) набирається назва статті.

Далі перед текстом подається анотація до статті **українською мовою**¹ з ключовими словами (12 кегль, вирівнювання по ширині) обсягом 5–10 рядків.

Нижче друкується текст статті.

¹ Усі анотації до статті (українською, російською та англійською мовами) в електронному вигляді будуть розміщені в українському реферативному журналі «Джерело».

Структура наукової статті

Згідно з Постановою ВАК України від 15 січня 2003 року № 7-05/1 текст статті повинен мати такі основні елементи:

- **актуальність проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;
- **аналіз останніх джерел і публікацій**, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор статті, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття;
- **формулювання цілей** статті (постановка завдання);
- **виклад основного матеріалу** дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- **висновки** з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в даному напрямку.

Список літератури друкується згідно з вимогами ВАК України (бюлетень № 3, 2008 р.). Список наводиться наприкінці статті (шрифт Time New Roman, кегль 12, вирівнювання по ширині). Заголовок **ЛІТЕРАТУРА** (шрифт Time New Roman, кегль 12, розріджений на 2 пункти, вирівнювання по центру). Використана література подається мовою оригіналу загальним списком за порядком її згадування у тексті у квадратних дужках (наприклад, [1, с. 22], або [1], або [1; 5]).

При підготовці рукопису не слід користуватися для форматування тексту пробілами, табуляцією тощо; не слід використовувати у тексті колонитули, ставити переноси вручну, не користуватися автоматичним переносом.

Таблиці повинні мати вертикальну орієнтацію і будуватися за допомогою майстра таблиць редактора Word, формули необхідно готувати в редакторі формул Microsoft Equation Editor 2.0.

Робота редакції з авторами

1. До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди з автором (авторами).

2. Остаточне рішення про публікацію приймає редакційна колегія.

3. Точка зору редакційної колегії може не збігатися з точкою зору авторів статей. За зміст і достовірність наведеної в статтях інформації відповідальність несуть автори статей.

4. Матеріали, які надійшли до редакційної колегії з порушенням зазначених вимог, не реєструються й не розглядаються, а повертаються авторам на доопрацювання.

ЗМІСТ

Філософія

<i>Гетьман А. П., Данильян О. Г.</i> ДЕМОКРАТИЧНА ПРАВОСВІДОМІСТЬ: КОМУНІКАТИВНО-ДИСКУРСИВНИЙ ПІДХІД.....	3
<i>Дзьобань О. П., Романюк С. М.</i> ІНФОРМАЦІЙНІ ДЕТЕРМІНАНТИ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ	13
<i>Клімова Г. П.</i> СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ ПРАВОСВІДОМОСТІ	20
<i>Понеділок А. І.</i> САМОРУЙНАЦІЯ ЛЮДИНИ: СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН ЧИ ХВОРОБА?	27
<i>Міхєєва В. В.</i> ДУХОВНІСТЬ ЯК ОСНОВА ДУХОВНОГО ЖИТТЯ	36

Філософія права

<i>Трофименко В. А.</i> СУЧАСНА ЮРИДИЧНА ГЕРМЕНЕВТИКА ЯК МЕХАНІЗМ ТЛУМАЧЕННЯ ПРИНЦИПІВ І ЦІННОСТЕЙ У ПРАВІ	43
<i>Стовпець О. В.</i> ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПРОЕКТУ ЗМІН ДО ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ЗАХИСТ СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ»	52

Політологія

<i>Грубов В. М.</i> АРАБСЬКА ВЕСНА У ПРИЦІЛІ ІНТЕРЕСІВ: МІЖ КОНТРОЛЬОВАНИМ ХАОСОМ І СТРАТЕГІЧНИМ ЗАДУМОМ	64
<i>Краснокутська Ю. С.</i> МАС-МЕДІЙНІ ДИСКУРСИВНІ ПРАКТИКИ: ІДЕОЛОГІЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ	74
<i>Кукуруз О. В.</i> ПРАВОВА ПОЛІТИКА ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ «СУСПІЛЬНОГО БЛАГА»	80

Соціологія

<i>Нечітайло І. С.</i> КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПОРТРЕТ СТУДЕНТА ВИПУСКНОГО КУРСУ: СПРОБА «ВИМІРЮВАННЯ» КОМПЕТЕНЦІЙ.....	89
---	----

<i>Маренич В. М.</i> ПОДІЄВИЙ МАРКЕТИНГ ЯК СПОСІБ СТВОРЕННЯ ГАРМОНІЙНИХ СТОСУНКІВ З ГРОМАДСЬКІСТЮ.....	96
<i>Бурак О. С.</i> ТЕНДЕНЦІЇ У СФЕРІ КРОС-КУЛЬТУРНИХ КОМУНІКАЦІЙ: РИЗИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ	102

Наукове життя

Вступне слово.....	110
<i>Данильян О. Г.</i> ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА УПРАВЛІННЯ ПРАВОВИМ ВИХОВАННЯМ У ПЕРЕХІДНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	112
<i>Максимов С. І.</i> ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ	117
<i>Дзьобань О. П.</i> ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ВІРТУАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ.....	119
<i>Шефель С. В.</i> ДЕЯКІ МЕТОДОЛОГІЧНО-СВІТОГЛЯДНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОДОЛАННЯ ДЕФОРМАЦІЙ ПРАВОСВІДОМОСТІ	124
<i>Мануйлов Є. М.</i> ЗАРОДЖЕННЯ ПИТАНЬ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ У ВІТЧИЗНЯНИЙ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІЙ ДУМЦІ.....	129
<i>Калиновський Ю. Ю.</i> ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ЯК МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ	134
<i>Бурова О. К.</i> ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ЮРИСТА ЯК ЕСТЕТИЧНЕ ЗАВДАННЯ.....	139
<i>Триняк М. В.</i> ПРАВОВЕ ТА НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ У РЕАЛІЯХ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОГО СУСПІЛЬСТВА	141
<i>Вовк Д. О.</i> ПРАВОВА ТРАДИЦІЯ, ПРАВОВА КУЛЬТУРА, ПРАВОВА СИСТЕМА: ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ	145
<i>Зінченко О. В.</i> ІНСТИТУТ ОМБУДСМАНА ЯК ПРАКТИЧНА МОДЕЛЬ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ	148
<i>Стеценко С. Г.</i> ПРАВОВА КУЛЬТУРА МОЛОДІ В КОНТЕКСТІ ПОБУДОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ	153
<i>Панфілов О. Ю., Кануннікова О. Р.</i> ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ	157
<i>Колесніков М. П.</i> СОЦІАЛІЗАЦІЯ І ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ	162
<i>Коваленко І. І.</i> ДИСПУТ ЯК ОДНА З ФОРМ ПРАВОВОГО НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ В ЛІЦЕЯХ ФРАНЦІЇ.....	166
<i>Жданенко С. Б.</i> РОЛЬ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ У ПРОЦЕСІ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ.....	168

<i>Трофименко В. А.</i> СТОСОВНО СИСТЕМИ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ	173
<i>Круглов О. М., Ключева Ю. О.</i> МЕХАНІЗМ ПРАВОСВІДОМОСТІ ТА ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ У КОНТЕКСТІ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ПРИНЦИПІВ ПРАВА	176
<i>Пивоваров В. М.</i> ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ РАМКОЮ КВАЛІФІКАЦІЙ	180
<i>Качурова С. В.</i> ОБРАЗОВАНИЕ, ВОСПИТАНИЕ И ДУХОВНОСТЬ	186
<i>Качуров Е. В.</i> ФЕНОМЕН ИДЕОЛОГИИ И ПРАВОВОЕ ВОСПИТАНИЕ	191
<i>Журбелюк Г. В.</i> ДО ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСТВА В МЕНТАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ.....	197
<i>Олейников С. М.</i> АРХЕТИПИ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ Й ДИСФУНКЦІЇ ПРАВОВОЇ АНТИКУЛЬТУРИ.....	202
<i>Шаніро О. О.</i> ОПАНУВАННЯ НАВИЧОК РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРАВОВИХ КОНФЛІКТІВ У СИСТЕМІ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ.....	206
<i>Позняк Е. В.</i> КУЛЬТУРНА ФУНКЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА: ВІД ДЕКЛАРАТИВНОСТІ ДО ПРИЙНЯТТЯ КОНКРЕТНИХ РІШЕНЬ.....	210
<i>Калюжна В. Ю., Чернишева В. І.</i> ПРО ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ (ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ).....	215
<i>Литвинов О. М.</i> ПОНЯТТЯ «КУЛЬТУРА» ЯК ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ (ДО ФІЛОСОФСЬКОЇ ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ В КУЛЬТУРОЛОГІЧНІЙ ПЛОЩИНІ)	218
<i>Твердохлеб Л. В.</i> ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ В СОВРЕМЕННЫХ СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ УСЛОВИЯХ.....	222
<i>Коробка В. М.</i> ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ЯК ЧИННИК УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО СВІТОГЛЯДУ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ.....	227
<i>Самбор М. А., Самбор А. М.</i> КУЛЬТУРА І ПРАВО: МЕЖІ ВЗАЄМОВПЛИВІВ У ФОРМУВАННІ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ	231
<i>Ковальова І. І., Тимченко О. В.</i> ЗАВДАННЯ І ЗМІСТ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ	235
<i>Мелякова Ю. В.</i> ЗВИЧАЙ І РЕЛІГІЯ ЯК ОСНОВНІ ДЖЕРЕЛА ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ В КИТАЇ, ЯПОНІЇ ТА КРАЇНАХ АРАБСЬКОГО СХОДУ	238

<i>Сатохина Н. И.</i> ГЕРМЕНЕВТИЧЕСКАЯ ПРИРОДА ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ПРАВА И ПРАВОВОГО ОБУЧЕНИЯ: НЕОАРИСТОТЕЛЕВСКИЙ ПОДХОД.....	243
<i>Черкас М. Є.</i> ЧИННИКИ ТА ФАКТОРИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ.....	248
<i>Шличек О. Ю.</i> УДОСКОНАЛЕННЯ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ	249
<i>Коченко І. П.</i> ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ: ПРАГНЕННЯ ТА РЕАЛІЇ	255
<i>Слепченко А. А.</i> СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ В ГАЛУЗІ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА — ВАЖЛИВИЙ ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГО-ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ.....	258
<i>Вовк В. М.</i> «ПРАВОВИЙ МЕНТАЛІТЕТ» СТАРОДАВНІХ РИМЛЯН.....	261
<i>Бачинський Т. В.</i> ЮВЕНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ ТА ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ШКІЛЬНОЇ МОЛОДІ.....	266
<i>Сліпенчук В. О.</i> ВИХОВАННЯ ПРАВОВОЇ ЛЮДИНИ ЯК ШЛЯХ ДО ПОБУДОВИ ПРАВОВОГО СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ	271
<i>Захарова В. О.</i> ЩОДО ФОРМУВАННЯ ОСНОВНИХ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ЕКОПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ	276
<i>Колеснікова А. М.</i> ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВИХОВНОГО ВПЛИВУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ	281
<i>Аксьонова О. М.</i> ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ	287
<i>Пастушок Г. І.</i> ФОРМУВАННЯ НОВОГО ТИПУ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ.....	291
<i>Салова Ю. О.</i> ПРАВОВА КУЛЬТУРА І ПРАВОСВІДОМІСТЬ	296
<i>Брусакова О. В.</i> ДО ПИТАННЯ ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ МОРАЛІ І ПРАВА У КОНСТРУЮВАННІ ОСВІТНЬОЇ РЕАЛЬНОСТІ.....	299
НАШІ АВТОРИ	304
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК.....	305

Тираж 100 прим.
Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного університету «Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80а
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Надруковано в друкарні «Мадрид»
Тел. (057) 717-41-79